Генеза

ОЛЕКСАНДР ЗАБОЛОТНИЙ
ВІКТОР ЗАБОЛОТНИЙ

НОВА УКРАЇНСЬКА ШКОЛА

Українська мова

8

ОЛЕКСАНДР ЗАБОЛОТНИЙ
ВІКТОР ЗАБОЛОТНИЙ

УКРАЇНСЬКА МОВА

Підручник для 8 класу
закладів загальної
середньої освіти

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

Київ
«ГЕНЕЗА»
2025

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
(наказ Міністерства освіти і науки України від 21.02.2025 № 347)

Відповідає модельній навчальній програмі
«Українська мова. 7–9 класи»
для закладів загальної середньої освіти
(авт.: *Заболотний О. В., Заболотний В. В., Лавринчук В. П., Плівачук К. В., Попова Т. Д.*)

УМОВНІ ПОЗНАЧЕННЯ:

– теоретичні відомості

– завдання з елементами дослідження

– завдання з розвитку мовлення

– завдання конкурсного характеру

– завдання підвищеної складності

– завдання для роботи з додатковими джерелами

Переглянути електронний додаток до підручника можна за посиланням *https://cutt.ly/0eCP0So1* або QR-кодом

Дорогі восьмикласники й восьмикласниці!

Відомо, що без мови не може розвиватися суспільство, бо вона допомагає обмінюватися думками, досягати взаєморозуміння, створювати духовні цінності. Українська мова об'єднує та захищає нас, робить українським народом.

Цього навчального року ви помандруєте стежками одного з найцікавіших розділів мовознавства – «Синтаксису». Зокрема, дізнаєтеся багато нового про словосполучення та речення, односкладні речення, речення зі вставними словами, звертаннями, однорідними й відокремленими членами. Водночас триматимете постійний зв'язок і з таким важливим розділом, як «Пунктуація», який допоможе правильно вживати розділові знаки. Також зможете розвинути свої вміння орієнтуватися в інформаційному просторі, ефективно спілкуватися, грамотно й чітко висловлювати думки.

На початку більшості параграфів на вас чекає невелике дослідження, з якого радимо розпочати вивчення теми. Потім варто уважно прочитати теоретичні відомості, осмислити їх, виділити те, про що довідались уперше, і те, із чим уже ознайомились у попередніх класах. Вправи з позначками *«Коло думок»*, *«Попрацюйте в парах»*, *«Два – чотири – усі разом»*, *«Поспілкуйтеся»* треба виконувати колективно й за окремими правилами, поданими в додатках наприкінці підручника. Ви зможете взяти участь у розв'язанні життєвих ситуацій та виконанні колективних проєктів, які допоможуть поглибити знання з мови, розвинути творчі здібності.

Багато цікавої, корисної інформації містять рубрики *«Культура мовлення»* та *«Моя сторінка»*. Стануть у пригоді опорні малюнки, схеми, таблиці, додатки із словничками.

І не забуваймо щирої поради майстра художнього слова Максима Рильського: *«Як паросль виноградної лози, плекайте мову»*.

Хай вам щастить!

Фото ЮНІСЕФ

ВСТУП

Мова як засіб пізнання, впливу та головна ознака національної ідентичності

Лиш народи, явлені у Слові,
достойно можуть жити на землі.
Л. Костенко

Свідчення віків

1 Прочитайте притчу й легенду та поміркуйте над запитаннями до них.

* * *

Якось один чоловік, зізвавши до себе гостей, поцікавився у старого мудреця, що у світі є найкращим. Мудрець відповів:

– Найкраще у світі – це мова. За допомогою мови будують міста, розвивається культура народів. За допомогою мови ми здобуваємо знання. За допомогою мови люди можуть зрозуміти одне одного, вирішувати різні питання, просити, вітати, миритися, виконувати прохання, надихати на подвиги, висловлювати радість, освідчуватися в коханні. Тому немає нічого кращого за мову.

Таке міркування сподобалося присутнім. Тоді чоловік поцікавився в мудреця, що у світі є найгіршим. Мудрець відповів:

– Найгірше у світі – це мова.

Усіх здивувала така відповідь, а мудрець пояснив:

– За допомогою мови люди засмучують і розчаровують одне одного. За допомогою мови можна обманювати, хитрувати, сваритися. Мова може зробити людей ворогами, призвести до війни, нею наказують руйнувати міста й навіть цілі держави, вона може зраджувати, ображати, привносити в наше життя горе і зло. Чи може бути щось гірше?!

Не всім було приємно слухати цю відповідь.

- ✓ Чому мудрець вважав, що у світі немає нічого кращого за мову?
- ✓ Як мудрець обґрунтовує те, що на світі немає нічого гіршого за мову?
- ✓ Які речення притчі характеризують мову як засіб пізна́ння, а які – як засіб впливу?
- ✓ Від чого залежить те, що буде нести мова – добро чи зло, красу чи потворність?

* * *

У VII столітті до нашої ери держава давніх греків Спарта зазнала тяжких утрат у війні. У розпачі спартанці попросили допомоги у своїх побратимів з Афін. Одначе афіняни замість полків відрядили до Спарти… учителя. Звали його Тіртей. Тіртей прибув у розташування військ напередодні вирішальної битви. Відчай охопив спартанців, коли вони побачили, як цей немічний дідусь сходив із колісниці, – не на таку допомогу вони сподівалися! Але тут Тіртей заговорив… Як

став він промовляти до спартанців своїм словом, то вони із за́палом кинулись у бій і вщент розгромили ворога.

- ✓ Як немічний Тіртей допоміг спартанцям здобути перемогу?
- ✓ Про яку роль мови в житті людини розповідає ця легенда?

2 ПОСПІЛКУЙТЕСЯ. Чи користуєтеся ви якимсь онлайн-ресурсом (застосунком) для покращення рівня володіння українською або іноземною мовою? А який «мовний» застосунок ви б створили за можливості чи порадили створити фахівцям?

Малюнок зі сторінки «Кіт Інжир» у соціальних мережах

Найбільша таємниця – мова

3 Прочитайте висловлення та з'ясуйте, про яку функцію мови – пізнання чи впливу – ідеться в кожному з них.

* * *

Багато є таємниць у світі, і чи не найбільша з-поміж них – мова. Здається, ми знаємо якесь слово, начебто розуміємо його, проте все, що закладено в ньому впродовж віків, нерідко не можемо повною мірою видобути. Потрібно докласти чимало зусиль, щоб заховане в слові постало перед нами в усій красі й глибині.

З раннього дитинства й до глибокої старості людина невіддільно пов'язана з мовою. Це єдине знаряддя пошуку істини. Розпочинається прилучення дитини до краси рідної мови з милих бабусиних казок і материнської колискової пісні. Кожен день дає нам урок пізна́ння. І завжди, і скрізь наш учитель – мова (*І. Вихованець*).

* * *

Людина, яка вміє правильно й гарно говорити, легко налагоджує стосунки зі своїми близьки́ми, з іншими людьми довкола себе, знаходить друзів, супутника в житті... Завдяки цьому вона отримує задоволення від життя. Адже самотні люди щасливими не бувають (*І. Томан*).

* * *

Слово надто багато важить у людському житті... Воно вмить змінює настрій, робить щасливим або нещасливим, радісним чи пригніченим (*К. Мотрич*).

* * *

Слово – це найтонший різець, здатний доторкнутися до найніжнішої рисочки людського характеру. Уміти користуватися ним – велике мистецтво. Словом можна створити красу душі, а можна й спотворити її. Тож оволодіваймо цим різцем так, щоб з-під наших рук виходила тільки краса (*В. Сухомлинський*).

Я знаю силу слова

4 Прочитайте виразно та запишіть народні вислови. Чого вони навчають?

ІЗ ДЖЕРЕЛ НАРОДНОЇ МУДРОСТІ

- Удариш шаблею – заживе пізно чи рано, удариш словом – вічно ятритиме рана.
- Язик кісток не має, але кістки ламає.
- Слово – як стріла: вилетить – не спіймаєш.
- Який голос, такий і відголос.
- Перш ніж сказати, сім раз язик у роті поверни.
- Лагідне слово – ключ до серця.
- І від солодких слів буває гірко.
- Від ласкавих слів затихає грім.

5 I. Послухайте вірш Анастасії Дмитрук «Світлом будь» за QR-кодом. Поміркуйте, у чому сила цієї поезії.

https://cutt.ly/Ges8qVSR

II. За пошуковим запитом знайдіть в інтернеті сторінку відеоантології української поезії «Сила слова» та ознайомтеся з іншими віршами. Яку поезію під музичний супровід хотіли б прочитати ви? Чому?

6 Прочитайте висловлення та поміркуйте над запитаннями до них.

* * *

Пізнання мови – це пізнання народу, його єства, його душі, його витоків та історичних шляхів, усього того́, чим народ цікавий для інших народів. Адже народи, як і окремі люди, виявляють інтерес і повагу лише до того, хто є особистістю – своєрідною і неповторною. Годі розраховувати на пошану інших тому́, хто не має поваги сам до себе (*Я. Радевич-Винницький*).

* * *

Мова – це наша національна ознака, в мові наша культура, ступінь нашої свідомості. Мова – це форма нашого життя, життя культурного й національного. Мова – душа кожної національності, її святощі, її найцінніший скарб… І поки живе мова – житиме й народ (*І. Огієнко*).

- ✓ Що значить, на вашу думку, **відчувати** себе українцем / українкою?
- ✓ Що значить, на вашу думку, **бути** сьогодні українцем / українкою?
- ✓ Чи погоджуєтеся ви з твердженням, що, відмовившись від своєї мови, своєї історії, українці перестануть бути українцями? Відповідь поясніть.

Мова – засіб пізнання і впливу

✓ Як вам відомо, мова є найважливішим засобом **спілкування** між людьми.

Водночас мова – це ще й засіб **пізна́ння**. Через мову та за її допомогою людина пізнає дійсність, знайомиться з досягненнями науки, надбаннями культури. Саме в мові нагромаджено досвід попередніх поколінь, суму знань про світ. Мова багата інформацією та постійно дає нам матеріал для мислення.

Виконуючи функції спілкування та пізнання, мова **впливає на людей**. Словом можна поранити й вилікувати, розвіяти сумнів і засмутити... Тому треба прагнути, щоб із наших уст зринали лише добрі слова, сповнені тепла серця та щирості душі.

Мова й національна ідентичність

Мова дуже тісно пов'язана з національною ідентичністю. Українська національна ідентичність – це відчуття приналежності та співпричетності до України, до її національних інтересів і базових цінностей українського народу. Українці й українки в Німеччині й США, в Аргентині й Австрії, у Польщі й Україні – усюди усвідомлюють себе єдиним українським народом. Але якщо вони забудуть рідну мову й культуру, відвернуться від свого народу, то перестануть бути українцями.

Українська мова є джерелом сили, краси й мудрості. Вона спроможна зробити нас винятковими й успішними, тому треба використовувати цей могутній ресурс.

Запитання для узагальнення

1. У чому полягає значення мови як засобу пізнання та впливу?
2. Чому українська мова є засобом єднання громадян України в самобутню культурну спільноту?

Проєкт

Уявіть, що вас запросили для участі в популярній радіо- чи телепередачі. Трансляція відбуватиметься в прямому ефірі, тобто без попереднього запису й редагування виступів. Об'єднайтеся в пари, складіть і розіграйте за особами діалог (8–10 реплік) на одну з поданих тем.

1. Українська мова – скарбниця душі народної.
2. Вікіпедія – унікальний інтернет-проєкт, що твориться 250 мовами світу.
3. Іноземні мови в житті сучасної молоді.
4. Лагідне слово – ключ до серця.

МОЯ СТОРІНКА

Цікаво знати

ЧАСТИНИ МОВИ У СВІТІ

В усіх мовах світу виділяють такі частини мови, як **іменник** та **дієслово**. Це слугує доказом того, що людське мислення доволі універсальне. Що ж до інших частин мови, то тут є значні розбіжності. Так, у деяких мовах, поширених у країнах Африки, не виділяють прислівників і прикметників. У китайській мові іменник і числівник об'єднано в одну частину мови, дієслова й прикметники – у другу, прислівники виступають осібно. У деяких індіанських мовах виділяють лише іменники та дієслова. У тюркських мовах окремою частиною мови виступають слова, ужиті образно; там доволі масовим є перехід слів з однієї частини мови в іншу (*З посібника*).

Як це було

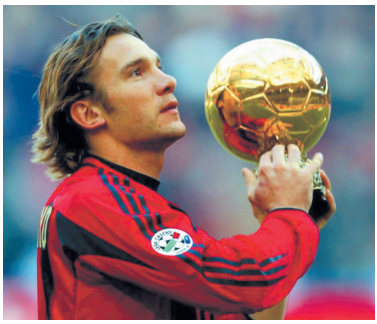

Андрій Шевченко, володар «Золотого м'яча»

ФУТБОЛ, ВОЛЕЙБОЛ, БАСКЕТБОЛ

Слова *футбол*, *волейбол*, *баскетбол* мають спільну батьківщину – Англію, спільне походження – англійську мову, спільну другу частину – *бол* (*ball*, «м'яч»), а от перші частини різняться і способом називання, і предметом, за яким давали назву. Так, *баскет* (*basket*) – по-англійськи «кошик», тож ***баскетбол*** – це «м'яч у кошику»; *волей* (*volley*) – «політ», тож ***волейбол*** – це «м'яч у польоті»; *фут* (*foot*) – «нога», тож ***футбол*** – це «м'яч для ніг» (За *А. Коваль*).

ЕНЦИКЛОПЕДІЯ КІБЕРНЕТИКИ

Навіть така сувора наука, як кібернетика, і та знайшла в українській мові свою першодомівку. Адже маємо факт унікальний: енциклопедія кібернетики вперше у світі вийшла українською мовою в Києві (*Олесь Гончар*).

На дозвіллі

БЛАГО

Старослов'янське *благо* означає «добро», «щастя». Це слово, як і *добро*, *зло*, *веле* («великий»), увійшло до складу багатьох слів. НАПРИКЛАД: ***благо***вісник, ***добро***дійний, ***зло***бливий, ***веле***людний.

Хто зможе дібрати 5 слів із першою частиною *благо*? А хто ще більше?

Усміхнімося

Дідусь розгадує кросворд, замислюється та й питає внука:

– Ромку, чи ти не знаєш часом пта́шки із семи букв?

– Дідуню, чого ти мучишся? Погугли.

Дідусь схиляється над кросвордом, водить олівцем по клітинках:

– Точно! Підходить!

ПОВТОРЕННЯ ТА УЗАГАЛЬНЕННЯ ВИВЧЕНОГО

1. САМОСТІЙНІ ЧАСТИНИ МОВИ

7 **Гра «Асоціації».** З якою ілюстрацією, на вашу думку, найбільше асоціюється кожна із зазначених частин мови? Поясніть свою відповідь.

1. прикметник / дієслово

2. іменник / прикметник / числівник / прислівник / дієслово

8 Дайте відповіді на запитання та виконайте завдання. Ви можете скористатися таблицею «Частини мови» на форзаці.

1. Які є самостійні та службові частини мови? Яка частина мови не належить до жодної із цих груп?
2. Чим самостійні частини мови відрізняються від службових?
3. Доведіть, що подані спільнокореневі слова належать до різних частин мови.

висота	високий	високо	височіти

4. Поміркуйте, яка самостійна частина мови, на вашу думку, «допоможе»:

1) щось зробити
2) дібрати назву для нової планети
3) порахувати гроші
4) вибрати кросівки за кольором
5) указати на вас, не називаючи імені
6) указати напрямок руху

ЧАСТИНИ МОВИ

самостійні — 6
- ✓ іменник
- ✓ прикметник
- ✓ числівник
- ✓ займенник
- ✓ прислівник
- ✓ дієслово

1
- ✓ вигук

службові — 3
- ✓ сполучник
- ✓ прийменник
- ✓ частка

9 І. Відновіть із кожної групи слів і запишіть прислів'я. Поясніть, що означають ці вислови.

1. краща, безділля, праця, за, велике, маленька
2. у дружній, і, тепло, в холод, родині
3. наберешся, поведешся, з ким, того й

ІІ. Надпишіть скорочено над кожним словом частину мови, до якої воно належить.

10 І. Прочитайте текст. Чим саме, на вашу думку, серфінг приваблює сміливців не одну сотню років?

СЕРФІНГ

Засмаглий юнак мчав на своєму серфі на верхівці хвилі. Раптом під ним у бурхливій піні утворився коридор. Не задумуючись, хлопець кинувся туди. У **будь-який** момент паща виру могла закритись і забрати життя сміливця, але він відчував найменший подих хвиль. Він і його дошка – одне ціле...

Гаваї – царство безмежного океану й могутніх вулканів. Саме тут у **незапам'ятні** часи зародилося мистецтво ковзання на дошках по хвилях, яке й отримало назву «серфінг» (від англ. *surf* – прибій). Важко уявити, проте історія серфінгу нараховує не одну **сотню** років.

Серфінг дуже популярний і тепер. На Гаваях є відомий пляж Макага, який славиться своїми величезними **прибережними** хвилями. Їхня висота сягає десяти метрів, а швидкість – шістдесяти кілометрів на годину. Щоб позмагатися зі стихією та визначити переможця, на Макага **з'їжджаються** сміливці з різних країн світу (За *С. Мельничуком*).

ІІ. Завдання за текстом.

1. Випишіть по п'ять слів таких частин мови: іменник, прикметник, займенник, дієслово.
2. Визначте, до яких частин мови належать виділені слова. Поясніть орфограми.
3. Знайдіть два сполучення *числівник + іменник*. Провідміняйте одне з них за відмінками.
4. Знайдіть у першому абзаці синоніми до таких слів: *засмаглий*, *гребінь*, *коловорот*, *відчайду́х*.
5. Визначте, які з поданих нижче тверджень суперечать змісту тексту.

Характеристика	
А	Серфінг включали в програму Олімпійських ігор 2020 і 2024 років.
Б	Мистецтво ковзання на дошках по хвилях зародилося на Гаваях.

Суперечлива інформація

В Щоб уникнути напливу туристів, на Гаваях не проводять змагань серфінгістів.

Г Деякі дослідники стверджують, що серфінг виник у Китаї ще тисячу років тому.

11 ПОСПІЛКУЙТЕСЯ. Які види спорту найпоширеніші в Україні? А яким, на вашу думку, треба приділити більше уваги в нашій державі, зокрема й у вашому закладі освіти?

12 ДВА – ЧОТИРИ – УСІ РАЗОМ. З'ясуйте, у якому рядку подано прислівники, а в якому – займенники. Відповідь обґрунтуйте. Що спільного в їхньому творенні й написанні?

1. Ніколи, абикуди, казна-куди, будь-як.
2. Нікого, абикому, казна-кому, будь-чим.

13 I. **Гра «Займенник».** Випишіть із вірша займенники. За кожен виписаний займенник – 1 бал.

Я закоханий палко без міри
у небачену вроду твою,
Все, що в серці натхненне і щире,
я тобі віддаю.

Ти дала мені радісну вдачу,
Кров гарячу пустила до жил.
Я без тебе нічого не значу,
ніби птиця без крил.

В. Симоненко

II. Провідміняйте усно перший займенник, використаний у тексті.

14 I. Прочитайте текст. Напишіть відповідь (3 речення) на подані в кінці запитання.

Іноді світ несправедливий, і тому всі думають, що він може бути кращим у той чи той спосіб. Деякі люди хочуть, щоб не було голоду, інші хочуть більше справедливості, а є ті, що прагнуть зменшити кількість насильства чи хвороб. Різні люди хочуть різних змін.

А що ви хотіли б покращити? Як це можна зробити?

II. Проаналізуйте, чи змогли ви, відповідаючи на запитання, обійтися без іменника, прикметника, займенника, дієслова чи прислівника.

15 Прочитайте, замінюючи виділене слово займенником. Чи допомогла така заміна уникнути небажаного повтору слів?

1. Дідусь підійшов до яблуні. Гілки **яблуні** гнулися під вагою плодів. 2. Згодом я підійшов до Сергія. **Сергій** був чимось збентежений. 3. Продавець запропонував Марині бежеву сукню. Саме **бежевий** колір найбільше подобався дівчинці.

16 Знайдіть і випишіть у три колонки: 1) прикметники; 2) числівники; 3) займенники. У кожній колонці має бути по чотири слова.

Світає, мирний, молодість, тобі, шостий, холодно, інший, триповерховий, свій, семеро, вранці, десять, заморожено, львівський, хтось, Луцьк, Максимів, кількасот.

17 І. Спишіть речення, розкриваючи дужки.

1. Ще древні єгиптяни говорили: «Ти повинен зв(е,и)рнути своє серце до книг. На світі нічого (не)має кращого за книги. Я хотів би показати твоїм очам їхню красу» (*І. Цюпа*). 2. Вечір в(е,и)ишневий із нами вечеря і тихо від щастя муркоче, мов кіт (*Д. Іванов*). 3. Це місто любило легенди, жило ними півтори тисячі літ, народилося теж (з,із) легенди (*П. Загребельний*). 4. Ж(е,и)иве планета своїм життям, гомонить, співає, молиться (*Олесь Гончар*). 5. Сміливим є той, хто називає речі своїми іменами (*Ірина Вільде*).

II. Знайдіть у трьох реченнях (на вибір) слова самостійних частин мови та надпишіть скорочено над цими словами їхню частину мови.

III. Складіть і запишіть одне речення з особовим займенником і порядковим числівником.

2. ДІЄСЛОВО ТА ЙОГО ФОРМИ

18 І. Розгляньте таблички та розкажіть, про що вони інформують.

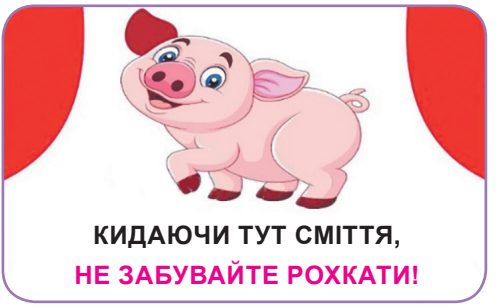

II. Знайдіть дієслова та визначте, на яке питання відповідає кожне з них і до якої форми належить.

Форми дієслова

Форма	Питання	Приклади
Неозначена (інфінітив)	що робити? що зробити?	*чита**ти***
Особова	що роблю? що зроблю?	*чита* ***ю***
Дієслівні форми на *-но, -то*	що зроблено?	*прочита**но***
Дієприкметник	який?	*прочитан* ***ий***
Дієприслівник	що роблячи? що зробивши?	*чита**ючи*** *прочита**вши***

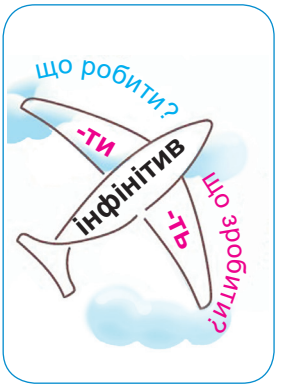

19 І. Спишіть речення. Надпишіть скорочено над кожним дієсловом його форму.

1. В освітньому застосунку «Мрія» передбачено різні функції для учнів, батьків і педагогів. 2. Українські режисери планують екра-

нізувати книгу В. Нестайка «Тореадори з Васюківки». 3. Кожна людина з порушенням слуху може звернутися по допомогу до Служби порятунку, використовуючи мобільний застосунок «Перекладач ЖМ». 4. **Ремонтуючи** міст, **збудований** минулого століття, підрядник установив нову бар'єрну огорожу та обладнав водовідведення (*З медіа*).

II. Розберіть за будовою виділені дієслова.
III. Визначте усно частину мови кожного слова в першому реченні.

20 ТРЕТЄ ЗАЙВЕ. У кожному рядку знайдіть одне дієслово, яке належить до іншої форми, ніж решта.

1. Пишучи, писати, писавши.
2. Розквітлий, вимита, вишито.
3. Малювати, вийшов, збирають.
4. Пожовтілий, промоклий, позеленівши.

21 І. Прочитайте виразно текст уголос. Доберіть свій варіант заголовка, у якому було б дієслово.

ПЕРЛИНА УКРАЇНИ

Карпати – перлина України, мальовничий край, улюблене місце відпочинку й оздоровлення, справжня туристична Мекка. Тут ми можемо помилуватися шістьма вершинами, які вищі за 2000 метрів. Усі ці «двохтисячники» належать до Чорногірського хребта, що розкинувся на межі Івано-Франківської та Закарпатської областей.

Основну частину Карпат **укривають** хвойні й бу́кові ліси. На верхніх схилах гір – полонини, багаті рідкісними видами флори. Тут беруть початок річки західного регіону України: Прут, Чере́мо́ш, Лі́мни́ця, Тиса, Би́стриця.

Хотіли б побачити ще більше цікавого? Скажімо, озеро Бребене́скул на схилі однойменної гори чи оповите легендами озеро Несамови́те неподалік Говерли, грязьові вулкани поруч із селом Стару́ня... Тоді вирушаймо в Карпати! (За *О. Соколовою*)

II. Завдання за текстом.

1. Випишіть особові дієслова та зазначте біля кожного з них його особу, час, спосіб (дійсний, умовний, наказовий).

2. Випишіть з останнього абзацу одну неозначену форму дієслова (інфінітив) та один дієприкметник. Розберіть їх за будовою.

3. Змініть виділене дієслово за особами (в однині та множині) спочатку в теперішньому часі, а потім – у майбутньому. Скористайтеся поданою нижче таблицею.

Особа	Займенник + дієслово майбутнього часу	
	Однина	Множина
1-ша	Я співатиму	МИ співатимемо
2-га	ТИ співатимеш	ВИ співатимете
3-тя	ВІН, ВОНА співатиме	ВОНИ співатимуть

22 Виконайте завдання одного з варіантів.

Варіант А. Напишіть, як пройшов ваш вихідний, використовуючи лише різні форми дієслова (15–20 слів). За потреби можете використати ДВА слова інших частин мови.

Варіант Б. Уявіть себе блогером. Напишіть пост про відвідування футбольного матчу, використовуючи лише різні форми дієслова (15–20 слів). За потреби можете використати ТРИ слова інших частин мови.

Варіант В. Напишіть ідею для короткометражного фантастичного фільму про розумного космічного прибульця, використовуючи лише різні форми дієслова (15–20 слів). За потреби можете використати ЧОТИРИ слова інших частин мови.

23 І. Розгляньте фото. Сформулюйте тему чи ідею, яка б їх об'єднувала.

Дійсний спосіб

Умовний спосіб

Наказовий спосіб

ІІ. Складіть і запишіть за кожним зображенням по одному реченню з дієсловом указаного способу.

24 І. Послухайте одну із пісень, перейшовши за QR-кодом або посиланням, та випишіть на слух дієслова. Визначте, хто виписав найбільше дієслів.

1. «Ластівки» (автори: М. Сопронюк, Р. Коваленко; виконання Chico & Qatoshi). *https://cutt.ly/ke38SxDu*

2. «Розлук не буде» (автор Б. Грицак; виконавці: І. Попович, Дзідзьо). *https://cutt.ly/be38SFly*

ІІ. Визначте, які з виписаних дієслів є особовими.

25 І. Доберіть дієслова, які відповідали б на подані в дужках питання. Запишіть утворені словосполучення.

На стадіон (що зробимо?) … разом; (що робитиму?) … в саду; на уроці (що будуть робити?) … контрольну; на городі (що

зробила б?) ... огірки; додому (що робитимуть?) ... на таксі; завтра (що зроби?) ... презентацію; (що зробімо?) ... відео в ютубі.

II. Визначте усно час і спосіб кожного дієслова.

26 Складіть і запишіть висловлення (5–6 речень) на одну з поданих тем, використавши: 1) неозначену форму дієслова; 2) дієприкметник; 3) дієприслівник.

Теми: «Славетний українець / Славетна українка», «Довкілля потребує нашої уваги», «Українське місто, у якому я хочу побувати».

3. РОЗРЯДИ ПРИСЛІВНИКІВ ЗА ЗНАЧЕННЯМ

27 **Гра «Асоціації».** З якою ілюстрацією, на вашу думку, найбільше асоціюється той чи той з указаних розрядів прислівників? Чому ви так вважаєте? За потреби зверніться до поданої нижче таблиці.

означальний / способу дії / часу дії / місця дії

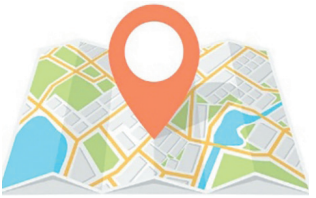

Розряди прислівників за значенням

Розряд	Питання	Приклади
Означальні (утворені від прикметників)	як?	*радісно, сонячно, швидко*
Способу дії	як? яким способом?	*ве́рхи, пішки, гурто́м, уголос, напам'ять*
Міри і ступеня дії	скільки? наскільки? якою мірою?	*дуже, трохи, занадто, надмірно, двічі*
Мі́сця дії	де? куди? звідки?	*удома, усюди, навколо, неподалік, скраю, знизу*
Часу дії	коли? відколи? до якого часу?	*восени, увечері, давно, віддавна*
Причини дії	чому? з якої причини?	*згарячу, спересердя, спросоння, зопалу*
Мети дії	з якою метою? для чого?	*навмисне, на зло, напоказ*

28 І. Спишіть речення, підкресліть прислівники як члени речення. Надпишіть над кожним прислівником розряд за значенням.

1. Йде сон на озерне плесо, я мовчки іду за ним (*О. Радушинська*). 2. Жила я на вуличці, котра ішла все **вгору**, і вгору, і вгору (*І. Жиленко*). 3. Біль пересилю, забуду про рани, **твердо** на ноги зведусь (*О. Рябошапка*). 4. **Узимку** літа не здоженеш (*Нар. творчість*). 5. Сподіваюсь, що Ви не сперечайтесь не пишете до мене (*Леся Українка*).

ІІ. Розберіть за будовою виділені слова.

ІІІ. Доберіть усно антоніми до виділених слів.

29 СИТУАЦІЯ. ПОПРАЦЮЙТЕ В ПАРАХ. Уявіть, що ви плануєте подорож. Розіграйте діалог, можливий у цій ситуації (5–8 реплік), використавши прислівники. Ви можете скористатися поданими словами.

- ✓ навесні
- ✓ спочатку
- ✓ давно
- ✓ уперше
- ✓ удома
- ✓ недалеко
- ✓ впевнено
- ✓ туди
- ✓ там
- ✓ разом
- ✓ дуже
- ✓ цікаво
- ✓ красиво
- ✓ несподівано

30 І. Доберіть до кожного дієслова прислівник, який відповідав би на подане в дужках питання. Запишіть утворені словосполучення.

Співати (як?), читати (яким способом?), заперечити (з якої причини?), працювати (допоки?), гратися (яким способом?), на душі (як?), повернутися (коли?), ходити (де?), діяти (з якою метою?), веселий (якою мірою?), засмажений (якою мірою?), подивитися (куди?).

ІІ. Визначте усно розряд кожного прислівника за значенням.

31 І. Визначте розряд прислівників за значенням. З якими із цих прислівників співзвучні подані фото? А які ілюстрації ви дібрали б до інших слів?

навприсядки | наввимашки | навпомацки | навколішки | навшпиньки

ІІ. Складіть усно речення з одним із поданих прислівників.

32 ДВА – ЧОТИРИ – УСІ РАЗОМ. З'ясуйте, у яких реченнях виділені слова – прислівники. Відповідь обґрунтуйте.

1. У Житомирі нам жилося **добре**.
2. **Добре** слово кожному приємне.
3. Хто **літом** спеки боїться, той зимою не має, чим гріться.
4. За холодним **літом** прийшов теплий вересень.

33 ПОПРАЦЮЙТЕ В ПАРАХ. Запропонуйте одне одному той чи той розряд прислівників за значенням. Складіть і запишіть із прислівником запропонованого розряду речення. Перевірте одне в одного правильність виконання.

34 І. Розташуйте речення так, щоб відновити первісний текст (усно). Визначте його тип і стиль мовлення.

О! КРЕПАТУРА!

▲ Тому рекомендують переходити на наступний рівень інтенсивності тренувань повільно, крок за кроком.

■ Він може виникнути щоразу, коли ви збільшуєте інтенсивність тренування або виконуєте новий вид вправ, до якого ваше тіло ще не звикло.

● Після фізичного навантаження може з'являтися біль у м'язах, який ще називають крепатурою.

◆ Це допоможе безпечно нарощувати силу та витривалість, мінімізуючи при цьому вплив крепатури.

(*За виданням «Українська правда. Життя»*)

ІІ. Випишіть із тексту прислівники, визначте їхній розряд за значенням.
ІІІ. Перекажіть усно прочитане за виписаними прислівниками.

35 І. Розгляньте ілюстрації. Якою темою їх об'єднано?

ІІ. Складіть і запишіть за кожною ілюстрацією по одному реченню, використовуючи прислівники.

36 І. Спишіть речення, доповнюючи кожне з них щонайменше одним прислівником. Надпишіть скорочено над кожним прислівником розряд за значенням.

1. **Мешканці** столичного зоопарку **приймають** водні процедури. 2. У громаді жителі відремонтували розбиту дорогу. 3. Синоптики попередили, що на дорогах можлива ожеледиця. 4. Усім першокласникам і першокласницям видали учнівські квитки. 5. У Чернігові наприкінці березня випав сніг.

ІІ. Виділені слова запишіть фонетичною транскрипцією.

4. ПРАВОПИС ПРИСЛІВНИКІВ

37 Визначте частини мови виділених слів та поясніть написання (разом, окремо, з дефісом).

1. Дивишся і ніби **вдруге** на світ народжуєшся. 2. У перше відро налили холодної води, а **в друге** – гарячої. 3. Нарешті підійшли **до гори**. 4. Квітка нагадує підвішену **догори** парасольку. 5. Одна бджілка неспішно поповзла **по моє́му** ліктю. 6. Цього разу зробили **по-мо́єму**.

Правила написання прислівників *https://cutt.ly/4es8rA6E*

38 Спишіть речення, знімаючи риски. Визначте усно частини мови виділених слів і поясніть написання (разом, окремо, з дефісом).

1. Виконали завдання **по/новому**. 2. Поїзд рушив **по/новому** мосту. 3. Шхуну зносило **в/бік**. 4. Боксер ударив суперника **в/бік**. 5. **С/початку** було слово. 6. **З/початку** розмови ми зрозуміли основну думку. 7. Я почув це **в/перше**. 8. Заїдемо **в/перше** село.

39 Складіть і запишіть по одному реченню з кожним поданим словом і сполученням слів.

Назустріч, на зустріч, по-нашому, по нашому.

40 СИТУАЦІЯ. ПОПРАЦЮЙТЕ В ПАРАХ. Уявіть, що ви в закладі громадського харчування. Складіть і запишіть діалог між вами та офіціантом / офіціанткою (4–5 реплік), використавши кілька поданих словосполучень.

- ✓ борщ по-українськи
- ✓ котлета по-київськи
- ✓ кава по-львівськи
- ✓ хачапурі по-мегрельськи
- ✓ картопля по-італійськи
- ✓ м'ясо по-французьки

41 ПОПРАЦЮЙТЕ В ПАРАХ. Прочитайте наведені нижче найуживаніші прислівникові сполуки. Доберіть кожен / кожна п'ять прислівникових сполук і продиктуйте їх одне одному. Перевірте правильність написання.

Найуживаніші прислівникові сполуки

✓ Без відома, без жа́лю, без сумніву, без упи́ну, до вподо́би, до завтра, до ладу, до лиця, до речі, до смаку́, до сьогодні, за кордон, за кордоном, з болю, з переляку, з розгону, на бігу, на ве́сну (*але* навесні́), на відмінно, на дозвіллі, на жаль, на зло, на льоту, на мить, на радість, на сором, на світанку, на сміх, на совість, на ходу, на щастя, по правді, по суті, по черзі, уві сні, у стократ, через силу.

✓ Від ра́нку до ве́чора, день у де́нь, з дня на день, оди́н в оди́н, раз у ра́з, рік у рік, час від ча́су, з краю в край, з бо́ку на бі́к, з кінця в кінець, сам на сам.

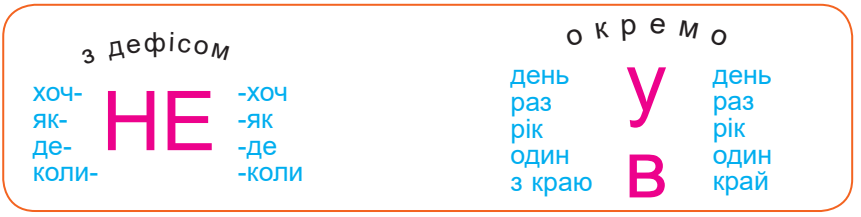

42 Спишіть, знімаючи риски. Перевірте правильність написання за переліком найуживаніших прислівникових сполук.

На/світанку, один/в/один, на/весну, на/весні, на/ходу, на/віку, рік/у/рік, на/жаль, без/відома, з/краю/в/край, на/сміх, на/відмінно, під/силу, з/переляку, з/боку/на/бік, сам/на сам, на/радість, до/крихти.

43 Спишіть речення, уписуючи на місцях пропусків відповідні прислівникові сполуки, подані в кольорових прямокутниках. Чому в реченнях ці сполуки виділяємо комами?

на щастя | на жаль | без сумніву | на радість

1. Дорога, … , була заметена снігом.
2. Дорогу, … , ми знали дуже добре.
3. Дорогою, … , нам зустрівся попутник.
4. Дорогу, … , уже відремонтували.

44 Спишіть, знімаючи риски. Підкресліть прислівники.

Прийшли в/трьох – у/трьох кімнатах; зробив по/новому – по/новому мосту; вивчив на/пам'ять – скаржиться на/пам'ять; приїхали в/день народження – працював у/день і в/ночі; вправи на/силу – на/силу йшов; бігли на/зустріч – на/зустріч із братом.

45 Виконайте тестові завдання.

1. Правил написання прислівників (прислівникових сполук) дотримано в усіх рядках, ОКРІМ

А робити на совість, працювати пліч-о-пліч
Б припасти до смаку, повернутися позаторік
В підняти на сміх, знати з давніх-давен
Г зустрітися над вечір, бігати босоніж

2. Разом треба писати виділене слово в реченні

А Потрібно вчити вірші **на/пам'ять.**
Б Цуценята гралися **в/купі** сіна.
В **У/голос** додалася сумна нотка.
Г Учні піднялися **на/гору** Шаян.

3. З дефісом треба писати всі прислівники в рядку

А по/сусідськи, на/жаль, більш/менш
Б по/літньому, пліч/о/пліч, давним/давно
В зроду/віку, коли/не/коли, аби/куди
Г куди/небудь, по/братерськи, день/у/день

46 І. Спишіть речення, розкриваючи дужки й знімаючи риски.

1. Щоб шуміло врожаями поле, стан(е,и)м ми пліч/о/пліч назавжди (*В. Симоненко*). 2. Стрімкі весни що/разу змінювалися на (с,з)пекотне літо (*І. Корсак*). 3. Хтось по/молодецькому гасав кімнатами – тільки дв(е,и)рима хряскало! (*М. Павленко*). 4. Сашко не біг, ішов, ледь тягнув **ноги**, як на/зустріч зат(е,и)мніла скирта сіна (*М. Вінграновський*). 5. Кожен **вітер** по/своєму дме (*Нар. творчість*). 6. Шле день у/слід хмаркам патлатим проміння сонця з в(е,и)рховин (*В. Сосюра*).

ІІ. Надпишіть скорочено над кожним словом першого речення частину мови, до якої це слово належить.
ІІІ. Доберіть фразеологізми з виділеними словами.

5. СЛУЖБОВІ ЧАСТИНИ МОВИ

47 І. Перебудуйте усно речення, почергово доповнюючи їх поданими нижче словами.

1. Екскурсії Львовом. 2. Доро́га на Рівне, Луцьк. 3. Приїхали в Харків.

Прийменники: до, у, навколо

Сполучники: та, або, чи

Частки: лише, аж, навіть

ІІ. Поясніть, для чого «служить» кожна службова частина мови.

Службові частини мови	Роль у мові	Приклади
Прийменник	Зв'язує іменник (займенник, числівник) з іншим словом	*в, із, про, за, з-під, між, понад, через, згідно з*
Сполучник	Поєднує однорідні члени речення або частини складного речення	*і, або, чи, але, щоб, бо, ніби, якщо, тому що*
Частка	Надає додаткових відтінків значення або слугує для утворення слів і форм слів	*не, так, б, ж, тільки, ото, невже, навіть, ледве, хай*

48 Розподіліть сполучення слів на три групи й запишіть: 1) сполучення слів із прийменником; 2) сполучення слів із часткою; 3) сполучення слів із сполучником. У кожній групі має бути по чотири сполучення.

Інформація на сайті, готівкою або карткою, аж вікна дрижать, компот у холодильнику, сьогодні чи завтра, зустрітись о шостій, щоб виконати завдання, таки прийшов, стежка через поле, тільки не мовчи, огірки й помідори, нехай працює.

49 I. Прочитайте фразеологізми. Поясніть, що означає кожен із них, і назвіть використані в них прийменники.

До нових віників, за сімома замка́ми, попасти в павутину, сподіватися з моря погоди, між двох вогнів, висіти на волосині, від зорі до зорі, стати попе́рек горла, дивиться крізь пальці, без задніх ніг, гострий на язик, п'яте через десяте, тримати себе в руках.

II. Пригадайте кілька фразеологізмів, прислів'їв, приказок із прийменниками.

III. Виконайте завдання одного з варіантів.

Варіант А. ПОПРАЦЮЙТЕ В ПАРАХ. Складіть усно й розіграйте гумористичний діалог (4–5 реплік), використавши кілька поданих фразеологізмів.

Варіант Б. Складіть усно розповідь (3–4 речення), використавши якнайбільше поданих фразеологізмів.

50 I. Прочитайте текст, визначте ключові слова (словосполучення).

СВІДОК ІСТОРІЇ

Недалеко від Одеси, на скелястому березі Дністровського лиману, височіє Білгород-Дністровська (Аккерманська) фортеця. Її найдавнішу частину зведено в XIII–XIV ст. на руїнах античного міста Тіра, але будівельні роботи проводили й пізніше.

Аккерманська фортеця

Основу комплексу становить цитаде́ль – найбільш захищена частина. Вона складається із чотирьох великих башт, з'єднаних могутнім муром. З півночі укріплення підступає **аж** до лиману. З інших боків фортеця оточена глибоким ровом. Оборонні му́ри заввишки близько 15 метрів, а їхня товщина коливається від 1,5 до 5 метрів. **Чи** пам'ятають вони всі облоги й штурми?

Фортеця є однією з найбільших у Європі та вражає своєю величчю.

II. Виконайте завдання за текстом.

1. Знайдіть і випишіть прийменники.
2. Укажіть спочатку сполучники, якими з'єднано однорідні члени речення, а потім – ті, якими з'єднано частини складних речень.

3. Доведіть, що виділені слова – частки. Яка з них підсилювальна, а яка – питальна?

4. Сформулюйте усно запитання за змістом прочитаного, використавши питальну частку (*чи*, *хіба*, *невже*).

51 ДВА – ЧОТИРИ – УСІ РАЗОМ. З'ясуйте, у яких реченнях виділені слова прийменники, а в яких – прислівники. Відповідь обґрунтуйте.

1. Велосипедисти рухалися **назустріч**.
2. Пішохід рухався **назустріч** велосипедисту.
3. **Навколо** села зацвіли липи.
4. **Навколо** цвіли великі старі липи.

52 СИТУАЦІЯ. Уявіть, що ваші друзі / подруги збираються піти в ліс чи на озеро, хоча, за прогнозом, має бути шквальний вітер. Попередьте їх про небезпеку та спробуйте відмовити від такої прогулянки. Складіть відповідне висловлення (3–4 речення). Використайте кілька поданих чи самостійно дібраних часток.

- ✓ не
- ✓ тільки
- ✓ аж
- ✓ нехай
- ✓ невже
- ✓ навіть
- ✓ чи не
- ✓ ледве
- ✓ хоча
- ✓ хоч би
- ✓ са́ме
- ✓ хіба

Фото із сайту ТОВ «Всеосвіта»

53 Спишіть сполучення, розкриваючи дужки. Обґрунтуйте свій вибір прийменника чи сполучника.

Ярмарок (у/в) Полтаві, річка (у/в) Черкасах, школа (у/в) Вінниці, залізниця (у/в) Сваляві, вечір (у/в) Ужгороді, подарунок (з/із/зі) Сумщини, дорога (з/із/зі) Житомира, волонтерка (з/із/зі) Тернополя, боксер (з/із/зі) Запоріжжя, Миколаїв (і/й) Чернівці, Дніпро (і/й) Одеса, зі Стрия (і/й) Калуша.

Сполучники сурядності та підрядності
https://cutt.ly/srqtAYM5

Групи модальних, словотворчих та формотворчих часток
https://cutt.ly/nrqtAa24

54 І. Прочитайте речення та назвіть використані в них сполучники.

1. Дощ пахне сіном, молоком і домом, дитинства запахом солодким і знайомим (*Т. Іванчук*). 2. Ні людей, ні хат не було, але смужечка синього диму снувалася поміж деревами (*Б. Лепкий*). 3. Праця чоловіка годує, а лінь марнує. 4. Чи так чи інак, та не буде з риби рак (*Нар. творчість*). 5. Для мене багато не треба, щоб серце забилось раптово: лиш латочку рідного неба та матері лагідне слово (*Д. Луценко*). 6. Я озирнувся, проте на лісовій дорозі вже не було нікого (*В. Шкляр*). 7. Човен то здіймався високо, то спускався низько (*Леся Українка*).

ІІ. Випишіть сполучники сурядності в чотири колонки: 1) єднальні; 2) протиставні; 3) розділові; 4) зіставний.

55 І. Спишіть речення, розкриваючи дужки. Знайдіть слова службових частин мови та скорочено надпишіть над кожним із них частину мови.

1. У місті Луцьку є **величний** за́мок, який пр(е,и)ваблює своєю архітектурою та історією. 2. (Що)року в третю неділю червня у світі відзначають День батька. 3. Під час тренінгу з економіки спік(е,и)ри ро(з,с)кажуть підліткам навіть про маркетинг і фінансову грамотність. 4. Суспільство без бар(')єрів – це повага до кожної людини та рівний доступ до можливостей (*З медіа*). 5. Хай руки ваші **втоми** (не)знають (*А. Малишко*). 6. П(е,и)люстки сонця падають довкола, щоб і у дощ світити у саду (*Н. Шеденко*).

ІІ. Доберіть і запишіть синоніми до виділених слів.
ІІІ. Укажіть використані в реченнях сполучники сурядності та сполучники підрядності.

6. ПРАВОПИС СЛУЖБОВИХ ЧАСТИН МОВИ

56 ПОПРАЦЮЙТЕ В ПАРАХ. Оберіть ілюстрацію. Складіть і розіграйте за нею діалог (4–6 реплік), використавши подані слова. Визначте в цих словах орфограму.

Злови-но, зловив-таки

Неглибокий, нехолодно

57 І. Запишіть слова разом, окремо або з дефісом. Які з них – прийменники?

Казна/кому, будь/коли, який/небудь, аби/куди, ані/трохи, ні/куди, де/хто, будь/у/кого, **допоможи/но**, **усе/таки**, усе/ж/таки, знайшов/таки, таки/встигли, зайшов/би, коли/ж, говорив/же, поки/що, з/поміж, із/за, по/над.

ІІ. Складіть усно по одному реченню з виділеними словами.

58 І. Спишіть речення, знімаючи риски. Обґрунтуйте написання.

1. Вибач мені **за/те**, що так сталося. 2. Хоч і небагато, **за/те** своє. 3. Подумай про/те, кого запросити на екскурсію. 4. Я́к/би не було важко, ми виконаємо своє завдання. 5. Ми **таки/встигли** на потяг. 6. Ми встигли/таки на потяг. 7. Навряд/чи ми встигнемо на потяг.

ІІ. Визначте частини мови виділених слів.

59 І. Доповніть кожне слово однією з поданих часток. Утворені слова запишіть.

бо	но	то	от	таки

Подай-… , зупинись-… , сказав-… , колись-… , так-… .

ІІ. Складіть усно з одним утвореним словом речення із звертанням.

60 Прочитайте виразно речення, уставляючи на місцях пропусків одне з наведених слів чи сполучень. Ви можете використати кожне слово чи сполучення один раз.

щоб	що б	якби	як би

1. Я не знаю, … таке цікаве тобі розказати.
2. … не пручався, а працювати доведеться.
3. Доїхали б набагато швидше, … не сильний дощ.
4. Треба малого навчитися, … знати більше.

Правила написання ***не*** з різними частинами мови *https://cutt.ly/Les8eLwZ*

ЗВЕРНІТЬ УВАГУ!

У багатьох випадках написання ***не*** з прикметником і прислівником залежить від змісту речення. Якщо часткою ***не*** щось заперечуємо, то її пишемо окремо. ПОРІВНЯЙМО:

Цей будинок не старий.
↑
заперечуємо
(Ні, не Є старий)

Цей будинок **не**старий.
↑
одне поняття – *новий*
(Є нестарий; недавно збудований)

61 Прочитайте речення та поясніть написання ***не*** з різними частинами мови.

РАЗОМ 1. **Не**дбале ставлення до обов'язків. 2. Екологічні будматеріали – **не**обхідність часу. 3. У горах спіткало **не**щастя. 4. Закінчилися **не**спокійні дні. 5. Підійшли до **не**глибокого озера. 6. Краще **не**досолити, ніж пересолити.

ОКРЕМО 1. Він мені **не** друг, а ворог. 2. Це аж ніяк **не** правда. 3. Наше озеро **не** глибоке. 4. Мені зовсім **не** страшно. 5. **Не** спитавши броду, не лізь у воду.

62 Запишіть речення, уставляючи на місці пропуску одне з поданих поруч слів (сполучень слів) у відповідній формі.

1. Ми дійшли до ____ вершин.
   Нам ці вершини зовсім ____.
2. З ____ гір котився вітер.
   Дорога ____, а близька.
3. Змінили ____ норми.
   Ваш вибір ____.

не відомий / невідомий

не далекий / недалекий

не досконалий / недосконалий

63 І. Спишіть речення, знімаючи риски. Поясніть написання ***не*** з різними частинами мови.

1. У напів/розваленій альтанці Софійка встигла обладнати собі не/величку хатку (*М. Павленко*). 2. Тому втома не/відома, хто не/працював (*Нар. творчість*). 3. Вже там цвіли і квіти не/зліченні (*Л. Костенко*). 4. Шукай не/долі, а волі. 5. Не/примушуй голодного варити їжу, бо не/доварить і не/досолить. (*Нар. творчість*). 6. Хоч на/дворі лютує завірюха, у будинку не/холодно (*В. Кучер*).

ІІ. Складіть усно по одному реченню із словом *неправда* та сполученням *не правда*.

Написання *НЕ* з дієприкметниками

РАЗОМ

Чорніє **не**засіяне поле.

немає залежного слова, а дієприкметник є означенням

ОКРЕМО

Поле **не** засіяне.

присудок

ОКРЕМО

Чорніє **не** засіяне **восени** поле.

є залежне слово

64 І. Спишіть речення, розкриваючи дужки. Обґрунтуйте написання ***не*** з дієприкметниками.

1. На сайті розміщено інформацію, (не)підтверджену офіційно. 2. Але нині цей факт (не)підтверджений. 3. Маємо багато (не)перевершених спортивних рекордів. 4. Тренер розповів про свій досі (не)перевершений світовий рекорд. 5. Я не люблю (не)дочитаних книг та (не)завершених справ. 6. Мені більше подобаються стіни (не)пофарбовані, а обклеєні шпалерами.

ІІ. Складіть і запишіть по одному реченню зі словом *неспростований* і сполученням *не спростований*.

65 І. Виконайте тестові завдання.

1. З дефісом треба писати обидва прийменники в рядку

А із/під, з/посеред
Б по/між, у/продовж
В з/понад, по/під
Г по/при, з/поміж

2. Окремо треба писати всі слова в рядку

А чув/же пісню, візьми/но яблуко
Б таки/сказав правду, приніс/би води
В як/небудь зробив, усе/ж/таки прийшов
Г знав/таки відповідь, навряд/чи зможу

3. Разом треба писати ***не*** з наступним словом у реченні

А Ця робота аж ніяк не/важка.
Б Ні, завдання не/складне.
В Люблю не/легкі, а важкі задачі.
Г Не/легке завдання лягає на наші плечі.

4. Окремо треба писати ***не*** з наступним словом у реченні

А Згода будує, а **не**/згода руйнує (*Нар. творчість*).
Б **Не**/чистим зерном посієте – собі шкоди надієте (*Нар. творчість*).
В Вересневе сонце **не**/помітно зайшло за потріскані хмари (*М. Стельмах*).
Г Берези вміють сумувати, **не**/похиливши голови (*Л. Дмитерко*).

II. Складіть 2–4 тестових завдання на тему «Частини мови».

7. ГРАМАТИЧНІ ПОМИЛКИ

66 Установіть відповідність між особливістю помилки та її видом.

Особливість помилки	*Вид помилки*
1 пропущено розділовий знак	**А** орфоепічна
2 неправильно написано слово	**Б** орфографічна
3 неправильно наголошено слово	**В** пунктуаційна
4 неправильно утворено слово	**Г** лексична
5 слово вжито в невластивому значенні	**Д** граматична

67 **Гра «Асоціації».** Оцініть за допомогою одного із зображень на шкалі, чи потребує та наскільки ваше мовлення очищення від суржикових слів (росіянізмів), інших мовних покручів, лайливих слів тощо.

Не потребує *Дуже потребує*

Уживання іменників

68 I. Запишіть іменники в **орудному** відмінку однини.

ЗРАЗОК. *Шампунь – шампунем.*

Площа, сльоза, мережа, ожеледиця, станція, плащ, чорнослив, соловей, кущ, Сергій, **степінь**, нежить.

II. Розберіть за будовою виділені слова (у формі орудного відмінка).

Кличний відмінок

<table>
<tr><th colspan="2">Чоловічий рід</th><th colspan="2">Жіночий рід</th></tr>
<tr><td>Тарасе
Ілле
Миколо
батьку</td><td>СергіЮ
АндріЮ
ІгорЮ
краЮ</td><td>Ю</td><td>МаріЄ</td><td>Є</td><td>сестро
Ольго
ученице
ноче</td></tr>
<tr><td colspan="2">Олеже й Олегу</td><td colspan="2">матусЮ
бабусЮ
ЛесЮ
(пестливі слова)</td><td>Ю</td></tr>
</table>

Як уживати іменники в **кличному** відмінку *https://cutt.ly/5rqtPMVZ*

69 І. Запишіть іменники в кличному відмінку.

Денис, **Валерій**, Валерія, Сергій, **Ілля́**, Ігор, Софія, Соня, Катруся, Таїсія, Тая, Таїса, мама, матуся, Олег, батько, президент, дівчинка, друг, Ганна Василівна, Віктор Тарасович, Назарій, Назар Сергійович, Херсон.

ІІ. Утворіть від виділених імен чоловічі й жіночі імена по батькові та запишіть.

Чоловічий рід		Жіночий рід
нежить	біль (*страждання*)	путь
шампунь	тюль	розкіш
степ	степінь	емаль (*фарба*)
дріб	ступінь	гуаш (*фарба*)

Як визначити рід **незмінюваних** іменників *https://cutt.ly/Jes8elx8*

70 І. Спишіть словосполучення, ставлячи іменники в правильній формі.

Бити по (ворота), орієнтуватися по (зірки́), лазити по (дере́ва), подарувати (Віталій Кличко), допомогти (брат Сергій), налити води (курчата), відео про веселих (кошенята), наїстися смачних (черешні), запитали в (Олег Косенко), зустріли (Віра Косенко), зру́чний переказ (гроші), продовжили до (листопад), сиділи під (черешня).

ІІ. ПОПРАЦЮЙТЕ В ПАРАХ. Запропонуйте одне одному словосполучення із цієї вправи. Складіть і запишіть речення зі своїм словосполученням. Перевірте одне в одного правильність виконання.

71 І. Запишіть словосполучення, добираючи правильні закінчення.

Весел(ий,а) поні, гаряч(ий,е) лате, соковит(е,ий) манго, зубн(ий,а) біль, дитяч(ий,а) шампунь, нелегк(ий,а) путь, вищ(ий,а) ступінь, сильн(ий,а) нежить, красив(ий,а) тюль, апетитн(а,е) салямі, жахлив(е,ий) торнадо, багатолюдн(ий,е) Токіо.

ІІ. Складіть усно одне речення з двома поданими сполученнями (на вибір). А хто зможе скласти одне речення з трьома чи більше сполученнями?

Ступені порівняння прикметників і прислівників

Вищий ступінь		Найвищий ступінь	
проста форма	**складена форма**	**проста форма**	**складена форма**
ширший	*більш широкий*	***най****ширший*	***най****більш широкий*
веселіше	*більш весело*	***най****веселіше*	***най****більш весело*

72 I. Знайдіть серед поданих слів один прикметник та один прислівник, від яких можна утворити ступені порівняння. Утворіть від знайдених слів форми вищого й найвищого ступенів порівняння та запишіть.

Порожній, щороку, надважливий, німий, світлий, водяний, синенький, босий, дорого, електричний.

II. Складіть усно речення з прислівником у формі вищого ступеня порівняння.

73 Відредагуйте усно речення.

1. Фільм про саму швидку́ тварину. 2. У бабусі більш солодший пиріг. 3. Дуб міцніший берези. 4. Площа першого прямокутника більша площі другого прямокутника. 5. Тарас саме краще прочитав вірш. 6. Тут мені буде найбільш зручніше. 7. Сьогодні в нас найтепленько.

74 I. Прочитайте вголос речення, замінюючи виділені прикметники формою найвищого ступеня порівняння. Який рекорд вас найбільше вразив?

РЕКОРДИ НАШОЇ НЕЗЛАМНОСТІ

✓ У 2021 р. між Тернопільською та Хмельницькою областями розгорнули прапор України завдо́вжки три кілометри, установивши рекорд України «(***довгий***) Державний Прапор України».

✓ У 2023 р. в Сумах установили рекорд України з підняття (***більший***) прапора України на воді (156 м).

✓ У 2024 р. до Книги рекордів України вписано команду волонтерів з Ірпеня (Київщина), яка стала (***краща***) з плетіння маскувальних сіток для наших військових (35 000 м^2 за 11 місяців).

✓ У 2024 р. в Бородянці (Київщина) установили рекорд України з (***тривалий***) публічного декламування творів Тараса Шевченка (4 години, 193 особи).

✓ У 2024 р. установлено гастрономічний рекорд на (***малий***) в історії України борщ (7 мл). Мікроборщик помістився у двох чайних ложечках.

facebook

МЗС

Міністерство закордонних справ України
25 серпня 2023 р.

Цьогоріч знову сотні локацій по всьому світу засяяли синьо-жовтими кольорами з нагоди Дня Незалежності України.

Ще раз дякуємо всім нашим друзям!

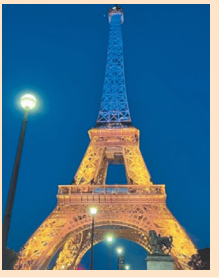

II. Розгляньте поданий вище допис із фейсбуку та дайте відповіді на запитання.

1. Що зображено на фото? У якому місті розташовано цей об'єкт?
2. Про що саме поінформувало МЗС України?
3. Наведена інформація – це факт чи судження?
4. Який висновок, на вашу думку, можна зробити на основі цієї інформації?
5. Чи правдивою, на вашу думку, є ця інформація та чи можна вважати надійним її джерело?
6. Що спільного між цим дописом і реченнями про рекорди України?

75 ПОСПІЛКУЙТЕСЯ. Який рекорд ви хотіли б установити чи повторити? Чи потрібна буде для цього підтримка друзів, знайомих? Пам'ятайте, що ваші дії мають бути безпечними як для вас, так і для близьких, а також не повинні завдавати шкоди довкіллю.

Відмінювання числівників та узгодження їх з іменниками

76 Розгляньте рекламу й афішу. Про що вони інформують? Складіть усно за кожним зображенням по одному реченню, використавши всі наведені числівники.

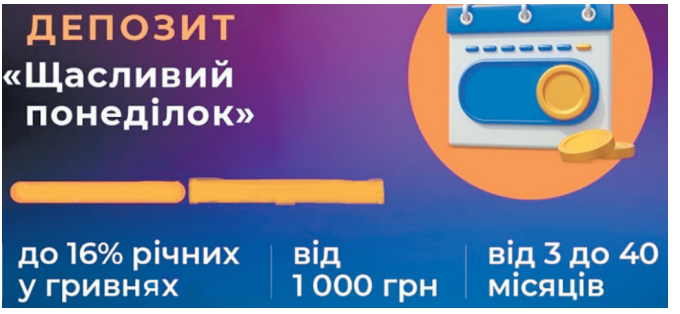

77 ПОСПІЛКУЙТЕСЯ. Що б ви порадили тим, хто «сліпо ведеться» на будь-яку рекламу? Що, на вашу думку, потрібно врахувати перед тим, як довіритися рекламному гаслу?

Н.	шістДЕСЯТ	шістСОТ
Р.	шістдесяти, шістдесятьох	шестисот
Д.	шістдесяти, шістдесятьом	шестистам
Зн.	шістдесят, шістдесятьох	шістсот
Ор.	шістдесятьма, шістдесятьома	шістьмастами, шістьомастами
М.	на/у шістдесяти, шістдесятьох	на/у шестистах

78 І. Спишіть речення, записуючи числа словами, а графічні скорочення – повністю.

1. Відстань від Києва до Рівного шляхами становить 328 км, а до Ужгорода – 813 км. 2. Місто Луцьк уперше згадано в літописі близько 1085 року. 3. Для виготовлення кольчуги воїна витрачали більше 100 м залізного дроту. 4. Вага звичайної ракетки для тенісу становить від 160 до 170 г. 5. Дозволено перевезення вантажу вагою від 3500 до 7500 кг.

ІІ. Провідміняйте письмово числівники з першого речення.
ІІІ. Визначте усно частину мови кожного слова в першому реченні.

79 Розгляньте таблицю. Про що ви з неї довідалися? Складіть усно за таблицею невелике висловлення про доньок князя Ярослава Мудрого, використовуючи всі наведені дати.

Доньки Ярослава Мудрого — європейські королеви

Дати	Події
1019–1054	Правління Ярослава Мудрого (Русь-Україна досягає найвищого розвитку)
1045	**Єлизавета** Ярославна виходить заміж за норвезького правителя Харольда ІІІ та стає королевою Норвегії. Після загибелі Харольда Єлизавета вийшла заміж удруге й стала королевою Данії
1046	**Анастасія** Ярославна виходить заміж за угорського короля Андраша І та стає королевою Угорщини
1051	**Анна** Ярославна виходить заміж за французького короля Генріха І та стає королевою Франції

80 ПОСПІЛКУЙТЕСЯ. Розгляньте марку та опишіть, якою зображено Єлизавету.

Поштова марка з королевою Єлизаветою Ярославною

81 Прочитайте вголос математичні вирази, правильно вимовляючи числівники. Запишіть три вирази, замінюючи числа словами.

1. До 75 + 84.
2. Від 386 − 185.
3. До 4532 + 777.
4. Від 695 − 14.
5. До 742 + 48.
6. Від 64 − 11.

Правильно	НЕправильно
*чотири апельсин**и***	*чотири апельсина*
*три мі́сяц**і***	*три місяця*
*два кілограм**и***	*два кілограма*
два** з половиною метр**и	*два з половиною метра*
*три п'ятих метр**а***	*три п'ятих метри*

2, 3, 4 → Н. в. мн.

дробовий числівник → іменник у Р. в. одн.

82 І. Спишіть словосполучення, розкриваючи дужки та узгоджуючи іменники із числівниками.

Сто (гривня), чотири (тонна), два (чизбургер), чотири (літак), три (місяць), дві п'ятих (метр), обидва (кролик), чотири (олівець), два (трамвай), три (мегабайт), два з половиною (кілограм), півтора (зошит), три (сантиметр), півтора (місяць), три четвертих (кілометр), троє (глядач).

ІІ. Складіть і запишіть речення з одним словосполученням.

83 І. Прочитайте речення вголос, а потім спишіть, замінюючи числа словами та записуючи графічні скорочення (*см, м, г, кг*) повністю.

1. Розміри **ссавців** дуже різні: від 3,8 см (карликова білозубка) до 30 м і більше (синій кит). 2. Довжина тіла дикого кроля не перевищує 40 см, а маса – 2–3 кг. 3. Серед птахів є карлики, наприклад колібрі (маса від 1,6 до 20 г). 4. Хатка бобра має вигляд копиці, іноді **заввишки** до 2 м і близько 3,5 м в діаметрі (*Хрестоматія із зоології; упорядники А. Охріменко, Е. Шухова*).

ІІ. Підкресліть орфограми у виділених словах.

84 І. Відредагуйте усно речення, виправляючи помилки у вживанні числівників на позначення часу.

Котра година?

1. Змагання розпочнуть рівно в дев'ятнадцять. 2. Потяг від'їжджає в десять сорок. 3. Без десяти шість магазин зачиняють. 4. Електропоїзд прибуває без десяти дев'ять. 5. Автобус від'їжджає в шість годин двадцять хвилин.

ІІ. Прочитайте перше й друге речення, замінюючи час, названий у них, на той, який показано на ілюстрації.

Творення та вживання дієслівних форм

Правильно	НЕправильно
заспіваймо розкажімо	давай заспіваємо давайте розкажемо

~~ДАВАЙ~~
~~ДАВАЙТЕ~~

85 Прочитайте речення, поясніть суть допущених помилок. Відредагуйте речення (усно).

1. Давайте опублікуємо оголошення на сайті. 2. Дівчата, давайте заспіваємо пісню! 3. Оксано, давай напишемо твір ра́зом. 4. Діти, давайте всі разом приберемо в кімнаті. 5. Максиме, давай не будемо про це сперечатися. 6. Давайте подаруємо Аліні білі тюльпани.

Правильно	НЕправильно
який переходить дорогу	переходячий дорогу
мийний засіб	миючий засіб
опа**л**е листя	опа**вш**е листя
постарі**л**ий	постарі**вш**ий
град, що випав	випа**вш**ий град

Дієприкметники із суфіксами *-уч- (-юч-), -ач- (-яч-)* використовуємо обмежено

НЕМАЄ дієприкметників із суфіксами *-ш- , -вш-*

86 І. Перебудуйте сполучення слів на синонімічні словосполучення з активними дієприкметниками минулого часу (письмово).

ЗРАЗОК. *Яблуко, що почервоніло → почервоніле яблуко.*

Взуття, що промокло; степ, що вигорів; калюжі, що замерзли; поля, що позеленіли; бур'ян, що прив'яв; дерева, що змокли; цвях, що заіржавів; туристи, які зголодніли.

II. З одним утвореним словосполученням складіть усно речення.

87 Відредагуйте усно речення, використавши описову конструкцію.

ЗРАЗОК. *Трактор, прибираючий сніг.* → *Трактор, що прибирає сніг.*

1. Подай, будь ласка, лежачий на парті рюкзак. 2. На зупинці багато людей, чекаючих автобус. 3. Перебуваючі за кордоном діти можуть навчатися онлайн. 4. Зустрічали команду, здобувшу перемогу на чемпіонаті. 5. Поліцейський зробив зауваження дітям, перебігавшим дорогу. 6. Запросили гурт, виконуючий жартівливі пісні. 7. Група туристів сіла в потяг, прямуючий до Ужгорода.

88 I. Відредагуйте й запишіть словосполучення, замінюючи невдало вжиті дієприкметники із суфіксом *-юч-* відповідними іменниками чи прикметниками..

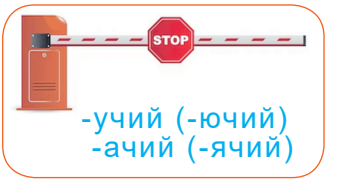

ЗРАЗОК. *Переконуючі слова* → *переконливі слова.*

Командуючий Сухопутних військ, відновлюючі роботи, руйнуючий вітер, переконуючі докази, зволожуючий розчин, знеболюючий еліксир, миючий розчин, бажаючий виступати, вимірюючий прилад, лідируюча команда, приваблююча пропозиція, діючий наказ, оточуюче середовище.

II. Складіть і запишіть речення з двома відредагованими словосполученнями (на вибір).

89 Спишіть речення, замінюючи виділені слова дієприкметниками. Підкресліть дієприкметникові звороти як члени речення.

1. Над нами синіло небо, **(випрати)** теплим осіннім дощем (*В. Пустовіт*). 2. На дрібних гілках рясно синіють **(огорнути)** сизим димком ягоди (*Я. Стельмах*). 3. Колос, **(викупати)** сонцем, вклоняється мені (*М. Стельмах*).

90 I. Відредагуйте речення і запишіть.

1. Повернувшись зі школи, раптово пішов сніг. 2. Прочитавши повідомлення, мене охопила радість. 3. Підрозділ продовжує вести наступаючі бої. 4. У тролейбусі 25 сидячих місць. 5. Друзі, перебувавші за кордоном, повернулися додому. 6. Застуду легко підхопити через промокше від снігу взуття.

II. Надпишіть над словами останнього речення частини мови.

91 Знайдіть речення, у яких неправильно вжито дієслівну форму на *-но*, *-то*. Відредагуйте усно ці речення.

1. Входити з тваринами заборонено. 2. Робітниками заасфальтовано дорогу. 3. Підлогу покрито ламінатом. 4. Поліцейськими перекрито рух транспорту. 5. Замовлення доставлено вчасно. 6. У місті встановлено нові дорожні знаки. 7. Рушник для подарунка вишито Оксаною.

Уживання прийменників

92 Виберіть прийменник, який потрібно поставити на місці пропуску на ілюстраціях.

через / завдяки

Рух транспортних засобів обмежено ___ ожеледицю.

93 I. Відредагуйте усно словосполучення, правильно вживаючи прийменники.

Піти за грибами, зошит по алгебрі, по вині водія, при будь-яких обставинах, виконати при одній умові, пішов по справах, автобус по замовленню, відповідати за чергою, орієнтуватися за зірками, складати по малюнку, пропустити із-за хвороби, по технічним причинам, самостійна по історії, діяти згідно закону, діяти відповідно наказу.

II. Складіть і запишіть речення з одним відредагованим словосполученням.

94 СИТУАЦІЯ. Уявіть, що до вас телефонує незнайомець і просить надіслати через вайбер номер банківської картки ваших батьків, щоб перерахувати для них гроші. Складіть і запишіть діалог (телефонну розмову; 4–6 реплік), можливий у цій ситуації. Намагайтесь уникнути небезпечного спілкування та протистояти маніпулятивним впливам. Використайте кілька поданих прийменників.

- ✓ у зв'язку з
- ✓ залежно від
- ✓ завдяки
- ✓ з-поміж
- ✓ у разі
- ✓ згідно з
- ✓ відповідно до
- ✓ усупереч
- ✓ незважаючи на
- ✓ протягом

95 Чи добре ви знаєте українську мову? Сканувавши QR-код або перейшовши за посиланням *https://cutt.ly/tebFyV0u*, проведіть у класі вікторину «Дивослово». За бажанням можете скласти свою вікторину за поданим зразком.

96 Виконайте тестові завдання.

1. Закінчення ***-ом*** у формі **орудного** відмінка однини мають усі іменники в рядку

А Миколай, планшет, перехід
Б комбайн, палац, Житомир
В сайт, калач, бульвар
Г острів, журавель, автобус

2. НЕправильно утворено ім'я по батькові в рядку

А Ілліч, Олексіївна
Б Андрієвич, Вікторівна
В Сергіївна, Миколайович
Г Тарасівна, Григорович

3. Закінчення ***-е (-є)*** у формі **кличного** відмінка однини мають усі іменники в рядку

А матуся, Михайло, Київ
Б північ, Андрій, козак
В Марія, круча, Максим
Г генерал, Світлана, земля

4. НЕправильно узгоджено виділені слова в реченні

А У Світлани відучора **сильний нежить**.
Б Перетворюємо **десятковий дріб** у звичайний.
В Перед нами розкинувся **широкий степ**.
Г **Зубну біль** можна зняти без таблеток.

5. Потрібно відредагувати речення

А Магазин пропонує найкращі товари.
Б Гострий кут менший від тупого кута.
В Сьогоднішній ранок більш тепліший.
Г Гори здавалися вищими серед степу.

6. Помилку в утворенні ступеня порівняння прислівника допущено в рядку

А близько – ближче
Б холодно – холодніше
В швидко – більш швидко
Г високо – більш вище

7. Правильно утворено всі присвійні прикметники в рядку

А Олексіїв, солов'їний, Тамарин
Б сусідин, орлиний, Софіїн
В батьків, Оксанів, Максимів
Г сестрин, Андріїн, Маринин

8. Правильно узгоджено числівник з іменником у реченні

А У пакеті – два з половиною кілограма борошна.
Б Для приготування смузі нам потрібно три персики.
В Наприкінці додаємо перець і два грама солі.
Г Для приготування лимонаду візьміть півтора лимони.

9. Числівник *шістдесят* в **орудному** відмінку матиме форму

А шістдесятьма
Б шестидесятьма
В шістдесяти
Г шістьмадесятьма

10. Потрібно відредагувати речення

А Сакури, висаджені вздовж алеї, уперше зацвіли.
Б Хлопчик, перебігаючий дорогу, раптово зупинився.
В Земля, умита росами, повільно прокидалася.
Г Є багато загадок, які розвивають логічне мислення.

11. Правильно утворено обидва дієприкметники в рядку

А змарнілий, прив'ялий
Б потемнівший, пролитий
В зголоднілий, промокший
Г зав'язаний, розцвівший

12. Потрібно відредагувати речення

А Відвівши сина в дитячий садок, мама пішла на роботу.
Б Зазирнувши до кімнати, Катруся побачила багато книжок.
В Юрко щоразу весело сміявся, розповідаючи про свою пригоду.
Г Уносячи добрива в ґрунт, рослини дуже швидко ростуть.

Проєкт

Розгляньте подані зображення. Напишіть креативну розповідь, у якій події розгортатимуться з урахуванням кожного зображення. Ваша розповідь має бути оригінальною, правильно побудованою та продемонструвати багату уяву автора / авторки.

У тексті використайте *числівник*, *дієприкметник*, *дієприслівник*, *форму вищого ступеня порівняння прикметника чи прислівника*, *підсилювальну частку*.

Ви можете працювати індивідуально або невеликими групами.

Обсяг творчої роботи 80–100 слів.

Презентуйте результати роботи в класі.

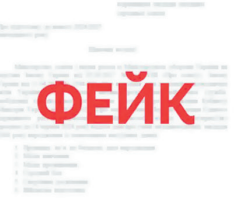

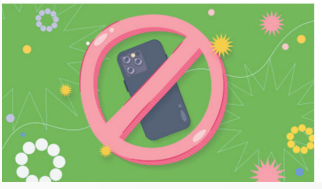

Джерело ілюстрацій: вебсайт «Освіторія Медія»

Культура мовлення

Говоримо правильно

Правильно	НЕправильно
неправильний номер	невірний номер
музична школа	музикальна школа
вдавати	робити вигляд
зіставляти факти	співставляти факти
впадати в око (очі)	кидатися в очі
дати спокій	залишити в спокої
брати участь	приймати участь
порушити питання	підняти питання
навести приклад	привести приклад
завдяки старанню	дякуючи старанню

Розрізняймо

А́дрес – це письмове вітання особі, організації, переважно з нагоди ювілею. *Пам'ятний адрес; підготували адрес із нагоди ювілею.*

Адре́са – місце проживання чи перебування особи, розташування установи. *Листи надсилайте на адресу...; електронна адреса.*

* * *

Ви́борний – якого визначають, обирають голосуванням на якусь посаду або для виконання певних обов'язків. *Виборна посада, виборні представники, виборні органи.*

Ви́борчий – який стосується проведення виборів і різних заходів, пов'язаних із ними. *Виборчий округ, виборча агітація, виборча кампанія.*

* * *

Слово ***кАмпа́нія*** використовуємо для позначення сукупності заходів, спрямованих на виконання певного завда́ння. *Виборча кампанія, посівна кампанія.*

Слово ***кОмпа́нія*** означає: 1) групу осіб, пов'язаних певними інтересами (*товариство, громада*); 2) організацію (*підприємство, установу, спілку*), яка здійснює певний вид діяльності. *Весела компанія; юридична компанія «Феміда».*

Антисуржик

Правильно	НЕправильно
прасувати білизну	гладити білизну
купити праску	купити утюг
дитяче ліжечко	дитяча кроватка
килимові доріжки	коврові доріжки

Правильно	НЕправильно
чиста стеля	чистий потолок
кришталева ваза	хрустальна ваза
сходова клітка	лєснічна клітка
пофарбовані стіни	покрашені стіни

МОЯ СТОРІНКА

Як це було

МИСТЕЦТВО СПІЛКУВАННЯ

Один із найздібніших учнів давньогрецького філософа Сократа Алківіад якось зізнався своєму вчителеві в тому, що боїться говорити перед широким загáлом. У ті часи це був серйозний недолік: хто не вмів виступати перед аудиторією, того не допускали до будь-яких державних справ. Сократ запитав, чи боїться він говорити із шевцем.

– Ні, – відповів Алківіад.

– А з кравцем?

– Також ні.

– А з будь-яким іншим ремісником?

– Звичайно ж, ні.

– То чому ж тоді ти боїшся говорити перед загáлом, який складається саме з таких людей? (*І. Томан*)

Корисно знати

ЯК ЗАПАМ'ЯТАТИ КОЛЬОРИ ВЕСЕЛКИ?

Чому Пінгвіни Живуть Зимою
Без Своїх Фантазій

червоний, помаранчевий, жовтий, зелений,
блакитний, синій, фіолетовий

Цікаво знати

- На́зви знаків Зодіаку латинською звучать так: Водолій – Акваріус, Риби – Писцес, Овен – Аріес, Телець – Таврус, Близнюки – Геміні, Рак – Канцер, Лев – Лео, Діва – Вирго, Ваги – Лібра, Скорпіон – Скорпіус, Стрілець – Сагиттаріус, Козеріг – Капрікорнус.
- Слово ***метро*** японською мовою записують трьома ієрогліфами, які означають *низ*, *ґрунт*, *залізо*.
- Найдавніша з тих, що збереглися до нашого часу, буква алфавіту – ***О***. Як ви думаєте, чому?
- У мові ескімосів для найменування снігу існує майже 20 слів.
- Жителі Папуа Нової Гвінеї розмовляють майже 700 мовами.
- У китайському письмі понад 40 000 символів, а в гавайському алфавіті лише 12 букв.

Пригадайте, відшукайте або дослідіть самостійно цікаві факти про мови народів світу. Поділіться своєю інформацією з однокласниками. За бажанням проведіть у класі конкурс цікавих фактів про мови або свято «Мова кожного народу неповторна».

СИНТАКСИС. ПУНКТУАЦІЯ

Синтаксис (давньогрец. *σύνταξις*; лат. *syntaxis* – побудова, зв'язок, складання) – це розділ науки про мову, який вивчає будову словосполучень і речень та особливості поєднання слів у словосполученнях і реченнях.

Одиниці синтаксису: словосполучення, речення.

Пунктуація (з лат. *punctum* – крапка) – це розділ мовознавства, який вивчає правила вживання розділових знаків.

Основне призначення пунктуації – допомогти читачам сприйняти написане.

СЛОВОСПОЛУЧЕННЯ І РЕЧЕННЯ

8. СЛОВОСПОЛУЧЕННЯ

Про те, як взаємодіють слова в словосполученні, а також про прості й складні словосполучення

ПРИГАДАЙМО. Що таке однорідні члени речення?

97 **А.** З'ясуйте, яке слово в кожному словосполученні групи **А** можна назвати головним. Поставте питання від головного слова до залежного слова.

А	Б
Словосполучення	Однорідні члени речення
літній дощ, насіяли чорнобривців	дощ і вітер, чорнобривці й мальви

Б. Чи можна в сполученнях слів групи **Б** від одного слова до іншого поставити питання?
В. Зробіть висновок, чим словосполучення відрізняється від однорідних членів речення.

Поєднання слів у словосполученні

Словосполучення – це поєднання двох або більше слів самостійних частин мови, з яких одне – головне, а інше (інші) – залежне (залежні).

Головним у словосполученні є слово, від якого ставимо питання, а **залежним** – яке відповідає на поставлене питання. НАПРИКЛАД:

як?	який?	на кого?
говорити голосно	*зоряний шлях*	*схожий на батька*

Схематично подані словосполучення можна показати так:

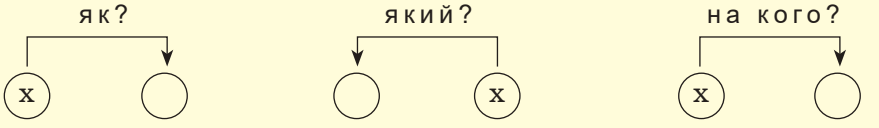

x – головне слово ○ – залежне слово

Для поєднання слів у словосполученні можна використовувати прийменники. НАПРИКЛАД: *будинок* ***біля*** *міста, готуватися* ***до*** *жнив, росте* ***край*** *дороги, сумувати* ***за*** *сестрою.*

Не вважають словосполученнями:	
• підмет із присудком	*цвіте калина, співають діти*
• однорідні члени речення	*дощ і вітер, високо чи низько*
• власні назви, що складаються з кількох слів	*Південний Буг,* *Європейський Союз*
• фразеологізми	*витрішки продавати* (= ледарювати), *глека розбити* (= посваритися)
• складені форми майбутнього часу та ступенів порівняння	*буду читати* (= читатиму), *найбільш високий* (= найвищий)

ЗВЕРНІТЬ УВАГУ!

У словосполученні має бути щонайменше два слова **самостійних** частин мови. Тому сполучення на зразок: *наді мною, біля парку, протягом зими, відповідно до інструкції, незважаючи на біль* – не є словосполученнями, бо слова *наді, біля, протягом, відповідно до, незважаючи на* – прийменники (службова частина мови).

98 ДВА – ЧОТИРИ – УСІ РАЗОМ. Знайдіть у кожному рядку одне словосполучення.

- Накивати п'ятами, рухатися до мети, навпроти джерела.
- Уболівати за «Динамо», Кривий Ріг, Львів і Харків.

99 I. Поєднайте слова різних груп у словосполучення та запишіть ці словосполучення. За потреби використайте прийменники чи змініть форму слова. Кожне слово можна використати лише один раз.

Головні слова: Вода, піклуватися, танцювати, поспішати, подякувати, наближати, повідомлення, **доброчесність**

+

Джерельний, навприсядки, перемога, здоров'я, додому, подарунок, фейковий, **академічний** — **Залежні слова**

II. Побудуйте схеми до двох утворених словосполучень (на вибір).
III. Поясніть, що означає словосполучення, утворене від виділених слів.

100 I. Знайдіть і випишіть словосполучення. Поставте усно питання від головного слова до залежного.

Навпроти будинку, страшний торнадо, наді мною, Жовті Води, безлюдний острів, спіймати облизня, кумедний поні, через негоду, заправити автомобіль, розцвіли троянди, розповідь про море, гриби та ягоди, будемо співати, домашні улюбленці, ляси точити.

II. З якою народною історичною піснею пов'язана згадана власна назва?

Види словосполучень за будовою

ПРОСТІ	СКЛАДНІ
Утворені з двох слів самостійних частин мови: *холодна вода, росте коло хати, комп'ютерна діагностика*	Утворені з трьох або більше слів самостійних частин мови: *теплий осінній вечір, уникати ризикованих рухів*

101 І. Утворіть складні словосполучення від поданих простих і запишіть.

ЗРАЗОК. *Забити гол – забити вирішальний гол.*

Установити рекорд, зірки спорту, бити по воротах, перемога в змаганнях, поступитися суперникові, відвідати матч, робота над диханням, початок матчу.

ІІ. Складіть усно одне речення, використавши кілька утворених словосполучень.

102 І. Випишіть із кожного речення три словосполучення. Визначте головні й залежні слова.

1. І сонний гриб в смарагдовій куфайці дощу напився і за день підріс. 2. Малі озерця блискають незлісно, колише хмара втомлені громи. 3. Співає ліс захриплими басами, веде за повід стежечку худу (*З творів Л. Костенко*).

ІІ. Знайдіть в одному з речень синонім до прикметника *яскраво-зелений*.

103 І. Розгляньте репродукцію картини Олексія Кулакова «Державотворення», яка прикрашає приміщення Верховної Ради України. Складіть і запишіть за картиною шість словосполучень.

ЗРАЗОК. *Гідність народу, історична пам'ять.*

О. Кулаков. Державотворення *(фрагмент)*

ІІ. Опишіть усно зображене (3–4 речення), використовуючи записані словосполучення.

ІІІ. Запропонуйте два варіанти назви картини О. Кулакова у формі словосполучень.

104 **Гра «Словосполучення».** Знайдіть у рекламному тексті щонайбільше словосполучень. За кожне словосполучення – 1 бал.

Кондиціонер є ідеальним рішенням для підтримки оптимальної температури в приміщенні та забезпечить вам комфортні умови у вашому будинку чи офісі. Ви зможете насолоджуватися прохолодою влітку й затишним теплом узимку.

105 Знайдіть словосполучення, у яких допущено лексичні помилки. За потреби скористайтеся тлумачним словником або довідкою.

Народний фольклор, гарний на вроду, пам'ятний сувенір, щира усмішка, вільна вакансія, у квітні місяці, вишивати хрестиком, моя власна думка, внутрішній інтер'єр, сонячне затемнення, перший дебют, гірське озеро, бурхливі овації, розумний вундеркінд.

ДОВІДКА. *Вакансія* – вільна посада; *інтер'єр* – архітектурно оздоблена внутрішня частина приміщення; *овація* – захоплене вітання кого-небудь бурхливими оплесками.

106 Виконайте тестові завдання.

1. Лише словосполучення наведено в рядку

А поворот ліворуч, озиратися навколо, кава з молоком
Б побувати в горах, поблизу школи, промінь сонця
В лист від брата, роздуми про майбутнє, будемо співати
Г дарувати квіти, навколо будинку, написати оголошення

2. Правильно утворено обидва словосполучення в рядку

А рожевий фламінго, екзамен по фізиці
Б дитячий шампунь, бити по воротах
В ходити по горам, бігти за морозивом
Г відсутній по хворобі, шукати за алфавітом

107 І. Прочитайте текст. Що, на вашу думку, важливіше: жити в центрі України чи жити з Україною в серці?

ЦЕНТР ЄВРОПИ

На ділянці звивистої гірської траси Рахів – Ужгород установлено пам'ятний знак, що позначає географічний центр Європи.

На цій місцині в 1887 році географи з Відня проводили геодезичні[1] дослідження, під час яких удалося точно визначити широту й довготу села Ділове. Для засвідчення цих розрахунків на правому березі річки Тиса біля села Ділове поставили двометровий кам'яний монумент із координатами 47°57′ пн. ш., 24°11′ сх. д. У 1977 році поруч із цим знаком побудували семиметрову стелу, паралельні лінії якої символізують чотири сторони світу.

Питанням про те, де розташований географічний центр Європи, зацікавилися ще 250 років тому. Про це свідчить пам'ятний знак,

1. Пам'ятний знак, що позначає географічний центр Європи, м. Суховоля (Польща)

2. Пам'ятні знаки, що позначають географічний центр Європи поблизу с. Ділове (Україна)

установлений у 1775 році на площі міста Суховоля (сучасна Польща). У 1989 році французький Національний інститут географії визначив свої координати географічного центру Європи: 54°54′ пн. ш. 25°19′ сх. д. Це місце в селі Пурнушкес (Литва). Сьогодні на серце Європи також претендують Естонія, Угорщина, Словаччина, Швеція тощо.

Розташування географічного центру загалом залежить від обраної методики обчислень і визначення кордонів Європи. Звичайно, у Європи може бути тільки один центр, але поки що домовитися про це не змогли (*За матеріалами енциклопедії «Вікіпедія»*).

---

[1] *Геодези́чний* від *геоде́зія* – наука про методи визначення форми й розмірів Землі або окремих її частин, зображення земної поверхні на планах і картах та точні вимірювання на місцевості.

II. Випишіть шість словосполучень (на вибір). Побудуйте схеми до кількох із них.
III. Знайдіть ДВА твердження, що суперечать прочитаному. Обґрунтуйте відповідь, покликаючись на текст.

	Твердження
А	Семиметрову стелу, що позначає географічний центр Європи, побудували на правому березі річки Тиса.
Б	Пам'ятний знак на зображенні 2 доводить, що питанням визначення географічного центру Європи цікавилися ще 250 років тому.
В	Розташування географічного центру Європи залежить від методики розрахунків і визначення кордонів Європи.
Г	Віденські вчені припинили подальші суперечки щодо розташування географічного центру Європи.

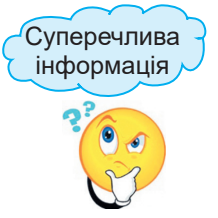

IV. Перекажіть усно текст, доповнивши його 2–3 реченнями про інші гіпотетичні географічні центри Європи. За потреби скористайтеся додатковими джерелами.

9. ГРАМАТИЧНА ПОМИЛКА В СЛОВОСПОЛУЧЕННІ

Про вибір правильної відмінкової форми залежного слова

108 Розгляньте приклади граматичних помилок. Чи припускаєтеся ви таких помилок?

ДЯКУЮ (*к о м у ?*) — ВАМ / ~~ВАС~~

ВИБАЧТЕ (*к о м у ?*) — МЕНІ / ~~МЕНЕ~~

Найпоширенішою граматичною помилкою в словосполученні є вибір неправильної відмінкової форми залежного слова. ПОРІВНЯЙМО:

Правильно	НЕправильно
пам'ятник (к о м у ?) Франкóві	пам'ятник Франка
завдати (ч о г о ?) шкоди	завдати шкоду
зазнати (ч о г о ?) лиха	зазнати лихо
потребувáти (ч о г о ?) допомоги	потребувáти допомогу
докласти (ч о г о ?) зусиль	докласти зусилля
дотримати (ч о г о ?) обіця́нки	дотримати обіця́нку
навчатися (ч о г о ?) мýзики	навчатися мýзиці
командувач (ч о г о ?) війська	командувач військом
зрадити (щ о ?) Батьківщи́ну	зрадити Батьківщині
ігнорувати (щ о ?) пораду	ігнорувати порадою
спричини́ти (щ о ?) ускладнення	спричини́ти до ускладнень
запобігти (ч о м у ?) нещастю	запобігти нещастя
наслідувати (к о г о ?) тата	наслідувати татові
надіслати (я к ?) поштою	надіслати по пошті
розмовляти (я к ?) по-украї́нськи / украї́нською	розмовляти на українській
писати (я к ?) по-французьки / французькою	писати на французькій

ЗВЕРНІТЬ УВАГУ!

Прикметники *хворий, гарний, багатий, скупий* та деякі інші вимагають після себе прийменника ***на*** з іменником у знахідному відмінку. НАПРИКЛАД: *багатий на вітаміни, хворий на бронхіт, гарний на вроду, скупий на емоції.*

109 КОЛО ДУМОК. Поміркуйте, чи всі подані словосполучення є граматично правильними.

зазнати краху	дотримати слова	навчатися мови	потребу́є догляду

110 І. Спишіть словосполучення, розкриваючи дужки.

Завдати (збитки, збитків), зазнати (горе, горя), потребува́ти (захист, захисту), докласти (всі сили, всіх сил), командувач (армії, армією), зрадити (по́другу, по́друзі), ігнорувати (закони, законами), спричини́ти (негативні наслідки, до негативних наслідків), запобігти (небезпеці, небезпеки), наслідувати (актора, актору), спілкуватися (на украї́нській, українською).

ІІ. Складіть усно речення з одним із словосполучень.

111 І. Прочитайте заголовки до медіатекстів. Знайдіть у кожному заголовку граматичну помилку.

Падіння курсу гривні може спричинити до подорожчання бензину

Заступник командувача Військово-морськими силами ЗСУ провів брифінг для журналістів

На Полтавщині з початку квітня браконьєри на воді завдали збиток державі на кілька мільйонів гривень

В Україні перший пам'ятник Тараса Шевченка (його погруддя) встановлено в Харкові на території садиби Алчевських у 1900 році

Щоб запобігти хвороби, купуйте ліки лише в наших аптеках!

Якщо не докласти зусилля, то й Бог не допоможе

ІІ. Який із заголовків є маніпулятивним і містить ознаки недобросовісної конкуренції? Поясніть свою відповідь.

ІІІ. Поміркуйте, чому в інтернет-виданнях у стрічках новин добирають не короткі, а довгі заголовки чи підзаголовки до публікацій.

ЗВЕРНІТЬ УВАГУ!

У сучасній українській мові слова *дякувати, вибачати, дорікати* вимагають після себе давального відмінка (к о м у ? ч о м у ?).

Правильно	НЕправильно
дякувати директорові	дякувати директора
дякую тобі	дякую тебе
вибачати синові	вибачати сина
дорікати Петрові	дорікати Петра
Вибачте!	Вибачаюся!
Щиро дякую всім учасникам!	Щиро дякую всіх учасників!

112 Спишіть речення, виправляючи допущені помилки.

1. Дякувати Петра Максимовича за виступ. 2. Оксана подякувала тренера за допомогу. 3. Сашко все сміявся, а Оксана дорікала його. 4. Потрібно подякувати батьків за підтримку. 5. Попроси вибачення,

і тебе пробачать. 6. Не ігноруйте порадою старших. 7. Будьте обережні, щоб запобігти лиха. 8. Восени багато хто хворіє грипом. 9. Книгу переклали на сербську мову.

113 Виконайте тестові завдання.

1. Граматичну помилку допущено в словосполученні

А запобігти лихові
Б говорити українською
В дякувати артистів
Г завдати поразки

2. Граматичну помилку допущено в словосполученні

А ігнорувати поради
Б наслідувати кумирові
В зазнати горя
Г дотримати слова

3. Правильно утворено всі словосполучення, ОКРІМ

А запізнився через дощ
Б контрольна з алгебри
В автобус на замовлення
Г поїхали за молоком

4. Мовної помилки припустився персонаж на зображенні

А

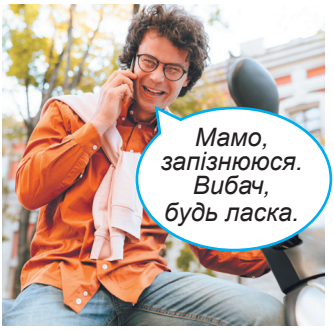

Б

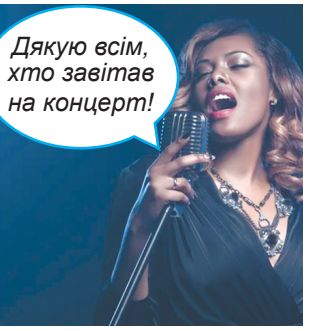

В

114 Уявіть, що ви спілкуєтесь у чаті з однолітком. Складіть і запишіть можливий діалог між вами (4–5 реплік), у якому попросіть вибачення за те, що не могли раніше написати, і подякуйте за допомогу. В одній із реплік використайте звертання.

115 I. Спишіть речення, ставлячи слова, що в дужках, у відповідній формі та вживаючи за потреби прийменники.

1. Хто не дотримує (своє слово), той сам себе зневажає. 2. Запобігти (хвороба) легше, ніж її лікувати. 3. Хлопці майже рік навчалися (військова справа). 4. Узимку лісові мешканці потребу́ють (людська допомога). 5. Мама дорікнула (Степан) за непомитий посуд. 6. Вибачте (я) за запізнення! 7. Відвідувачі подякували (екскурсовод) за цікаву розповідь. 8. Сільськогосподарські угіддя зазнають (згубний вплив) водної ерозії.

II. Випишіть чотири словосполучення (на вибір) і побудуйте до них схеми.

III. Поясніть відмінність у лексичному значенні прикметників *військовий – воєнний*. За потреби скористайтеся тлумачним словником. Складіть по одному реченню з кожним із цих слів.

10. РЕЧЕННЯ

Про те, чим речення відрізняються від словосполучень, про типи речень за будовою, метою висловлювання та емоційним забарвленням

ПРИГАДАЙМО. Які є члени речення? На які питання відповідають підмет і присудок?

116 **А.** Зіставте два записи. У якому з них виражено певну думку?

вечір полову траву зерно густу сі́яв пережовклу	І сі́яв вечір густу полову на пережовклу суху траву (*В. Симоненко*).

Б. У якому записі можна визначити підмет і присудок? Чи можна цей запис назвати реченням?

В. На основі спостереження з'ясуйте, за яких умов певний набір слів може бути реченням.

Ознаки речення

Речення – це одиниця мовлення, що складається з одного чи кількох слів і виражає відносно завершену думку. НАПРИКЛАД: *1. А хмари бігли, хмари бігли і спотикалися об грім* (*Л. Костенко*). *2. Шерех. Шелест. Шепіт диких трав* (*Л. Галіцина*).

Са́ме за допомогою речення, а не словосполучення можна сформулювати думку, висловити ставлення мовця до повідомлення, про щось запитати або до чогось спонукати.

Специфічною ознакою речення є наявність граматичної основи.

Граматична основа – це головні члени речення (підмет, присудок). НАПРИКЛАД: *У сонливій ранковій імлі* ***озветься*** ***відлуння*** *тривожне* (*Г. Чубач*).

У реченні може бути одна або кілька граматичних основ.

Речення за кількістю граматичних основ

ПРОСТІ	СКЛАДНІ
Мають одну граматичну основу: *Теплий вечір горнеться до землі.*	Мають дві або більше граматичних основ: *Хуртовина стишилася, але садом носився вітер.*

Кожне речення **інтонаційно оформлене**: ми можемо підвищити або понизити тон; прискорити або сповільнити вимову; виокремити голосом певне слово в реченні тощо.

Речення за метою висловлювання та емоційним забарвленням

За метою висловлювання речення буває **розповідним**, **питальним** або **спонукальним**.

Розповідне речення	Питальне речення	Спонукальне речення
Містить повідомлення, розповідь про якісь факти, події чи явища	Містить запитання, що спонукає співрозмовника до відповіді чи роздумів	Виражає спонукання до дії у формі прохання, поради, наказу, заборони тощо

Розповідне, питальне чи спонукальне речення за емоційним забарвленням може бути **окличним** або **неокличним**. Окличне речення вимовляємо з підсиленою інтонацією, на письмі в кінці такого речення ставимо знак оклику. У кінці питального окличного речення ставимо знак питання та знак оклику. НАПРИКЛАД: *Ліси мої, хто вас убереже?!* (*О. Пахльовська*).

ЗВЕРНІТЬ УВАГУ!

В усному мовленні в кінці **розповідного** речення тон понижуємо. У **питальному** – у кінці речення тон підвищуємо, а також інтонаційно виокремлюємо слово, у якому міститься суть запитання. В **окличних** реченнях позитивні емоції виражаємо рівною висхідною інтонацією, а негативні – висхідно-низхідною інтонацією. ПОРІВНЯЙМО:

1. Який світ широкий! 2. Знущання це!

117 І. Прочитайте речення вголос із відповідною інтонацією. Визначте тип кожного з них за метою висловлювання та емоційним забарвленням.

1. Лунко гриміли громи, і злі блискавиці змигували (*І. Корсак*). 2. І сонце яре з глибини небес сипнуло світанкову позолоту! (*М. Боровко*). 3. Чом верба свої віти над водою так уклінно нагиба? (*П. Усенко*). 4. Розкажи мені казку теплим голосом ночі, срібним променем дня (*Н. Одинець*). 5. Хай доля матері всміхнеться і рушником застеле слід (*В. Москвич*). 6. Нічого в Бога не проси! За землю дякуй і за воду! (*М. Василенко*).

II. Поміркуйте, що саме виражає кожне із спонукальних речень: наказ, заклик, застереження, пораду, прохання, заборону тощо.

III. Зіставте перше й друге речення за кількістю граматичних основ. Яке з них складне?

118 КОЛО ДУМОК. Поміркуйте, чому са́ме речення, а не словосполучення є основною одиницею спілкування.

Типи простих речень

За складом граматичної основи	**Двоскладні** (граматична основа має підмет і присудок)	*Ідуть дощі.*
	Односкладні (граматична основа має один головний член речення)	*Осінь.* *Люблю дощ.*

За наявністю другорядних членів речення	**Поширені** (мають другорядні члени речення)	*Ідуть теплі дощі.*
	Непоширені (не мають другорядних членів речення)	*Ідуть дощі.*
За наявністю однорідних членів речення, звертань, вставних слів, зворотів	**Ускладнені** (мають однорідні члени речення, звертання, вставне слово чи зворот)	***Мабуть**, завтра буде дощ.*
	Неускладнені (не мають однорідних членів речення, звертання, вставного слова чи звороту)	*Завтра буде дощ.*

119 І. Спишіть речення. Підкресліть граматичні основи. Доведіть, що серед поданих речень є одне складне.

1. І вечір у малиновій сорочці із поля на спочинок поспіша (*Д. Луценко*). 2. І сонце яре з глибини небес сипнуло світанкову позолоту! (*М. Боровко*). 3. Зимовий вітер хилить вільху на скуту кригою ріку (*Д. Кремінь*). 4. Завірюха стугоніла, вила, а мороз гострив свій білий ніж (*І. Драч*). 5. Золоте свічадо розливає теплі ноти дня (*О. Довгоп'ят*).

Головні члени:
підмет
присудок

Другорядні члени:
додаток
означення
обставина

ІІ. Схарактеризуйте усно перші два речення за такими критеріями: 1) двоскладне / односкладне; 2) поширене / непоширене; 3) ускладнене / неускладнене.

ІІІ. Назвіть частину мови кожного слова в першому реченні.

120 І. Прочитайте гасла природоохоронної (екологічної) пропаганди. Яку думку виражено в кожному з них та з якою метою їх було створено? Якби ви були керівником місцевої громади, де ви розмістили б одне із цих гасел?

Чистий дім, чиста вулиця, чисте місто!

Зі сміттєзвалища в космос не полетиш!

Дай шанс Землі!

Озеленімо своє життя!

У лісі не палять!

Сортуймо сміття!

У бруді не виростуть квіти!

Використовуй екоторбинку!

ІІ. Поміркуйте, чи всі ці речення емоційно забарвлені. Про що інформує знак оклику? Визначте спонукальні речення.

ІІІ. Складіть і запишіть два гасла природоохоронної (екологічної) пропаганди, що були б такими реченнями: 1) розповідним окличним; 2) спонукальним окличним.

121 **Гра «Непоширене речення».** Знайдіть три непоширені речення. Доповніть кожне з них якнайбільшою кількістю другорядних членів і запишіть. Хто придумає речення з найбільшою кількістю слів?

1. Літак приземлився. 2. Плакало осіннє небо. 3. Скрипить клен. 4. Поволі засинає село. 5. Виростуть гарбузи. 6. Косять траву.

122 СИТУАЦІЯ. Уявіть, що вхід до аптеки чи житлового будинку необхідно облаштувати поручнями та нековзким покриттям. Ви хочете звернутися з такою ініціативою до керівника аптеки чи до мешканців будинку. Складіть відповідне висловлення (3–5 речень). Використайте кілька поданих словосполучень, а також спонукальне чи питальне речення.

- ✓ повага до людей
- ✓ шанувати старість
- ✓ люди похилого віку
- ✓ особи з інвалідністю
- ✓ безпечне пересування
- ✓ комфортний вхід
- ✓ облаштування входу
- ✓ встановлювати поручні

123 ПОПРАЦЮЙТЕ В ПАРАХ. Поміркуйте разом, які почуття виражено в кожному реченні. Зачитайте по черзі речення вголос із відповідною інтонацією.

1. Я дуже щасливий / щаслива сьогодні! 2. Чому до зимових канікул так довго? 3. Це неприйнятно!

124 І. Знайдіть у реченнях граматичні помилки. Зачитайте речення правильно.

1. Дехто ходить у ліс за грибами, щоб побути наодинці з природою. 2. На ранковій риболовлі можна милуватись з чудового краєвиду. 3. Часто відпочивальники та відпочивальниці своїми необдуманими вчинками завдають шкоду природі. 4. Відпочиваючи біля річки, не потрібно ігнорувати правилами безпечної поведінки на воді. 5. Ідучи до школи, почався дощ.

ІІ. Перебудуйте усно два речення (на вибір) на спонукальні.

125 І. Запишіть прислів'я, поєднавши частини складних речень. Поясніть, що означає останнє прислів'я. Яким прислів'ям про працю ви могли б доповнити цей перелік?

1. Праця чоловіка годує, а …	лінь марнує.
2. Ноги носять, а …	руки годують.
3. Очі страхаються, а …	тому воно родить.
4. Хочеш їсти калачі – …	без хліба зосталися.
5. Не тямить голова, що …	не сиди на печі.
6. Хто полю годить, …	язик лепече.
7. Дотанцювалися, що …	руки роблять.

ІІ. Підкресліть у записаних прислів'ях граматичні основи.

11. ПІДМЕТ

Про особу чи предмет, яким у реченні приписують дію, стан чи ознаку

ПРИГАДАЙМО. Що таке неозначена форма дієслова?

126 **А.** Визначте підмет у кожному з поданих речень.

На галявину вийшла велика **ведмедиця** з ведмежатами.

На темному небі з'явилася **Велика Ведмедиця**.

Б. Чому в одному з речень підмет виражено одним словом, а в іншому – двома?
В. Зробіть висновок, із скількох слів може складатися підмет і яка його роль у реченні.

Особливості підмета

Підмет – головний член двоскладного речення, який означає особу, предмет або явище, якому приписуємо якусь дію, стан або ознаку, виражену присудком.

Підмет переважно відповідає на питання **хто? що?**.

Підмет може складатися з одного чи кількох слів.

Способи вираження підмета

Підмет
ХТО? ЩО?

ОДНЕ СЛОВО: 1) іменник або займенник у називному відмінку; 2) слово іншої частини мови в значенні іменника; 3) неозначена форма дієслова	*Високі гори сплять над Дніпром.* *Старенька подала мені рушник.* *Троє повертаються до Києва.* *Байдикувати – справа ледарів.*
СПОЛУЧЕННЯ СЛІВ: 1) складна власна назва; 2) фразеологізм; 3) кількісний числівник + іменник чи займенник; 4) іменник чи займенник у Н. в. + іменник чи займенник в Ор. в. з прийменником *з* (конструкція *«хтось із кимось»*);	*Кривий Ріг зустрічає гостей.* *Бити байдики – справа ледарів.* *Минуло чотири хвилини.* *Багато років пролетіло.* *Брат із сестрою малювали.* (Але: *Брат із сестрою малював.*)

5) займенник (*хтось, кожен, дехто* і под.) + іменник чи займенник у Р. в. мн. з прийменником *з* (конструкція *«хтось із них»*); 6) інші сполучення, зокрема зі значенням сукупності, міри, обсягу	*Кожен із нас пізнає себе.* *Група приїжджих відпочивала.*

ЗВЕРНІТЬ УВАГУ!

До підмета, вираженого неозначеною формою дієслова (інфінітивом), не можна поставити питання хто? що?. У таких реченнях підмет визначаємо за змістом. НАПРИКЛАД: *Шукати славу – суєта. Дістати славу – щастя. Заслужити її – честь* (*О. Духнович*).

127 І. Прочитайте речення. Доведіть, що виділені слова – підмети.

1. Уже не кує **зозуля** в кленах… (*В. Сосюра*). 2. Моє нечуване терпіння іще **ніхто** не переміг (*Л. Костенко*). 3. Вже почалось, мабуть, **майбутнє** (*Л. Костенко*). 4. **Жити** – не значить дихати, це значить діяти (*Ж.-Ж. Руссо*). 5. **Кожен із бійців** знав, що **небезпека** подвоїлася (*Олесь Гончар*). 6. Ще **кілька людей** схопилося на ноги (*Ю. Бедзик*). 7. **«Ой»** із біди не витягне (*Нар. творчість*).

ІІ. Поміркуйте, яку дію, стан чи ознаку приписано кожному підмету.
ІІІ. Поясніть, як ви розумієте сказане в останньому реченні.

128 І. Спишіть речення. Підкресліть граматичні основи (підмет і присудок). Визначте спосіб вираження кожного підмета.

1. А Шлях Чумацький теплою стежиною вертається в історію назад (О. Чухонська). 2. Біля хати на осóнні[1] тато з мамою сидять (*Г. Тарасюк*). 3. Багато громів упадало з неба (*А. Малишко*). 4. Ми з тобою йдемо стежкою в саду (*М. Рильський*). 5. Цвіли над шляхом петрові батоги[2], зоріли ромашки (*І. Цюпа*). 6. Там шумлять в зеленому розвої сто дубів (*А. Малишко*). 7. І три тополі стали на сторожі (*Б. Стельмах*).

[1] *Осóння* – незатінене місце, яке освітлює та обігріває сонце.
[2] *Петрíв батíг* – багаторічна трав'яниста рослина, із коріння якої виготовляють цикорій.

ІІ. Назвіть частину мови кожного слова в першому реченні.
ІІІ. З яким із речень, на вашу думку, асоціюється подане зображення?

129 КОЛО ДУМОК. Чому виділені в реченні слова не можна вважати підметами? Односкладним чи двоскладним є це речення?

Гармат не чутно від ударів **грому** (*Л. Костенко*).

130 І. Випишіть із речень граматичні основи. Визначте спосіб вираження кожного підмета.

1. Агатангел Кримський[1] спілкувався майже шістдесятьма мовами. 2. XX століття розпочалося 1 січня 1901 р. й закінчилося 31 грудня 2000 р. 3. Кожен із нас відчуває, що на землі відбувається глобальне потепління. 4. На жаль, безліч видів тварин зникло через людську жорстокість і недбалість. 5. «Дума про Марусю Богуславку» оповідає про героїчний учинок дівчини-полонянки. 6. Дмитро Вишневецький[2] власним коштом збудував замок-фортецю на острові Мала Хортиця. 7. Чорний Черемош протікає в межах Верховинського району Івано-Франківської області.

[1] *Агатангел Кримський* – український історик, сходознавець, мовознавець, письменник, перекладач, поліглот.

[2] *Дмитро Вишневецький* – перший козацький гетьман, засновник традицій Запорозької Січі.

ІІ. Складіть і запишіть одне речення, використавши в ролі підмета ім'я та прізвище особи, зображеної на одній з ілюстрацій.

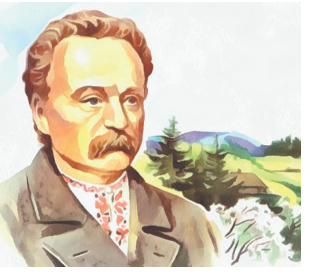

131 ПОПРАЦЮЙТЕ В ПАРАХ. Розподіліть між собою подані сполучення слів. Складіть усно речення, використавши ці сполучення в ролі підметів. Перевірте одне в одного правильність виконання.

Кожен із захисників, хтось із музикантів, чимало спортсменів, кілька людей, група туристів, багато квітів.

132 Виконайте тестові завдання.

1. Правильно визначено підмети в усіх реченнях, ОКРІМ

А Останні зорі в небі догорають.
Б Світанок стежку снігом притрусив.
В Мені вітри позичили крило.
Г Красива осінь вишиває клени (*Із творів Л. Костенко*).

Прочитайте текст (*цифра позначає наступне речення*). Виконайте завдання 2, 3, 4.

(1) Сьогодні автомобільна промисловість розвивається неймовірно швидкими темпами. **(2)** Тисячі інженерів не втомно працюють над іноваційними розробками одразу в кількох напрямках. **(3)** Автомобілі майбутнього зможуть ефективно прогнозувати трафік, оптимізувати маршрути, розпізнавати емоції. **(4)** Крім того, розвиток «розумного» міста й «ро-

зумних» доріг сприятиме покращенню взаємодії таких авто з навколишньою інфраструктурою.

(5) Майбутнє транспорту обіцяє багато захопливих нововведень і технологій.

2. Орфографічні помилки допущено в реченні

А 1 **Б** 2 **В** 3 **Г** 4 **Д** 5

3. Сполученням слів виражено підмет у реченні

А 1 **Б** 2 **В** 3 **Г** 4 **Д** 5

4. Прикметником, який перейшов в іменник, виражено підмет у реченні

А 1 **Б** 2 **В** 3 **Г** 4 **Д** 5

133 І. Спишіть речення, розкриваючи дужки. Обґрунтуйте написання. За потреби скористайтеся орфографічним словником.

1. Чумацький (Ш,ш)лях, Стріла, Стожари летять в розгойдані світи (*М. Стельмах*). 2. Ми з нею довго в полі говорили… (*Л. Костенко*). 3. «Будь ласка» (не)кланяється, «спасибі» спини (не)гне (*Нар. творчість*). 4. Ромашка золотиста ро(з,с)цвіла, петрів батіг ро(з,с)плющив сині очі (*А. Малишко*). 5. І його пі(т,д)хопили з десяток рук, сильно підкинули (в)гору… (*Іван Ле*). 6. Сніг з морозом поморозив всі на полі квіти… (*Леся Українка*). 7. Майже три роки м(е,и)нуло від того далекого світлого дня (*Олесь Гончар*). 8. І літо бабине сміється тендітним пряд(е,и)вом срібла (*Б. Кравців*).

II. Підкресліть підмети й присудки. Визначте способи вираження підметів.
III. Знайдіть в останньому реченні фразеологізм. Що він означає?

12. ПРИСУДОК. ПРОСТИЙ І СКЛАДЕНИЙ ДІЄСЛІВНИЙ ПРИСУДОК

Про дію, стан або ознаку предмета, названого підметом, а також про присудки з двох дієслів

ПРИГАДАЙМО. Які форми дієслова називаємо неозначеними?

134 **А.** З'ясуйте, якого значення надає кожному реченню підкреслений присудок.

Речення	*Значення*
1 Мама взялася пекти пироги.	**А** можливість дії
2 Мама вміє пекти пироги.	**Б** готовність до дії
3 Мама хоче пекти пироги.	**В** бажання діяти
4 Мама зібралася пекти пироги.	**Г** початок дії
5 Мама любить пекти пироги.	**Д** емоційна оцінка

Б. Знайдіть у присудках неозначену форму дієслова. Чому інші слова в складі цих присудків називають допоміжними?
В. Зробіть висновок про особливість присудків, що складаються з двох слів.

Особливості присудка

Присудок – головний член двоскладного речення, який означає дію, стан або ознаку предмета, названого підметом.

Присудок відповідає на питання **що робить підмет? хто він є? що він є? ким він є? чим він є? який він є?**.

Типи присудків за будовою

- **ПРОСТИЙ** – переважно складається з одного слова
- **СКЛАДЕНИЙ** – складається з двох або більше слів самостійних частин мови
  - дієслівний
  - іменний

Простий присудок

Простий присудок найчастіше виражений особовим дієсловом. НАПРИКЛАД: *1. Тихі сосни до ранку шумлять*... (*Г. Чубач*). *2. Вершники проминули ворота й рушили вздовж безлюдної вулиці* (*В. Рутківський*). У другому реченні маємо два прості присудки.

Простий присудок може бути виражений і фразеологізмом. НАПРИКЛАД: *Хлопці без угаву правлять теревені*.

Складений дієслівний присудок

Складений ДІЄСЛІВНИЙ присудок має таку будову:

допоміжне слово + **неозначена форма дієслова (інфінітив)**

НАПРИКЛАД: *потрібно відпочити*, *хочуть збудувати*.

Допоміжними можуть бути такі слова:	
• дієслова зі значенням початку, кінця, продовження дії: *почати, стати, закінчувати, перестати, продовжувати, кинутися, узятися, лишитись* і под.	*Почав читати казки.* *Стала чекати таксі.*
• дієслова зі значенням можливості, неможливості дії, прагнення, бажаності, необхідності, емоційної оцінки: *могти, уміти, встигнути, хотіти, воліти, пробувати, намагатися, мусити, мріяти, любити* й под.	*Я щось міг забути.* *Дід любив спати.*

• прикметники, дієприкметники на зразок *здатний, згодний, ладний, радий, повинен, змушений* і под.	*Я ладен розповідати.*
• прислівники на зразок *треба, можна, необхідно, жаль* і под.	*Треба вчити вірші.*

ЗВЕРНІТЬ УВАГУ!

Присудок, виражений дієсловом у складеній формі майбутнього часу або у складеній формі наказового способу, також є простим. НАПРИКЛАД: *1. А тепер* ***будемо вечеряти*** *всі разом. 2.* ***Хай напишуть*** *мені відповідь.* У першому реченні присудок *будемо вечеряти = вечеряти́мемо*; у другому реченні присудок *хай напишуть = напишіть*.

135 I. Прочитайте прислів'я. Як ви розумієте їхнє значення?

1. Закінчивши вчитися, людина **перестає жити**.
2. У дощовий день багато хто **береться напоїти** курей.
3. Ледар **ладен** у будь-якій шпарці від роботи **сховатися**.
4. Як **почав орати**, то в сопілку не грати (*Нар. творчість*).

II. Доведіть, що виділені сполучення слів – це складені дієслівні присудки.

136 I. Спишіть речення. Підкресліть граматичні основи. Назвіть складені дієслівні присудки та визначте, чим вони виражені.

1. Пожежники протягом кількох годин намагалися приборкати полум'я. 2. Українці й українки почали отримувати кошти за програмою «Зимова єПідтримка». 3. Багато популярних блогерів люблять розповідати про враження від подорожей, про шлях до успіху, про свою родину. 4. Святослав Вакарчук під час повітряної тривоги спустився разом із шанувальниками в підземку й продовжив співати.

II. Замініть усно в перших двох реченнях складені дієслівні присудки простими.

137 СИТУАЦІЯ. *«Розкажи щось про себе»* – знайома репліка? Що ви відчуваєте в цей момент? Розгубленість, тривогу, паніку чи впевненість і рішучість? Пам'ятайте, що кожна можливість розповісти про себе – це прекрасна нагода справити позитивне враження, зацікавити, запам'ятатися, сформувати свій імідж, познайомитися з гарними людьми чи отримати нову роботу. Підготуйте коротку розповідь про себе (на 20–30 секунд), використовуючи складені дієслівні присудки.

- ✓ вирішила займатися спортом
- ✓ хочу поїхати в Карпати
- ✓ люблю читати (спостерігати)
- ✓ здатний відчути красу
- ✓ умію готувати
- ✓ мрію побудувати дім
- ✓ ладен усе віддати за перемогу
- ✓ люблю спілкуватися
- ✓ почав грати у футбол

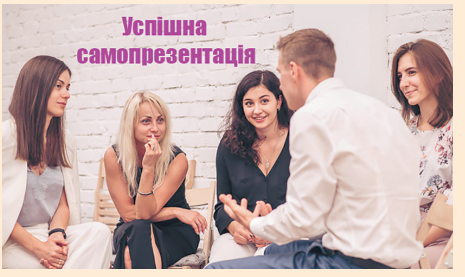

138 ДВА – ЧОТИРИ – УСІ РАЗОМ. Поміркуйте, у якому реченні є складений дієслівний присудок.

- Будуть сонячні весни усміхатися людям (*Д. Луценко*).
- Люди часто роблять із мухи слона (*О. Квітневий*).
- І про осінь я думать не можу (*В. Сосюра*).
- Дністе́р хвилею шумить, Чорне море гомонить (*Нар. творчість*).

139 Випишіть послідовно лише номери речень із простими присудками.

Дешифратор			
1 Н	2 О	3 А	4 Д
5 У	6 К	7 П	8 И

1. Край дороги синіли чагарі достиглого терну (*В. Шкляр*). 2. Ладен я вмерти сто разів за правду (*Нар. творчість*). 3. На адресу моєї душі буде вітер пісні присилати (*Г. Чубач*). 4. Ми тільки почали розгадувати світ (*Д. Павличко*). 5. Скрипка нас у танець кличе золотими голосами (*Б. Стельмах*). 6. Ридав, сміявся в тишині рояль (*О. Ющенко*). 7. Я вірші став писать під вечір золотий (*В. Сосюра*). 8. Хай любов'ю нашою святиться чарівна криничка (*П. Перебийніс*).

КЛЮЧ. Використавши дешифратор, спробуйте прочитати закінчення прислів'я «Без му́ки немає ...».

II. Спишіть останнє речення. Підкресліть граматичну основу. Схарактеризуйте речення за такими критеріями: 1) просте / складне; 2) двоскладне / односкладне; 3) тип за метою висловлювання; 4) тип за емоційним забарвленням.

140 I. Прочитайте текст. Знайдіть складені дієслівні присудки. Визначте, чим ці присудки виражені.

СИЛА ТЕХНІЧНОГО ПРОГРЕСУ

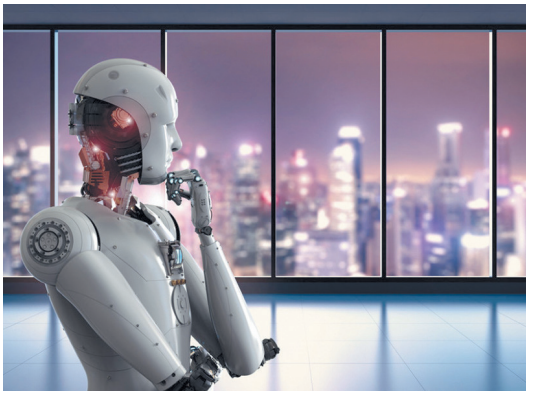

У моїй уяві люди, які розробляють слухові апарати, – справжні супергерої...

Нещодавно я почала носити апарати останньої моделі й мушу визнати, що це велика різниця, якщо порівняти з тим, що було, скажімо, років 10 тому. По-перше, з ними я отримую від навколишнього світу на 30 % більше звуків, а тому, на 30 % більше інформації. По-друге, нове покоління слухових апаратів зорієнтоване на людську мову, поліпшуючи на 60 % чіткість звуків, а на 15 % – розбірливість сказаного. А це означає, що з ними я почала краще розуміти людей – не чути, а саме розуміти (так, це різні речі). Бо зараз, наприклад, можу розібрати сказане людиною, яка ковтає закінчення, а не чути замість її слів якусь незрозумілу кашу.

Крім того, апарати можна використовувати як бездротові навушники й слухати в них музику (*За М. Сердюк. Національний проєкт: пишемо есе*).

II. Поміркуйте над поданими запитаннями.

1. Чому для оповідачки саме розробники слухових апаратів є супергероями?
2. Чи можете ви на основі своїх знань і досвіду навести приклади, як технічний прогрес уривається в сучасне життя? Якщо так, то наведіть один із них.
3. Чи готові ви сприймати інновації. Можливо, у вас є якась цікава ідея? Розкажіть про неї.

III. Випишіть із першого речення два словосполучення, побудуйте до них схеми. Визначте частину мови кожного слова в цьому реченні.

141 I. Прочитайте речення. Знайдіть у них дієслова, до яких можна дібрати подані синонімічні фразеологізми.

ходити ходором	витрішки продавати	брати себе в руки
вилетіти з голови	розпускати язика	повісити носа	ані пари з уст

1. Кричав так, що ліс здригався. 2. Хто це тут пліткує? 3. Заспокойся! Легко в житті ніщо не дається. 4. Тобі лише б на базарі роздивлятися! 5. Усі засміялися, а Андрій сидів і мовчав. 6. Та почекайте, бо геть усе забув. 7. Чого сумуєш? Знову щось накоїв?

II. Спишіть речення, замінюючи дієслова дібраними фразеологізмами. Форму слів можна змінювати. Підкресліть фразеологізми як члени речення. Які речення (подані чи перебудовані) є більш образними, емоційними?

142 ПОСПІЛКУЙТЕСЯ. Розгляньте ілюстрацію, подану біля тексту попередньої вправи. Про що, на вашу думку, замислився робот? Чи зможуть ро́боти майбутнього відчувати дійсність так, як люди?

143 I. Спишіть речення, розкриваючи дужки. Підкресліть граматичні основи. Визначте тип кожного присудка за будовою.

1. Я хочу бачити світ розплющ(е,и)ними очима (*І. Драч*). 2. Досві(д,т)ковий туман, білий, густий, починав рідшати (*О. Теплий*). 3. У головній залі на Софійку **клюпнула** хвилююча ле(х,г)ка м(е,и)лодія (*М. Павленко*). 4. Я **хутко** наб(е,и)раю повітря й перестаю дихати (*О. Довженко*). 5. Під небом оцим хмурочолим знов буду я ждати весни (*В. Сосюра*). 6. Серед ночі той путівець[1] міг намацати копитами тільки кінь (*В. Шкляр*). 7. Тихі сутінки (по)волі почали (з,с)пускатися з поблідлого неба (*М. Старицький*).

[1] *Путівець* – польова дорога.

II. Складіть два речення, використавши слова *майструвати*, *виконувати*, *отримати* (на вибір) як частини складених дієслівних присудків.

III. Доберіть синоніми до виділених слів.

13. СКЛАДЕНИЙ ІМЕННИЙ ПРИСУДОК

Про присудки, які складаються з дієслова та іменної частини

ПРИГАДАЙМО. Які є особи дієслова?

144 **А.** Визначте, зі скількох слів складаються присудки в поданих реченнях. Якими частинами мови є ці слова?.

1. Оксана була лікаркою.
2. Максим був таксистом.
3. Назар буде програмістом.
4. Дівчата будуть стюардесами.

Б. Поміркуйте, яке слово в кожному присудку виражає основну інформацію про підмет? Якою частиною мови є це слово?

В. Зробіть висновок про особливості складеного іменного присудка.

Складений ІМЕННИЙ присудок має таку будову:

дієслово-зв'язка + **іменна частина** (іменник, прикметник, дієприкметник, числівник, займенник)

НАПРИКЛАД: *стати майстром*, *бути відомим*, *прикидатися хворим*.

Дієсловами-зв'язками можуть бути такі слова:

бути *(є, був, була, будуть)*, *стати*, *зробитися*, *становити*, *здаватися*, *прикидатися*, *вважатися*, *доводитися*, *лишатися*, *називатись* і под.

1. *Тарас* ***був лікарем***.
2. *Весна* ***була в розпалі***.
3. *Річка* ***стала глибшою***.
4. *Вода* ***здавалася холодною***.

До іменної частини можуть входити порівняльні сполучники *як, мов, ніби, нібито, неначебто* та ін. НАПРИКЛАД: *Річка стала ніби глибшою*.

ЗВЕРНІТЬ УВАГУ!

Дієслово-зв'язку ***бути*** у формі теперішнього часу **(є)** переважно не вживаємо. Залишаємо лише іменну частину. ПОРІВНЯЙМО: *1. Вода була ласкава, солодка. 2. Вода є ласкава, солодка. 3. Вода ласкава, солодка.*

Присудок із пропущеним дієсловом-зв'язкою вважаємо складеним іменним із нульовою зв'язкою.

145 І. Прочитайте біблійні вислови. Які загальнолюдські цінності закладено в них?

1. У нещасті друг **стає братом**.
2. Обачність **зробить солодким** твій сон.
3. Добре ім'я **краще** за великі багатства.

ІІ. Доведіть, що виділені слова – це складені іменні присудки.

146 Спишіть речення. Підкресліть підмети та складені іменні присудки. Визначте, чим вони виражені.

1. Наш Довженко був найсучаснішою людиною серед митців кіно (*Ю. Яновський*). 2. Своєрідною візитівкою, окрасою і символом Києва став каштан (*В. Грабовський*). 3. Батьківщиною славнозвісного символу Києва є Балканський півострів (*В. Грабовський*). 4. Поет усюди залишається господарем свого настрою (*О. Гончар*). 5. Європейські та американські вовки доводяться домашнім собакам далекими родичами (*З довідника*). 6. Чорні жилаві руки були наче із заліза (*М. Коцюбинський*).

147 Виконайте тестові завдання.

1. Складений іменний присудок є в усіх реченнях, ОКРІМ

А Запорожець в очах народу був героєм.
Б Микола став найкращим гравцем матчу.
В У Олега на лобі виступив холодний піт.
Г Чоловік на вулиці прикинувся манекеном.

2. Складений іменний присудок є в реченні

А Шум ріки долинав з ущелини (*Є. Гуцало*).
Б Дерева в садках починають жовтіти (*В. Гаман*).
В Семеро одного не ждуть (*Нар. творчість*).
Г І ви тепер стаєте альпіністом? (*Олесь Гончар*).

148 І. Перебудуйте й запишіть речення, замінюючи виділені прості присудки складеними дієслівними. Використайте допоміжні дієслова з довідки.

ЗРАЗОК. *Дощові хмари* ***формуються*** *над морями й океанами.* – *Дощові хмари починають формуватися над морями й океанами.*

1. Дехто **гуляє** під дощем, а дехто з першими краплями **ховається** вдома. 2. Інколи дощі **випадали** грибні, крижані, а ще кислотні, екзотичні й навіть зоряні. 3. За народними прикметами, після дощу **ростуть** гриби; звідси й назва – грибний дощ. 4. У XVII столітті у Великобританії синоптика **страчували** за неправильне передбачення дощу.

ДОВІДКА. *Любити, намагатися, починати, могти.*

О. Дарчук. Осінній дощ у місті кохання

ІІ. Підкресліть граматичні основи.
ІІІ. Складіть усно речення за картиною. Визначте тип використаного присудка за будовою.

149 І. ПОПРАЦЮЙТЕ В ПАРАХ. Хтось із вас має виписати три речення зі складеним дієслівним присудком, а хтось – зі складеним іменним. Перевірте, чи не збігаються у вас речення.

1. І залишився стояти дуб на злість усім вітрам і грозам (*І. Цюпа*). 2. Київ став не тільки духовним, а й освітнім центром (*І. Гирич*). 3. Слова можуть об'єднувати й роз'єднувати (*Ю. Мушкетик*). 4. Я ваших слів не можу зрозуміти (*Леся Українка*). 5. У **груші** був тоненький голосочок (*Л. Костенко*). 6. **Мені** осіння ніч короткою здається (*Леся Українка*).

ІІ. Поясніть, чому виділені слова не є підметами.

150 І. Прочитайте текст. Поміркуйте, чи актуальною є проблема, порушена в ньому, для міста, села, у якому ви живете, та України загалом.

ГЛОБАЛЬНА ПРОБЛЕМА СУЧАСНОСТІ

(1) Дефіцит питної води залишається глобальною проблемою в усьому світі.

(2) Вода на планеті здебільшого солона. (3) Зміна клімату, промислові викиди, змиви добрив із полів тощо є причинами зменшення запасів прісної води та її забруднення. (4) Людству необхідно діяти вже сьогодні. (5) За прогнозами експертів, через кілька років більше трьох мільярдів людей страждатиме від нестачі питної води.

(6) Неякісна питна вода становить загрозу для здоров'я (*За матеріалами енциклопедії «Вікіпедія»*).

Глобальне споживання води 1900–2025 рр.
(млрд $м^3$ на рік)

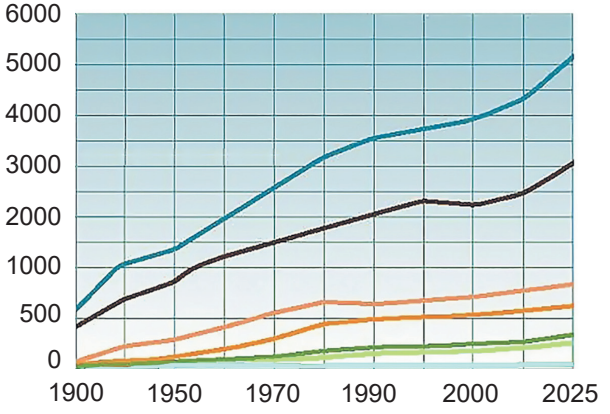

ІІ. Завдання до тексту.

1. Запишіть номери речень: 1) зі складеним іменним присудком; 2) зі складеним дієслівним присудком.

2. Спишіть друге й третє речення, підкресліть у них граматичні основи.

3. Випишіть одне дієслово (на вибір). Розберіть його за будовою..

4. Розгляньте графік «Глобальне споживання води». Про що він інформує? З яким реченням тексту, на вашу думку, він найбільш співзвучний?

5. На основі власного досвіду та інформації на плакаті «Як берегти воду» поясніть, як кожен із нас може вплинути на розв'язання проблеми, порушеної в тексті.

Як берегти воду

Економія води з розрахунку на сім'ю з 3 осіб

36,5 м^3 води в рік	Приймайте душ замість ванни			Збирайте макулатуру і зменшуйте використання паперу	1 кг паперу – 100-800 л води
20–40 % води в рік	Установіть лічильники на воду			Збирайте і здавайте батарейки на утилізацію	1 батарейка забруднює 400 л води
70 % води в рік	Установіть аератори на крани та душ			Установіть розподільні змивні бачки	5,5 м^3 води в рік
4,38 м^3 води в рік	Чистіть зуби зі склянкою води			Мийте посуд у закритій раковині	8 м^3 води в рік

151 Визначте підмети й присудки в поданих реченнях. Звірте свою відповідь із поданим нижче міркуванням.

1. Справа миру – священна. 2. Рівень успішності в класі – високий. 3. Стати переможцем – його мрія.

МІРКУЙМО. У першому реченні йдеться, що священною є не будь-яка справа, а тільки справа миру. Тому підметом є словосполучення *справа миру*. Основне значення таких підметів зосереджено в залежному слові.

152 I. Спишіть речення. Підкресліть граматичні основи. Визначте типи присудків за будовою.

1. Під час подорожі Чернігівщиною Батурин є важливою зупинкою. 2. У Вінниці вздовж центральної вулиці можна побачити чимало будинків у стилі модерн. 3. Шацькі озера є найбільшою озерною групою Європи. 4. Меджибізький замок – легендарне давньоруське укріплення. 5. Перлиною львівської архітектури є собор Святого Юра. 6. Харків стає столицею України в 1919 році. 7. Величезні одеські катакомби продовжують зберігати таємниці минулого й нічим не поступаються паризьким і римським.

II. Складіть і запишіть два речення зі складеними присудками про місто, село, де ви живете або в якому любите бувати.

153 Напишіть роздум (8–10 речень) про необхідність ощадливого ставлення до водних ресурсів. Скористайтеся інформацією з поданого в цьому параграфі графіка й плаката «Як берегти воду». Використайте різні типи присудків за будовою.

14. УЗГОДЖЕННЯ ГОЛОВНИХ ЧЛЕНІВ РЕЧЕННЯ

Про те, у якій формі вживають присудок з однорідними підметами та підметами, вираженими сполученням слів

ПРИГАДАЙМО. Які є протиставні та розділові сполучники?

154 **А.** Прочитайте речення. Знайдіть однорідні підмети. За допомогою яких сполучників їх поєднано?

1. Заспівав **чи то** жайворонок, **чи то** соловейко.
2. Заспівали **і** жайворонок, **і** соловейко.

Б. З'ясуйте, у формі однини чи множини вжито присудок у кожному реченні.
В. На основі спостереження зробіть висновок, чому в першому реченні присудок ужито в однині, а в другому – у множині.

Узгодження присудка з однорідними підметами

Норми	Приклади
Якщо однорідні підмети вжито **без сполучників** або з **єднальними** сполучниками (*і, й, та, ні... ні*), то присудок можна ставити: у **формі однини**, якщо присудок стоїть перед підметами **у формі множини**, якщо присудок стоїть перед підметами або після них	*Росла ялина й дуб.* *Росли ялина й дуб.* *Ялина й дуб росли в лісі.*
Якщо однорідні підмети з'єднано сполучниками *а, не тільки... а й, не стільки... скільки*, то присудок уживаємо **в однині**	*Росла не ялина, а дуб.* *Росла не тільки ялина, а й дуб.*
Якщо однорідні підмети з'єднано **розділовим** сполучником (*або, чи, чи то... чи то*), то присудок уживаємо **в однині**	*Росла ялина чи береза.*

155 ДВА – ЧОТИРИ – УСІ РАЗОМ. Знайдіть три речення, у яких присудок ужито в неправильній формі. Поясніть свою відповідь.

1. Олег і Богдан **дивився** футбол. 2. **Зашуміли** чи то верба, чи то осика. 3. Не тільки Руслан, а й Назар **може** гарно заспівати. 4. Завдання **можуть** виконати Олена або Сергій.

156 Спишіть речення, вибираючи з дужок відповідну форму присудка. Підкресліть граматичні основи.

1. Іноді глибоку тишу (порушує, порушують) стукіт дятла чи шерех збитої білкою кедрової шишки (*О. Донченко*). 2. Івась і Грицько (йшли, йшов) по боках і (доглядав, доглядали) овечат (*Панас Мир-*

ний). 3. І (пливе, пливуть) тоненькими, поплутаними струмочками не то думка, не то мрія (*М. Івченко*). 4. Життя і мрія в згоді не (буває, бувають) і вічно борються, хоч миру прагнуть (*Леся Українка*). 5. І (відчували, відчував) грек і печеніг відлуння кроків князя Святослава (*В. Симоненко*). 6. Над дорогою (попадалися, попадалася) вся в цвіту груша або кущ черемхи (*М. Коцюбинський*). 7. І (сіються, сіється) сніг чи порох на вії, мокрі від сліз (*М. Савка*).

Узгодження присудка з підметом, вираженим кількома словами

Норми		Приклади
Якщо підмет виражено сполученням кількісного або збірного **числівника** з **іменником**, то присудок можна ставити:		*П'ятеро дітей* *нудьгувало*. (акцент на кількості) *П'ятеро дітей* *нудьгували*. (акцент на дії та виконавцях)
у **формі однини**, якщо наголошуємо на кількості виконавців	**у формі множини**, якщо звертаємо увагу на дію чи на виконавців	
Якщо підмет означає **часовий відрізок** (вік людини, кількість років, годин), то присудок ставимо **в однині**		*Десять літ* *промайнуло*.
Якщо до підмета входять слова *багато, мало, чимало, кілька, трохи, десяток, сотня, частина, решта, половина, більшість* і под.), то присудок переважно має форму **однини**		*Багато дітей* *запізнюється*. *Кілька дітей* *запізнилося*. *Більшість дітей* *запізнилася*.

ЗВЕРНІТЬ УВАГУ!

Якщо перед складеним підметом є означення у формі множини, то присудок теж має форму множини. НАПРИКЛАД: ***Усі*** *десять учасників* ***вийшли*** *на змагання.*

157 Спишіть, узгоджуючи наведені в дужках присудки з підметами. Поясніть свій вибір.

1. Більшість громадян (*підтримати*) рішення Кабінету Міністрів. 2. До початку уроку (*залишатися*) кілька хвилин. 3. Чимало вболівальників (*дивитися*) пряму трансляцію футбольного матчу. 4. П'ять розлогих каштанів (*рости*) серед парку. 5. Багато малечі (*поспішати*) на відкриття зимового містечка. 6. Двоє альпіністів (*піднятися*) на вершину. 7. Не тільки крик, а й свист (*тривожити*) вечірню тишу. 8. Закарпатську низовину (*перетинати*) річка Тиса й багато її правих приток.

158 І. Прочитайте текст. З якою метою його створено?

ПРОДОВЖ СОБІ ЖИТТЯ

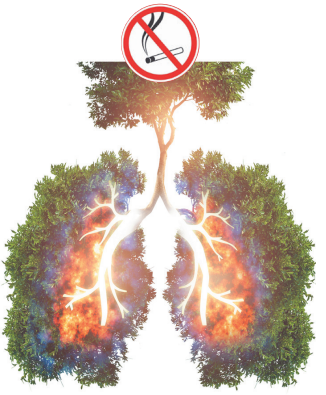

У 1655 році Лондонське королівське товариство повідомило, що одна крапля тютюнової олії вбиває кішку, проте певного ефекту це попередження не дало. У кінці XIX століття в авангарді боротьби з курінням були Сполучені Штати Америки. Чимало штатів цієї країни **заборонило** (вперше у світі) продавати тютюн неповнолітнім. А в Індії, Ірані й Туреччині за куріння тютюну колись навіть страчували. З того часу **минуло** багато років, але проблема залишається.

За результатами досліджень Всесвітньої організації охорони здоров'я, у світі приблизно кожний п'ятий дорослий курить. Щороку близько 6 мільйонів людей **помирає** від причин, пов'язаних із тютюном. Попри це, мало людей **прагне** позбавитися нікотинової залежності. Половина всіх курців свою першу сигарету **викурила** у віці до 12 років.

«Результати опитування демонструють, що більшість молодих людей в Україні **звертає** увагу на рекламу тютюнових виробів», – підкреслив Олександр Щербатюк, координатор проєктів Київського міжнародного інституту соціології. Основним каналом реклами цієї продукції є місця торгівлі (зазначили 32 % опитаних), реклама в інтернеті (23 %), персональні сторінки в соціальних медіа (20 %)» (*За матеріалами сайту «Укрінформ»*).

ІІ. Знайдіть підмети до виділених присудків. Обґрунтуйте, чому кожен із цих присудків ужито в однині.

ІІІ. Знайдіть у тексті таку інформацію: 1) негативні наслідки куріння для людини; 2) статистичні дані щодо поширеності куріння в Україні.

159 ПОСПІЛКУЙТЕСЯ. Поясніть, як ви розумієте подане нижче твердження.

Не варто випробовувати долю та наївно вважати, що ви унікальні,
що вам куріння не зашкодить, адже воно шкодить кожному.
Що раніше людина це зрозуміє,
то більш здорове й щасливе проживе життя!

160 І. Спишіть речення, вибираючи з дужок відповідну форму присудка. Поясніть свій вибір.

1. До приходу автобуса в мене (лишалося, лишилися) десять хвилин (*В. Шевчук*). 2. Шість класів (були, було) його очною освітою (*Л. Вернигора*). 3. Більшість дворової челяді (подалося, подалася) геть – на вільний хліб, до землі або й до міста (*Ю. Хорунжий*). 4. Решта квитків на денну виставу (щезла, щезли) з каси (*В. Голота*). 5. І тепер сила-силенна **рибалок** (сидять, сидить) на бе́резі, а я дома (*М. Кропив-*

ницький). 6. Два джмелі із самісінького ранку (пораються, порається) коло **квіток** (*П. Загребельний*).

II. Підкресліть граматичні основи.
III. Доберіть до виділених слів спільнокореневі.

15. ТИРЕ МІЖ ПІДМЕТОМ І ПРИСУДКОМ

Про те, коли між підметом і присудком тире ставимо обов'язково, а коли – за бажанням автора

161 **А.** Визначте в реченнях граматичні основи. Зіставте присудки.

1. Квіти є окрасою землі.
2. Квіти – окраса землі.

Б. У якому реченні пропущено дієслово-зв'язку?
В. Зробіть висновок, коли між підметом і присудком можна поставити тире.

Між групою підмета й групою присудка на місці пропущеного дієслова-зв'язки ***є*** можемо ставити **тире.** НАПРИКЛАД: ***Природа*** – *наймудріший* ***співрозмовник*** (*Є. Гуцало*).

Тире ставимо на місці пропущеного дієслова-зв'язки *є*	**Тире НЕ ставимо** (або ставимо, якщо присудок логічно наголошено, за наявності паузи між підметом і присудком)
Якщо підмет і присудок виражені іменниками в називному відмінку: *Паляниця – хлібові сестриця.*	Якщо підмет виражений особовим займенником: *1. Ми українці. 2. Ми – українці!*
Якщо підмет і присудок (або один із них) виражені неозначеною формою дієслова: *Захотіти – досягти. Працювати – насолода для душі.*	Якщо присудок виражений прикметником, дієприкметником, порядковим числівником: *1. Найдорожча пісня недоспівана. 2. Найдорожча пісня – недоспівана.*
Якщо підмет і присудок виражені числівниками: *П'ять плюс два – сім.*	Якщо перед іменником-присудком є заперечна частка *не*: *1. Серце не камінь. 2. Серце – не камінь.*
Якщо перед присудком є частки *це, то, ось, значить*: *Талант – це крила.*	Якщо перед іменником-присудком, що має порівняльне значення, стоїть сполучник *як, мов, наче, ніби* та ін.: *1. Ніч як казка. 2. Ніч – як казка.*

У вимові на місці пропущеного дієслова-зв'язки робимо паузу.

ЗВЕРНІТЬ УВАГУ!

Присудок із пропущеним дієслово-зв'язкою вважаємо складеним іменним.

ПУНКТОГРАМА

Тире між підметом і присудком

162 ДВА – ЧОТИРИ – УСІ РАЗОМ. Поміркуйте, у яких із поданих речень тире є обов'язковим. Чим можна обґрунтувати його використання в інших реченнях?

1. Я вперше в Києві. Це місто – прекрасне, як усмішка долі. 2. Маруднa[1] справа – жити без баталій. 3. Ти – моє перше кохання. 4. Найвище уміння – почати спочатку життя, розуміння, дорогу, себе (*Із тв. Л. Костенко*).

[1] *Марудний* – тут: який довго триває, наводячи нудьгу.

163 I. Спишіть речення, розкриваючи дужки та ставлячи пропущені розділові знаки. Підкресліть підмети й присудки, між якими поставили тире.

1. Звичаї, мова це ті найміцніші елементи що об(')єднують окремих людей (у,в) один народ... (*О. Воропай*). 2. Душа єдина на землі держава (*Л. Костенко*). 3. Пізнати себе то школа (не)легка (*П. Воронько*). 4. Чесно працювати це і є (у,в)міння (*Д. Бедзик*). 5. Поведінка це дзеркало, (у,в) якому кожен показує своє обличчя (*Й.-В. Ґете*). 6. Музика це краса яка гріє і підносить серця (*М. Рильський*). 7. Жити значить бе(з,с)перервно рухатися (у,в)перед (*С. Джонсон*).

II. Поміркуйте, з яким реченням співзвучна та чи та ілюстрація. Назвіть деталі кожного зображення, які обґрунтовують ваш вибір.

А

Б

В

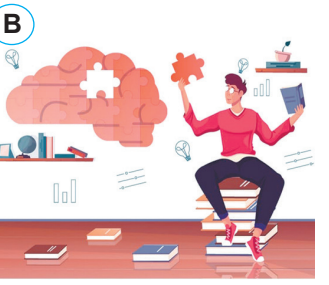

Г

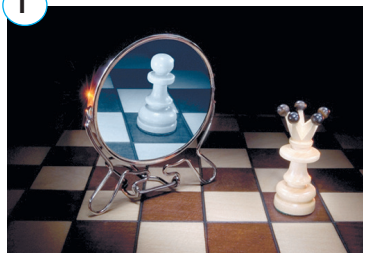

Д

Е

164 Прочитайте речення вголос, дотримуючись відповідної інтонації.

1. Ми – діти сонця. 2. Ми патріоти нашої держави. 3. Я – киянин. 4. Я педагог, учитель, вихователь.

165 І. Прочитайте текст. Знайдіть три речення, у яких потрібно поставити тире.

БОЙОВЕ МИСТЕЦТВО УКРАЇНЦІВ

Чи не кожен народ світу має свою бойову культуру, яка формувалась у часи воєнних випробувань.

Козацький «Спас» один із видів українських бойових мистецтв. Він давав змогу навіть одному воїну виходити проти кількох ворогів, вести розвідницьку роботу, бути непомітним у стані супротивника. «Спас» це світогляд козака, звичай гордої непокори та бойового духу. Тому справжніми «майстрами» бою ставали лише ті, хто загартовувався і фізично, і духовно.

На о. Хортиця.
Фото: А. Кондратенко

«Секрети» козацької бойової спадщини не загинули. Запорізька дитячо-юнацька козацька школа «Спас» перший освітній заклад в Україні, який навчає бойових мистецтв. Сьогодні це мистецтво також набуло розвитку в Києві, Дніпрі, Полтаві та в інших містах (*За матеріалами енциклопедії «Вікіпедія»*).

ІІ. Обґрунтуйте поділ тексту на абзаци. Чому, на вашу думку, козацький «Спас» – це насамперед світогляд козака, бойовий дух?

166 І. Спишіть речення, розставляючи пропущені розділові знаки. Обґрунтуйте пунктограму «Тире між підметом і присудком».

1. Виховання підлітка нелегке завдання. 2. Головне у взаєминах батьків із дитиною це взаєморозуміння. 3. Стратегія батьків сформувати в дитини позицію впевненості 4. Для дитини цькування це хронічний стрес. 5. Знання без відповідальності шлях у нікуди.

ІІ. Чи погоджуєтеся ви з думкою, висловленою в другому реченні? Що ви вважаєте головним у взаєминах із батьками чи близькими людьми?

167 Виконайте тестові завдання.

1. Тире обов'язково ставимо в усіх реченнях, ОКРІМ

А Осот і лобода для льону біда.
Б Учений без діла хмара без дощу.
В Голодному світ не милий.
Г Паляниця хлібові сестриця.

2. Пунктуаційну помилку допущено в реченні

А Орел є символом відваги.
Б Без роботи день роком стає.
В Ніч ночувати не вік горювати.
Г Дорога додому була далека.

168 І. Спишіть речення, розставляючи пропущені розділові знаки. Підкресліть граматичні основи. Обґрунтуйте вживання тире.

1. Життя наше це подорож, а дружня бесіда це візок, що полегшує мандрівникові дорогу (*Г. Сковорода*). 2. Страждання голка. Ниточка краса. Душа моя сорочка вишивана (*О. Кулінська*). 3. Море переплисти не поле перейти (*Нар. творчість*). 4. Богатирство, чорнобрів'я ось краса мого народу (*П. Тичина*). 5. Твої вірші думок великий злиток (*В. Симоненко*). 6. Твоя любов як сміх дитячий (*Д. Іванов*). 7. Природа це художник мудрий і умілий (*І. Роговий*). 8. Весна дівчисько в ластовинні, ще не ціловане в уста (*Л. Костенко*).

ІІ. Перебудуйте усно останнє речення так, щоб *не* з наступним словом писали разом.

Проєкт

Проведіть у класі гру **«Зустріч випускників»**.

Уявіть, що ви зібрались у стінах рідної школи через двадцять років.

Підготуйте **розповідь** про себе. НАПРИКЛАД: *1. У яких місцях побували? 2. Над чим працюєте? 3. Який вплив маєте на спільноту? 4. Як ваша освіта сприяла досягненню успіху? 5. Який проєкт вдалося реалізувати? 6. У якій галузі стали знаменитим / знаменитою?*

Використайте кілька речень зі складеним дієслівним присудком та підметом, вираженим двома словами.

Створіть **докази** своїх вигаданих досягнень. НАПРИКЛАД: фото на Евересті (фотошоп); торт, за який ваш ресторан отримав відзнаку; статуетка «Співак / співачка року»; олімпійська медаль за стрибки із жердиною; макет авто, яке ви спроєктували, тощо.

Ви можете працювати індивідуально або в невеликих групах. Час виступу 2–3 хвилини.

Визначте колективно найкращі виступи. Критерії: правильність мовлення; креативність; переконливість.

16. УЗАГАЛЬНЕННЯ ВИВЧЕНОГО З ТЕМИ «СЛОВОСПОЛУЧЕННЯ І РЕЧЕННЯ»

169 І. Прочитайте деформований текст онлайн-трансляції футбольного матчу. Запишіть букви, що позначають кожне речення, у такій послідовності, щоб відновити хронологію подій до, під час та після поєдинку.

А Українські футболісти почали грати активніше, але пролунав свисток арбітра на перерву.

Б Яремчук став автором вирішального голу України на 80-й хвилині.

В	«Я зараз рекордсмен за матчами, коли ми пропускаємо, але перемагаємо», – сказав головний тренер збірної України Сергій Ребров.
Г	Словаччина з перших хвилин намагається контролювати м'яч і відкриває рахунок[1] матчу.
Д	Після поразки в першому таймі українська збірна змогла зрівняти рахунок.
Е	Зустріч між Словаччиною та Україною стане вже восьмою в історії обох команд.
Є	На 29-й хвилині забити гол у відповідь міг Андрій Ярмоленко.

З медіа

[1] *Відкривати рахунок* (*стійкий вислів*) – у спортивній грі: одержувати перше очко на свою користь.

II. Завдання за текстом.

1. Випишіть два прості та два складні словосполучення. Побудуйте схеми до кожного з них.

2. Випишіть з усіх речень граматичні основи. Укажіть тип присудків за будовою.

3. Знайдіть і зачитайте слова або стійкі вислови, характерні для професійного мовлення футболістів (професіоналізми).

4. Що означають подані нижче футбольні фразеологізми? Знайдіть одне речення, у якому можна замінити присудок одним із фразеологізмів.

сколихнути сітку воріт | розпечатати ворота | розписатись у воротах

покласти м'яч у ворота | запалити своє ім'я на табло

6. На основі інформації, отриманої з тексту онлайн-трансляції футбольного матчу, визначте, які ДВА зображення суперечать прочитаному.

ЗВЕРНІТЬ УВАГУ!

Щоб не помилитися, визначаючи синтаксичну роль дієслова в **неозначеній формі** (у формі інфінітива), потрібно з'ясувати:

1) чи виконує підмет дію, позначувану інфінітивом. Якщо ні, то інфінітив не входить до складу присудка. ПОРІВНЯЙМО: *1. Учитель*

попросив учнів розповісти про Антарктиду. (Учитель лише просить, а розповідають – учні.) *2. Учитель почав розповідати учням про Антарктиду*;

2) чи вказує інфінітив на мету дії, названу особовим дієсловом. Якщо так, то інфінітив є обставиною, а не частиною присудка. ПОРІВНЯЙМО: *1. Діти поїхали (для чого?) купатися.* (Поїхали для того, щоб купатися.) *2. Діти почали купатися.*

170 Прочитайте речення. Поміркуйте, у яких із них виділені дієслова є частиною складеного присудка.

1. Лікар заборонив хворому **вставати** з ліжка. 2. Лікарі зобов'язані **піклуватися** про здоров'я пацієнтів. 3. Я зателефонував **сказати** кілька слів. 4. Я намагався **сказати** кілька слів. 5. Ми хотіли **помилуватися** пам'яткою архітектури. 6. Ми зупинилися **помилуватися** пам'яткою архітектури. 7. Бабуся попросила онука **принести** окуляри. 8. Бабуся почала **готувати** сніданок. 9. Бабуся прийшла **побажати** всього доброго.

171 I. Спишіть речення, розставляючи пропущені розділові знаки. Підкресліть граматичні основи.

1. Дуби поважні а ясен клен і явір гордовиті (*Леся Українка*). 2. Говорити не горох молотити (*Нар. творчість*). 3. Дід любив спати під дубом (*О. Довженко*). 4. Густішали й ставали довші дні… (*В. Шевчук*). 5. Поезія це діло совісне… (*А. Малишко*). 6. Колишній за́мок був розкішний (*М. Павленко*).

II. Перебудуйте останнє речення (усно) на речення з пропущеним дієсловом-зв'язкою.

ЗВЕРНІТЬ УВАГУ!

Специфікою української мови є широке використання в ній активних синтаксичних конструкцій і наявність конструкцій із дієслівними формами на *-но*, *-то*.

ВЗІРЦЕВІ синтаксичні конструкції	НЕПРИРОДНІ пасивні синтаксичні конструкції
1. Двері зачиняє охоронець. 2. Підмет підкреслюємо рискою. 3. Брат написав лист. / Лист написано. / Лист написано олівцем.	1. Двері зачиняються охоронцем. 2. Підмет підкреслюється рискою. 3. Лист написано братом.

172 Відредагуйте усно речення. Поясніть суть допущених помилок.

1. Документи про закінчення школи видаються закладом освіти. 2. Позовна заява розглядається судом протягом місяця. 3. Учні переводяться на наступний рік навчання. 4. Результати глядацького голосування обробляються комп'ютером. 5. У нашій школі вивчається англійська мова. 6. На третій касі покупці не обслуговуються. 7. Протокол зборів підписано головою та секретарем. 8. Перелік пам'яток архітектури затверджується Верховною Радою.

173 Виконайте тестові завдання.

1. Лише словосполучення подано в рядку

А поспішати додому, будемо читати, бігти підстрибуючи
Б Південний Буг, усмішка Джоконди, кумедний какаду
В чистити взуття, прогулюватися Хрещатиком, бити байдики
Г розповідати казки, казка про добро, давно відремонтований

2. Підмет виражено двома словами в реченні

А З півночі насувала хмара.
Б Ніхто нічого не казав.
В Ударив грім із неба.
Г Зустрілися дві подруги.

3. Граматичну помилку допущено в словосполученні

А ігнорувати пораду
Б зрадити Батьківщині
В говорити українською
Г командувач армії

4. Прочитайте діалог (*цифра позначає репліку*). Спонукальні речення є в репліках

А 4 і 7
Б 4 і 2
В 1 і 6
Г 3 і 5

(1) – Ми маємо першу слухачку.
(2) – Привіт усім!
(3) – Кого будемо вітати?
(4) – Привітайте мою подругу Лізу.
(5) – Вітаємо!!! Яку пісню поставимо?
(6) – Вона любить український реп.
(7) – Гаразд. Насолоджуймося!!!

5. Складним є речення

А Ніч була ясна, я стежками біг (*Д. Павличко*).
Б І плакати – це також щастя (*Олександр Олесь*).
В Темної ночі й маленький вогник як сонце (*Нар. творчість*).
Г Зроблю собі човна із мрій і весла із пісень (*М. Рильський*).

6. Складений дієслівний присудок є в реченні

А Я сорочку з бабиної скрині привезла із рідного села (*В. Ковалівська*).
Б Усюди будуть зустрічати вас щирі, відкриті люди (*О. Ірванець*).
В Улітку в спраглому небі гойдається вітер одвічних лип (*О. Гаран*).
Г Тихі сутінки поволі почали спускатися з поблідлого неба (*М. Старицький*).

7. Складений іменний присудок є в реченні

А Футболісти збірної України продовжують активно грати.
Б Після фінального свистка стадіон оплесками проводжав футболістів.
В Михайло Мудрик упродовж усього матчу був активним на полі.
Г Після поразки головний тренер замінив стартовий склад команди.

8. Тире потрібно поставити в усіх реченнях, ОКРІМ

А Поезія це завжди неповторність (*Л. Костенко*).
Б Хвилину тому був я чародій (*М. Вінграновський*).
В Бджола відома трудівниця... (*А. Пашківський*).
Г У нього кожне слово це перлина (*М. Рильський*).

Культура мовлення

Граматичні синоніми

ПОНАД СТО

Українська мова має для вираження перевищення кількості кого-, чого-небудь сполуки з прийменником ***понад***. Їх широко використовують письменники, журналісти, науковці. НАПРИКЛАД: *Понад годину лунали постріли* (*З. Тулуб*); *Понад місяць минуло, перше ніж позбувся він своїх ран і поїхав на поправку додому, у рідні Павлівці* (*О. Довженко*). Отже, уживаймо глибше вкорінену в ґрунт нашої мови сполуку ***понад*** сто осіб, а не ***більше*** ста осіб (*І. Вихованець*).

Розрізняймо

БУДЬ ЛАСКА, ВМИКАЙТЕ

Численні мовці, озброївшись суржиковою манерою висловлювання, кричать: *«Включіть телевізор!!!»* Українська мова має для цього випадку гарне слово ***вмикати*** (*умикати, увімкнути, ввімкнути*), яке позначає з'єднання з джерелом енергії та введення в дію різних пристроїв. НАПРИКЛАД: *Ганна вмикає радіо. Юрій увімкнув світло.*

Щиросердно прохаємо: **не включайте** телевізор та інші пристрої, а тільки **вмикайте** їх (*І. Вихованець*).

Антисуржик

У ШКОЛІ

Правильно	НЕправильно
черговий у їдальні	дєжурний у столовій
колишні випускники	бувші випускники
змусив вивчити	заставив вивчити
трапляються помилки	зустрічаються помилки
правильна відповідь	вірна відповідь
довів теорему	доказав теорему
написав два рядки	написав дві стрічки
не заважай писати	не мішай писати
перегорніть сторінку	переверніть сторінку
розгорніть зошит	розкрийте зошит
навчальний корпус	учбовий корпус

- Знайдіть помилки в рекламних текстах.

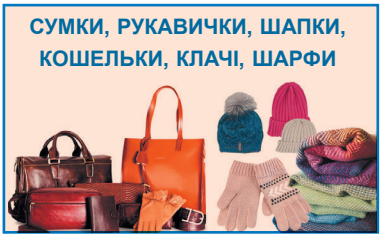

МОЯ СТОРІНКА

І таке буває

КОЛИ РОЗДІЛОВІ ЗНАКИ НЕ ПОТРІБНІ

Важко уявити текст без розділових знаків, які б чітко вказували, де закінчується одне речення та починається інше. Але, виявляється, у цьому не завжди є потреба. Нерідко поети навмисне уникають розділових знаків.

напувала
з криниці срібної
коня жовтого
коня білого
і змійлися
гриви світляні
і на небо
лягали тінями
то волошками

то ожинами
хвилювалось
зелене озеро
на долонях
у вітру
погляди
зосенілих
очей ромашкових

О. Гаран

- Поміркуйте, чому в цій поезії немає розділових знаків.

Цікаво знати

ПУНКТУАЦІЯ

Наша пунктуація як система розділових знаків склалася до XVIII століття. У давньоруських пам'ятках розділові знаки (а їх було мало: крапка; три крапки, розміщені у вигляді трикутника; чотири крапки, розміщені у вигляді ромба) смислової функції не мали. Їх уживав писар, щоб зробити паузу й відпочити.

Розвиток пунктуації пов'язують із виникненням книгодрукування, і «винайшли» її працівники друкарні. Їм доводилося розділяти друкований текст на окремі частини, аби читач легше його сприймав. Відтак пунктуація взяла на себе роль виразника більш повної і точної передачі змісту написаного.

Сучасна пунктуація ґрунтується на трьох принципах – граматичному, смисловому, інтонаційному.

З глибин мовознавства

У словосполученні відбивається національна специфіка мови, мислення народу. В українській мові, наприклад, виробились й усталилися стандартні словосполучення на означення сприйняття чогось. Так, ми кажемо *«дивитися виставу»*, але *«слухати оперу»*; *«писати листа»* й *«писати картину»*. Поєднання слів у словосполучення може бути показником обізнаності людини в певній галузі. Наприклад, той, хто знайомий із військовою справою, до слова *офіцер* додасть означення *кадровий*, *відставний*, *старший* тощо. А от словосполучення *дуже важливий офіцер* свідчить про недостатню обізнаність мовця з армією.

ДРУГОРЯДНІ ЧЛЕНИ РЕЧЕННЯ

17. ОЗНАЧЕННЯ

Про члени речення, що означають ознаку предмета, та способи їх вираження

ПРИГАДАЙМО. Що таке прикметник? На які питання відповідають прикметники?

174 **А.** Зіставте два речення. У якому з них більш повно змальовано осінь? Завдяки чому?

1. Настала осінь із вітрами та дощами.
2. Настала осінь із вітрами холодними, з дощами колючими.

Б. Визначте, на яке питання відповідають виділені в другому реченні означення.
В. Зробіть висновок про особливості означень та їхню роль у мові.

Речення можуть бути **поширені** другорядними членами – означенням, додатком, обставиною.

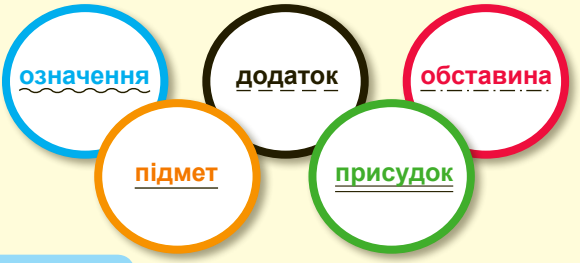

Особливості означення

Означення – це другорядний член речення, що означає ознаку предмета й відповідає на питання **який? чий? котрий?**. НАПРИКЛАД: *1. Осінній сад ще яблучка глядить* (*Л. Костенко*). *2. Над доріжкою з асфальту дві берізки обнялись* (*В. Сосюра*).

Слово, від якого залежить означення, називаємо **означуваним**.

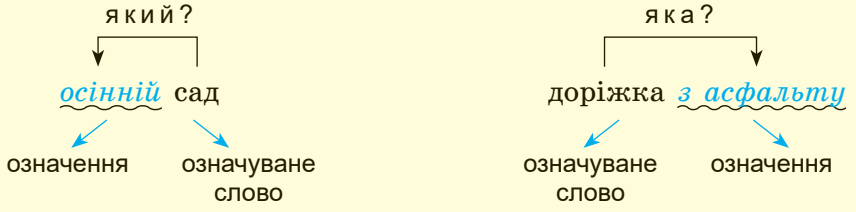

Узгоджені й неузгоджені означення

Означення бувають узгоджені й неузгоджені.

Форма **узгодженого** означення (рід, число, відмінок) залежить від форми означуваного слова. НАПРИКЛАД: *Останній* ***грім*** *давно скотився з даху* (*Л. Костенко*). У цьому реченні зміна форми означуваного слова (*грім*) спричиняє зміну форми означення (*останній*): *грім останній, громи останні, грому останнього, громом останнім* і т. д.

Форма **неузгодженого** означення не залежить від форми означуваного слова. НАПРИКЛАД: *Оксана пригадала перший* ***день*** *осені*. У цьому реченні зміна форми означуваного слова (*день*) не спричиняє зміни форми означення (*осені*): *день осені*, *днів осені*, *днями осені* й т. д.

Способи вираження означення

Узгоджене означення	прикметник	*Ллється тепле проміння.*
	дієприкметник	*Згрібали опале листя.*
	займенник	*Доглядали свій сад.*
	числівник	*Складно робити перші кроки.*
	дієприкметниковий зворот	*Зеленіли трави, политі дощем.*
Неузгоджене означення	іменник	*Навколо пахощі* (я к і ?) *квітів.*
	прислівник	*Дорога* (я к а ?) *ліворуч була короткою.*
	неозначена форма дієслова (інфінітив)	*Маю талант* (я к и й ?) *малювати.*
	неподільне сполучення слів, у якому іменник сам не може виразити всієї повноти ознаки предмета	*Росли квіти* (я к і ?) *жовтого кольору.* *Співали діти* (я к і ?) *шкільного віку.* *Я науковець* (я к и й ?) *ботанічного саду.* *Будинок* (я к и й ?) *у стилі бароко.*

ЗВЕРНІТЬ УВАГУ!

Багато неузгоджених означень можна замінити узгодженими. НАПРИКЛАД: *сік із яблук – яблучний сік*; *шапка брата – братова шапка*; *вітер із півночі – північний вітер*.

Узгоджені означення	Неузгоджені означення
лісові квіти	*квіти* (я к і ?) *з лісу*
польовий вітер	*вітер* (я к и й ?) *з поля*
дощовий ранок	*ранок* (я к и й ?) *після дощу*
сувора вимога	*вимога* (я к а ?) *читати*
великий будинок	*будинок* (я к и й ?) *праворуч*

175 І. Прочитайте вірш. Знайдіть означення та слова, від яких вони залежать. Визначте, якою частиною мови виражено кожне означення та на яке питання відповідає.

ОСІННІЙ ВЕЧІР

Кудись поспішало місто
У вирі буденних справ.
А осінь калині намисто
Вдягла із червоних заграв.
Зітхав у повітрі вечір,
Кружляючи тихо скрізь.
І ніжно комусь на плечі
Скидав золотавий лист.
А сонце багряним диском
Завмерло на небесах.
І десь неймовірно близько
У вирій здійнявся птах.
І знову туман осінній
Розтікся по всій землі,
Розтанули наші тіні
У тій золотавій млі.
А десь, невідомо звідки,
Мелодія тиха пливла...
Так само тихо, без свідків
Замріяна осінь прийшла.

Л. Коломієць

II. Складіть усно речення про осінній дощ, використавши означення.

176 Спишіть речення. Підкресліть граматичні основи й означення. Визначте способи вираження означень.

1. Тихі сосни до ранку шумлять, мою тугу виказують вітру (*Г. Чубач*). 2. Тебе цей сад прийняв гостинно в свою заквітчану сім'ю (*Д. Луценко*). 3. Третій батальйон стояв у тимчасовій обороні серед степових горбів (*Олесь Гончар*). 4. Скидає Київ животворний сон з плечей своїх, туманами укритих (*М. Рильський*). 5. Хай в маленьких очах відбивається світ од маленьких ромашок до стартів великих (*В. Симоненко*). 6. З-за столá підвівся чоловік середнього зросту (*Ю. Мушкетик*).

ЗВЕРНІТЬ УВАГУ!

Аналізуючи речення, потрібно правильно ставити питання від означуваного слова до неузгодженого означення. НАПРИКЛАД:

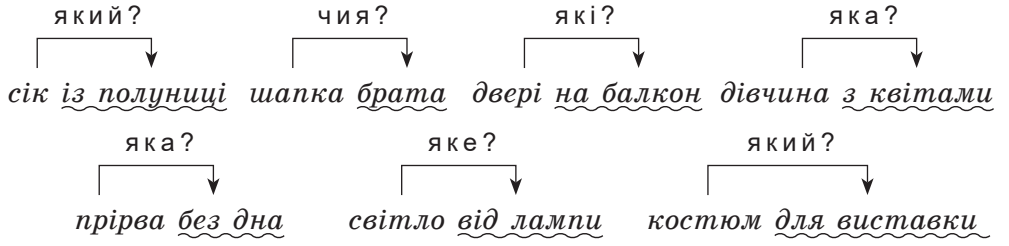

177 I. Прочитайте словосполучення. Поставте усно питання від головного слова до залежного слова (сполучення слів).

ЗРАЗОК. *Зошит* (який?) *у клітинку; прохання* (яке?) *перечитати.*

Діти шкільного віку, змагання зі стрільби, шафа для одягу, таблетки від застуди, час сподівань, бажання освіжитися, кухоль із глини, чоловік років сорока п'яти, картина художника, план на тиждень, чоловік в окулярах, час відпочивати, читання вголос.

II. Складіть і запишіть речення з одним із словосполучень (на вибір).

178 Перебудуйте речення, замінюючи в них узгоджені означення на неузгоджені. Утворені речення запишіть. Підкресліть означення.

ЗРАЗОК. *Відремонтували автобусну зупинку.* → *Відремонтували зупинку для автобусів.*

1. Аплодували футбольній збірній. 2. Відпочивали на дніпровських схилах. 3. Купили оливкову олію. 4. Умилися річковою водою. 5. Милувались яблуневим цвітом і сонячним промінням. 6. Олімпійські ігри відбулись у французькій столиці.

179 I. Спишіть речення. Підкресліть члени речення.

1. Дорога до Харкова була неблизькою. 2. Гості Львова відвідали історичні місця. 3. Команда з Одеси здобула переконливу перемогу. 4. Дівчина в капелюсі почала сміятися. 5. Двоє хлопців років десяти накивали п'ятами. 6. Пролунав наказ наступати. 7. Кекс із родзинками дуже солодкий. 8. Дерево з глибоким корінням не боїться бурі.

II. Визначте усно вид кожного присудка.

180 Виконайте тестові завдання.

1. Означення є в кожному реченні, ОКРІМ

А Згаяного часу й конем не доженеш.
Б Усяка лисиця свій хвіст хвалить.
В Праця людину годує, а лінь марнує.
Г Наука і труд добрі плоди дають.

2. Визначте, яким членом речення є виділене слово.

Приклад	*Член речення*
А Грілися під промінням **сонця.**	**1** підмет
Б Життя – **бурхливий** океан.	**2** присудок
В Осінні квіти – **розкішні.**	**3** означення (узгоджене)
Г **Учений** написав статтю.	**4** означення (неузгоджене)

181 ПОПРАЦЮЙТЕ В ПАРАХ. Розподіліть між собою зображення. Складіть за кожним своїм зображенням речення з неузгодженим означенням, вираженим іменником. Запишіть за зразком. Перевірте одне в одного правильність виконання.

ЗРАЗОК. *Уся наша родина любить морозиво* (я к е ?) *в шоколаді.*

182 І. ДВА – ЧОТИРИ – УСІ РАЗОМ. Доведіть або спростуйте таке твердження: «У кожному з поданих речень є три означення».

1. І знову теплі пальці сонця хвилюють радісний бузок (*В. Гнатюк*). 2. Дві високі стіни лісу обступили засніжену дорогу (*І. Нечуй-Левицький*). 3. Дивиться двір твій на місяць у підзорну трубу криниці (*Ю. Ряст*). 4. Вітер з долини цілує червоне серце калини (*А. Малишко*).

183 І. Спишіть речення, підкресліть означення. Поставте усно питання від означуваного слова до означення.

1. І стиглі пресолодкі полуниці там на очах палали і росли (*М. Рильський*). 2. Поруч матері стояла дівчинка років шести (*А. Шиян*). 3. Вони вийшли на галявину з високими березами (*О. Донченко*). 4. У мене не було особливого бажання заходити в незнайомий будинок (*Ю. Збанацький*). 5. Пливуть і пливуть колискові фрегати, летять космонавти на крилах лелек (*Л. Костенко*). 6. Благослови уміння не упасти (*І. Жиленко*). 7. **Навпроти** школи стояв будиночок для вчителів (*М. Стельмах*).

ІІ. Знайдіть складне речення. Назвіть частину мови кожного слова із цього речення.
ІІІ. Визначте частину мови виділеного слова. Поясніть, як це слово утворено.

184 І. Прочитайте текст. Визначте, яка інформація вам була відома, а яка – ні. Як ви розумієте сказане в останньому реченні?

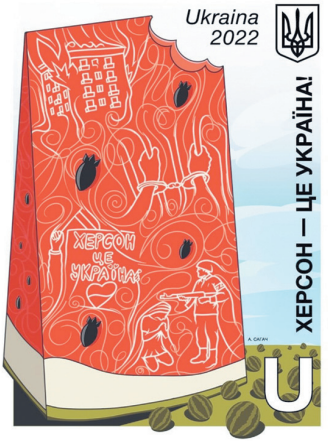

Марка «Херсон – це Україна!» Автор *А. Сагач*. Укрпошта

МІСТА-ГЕРОЇ УКРАЇНИ

У 2022 році Буча, Ірпінь, Гостомель, Миколаїв, Охтирка, Волноваха, Маріуполь, Харків, Херсон, Чернігів отримали почесну відзнаку «Місто-герой України». Вони першими взяли на себе удари ворожих військ, а мешканці цих міст допомогли зупинити агресора. Навіть у тимчасово окупованому Херсоні містяни влаштовували багатолюдні мітинги під гаслом «Херсон – це Україна!».

Запеклі бої точилися в аеропорту́ Гостомеля. Упродовж 30 днів стріляли окупанти з важкої артилерії по Охтирці на Сумщині. Намагалися захопити й Харків.

Після Другої світової війни відзнаку «Місто-герой» отримали Київ, Керч, Одеса, Севастополь.

Сучасні захисники й захисниці України стоять в одному ряду з усіма поколіннями борців за волю та незалежність рідної землі (*За матеріалами вебсайту Міністерства оборони України «АрміяInform»*).

ІІ. Випишіть із речень тексту вісім словосполучень з означеннями (на вибір).

ІІІ. Перекажіть усно прочитане (3–4 речення), використавши деякі виписані словосполучення.

185 Поширте усно речення неузгодженими означеннями. Використайте подані іменники та за потреби доберіть прийменники. Відмінок іменника можна змінювати.

ЗРАЗОК. *Коровай прикрасили квітами (сад).* → *Коровай прикрасили квітами із саду.*

клітинка | колючки́й | Тернопіль | кохання | клен | шоколад

1. Замовили круасани. 2. Купили зошити. 3. Найароматніші квіти ростуть на кущах. 4. Спортсменки фінішували першими. 5. Люблю слухати пісні. 6. Для аплікації використали сухе листя.

186 І. Складіть і запишіть по одному реченню за кожною ілюстрацією, використовуючи означення. За потреби скористайтеся довідкою.

ДОВІДКА. *Дівчина з квітами, дівчина з довгим волоссям, дівчина в окулярах, красива усмішка, хлопець із книжкою, стильний одяг, акуратна зачіска.*

ІІ. ПОПРАЦЮЙТЕ В ПАРАХ. Складіть усно й розіграйте уявний діалог-розпитування (5–6 реплік), можливий між підлітками, зображеними на одній чи обох ілюстраціях, на тему «Коли людина може відчувати себе щасливою».

187 І. Спишіть речення, розкриваючи дужки. Підкресліть граматичні основи й означення. Визначте усно спосіб вираження кожного означення.

1. Вересень сипле сині загати, листям багряним шлях заст(е,и)ла (*А. Малишко*). 2. Правічну думу думають ліси, вгрузають в мох столітні дідугани (*Л. Костенко*). 3. Вже тиха осінь ходить б(е,и)регами, на вербах трусить листячко руде (*Л. Костенко*). 4. А (в)горі гойдався місяць в гамаку нічного неба (*М. Лижов*). 5. З маленького хлопця виріс міцний та гарний парубок (з,із) кучерявим волоссям (*І. Сенченко*). 6. Дівчина (у,в) рожевому намисті дивиться на сонце (з)під руки (*М. Гірник*). 7. Кожне нове покоління намагається віднайти свою історичну Атлантиду[1] (*В. Смолій*).

[1] *Атланти́да* – міфологічна країна, яку начебто поглинув Атлантичний океан. Пошуки Атлантиди – відважні спроби зробити важливе відкриття.

ІІ. Сформулюйте усні відповіді на питання анкети, використовуючи означення.

1. Які п'ять слів описують тебе якнайкраще?
2. Якою суперсилою ти хотів би / хотіла б володіти й чому?
3. Які звуки природи тобі подобаються найбільше?

18. ПРИКЛАДКА ЯК РІЗНОВИД ОЗНАЧЕННЯ

Про члени речення, що дають предметові іншу назву

ПРИГАДАЙМО. Які іменники є загальними, а які – власними назвами?

188 **А.** Прочитайте речення. Які дві назви природної водойми використано в другому реченні?

1. Улітку діти відпочивали біля озера.
2. Улітку діти відпочивали на озері Світязь.

Б. Чи можна виділене в другому реченні слово вважати означенням до іменника *озеро*?

В. Зробіть висновок, для чого інколи поряд з основною використовують ще й іншу назву того самого предмета.

Особливості прикладки

З-поміж означень розрізняємо прикладки.

Прúкладка – це різнóвид означення, що дає предметові іншу назву. НАПРИКЛАД: *1. Доїхали до* ***станції метро*** *«Золоті Ворота». 2. До* ***острова*** *Крит наблизився* ***корабель*** *«Вікторія». 3.* ***Трава*** *чистотіл має лікувальні властивості.*

трава (я к а ?) *чистотіл* — означуване слово; прикладка (інша назва)

острів (я к и й ?) *Крит* — означуване слово; прикладка (інша назва)

Зазвичай прикладку виражаємо **іменником**. Вона може бути як загальною, так і власною назвою.

Розрізняємо непоширені прикладки (виражені одним словом) і поширені (виражені кількома словами). ПОРІВНЯЙМО: *1. Село Троянівка гніздиться в долині* (*Гр. Тютюнник*). *2. Учень восьмого класу Назар Онищенко переміг в олімпіаді з хімії.*

Значення прикладки

указує на професію, рід занять, родинні стосунки, національність, місце проживання тощо	*футболіст Артем, бабуся Марія, українка Оксана, киянин Сергій*
є назвою моря, річки, гори, планети, держави, міста, площі, вулиці тощо	*річка Південний Буг, гора Говерла, місто Харків, бульвар Тараса Шевченка*
є назвою твору мистецтва, газети, книги, сайту, мере́жі, фільму тощо	*картина «Соняшники», енциклопедія «Вікіпе́дія», фільм «Аватар»*

є умовною назвою установи, підприємства, організації, назвою корабля, порту, аеропорту, станції, зупинки; торговою назвою товару, виробу тощо	*металургійний комбінат «Запоріжсталь», кінотеатр «Ужгород», порт Ольвія, аеропорт «Бориспіль», шоколад «Світоч»*
є видовою назвою при родовій і навпаки	*трава звіробій, риба минтай, квітка конвалія*
є кличкою тварини	*папуга Тимко*
виражає якісно-оцінну ознаку предмета	*відмінник Тарас, ненька Україна, красень Дніпро, велетень дуб, місто-гігант*

У художньому стилі часто вживані прикладки, що є образними назвами. НАПРИКЛАД: *думки-метелики, ніченька-чарівниченька, місяць-лебідь, го́ри-хвилі, квіти-самоцвіти.*

ЗВЕРНІТЬ УВАГУ!

Ім'я, по батькові, прізвище чи псевдонім людини не є прикладкою. Тому з двох іменників – власної назви людини та загальної назви при ній – власна назва людини є означуваним словом, а загальна назва – прикладкою. НАПРИКЛАД: *1. Виступив академік Борис Патон. 2. Підійшов офіцер Ковальчук. 3. Відповідав старшокласник Сергій.*

189 Прочитайте текст. Доведіть, що підкреслені слова – прикладки. Визначте значення кожної з них.

ФІЛЬМ ДЛЯ РОДИННОГО ПЕРЕГЛЯДУ

Кадр із мультфільму «Ґрінч». Реж. Я. Чейні. 2018 р.

«Ґрінч» – анімаційна комедія, створена за мотивами книги американського письменника Доктора Сьюза «Як Ґрінч украв Різдво».

За сюжетом, зелений буркотун і самітник Ґрінч ненавидить Різдво. Напередодні свята він разом зі своїм песиком Максом пробирається в будинки жителів казкового містечка Хтовська, щоб викрасти їхні подарунки. Та раптом сирота Ґрінч, який завжди був самотнім, опиняється в колі друзів за святковим столом і вперше відчуває атмосферу Різдва.

Головного персонажа озвучує знаний британський актор Бенедикт Камбербетч.

Мультфільм побив рекорди касових зборів. Без сумніву, він розважить і вас у зимовий вечір (*З медіа*).

190 КОЛО ДУМОК. Поміркуйте, чому в реченнях лівої колонки власні назви є означеннями, а правої – підметами.

1. Річка Дунай протікає територією десяти держав. 2. Освітлений вогнями, підходить військовий корабель «Гетьман Іван Мазепа».	1. Дунай протікає територією десяти держав. 2. Освітлений вогнями, підходить «Гетьман Іван Мазепа».

191 I. Спишіть речення. Знайдіть і підкресліть прикладки.

1. Один із мостів через **Дніпро** в місті Києві названо на честь академіка Патона. 2. Над витоком річки Стрий височіє гора Явірник. 3. Письменник Іван Франко в повісті «Захар Беркут» описав події сивої давнини. 4. За мотивом пісні «Ой на горі та женці жнуть» бандурист Євген Адамцевич створив «Запорозький марш». 5. На берегах водойм росте лікувальна трава мати-й-мачуха.

II. Перебудуйте усно перше речення так, щоб виділене слово стало прикладкою.

192 Виконайте тестові завдання.

1. Прикладку вжито в реченні

А Відпочивали на берегах старого Дніпра.
Б Побачили місячне сяйво над Роставицею.
В Дурний і в Києві не купить розуму.
Г Побували в місті Кропивницькому.

2. Виділене означення є прикладкою в реченні

А Сік **берези** називають нектаром життя.
Б Плоди **лохини** очищають організм людини.
В Трава **полин** росте на схилах біля річок.
Г Напій із **малини** – це смачно й дуже корисно.

193 I. Доберіть усно прикладки за поданими зображеннями. Складіть і запишіть з трьома з них речення.

ЗРАЗОК. *Планета **Юпітер** не має твердої поверхні й складається з газу.*

II. Складіть і запишіть одне речення з назвою вашого міста (села) чи назвою площі, вулиці, річки, озера, що є у вашому населеному пункті, так, щоб ця назва була прикладкою.

194 I. Прочитайте текст. До якого стилю мовлення він належить? Визначте, яких аргументів у тексті більше – про користь штучного інтелекту чи про його шкоду. Доведіть свою думку.

ШТУЧНИЙ ІНТЕЛЕКТ ДОПОМОЖЕ ЛЮДСТВУ ЧИ ЗНИЩИТЬ ЙОГО?

Зображення з інтернет-порталу «Інформатор України»

Про це сперечаються найвидатніші вчені та розробники. Фізик Стівен Гокінг і голова корпорації «Майкрософт» Білл Гейтс неодноразово застерігали від розроблення штучного інтелекту (ШІ). А тим часом робот Софія навчається, жартує і дає інтерв'ю, у яких говорить, що хоче мати родину, як у людей.

Засновник мере́жі «Фейсбук» Марк Цукерберг переконаний, що штучний інтелект допоможе впоратися з багатьма проблемами: люди отримають більш якісне лікування; знизиться кількість ДТП тощо.

«Якщо не говорити про апока́ліпсис[1], то в людства з'являються величезні можливості, – переконаний керівник Центру робототехніки «Ботеон» Олексій Резніченко. – Технології вже сьогодні допомагають розв'язувати проблеми забруднення довкілля».

Але чимало науковців-дослідників уважає, що загрозою суспільству може стати бездоганне виконання штучним інтелектом своїх завдань. І як результат – інтереси людей можуть бути не враховані.

Якщо зупинити створення ШІ неможливо, то варто навчати цей інтелект любові до людей... (За *О. Комаровою*, *інтернет-видання «Радіо Свобода»*)

[1] *Апока́ліпсис* – т у т: (*перен.*) що-небудь катастрофічне для світу, цивілізації.

II. Знайдіть у реченнях тексту прикладки. Поясніть, що означає кожна з них.

III. Прочитайте діалог. Висловте свої міркування.

Назар:
– У другому реченні тексту з двох іменників – *робот* і *Софія* – прикладкою буде слово *робот*, тому що імена чи прізвища не можуть бути прикладками.

Євген:
– Але в другому реченні йдеться не про людину. Тому я думаю, що саме іменник *Софія* буде прикладкою.

195 ПОСПІЛКУЙТЕСЯ. Поміркуйте, як може змінити світ штучний інтелект.

196 І. Спишіть речення. Підкресліть прикладки.

1. Український фільм «20 днів у Маріуполі» у 2024 році здобув премію «Оскар» у категорії «Найкращий повнометражний документальний фільм». 2. Черкасець Олег Таібов разом із батьком за рік виготовили 150 дронів. 3. Українець Олег Іваненко, який через травму хребта змушений пересуватися на візку, установив світовий рекорд, пропливши 62 кілометри через протоку Ла-Манш за 18 годин. 4. Японська альпіністка Табеї Дзюнко стала першою жінкою, яка підкорила гору Еверест. 5. Станція метро «Арсенальна» в Києві – одна з найглибших у світі. 6. Дістатися до озера Солоний Лиман можна автобусом із проспекту Петра Калнишевського в місті Дніпрі. 7. У журналі «Однокласник» знайдете багато корисних порад (*З медіа*).

ІІ. Складіть і запишіть одне речення з прикладкою (прикладками). Як прикладки використайте на́звu вулиць (провулків), якими ви йдете чи їдете до школи.

197 Напишіть висловлення (5–6 речень) про науковця-дослідника / науковицю-дослідницю, спортсмена / спортсменку, художника / художницю, використавши кілька прикладок. За потреби скористайтеся додатковими джерелами.

19. НАПИСАННЯ ПРИКЛАДОК

Про те, коли прикладку з означуваним іменником пишемо з дефісом та які прикладки беремо в лапки

ПРИГАДАЙМО. Які власні назви беремо в лапки?

198 **А.** Зіставте написання поданих слів. Поміркуйте, який із двох іменників – *ріка* чи *Дніпро* – має ширше значення, а який – вужче.

ріка Дніпро	Дніпро-ріка
гора Говерла	Говерла-гора

Б. Який іменник у словах другої колонки стоїть першим – із вужчим значенням чи із ширшим?

В. Зробіть припущення, коли між прикладкою та означуваним іменником ставимо дефіс.

Між прикладкою, вираженою одним словом, та означуваним іменником ставимо ДЕФІС, **якщо:**	
• спочатку йде власна назва або видова (з **вужчим** значенням), а потім – родова (із **ширшим** значенням)	*Десна-ріка, Говерла-гора, полин-трава, дуб-дерево*
❖ Якщо ж навпаки, то пишемо ОКРЕМО	*ріка Десна, гора Говерла, трава полин, дерево дуб*
• прикладка входить до складу терміна	*гриб-паразит, жук-короїд, заєць-русáк, заєць-біляк, льон-довгунéць, льон-сирéць*
• прикладка виражає якісно-оцінну ознаку предмета та стоїть **після** означуваного іменника	*вовк-жаднюга, країна-агресор, Україна-ненька, земля-мати, місто-велетень, очі-намистинки, хлопець-богатир*

❖ Якщо ж навпаки, то пишемо ОКРЕМО	*жаднюга вовк*, *чарівниця осінь*, *ненька Україна*

В інших випадках між прикладкою та означуваним іменником незалежно від послідовності розташування слів також **ставимо дефіс**. У цих випадках зазвичай ідеться про національність, місце проживання, фах, професію особи тощо. НАПРИКЛАД: *дівчина-естонка* і *естонка-дівчина*, *учитель-фізик* і *фізик-учитель*, *водій-механік* і *механік-водій*, *художник-пейзажист* і *пейзажист-художник*.

звіробій-трава

видова назва *(вужче значення)*	родова назва *(ширше значення)*

трава звіробій

родова назва *(ширше значення)*	видова назва *(вужче значення)*

Ведмідь-гора

власна назва *(вужче значення)*	родова назва *(ширше значення)*

гора Сапун

родова назва *(ширше значення)*	власна назва *(вужче значення)*

ОРФОГРАМА

Написання прикладок із дефісом

199 І. Обґрунтуйте написання слів окремо або з дефісом.

Ріка Дніпро, Дніпро-ріка, художник Шевченко, Шевченко-художник, зілля євшан, євшан-зілля, риба окунь, окунь-риба, жук-короїд, Україна-ненька, ненька Україна, верба-красуня, хлопець-богатир, батько-тренер, очі-намистинки, офіцер-міжнародник, інженер-конструктор.

ІІ. Оберіть два сполучення слів. Складіть і запишіть із кожним із них речення.

200 І. Запишіть сполучення слів, знімаючи риски, у дві колонки залежно від написання: 1) з дефісом; 2) окремо. Доповніть кожну колонку одним власним прикладом.

Папуга/Фараон, донька/студентка, художник/портретист, слива/угорка, учений/**селекціонер**, гори/хвилі, птах/одуд, людина/змієборець, муха/цокотуха, конструктор/Корольов, грип/убивця, мати/Катерина, дуб/велетень, велетень/дуб, книга/**реліквія**, вітер/пустун, квітки́/калачики, дівчина/харків'янка, село/Моринці, відповідь/репліка, Говерла/гора.

лікар-стоматолог
офіцер-психолог
учений-еколог
дідусь-шахіст
жінка-українка
дівчина-киянка
хлопець-семиліток

ІІ. Поясніть лексичні значення виділених слів. За потреби скористайтеся тлумачним словником.

201 І. Прочитайте текст.

Згідно з Атласом нових професій у майбутньому люди їздитимуть на електрокарах «розумними» дорогами, відпочиватимуть у віртуальних світах і житимуть у «розумних» будинках, на дахах яких будуть рости овочі й фрукти. Медики зможуть змінювати гено́м людини й добирати молекулярну дієту.

Серед професій недалекого майбутнього експерти називають такі, як *урбаніст-еколог*, *урбаніст-фермер*, *інженер-робототехнік*.

ІІ. Завдання до тексту.

1. Назвіть професії майбутнього, згадані в тексті. Як утворено кожну з назв і чому їх пишемо з дефісом?

2. Поміркуйте, чим зумовлено виникнення згаданих у тексті професій і чим займатимуться відповідні фахівці / фахівчині. Чи хотіли б ви обрати одну із цих професій?

3. Визначте, яка із згаданих професій співзвучна з поданою ілюстрацією.

4. Випишіть одне дієслово у формі майбутнього часу й розберіть його за будовою.

ЗВЕРНІТЬ УВАГУ!

Назви творів мистецтва, газет, книг, кораблів, поїздів, літаків, торгові назви продуктових і промислових товарів, а також умовні назви підприємств, організацій, товариств, фірм тощо **пишемо в лапках.** НАПРИКЛАД: *картина «Ніч на Дніпрі», потяг «Чорноморець», цукерки «Асорті», завод «Арсенал», футбольний клуб «Динамо».*

Прикладки, які приєднано за допомогою слів *імені*, *пам'яті*, в **лапки не беремо.** НАПРИКЛАД: *бібліотека імені В. Вернадського, пароплав імені Тараса Шевченка, алея пам'яті Героїв Небесної Сотні.*

202 І. Спишіть, виправляючи допущені помилки. Обґрунтуйте написання.

Оповідання Федько халамидник, опера Тарас Бульба, планета юпітер, готель Дніпро, видавництво генеза, спортивний клуб сокіл, хорова капела думка, сузір'я чумацький шлях, майдан незалежності, академічний ліцей інтелект, журнал дивослово, вебсайт освітній простір, журнал однокласник, пошукова система гугл, круїзний лайнер гармонія морів, мінеральна вода моршинська.

мере́жа «Фейсбу́к»
написав у фейсбуці
енциклопедія «Вікіпе́дія»
прочитав у вікіпе́дії

ІІ. Оберіть два сполучення слів. Складіть і запишіть із кожним із них речення. Підкресліть прикладки.

203 І. Замініть усно прикметники іменниками-прикладками.

ЗРАЗОК. *Гігантський міст – міст-гігант, красива калина – калина-красуня.*

Загадкове слово, чарівна ніч, красива дівчина, хитра лисиця, сонна трава, карликовий орел, казковий палац, пустотливий вітер, вухатий заєць.

ІІ. Складіть і запишіть гумористичну розповідь (3–4 речення), використавши щонайбільше утворених сполучень із прикладками.

204 **Гра «Прикладка».** Доберіть до кожного поданого іменника одну або кілька прикладок за поданими зображеннями. Хто за дві хвилини напише найбільше сполучень?

ЗРАЗОК. *Хлопець-чемпіон, дуби-титани, поїзд-дракон.*

Лайнер, жук, студенти, дівчина, книжка, вчений

Ярослава Магучіх, світова рекордсменка зі стрибків у висоту

205 Випишіть послідовно лише ті слова, що пишемо з дефісом.

Місто/Сміла, козак/характерник, льон/довгунець, трава/звіробій, усмішка/півмісяць, птах/орел, бабуся/волинянка, журналіст/Іващенко, красуня/Ольга, окунь/риба, Черемош/ріка, калина/красуня, агроном/дослідник, квітка/троянда.

КЛЮЧ. Підкресліть у кожному виписаному слові першу букву. Якщо ви правильно виконали завдання, то із цих букв прочитаєте закінчення приказки *«Ниточка доведе до ...»*.

206 І. Спишіть речення, знімаючи риски та ставлячи на місці пропуску букву *е* або *и*. Обґрунтуйте написання.

1. Вигаптуй на небі райдугу/доріжку, прост..ли до сонця вишивку/маніжку, щоб по тій доріжці з лебедями/снами плавати до щастя білими човнами (*В. Симоненко*). 2. Роки/козаки л..тять у бунті в..шневої колотнечі (*І. Драч*). 3. Від літа не залиш..ться нічого, дні/перестарки в зиму побр..дуть (*А. Волинська*). 4. Вся долина зел..нава в квітах/зорях, в майських травах (*П. Усенко*). 5. Вдяг ясен/князь ки-

рею[1] золоту, а дика рожа – буйнії корали (*Леся Українка*). 6. Край Чорногорівки/села текла мого дитинства річка (*В. Сосюра*).

[1] *Кире́я* – старовинний довгий верхній одяг.

II. Оберіть серед використаних прикладок ті, які, на вашу думку, найбільш образні.
III. Випишіть з інтернет-повідомлень чи зі шкільних підручників два речення з прикладками. Підкресліть прикладки як члени речення.

20. ДОДАТОК

Про члени речення, що означають предмет, на який спрямовано дію

ПРИГАДАЙМО. На які питання відповідають іменники в різних непрямих відмінках?

207 **А.** Визначте, на які питання відповідають виділені підмет і додатки.

Соломія пригостила **подругу** соковитими **яблуками** зі свого саду.

Б. Хто в реченні виконує дію? На кого цю дію спрямовано? Щодо якого предмета ця дія відбувається?
В. Зробіть висновок, чим додаток відрізняється від підмета.

Особливості додатка

Додаток – це другорядний член речення, що означає предмет, на який спрямовано дію або щодо якого ця дія відбувається.

Додатки відповідають на питання непрямих відмінків іменника.

НАПРИКЛАД: *1. Натягне дощ свої осінні струни… (Л. Костенко).*
2. Десь грає ніч на скрипці самоти (Л. Костенко).

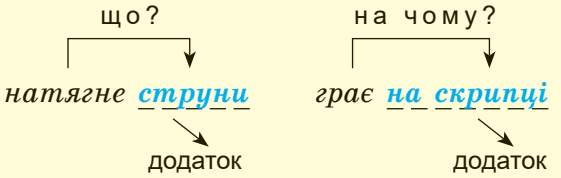

Прямий відмінок
Н. в. хто? що?
Непрямі відмінки
Р. в. кого? чого?
Д. в. кому? чому?
Зн. в. кого? що?
Ор. в. ким? чим?
М. в. на кому? на чому?

Додатки зазвичай залежать від присудків.

Способи вираження додатка

іменник, займенник	*Люблю пісні рідного краю.* *Дорога кличе нас у подорож.*
слова інших частин мови у значенні іменника	*Куля не бере сміливого.* *Своє «ку-ку-рі-ку!» потягли півні.*
неозначена форма дієслова	*Слухачі просили говорити голосніше.*
сполучення слів, фразеологізм	*Денис посадив чотири яблуні.* *Знаємо його ахіллесову п'яту.*

ЗВЕРНІТЬ УВАГУ!

Потрібно розрізняти додаток і неузгоджене означення. ПОРІВНЯЙМО:

Варення приготували з полуниці. (із чого? → додаток)

Купили варення *з полуниці*. (яке? → означення)

208 І. Прочитайте речення. Доведіть, що підкреслені слова – додатки. Визначте спосіб вираження кожного з них.

1. Усміхайся – і світ вертатиме тобі усмішку (*І. Томан*). 2. Доро́ги нищимо, завалюєм стежки́, хоча ніхто за нами не женеться (*М. Боровко*). 3. Сполохано ти горнешся до мене, а я тебе не можу захистить... (*В. Герасим'юк*). 4. Розбиту душу важко врятувати (*О. Архипенко*). 5. Життя постійно в'яже гордієві вузли[1] (*Олесь Гончар*). 6. Позбав народ минулого, і він спокійно змириться зі своїм гірким сучасним... (*В. Шевчук*). 7. Три явори посадила сестра при дорозі (*Т. Шевченко*).

[1] *Го́рдіїв ву́зол* – дуже заплутана справа, складна проблема.

II. Чи погоджуєтеся ви з думкою, висловленою в першому реченні? Поясніть свою відповідь.

209 І. Спишіть речення. Підкресліть члени речення.

1. Світить місяць на верби плакучі, припадає роса до землі (*А. Волинська*). 2. Вітер прозорий мене вогким торкає крилом (*М. Рильський*). 3. Ти від куща червоної калини свою пригаслу душу засвіти (*М. Грищенко*). 4. Дві казки про тебе недавно я вигадав (*І. Калинець*). 5. Східний вітер гострить шаблю. Шабля шаблю тупить (*І. Павлюк*). 6. Митець пригощає світ своїм серцем (*Нар. творчість*).

II. Визначте способи вираження додатків.

III. Поясніть, як ви розумієте висловлене в останньому реченні.

210 І. Відновіть усно рецепт приготування пасти карбонара (страви італійської кухні), уставляючи на місцях пропусків додатки. Скористайтеся зображеннями-підказками.

Рецепт

Відваріть _ _ _ _ в підсоленій воді до стану al dente[1]. Поки вони варяться, розігрійте _ _ _ й підсмажте на оливковій _ _ _ _ спочатку _ _ _ _ , а потім – нарізаний _ _ _ _ .

Для приготування соусу натріть _ _ _ _ , перемішайте із сирим яєчним _ _ _ _ й поперчіть. Додайте трохи води, у якій варилися спагеті.

Готові спагеті перемішайте з підсмаженим беконом і соусом. Прикрасьте страву натертим сиром і _ _ _ _ .

Bon appetite![2]

[1] *Al dente* (італ.) – стан готовності, коли макарони всередині залишаються трохи твердими.

[2] *Bon appetite* (італ.) – смачного.

II. Напишіть рецепт приготування вашої улюбленої страви (5–6 речень), використовуючи додатки.

ЗВЕРНІТЬ УВАГУ!

Додаток можемо виражати неозначеною формою дієслова (інфінітивом). НАПРИКЛАД: *Я дíток своїх навчу любити тебе, Україно!* (*В. Жураківський*). У цьому реченні дію, позначувану дієсловом *любити*, виконуватимуть *діти*, а не підмет (*я*). Отже, дієслово *любити* є додатком, а не частиною присудка.

ПОРІВНЯЙМО:

Олег почав читати детектив.	*Олег порадив друзям прочитати детектив.*
Тато хотів купити молоко.	*Тато попросив доньку купити молоко.*

211 I. Прочитайте речення. Визначте синтаксичну роль виділених дієслів.

1. Екскурсоводи пропонують гостям столиці **насолодитися** краєвидами Дніпра (*З інтернету*). 2. Мати перша навчила мене **любити** роси (*М. Стельмах*). 3. Дід-провідник зупинився, наказав **залазити** в комиші й **скласти** свої клунки (*М. Коцюбинський*). 4. Не вчи орла **літати**, а солов'я – **співати** (*Нар. творчість*).

II. Спишіть перше речення. Підкресліть члени речення.

212 I. Прочитайте текст та ознайомтеся з інформацією, поданою на плакатах. Яка з поданих у тексті порад співзвучна з плакатом **А**, а яка – з плакатом **Б**? Поясніть свою відповідь.

ПОДБАЙТЕ ПРО ОНЛАЙН-БЕЗПЕКУ

Щоб не стати жертвою онлайн-шахраїв, дотримуйтеся кількох порад.

✓ Захистіть свої облікові записи. Використовуйте лише надійні паролі, що містять великі й малі букви, цифри й спеціальні символи.

✓ Будьте обережні в інтернеті. Онлайн-шахраї можуть обманом привласнити ваші гроші або отримати особисту інформацію.

✓ У разі втрати смартфона чи планшета негайно заблокуйте SIM-карту, змініть паролі до облікових записів, аби зловмисники не скористалися вашими конфіденційними даними.

✓ Регулярно оновлюйте антивірусне програмне забезпечення; уникайте відкриття сумнівних посилань; не завантажуйте нічого з ненадійних джерел.

За матеріалами вебсайту Департаменту кіберполіції Національної поліції України

А

Купуєте в інтернеті – надавайте перевагу післяплаті!

Остерігайтеся рекламних оголошень, що заманюють купити якісні речі за мінімальними цінами.

Б

Пропонують роботу в інтернеті?

Для підтвердження просять увести логін та пароль?

Так шахраї отримують доступ до сторінок у соцмережах та просять позичити гроші в підписників сторінки.

Не переходьте за сумнівними посиланнями!

Джерело: вебсайт Національного банку України

II. Випишіть із тексту «Подбайте про онлайн-безпеку» та з текстів на плакатах вісім додатків (на вибір) разом зі словами, від яких вони залежать. Поставте усно питання від головного слова до залежного.

III. Сформулюйте й запишіть висновок (2–3 речення) на основі отриманої інформації.

213 ПОПРАЦЮЙТЕ В ПАРАХ. I. Розподіліть між собою групи слів. Відновіть із цих слів прислів'я і запишіть. Підкресліть додатки. Перевірте одне в одного правильність виконання.

правди, брехуни, два, однієї, не скажуть	дружби, вогонь, й, міцної, не спопелить
собака, а, сміливого, на, кусає, гавкає, боягуза	камінь, ка́ші, носи́, з дурнем, а, не їж, і, з мудрим

II. Поясніть значення відновлених прислів'їв.

214 І. Спишіть речення. Підкресліть присудки й додатки.

1. Нацбанк випустив банкноти з патріотичним гаслом «Слава Україні! Героям Слава!». 2. Уряд планує забезпечити автономними джерелами електроенергії школи й лікарні. 3. Українські аграрії ведуть активний діалог із європейськими колегами про впровадження нових стандартів продуктів харчування. 4. Компанія «Авіалінії Антонова» спеціалізується на перевезенні габаритних і надважких вантажів на літаках АН-124 «Руслан». 5. Організатори ювілейного етнофестивалю «Країна мрій» запросили на музичне дійство різні українські колективи, облаштували дитячу зону, алею майстрів та провели тематичні виставки.

ІІ. Знайдіть у поданих реченнях складні слова. Поясніть, як ці слова утворено.
ІІІ. Складіть і запишіть із назвою *Чумацький Шлях* три речення так, щоб ця назва була: 1) підметом; 2) додатком; 3) прикладкою (різновидом означення).

21. ОБСТАВИНА

Про члени речення, що означають спосіб дії, її місце, час, причину, мету, умову

ПРИГАДАЙМО. На які питання відповідають прислівники?

215 **А.** Прочитайте текст спочатку з виділеними обставинами, а потім – без них. Що втрачає текст без цих обставин?

Український археолог Вікентій Хвойка проводив розкопки на Київщині та Черкащині.

Під час досліджень археолог виявив поблизу Трипілля залишки стародавніх поселень, глиняні фігурки, посуд, знаряддя праці.

Посудина культова біноклеподібна. Трипільська культура. Розкопки В. Хвойки. Фото: Національний музей історії України

Б. Визначте, від якого слова залежить кожна виділена обставина та що вона означає.
В. Зробіть висновок про роль обставин у мовленні.

Особливості обставини

Обставина – це другорядний член речення, що означає спосіб дії, її місце, час, причину, мету, умову.

Обставини відповідають на питання **як? де? коли? з якої причини? з якою метою? за якої умови?** тощо. НАПРИКЛАД: *1. А вранці із усіх казок прийшов невиспаний бузок* (*Л. Костенко*). *2. В саду скрипів і осипався клен* (*Л. Костенко*).

коли? — *прийшов вранці* — обставина

де? — *скрипів у саду* — обставина

Обставина зазвичай залежить від присудка.

Способи вираження обставини

прислівник	*Звечора* *йшов сильний дощ.*
дієприслівник	*Попрацювавши*, *пішли відпочивати.*
іменник	*Над Дніпром* *було тихо.*
неозначена форма дієслова	*Хлопці пішли* (для чого?) *збирати* *гриби.*
сполучення слів, дієприслівниковий зворот, фразеологізм	*Повернувся через кілька днів.* *Сестри жили душа в душу.*

ЗВЕРНІТЬ УВАГУ!

Іменник із конкретним предметним значенням зазвичай тяжіє до **додатка**, а іменник із менш конкретним значенням – до **обставини**.

ПОРІВНЯЙМО:

ДЕ?	Речення з обставинами	Речення з додатками	НА ЧОМУ?
	На небосхилі видно місяць.	*На аркуші намалювали місяць.*	
	На морі дув сильний вітер.	*На стільці лежало кошеня.*	

216 ДВА – ЧОТИРИ – УСІ РАЗОМ. Знайдіть у реченні обставину й додаток. Обґрунтуйте свою думку.

Упала паморозь на сливи, тумани бродять по ярах (*М. Овдієнко*).

217 I. Спишіть речення. Підкресліть обставини.

1. Надворі дощ, холодний вітер виє (*М. Рильський*). 2. Опалий лист лягає горілиць. (*І. Павлюк*). 3. В заколисані трави падають стрімко розгублені зорі (*А. Волинська*). 4. Утік за ліс холодний вітруган (*Ю. Вавринюк*). 5. Дороги йшли на всі чотири сторони (*Б. Олійник*). 6. Старий пароплав прибув до Канева надвечір (*М. Олійник*).

II. Визначте усно спосіб вираження кожної обставини, а також слово, від якого вона залежить, і питання, на яке відповідає.

Види обставин за значенням

Вид	Що означає	Питання	Приклади
Способу дії	спосіб або якість дії	як? яким способом?	*Працюють гуртом.* *Хитро поглядає.* *Туман пливе сивою хмарою.*

Міри і ступеня	інтенсивність дії, міру її вияву	як часто? якою мірою? скільки разів? наскільки?	*Повторити* ***тричі***. ***Злегка*** *потемніло.*
Мі́сця	місце дії, напрямок руху	де? куди? звідки?	*Стомилися* ***в дорозі***. *Ішов* ***уперед***.
Часу	час дії, її часову межу	коли? відколи? доки? до якого часу?	*Повернувсь* ***у травні***. ***Давно*** *не співали.*
Причини	причину дії чи стану	чому? з якої причини? через що?	*Мовчала* ***від хвилювання***. *Сказав* ***згáрячу***.
Мети	мету дії	для чого? з якою метою? навіщо?	*Зробив* ***навмисне***. *Зупинився* ***відпочити***.
Умови	умову, за якої відбувається або може відбутися дія	за якої умови? у якому разі?	*Прийдемо* ***за наявності запрошення***.
Допустові	умову, усупереч якій відбувається дія	незважаючи на що? усупереч чому?	*Прийшов* ***попри попередження.***

218 Прочитайте речення. Визначте, користуючись таблицею, вид за значенням кожної підкресленої обставини.

1. Розлого й лунко сповідається в любові до цього краю іволга (*Є. Гуцало*). 2. Удосвіта хвилі дніпровські барвінком цвітуть (*Є. Гуцало*). 3. До нестями хотілося побути на самоті (*З. Тулуб*). 4. Од переляку на його лобі виступив холодний піт (*І. Нечуй-Левицький*). 5. І два віки зійшлися на пораду (*Л. Костенко*). 6. А дуб стоїть наперекір напастям (*І. Цюпа*). 7. Прилетіла зозуленька над ними кувати (*Т. Шевченко*). 8. На зеленім лузі ліг туман спочити (*В. Шинкарук*).

219 I. Поширте кожне речення обставиною того виду, який указано в дужках, і запишіть. Скористайтеся словами-підказками, поданими поряд.

1. Повітря пожовтіло … (*причини*).
2. Урожай збільшився … (*міри і ступеня*).
3. Фермери працювали … (*часу*).
4. Тече маленька річечка … (*місця*).
5. Беремо удар на себе … (*умови*).
6. Виросли високі акації … (*допусту*).

наперекір суховіям
в разі небезпеки
від засу́хи
в кілька разів
через ліси й поля
від світання до смеркання

II. Підкресліть у кожному реченні обставину.

220 І. Спишіть речення. Підкресліть члени речення. Надпишіть скорочено над кожною обставиною її вид за значенням.

1. Село було засипане снігом до половини (*М. Коцюбинський*). 2. На хаті спросоння клацнув дзьобом лелека (*М. Стельмах*). 3. Спадає вечір сторожко, помалу, ворушить зорі в темряві криниць (*Л. Костенко*). 4. З хвилини на хвилину можуть бути поранені (*Ю. Збанацький*). 5. Упала паморозь на сливи, тумани бродять по ярах (*М. Овдієнко*). 6. **Обабіч** чорною стіною виструнчилися сосни (*Ю. Збанацький*). 7. **Обабіч** шляху вставали височезні пожежі (*Ю. Яновський*).

ІІ. Зіставте виділені слова. Яке з них є прислівником, а яке – прийменником? Складіть і запишіть спочатку речення з прислівником *навколо*, а потім – з прийменником *навколо*.

ЗВЕРНІТЬ УВАГУ!

Щоб переконатися, що неозначена форма дієслова (інфінітив) є обставиною, а не частиною складеного присудка, спробуйте перебудувати речення на речення із сполучником ***для того, щоб***. Якщо така заміна можлива, то неозначена форма дієслова є **обставиною** мети. ПОРІВНЯЙМО: *1. Діти почали снідати. 2. Діти прийшли* (для чого?) *снідати*. (*Діти прийшли для того, щоб снідати*).

221 ДВА – ЧОТРИ – УСІ РАЗОМ. Знайдіть у реченнях обставини, визначте спосіб вираження та вид за значенням кожної з них.

1. Птиці зелені у пізню пору спати злетілись на свіжий поруб (*Л. Костенко*). 2. Хлопець занімів від здивування (*Д. Ткач*). 3. Ішов кобзар до Києва та сів спочивати (*Т. Шевченко*). 4. Натрудилася душа натщесерце до сьомого поту (*І. Мироненко*). 5. Ішов козак до Києва та сів спочивати (*Т. Шевченко*).

222 І. Оберіть із кожної колонки один прислівник. Складіть і запишіть із кожним з них речення. Підкресліть прислівники як члени речення.

Способу дії	Міри і ступеня	Причини	Мети
пліч-о-пліч поодинці навпростець	забагато двічі начетверо	зга́рячу спересердя спросоння	навмисне на зло напоказ

ІІ. Складіть усно речення зі словом *напам'ять* і сполученням слів *на пам'ять*.

223 І. Поміркуйте, у якому реченні на місці пропуску можна поставити ту чи ту з поданих обставин. Доведіть, що обставини допомогли увиразнити, конкретизувати думку.

після всього | всім серцем | завжди | безперервно | часто

1. Одна помилка … тягне за собою низку інших (*О. Довженко*).
2. Усе минає, але любов … зостається (*Г. Сковорода*).
3. І мудрий … спотикається (*Г. Сковорода*).

4. Щоб любити добро, треба … нена́видіти зло (*В. Вольф*).
5. Жити – значить … рухатися вперед (*С. Джонсон*).

II. Оберіть два висловлення та поясніть, як ви їх розумієте.

224 I. Установіть відповідність між фразеологізмом та його лексичним значенням.

Фразеологізм	*Лексичне значення*
не у своїй тарілці	невідомо куди
до нестями	у самотині
з розкритими обіймами	дуже виснажливо
крок за кроком	дуже надійно
світ за очі	зніяковіло
у чотирьох стінах	надзвичайно сильно
до сьомого поту	дуже близько
за сімома замками	привітно
рукою подати	поступово

II. Складіть і запишіть чотири речення, увівши до кожного з них фразеологізм (на вибір). Підкресліть фразеологізми як члени речення.

225 I. Чи потрапляли ви в ситуацію, коли друзі, знайомі намагалися вмовити вас зробити щось небезпечне? Чи зуміли ви відмовитися від такої пропозиції?

II. Напишіть висловлення-відмову (4–5 речень) від пропозиції, що загрожує вашому життю або здоров'ю, на тему «Ризик у комп'ютерних іграх, фантастичних фільмах та ризик у реальності». Використайте обставини.

226 Виконайте тестові завдання.

1. Обставиною є виділене слово в реченні

А Зустріли гостей **із Чернігова.**
Б Сподобалася котлета **по-київськи.**
В Відповідай на уроці **впевнено.**
Г Подарували букет **квітів.**

2. Обставина місця є в кожному реченні, ОКРІМ

А Усі двері розчинено навстіж.
Б Вузька стежка вела до струмка.
В Пастух пригнав із поля худобу.
Г На небі гуляв повний місяць.

3. Обставину причини вжито в реченні

А Над озером стає білий туман.
Б Пишу ці рядки взимку.
В Сергій замовк від здивування.
Г Хлопці вряди-годи відповідали.

4. Обставиною мети є виділене слово в реченні

А Тарас нічого не міг **пригадати.**
Б Оксані хотілося **мандрувати.**
В Діти побігли **колядувати.**
Г Учитель просив не **розмовляти.**

227 СИТУАЦІЯ. Уявіть, що хтось із вас планує поїхати на відпочинок у Карпати, а хтось працює в туристичній фірмі. По телефону ви маєте узгодити час, дату поїздки, умови проживання, екскурсійну програму тощо. Складіть і розіграйте діалог-розпитування (6–7 речень), можливий у цій ситуації. Використайте різні за значенням обставини.

- ✓ їдемо відпочивати
- ✓ поїхати на три дні
- ✓ їдемо восени
- ✓ зупинитися в Яремче
- ✓ поселитися в готелі
- ✓ їхати пів години
- ✓ узяти напрокат спорядження
- ✓ повернутися вчасно
- ✓ весело провести час
- ✓ милуватися щоранку

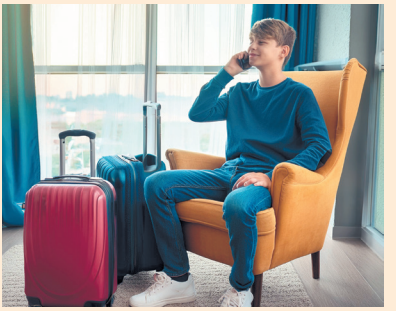

228 І. Спишіть речення, розкриваючи дужки. Підкресліть обставини. Визначте вид за значенням кожної з них.

1. Ентузіасти наперекір стихіям насаджували й насаджували ясени́ (*С. Журахович*). 2. Десятикласники (у,в)чились (у,в) другу зміну й поверталися зі школи вже (у,в)вечері (*О. Довженко*). 3. Кінь стрілою плигнув (у,в)перед, галопом помчав до застави (*Ю. Збанацький*). 4. Устав туман (у,в)досвіта, запряг сиві воли та й почумакував (у,в) Крим по сіль (І. Калинець). 5. Дощ на світанку стих, але за мить він перейшов (у,в) вариво огненне (В. Герасим'юк).

ІІ. Виконайте письмово синтаксичний розбір двох перших речень, скориставшись зразком, поданим на с. 98.

229 Напишіть допис для соцмере́жі (4–5 речень) за поданою світлиною. Використайте щонайменше три обставини. Підкресліть їх як члени речення.

Центральний залізничний вокзал, м. Київ

230 І. Спишіть речення. Підкресліть члени речення. Надпишіть скорочено над кожною обставиною вид її за значенням.

1. Лиш під вечір глибоко й тривожно в завірюху сови **закричать** (*І. Павлюк*). 2. Розбудилася роса раненько, у росі личко вмила (*І. Калинець*). 3. Птиця каменем падала вниз (*А. Шиян*). 4. У **безжурнім** небі над країною ходять зорі тисячі віків (*В. Симоненко*). 5. Аж під вечір трави буйні в полі никнуть… (*А. Мойсієнко*). 6. Звідусіль злітаються лелеки, летять поодинці, парами, по троє, по десять (*В. Чемерис*). 7. Від виднокраю і до виднокраю назустріч літу журавлі летять (*В. Підпалий*).

ІІ. Розберіть за будовою виділені слова.

ІІІ. Виконайте усно синтаксичний розбір двох перших речень.

Синтаксичний розбір простого речення

Послідовність розбору

1. Визначити члени речення.
2. Указати, що речення просте.
3. Указати, що речення односкладне чи двоскладне.
4. Указати, що речення поширене чи непоширене.
5. Указати, що речення ускладнене чи неускладнене.
6. Визначити тип речення за метою висловлювання (розповідне, питальне, спонукальне).
7. Визначити тип речення за інтонаційним забарвленням (окличне, неокличне).

Зразок усного розбору

Диких коней у тумані слід розтанув (*Л. Галіцина*).

Речення просте, двоскладне, поширене, неускладнене, розповідне, неокличне. Граматична основа – *слід розтанув*; другорядні члени: обставина – *у тумані*, означення – *коней*, *диких*.

Зразок письмового розбору

Диких коней у тумані слід розтанув (*Л. Галіцина*).

Речення просте, двоскл., пошир., неускл., розпов., неокл.

22. ПОРІВНЯЛЬНИЙ ЗВОРОТ

Про образну характеристику предмета й дії

ПРИГАДАЙМО. Що таке порівняння як художній засіб?

231 **А.** Знайдіть порівняння. Яку ознаку образно характеризує кожне з них?

1. Сю ніч зорі чомусь колючі, як налякані їжачки (Л. Костенко).
2. Стебла кругом неживі, пожовклі й гострі, як стріли (*В. Герасим'юк*).

Б. Поміркуйте, чи допомогли порівняння чіткіше, образніше висловити думку.

В. Зробіть висновок, з якою метою використовують порівняння в мовленні.

Особливості звороту

Порівняльний зворот образно характеризує предмет, дію та ознаку, порівнюючи їх з іншим предметом, дією та ознакою. Він збагачує мовлення, увиразнює о́брази, допомагає чіткіше висловити думку. НАПРИКЛАД: *1. Той квартал золотих ліхтарів таємничий, **мов казка дитинства*** (*І. Жиленко*). *2. Із степу, **як із вогкої печери**, тягло свіжою прохолодою* (*О. Гончар*).

Порівняльні звороти вводимо в речення за допомогою сполучників ***як***, ***мов***, ***мовби***, ***немовби***, ***ніби***, ***нібито***, ***наче***, ***неначе***, ***неначебто***, ***буцім*** тощо.

Порівняльний зворот є одним членом речення (обставиною, означенням чи частиною складеного присудка) і може стояти на початку, у кінці або в середині речення. ПОРІВНЯЙМО:

*1. І сонце, **мов святковий коровай**, з-за обрію повільно випливає* (*Д. Луценко*).

*2. Я до рідної мови тулюсь, **як до матері*** (*В. Вихрущ*).

*3. А місяць – **наче наголос** над літерами хат* (*І. Доценко*).

Розділові знаки

На письмі порівняльний зворот зазвичай **виділяємо комою**. Зворот, що стоїть у середині речення, **виділяємо** комами з обох боків. НАПРИКЛАД: *1. Дивився великими, **як блюдця**, очима. 2. Дивився очима великими, **як блюдця**.*

НЕ виділяємо комою (комами):	
• порівняльний зворот, який є частиною складеного **присудка**. АЛЕ між підметом і присудком можна поставити тире	*Вежа була **як свічка**.* *Руки зробилися **мов дерев'яні**.* *Дівчина **мов маківка**.* *Дівчина – **мов маківка**.*
• порівняльний зворот, перед яким є прислівники *майже*, *зо́всім*, *точно*	*Сонце припікає **майже як улітку**.*
• порівняльний зворот, який є усталеним широковживаним порівнянням типу *білий як сніг, голодний як вовк, здоровий як бик, мокрий як хлющ, ллє як із відра, боятися як вогню, берегти як зіницю ока, почуватися як риба у воді, стати як укопаний* і под.	*Дощ лив **наче з відра**.* *Діти стали **як укопані**.*

*Осокори старі, **мов дідугани**.*

порівняльний зворот є означенням

*Осокори – **мов дідугани**.*

порівняльний зворот є частиною присудка

ЗВЕРНІТЬ УВАГУ!

Сполучниками *як*, *мов*, *ніби*, *наче*, *неначе* приєднуємо не лише порівняльний зворот, а й частину складного речення. НАПРИКЛАД: *Розгублю в дорозі дні золотокосі,* ***як розгубить вітер листя у саду*** (*Д. Фальковський*). У цьому реченні виділений фрагмент має граматичну основу, тому є частиною складного речення, а не порівняльним зворотом.

ПУНКТОГРАМА

Ко́ма для виділення порівняльного звороту

232 І. Прочитайте текст. Оберіть порівняльний зворот, який можна поставити на місці пропуску біля виділеного слова. Поясніть свій вибір.

наче м'ячики | як скатерть | неначе топо́льки | як ру́но[1]

От стеляться **розложисті**, …, зелені лева́ди. **Густа**, …, трава й дрібненька, тонісінька осока́ доходять до самої води. Подекуди по жовтозеленій скатерті розкидані темно-зелені кущі верболозу, то **кругленькі**, …, то **гостроверхі**, … . Між м'якими зеленими берегами в'ється гадюкою Роставиця. А там далі вона повилася між високими вербами та лозами, що обступили її стіною з обох боків (За *І. Нечуєм-Левицьким*).

[1] *Ру́но* – тут: молоді, густі сходи посівів.

ІІ. Зіставте два варіанти тексту – з порівняльними зворотами й без них. Поясніть роль порівняльних зворотів як засобу художнього вираження.

233 КОЛО ДУМОК. Чому в першому реченні є кома перед порівняльним зворотом, а в інших – немає?

1. В небі чистім і прозорім сонце сяє, **наче в морі** (*М. Рильський*).
2. Цей дощ – **як душ**… Цей день такий ласкавий (*Л. Костенко*).
3. Місяць мов скибочка дині (*Д. Іванов*).
4. Я мокрий **як хлющ**, але я радий цьому багатству води (*М. Грушевський*).

234 І. Спишіть речення. Підкресліть порівняльні звороти як члени речення та виділіть їх, де потрібно, комою (комами).

1. Тихесенько стукає в шибку бентежне як сон зітхання (*Н. Гамалій*). 2. Погляди збираю наче квіти погляди зриваю наче цвіт (*Є. Гуцало*). 3. Вечір чеше розпущені коси в золотому як сон ручаї (*Г. Коваль*). 4. Пів неба охопили нерухомі заграви, дощ лив як із відра (*Олесь Гончар*). 5. І дивиться місяць на землю, де в цві́ті немов у фаті йде весна (*Д. Іванов*). 6. Моя любов як море, що висохнуть не може… (*В. Сосюра*). 7. Припадаю вустами до слова мов до стиглого грона калини (*Н. Кащук*). 8. І місяць в небі як підкова бездумно котиться у світ (*А. Малишко*).

ІІ. Поясніть, який предмет, дію чи ознаку допоміг схарактеризувати кожен порівняльний зворот.

235 ПОСПІЛКУЙТЕСЯ. Як ви розумієте вислів *«Усе пізнається через порівняння»*?

236 І. Прочитайте речення. Знайдіть усталені широковживані порівняння. Поясніть, що вони означають. Чому порівняльні звороти не відокремлено комами?

1. Жив собі як вареник у маслі (*Ю. Збанацький*). 2. Запахло сіркою, горілим, і дощ линув як із відра (*Панас Мирний*). 3. Вона знала кожного з нас як облупленого (*О. Довженко*). 4. Глянув на матір, а вона як стіна біла (*Панас Мирний*). 5. Сам не знаю, як те сталося, а загадав я собі: якщо не загублю сопілки, то живий буду! І беріг її як зіницю ока (*І. Цюпа*). 6. Я Кармелюка як свої п'ять пальців знаю... (*М. Старицький*).

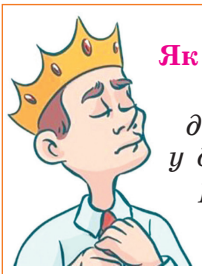

Як сир у маслі жити

дуже добре, у достатках, розкошах

Джерело: dovidka.biz.ua

II. Спишіть три перші речення та підкресліть члени речення.
III. Знайдіть у поданих реченнях два фразеологізми, які є синонімічними.

237 І. Доповніть речення порівняльними зворотами й запишіть. Скористайтеся підказками в довідці.

1. Повітря ніжне, і хочеться його поцілувати (За *Д. Павличком*). 2. Бабуся скидала хустку й ставала біла (За *Л. Костенко*). 3. Люблю я слово строге і вагоме, пряме, чисте (За *В. Бичком*). 4. На світі білому єдине домашнє вогнище родинне, оселя наша і сім'я (За *Д. Білоусом*). 5. На дворі́ ростуть здорові груші та черешні (За *І. Нечуєм-Левицьким*). 6. По небу пливуть великі хмарини (За *У. Самчуком*).

ДОВІДКА. *Ніжними бувають долоні матері; білим буває айсберг; прямим буває промінь; чистим буває дощ; єдиною буває дніпрова течія; здоровими бувають дуби; великими бувають гори.*

II. Розставте розділові знаки й підкресліть порівняльні звороти як члени речення.

238 І. ПОПРАЦЮЙТЕ В ПАРАХ. Доберіть до поданих слів (сполучень слів) по кілька образних порівнянь (усно). Форму слів можна змінювати.

ЗРАЗОК. *Струнка, як тополя; нестримний, як вітер; хвацький, як козак; горда, мов князівна.*

Привітний, як ... ; жвавий, як ... ; спокійний, наче ... ; балакучий, як ... ; легковажний, як ... ; очі сині, немов ... ; голос дзвінкий, як ... ; погляд холодний, як ... ; погляд теплий, як ... ; стрункий, мов ... ; довірливий, як ... ; сміливий, як ... .

II. Напишіть розповідь (4–5 речень) про друга / подругу чи про когось зі своїх рідних, знайомих, використавши порівняльні звороти. Скористайтесь утвореними конструкціями.

239 І. Спишіть речення, ставлячи пропущені розділові знаки. Підкресліть члени речення.

ЗРАЗОК. *1. Самотня груша – мов бабуся. 2. Дуби кремезні, як атланти.*

1. А ранок золотий немов перо жар-птиці (*Є. Гуцало*). 2. Земля як панцир черепах (*Л. Костенко*). 3. Очі великі, круглі, сині наче волошки (*О. Кониський*). 4. Це місто прекрасне як усмішка долі (*Л. Костенко*). 5. Душа ласкава наче озеро і трохи синім віддає (*В. Стус*). 6. Верба мов чорний покруч ікеба́ни[1] (*Л. Костенко*). 7. Вечірні ліхтарі мовби осінні птахи (*А. Мойсієнко*).

[1] *Ікеба́на* – букет, композиція, складена з квітів, гілок тощо.

II. Перебудуйте усно перше речення так, щоб порівняльний зворот став частиною складеного присудка.

240 Випишіть послідовно номери речень, у яких порівняльний зворот потрібно виділити комою (комами).

Дешифратор			
1 П	2 Б	3 Р	4 О
5 В	6 С	7 У	8 А

1. Як фіалка ти вродлива і маленька як вона (*М. Черняхівський*). 2. І зоряне небо як споминів рій… (*В. Сосюра*). 3. Білий наче аркуш крейдяного паперу Андрій Сидорович повернувся і вийшов… (*В. Дрозд*). 4. Вже колоски, довірливі як діти звелись навшпиньки, туляться до рук (*В. Скомаровський*). 5. Вишитий рушник як місток до наших душ від часів недавніх і далеких… (*М. Чудна*). 6. Вічності сила срібляста як ртуть б'ється в каміння (*Д. Павличко*). 7. Я знав цю стежку як свої п'ять пальців, міг знайти її безпомилково (*Ю. Збанацький*). 8. Світ складний як сніжинка кожна (*І. Павлюк*).

КЛЮЧ. Використавши дешифратор, прочитайте закінчення прислів'я *«Пильнуй свого носа, а не чужого …»*.

II. Спишіть речення, у якому є фразеологізм. Підкресліть члени речення, надпишіть над кожним словом частину мови.

І таке буває

Восьмикласники списували речення, розставляючи розділові знаки.

Ось як це зробив Денис: *«У тебе очі – мов зорі ясні»*.

А ось як це зробив Сашко: *«У тебе очі, мов зорі, ясні»*.

Хлопці з нетерпінням чекали на результат.

Які ж вони були здивовані, коли вчителька сказала, що ніхто з них не припустився помилки.

Як ви думаєте, невже вчителька не помітила помилки в роботі одного з учнів?

241 I. Спишіть речення, розставляючи пропущені розділові знаки. Підкресліть порівняльні звороти як члени речення.

1. Зимовий вечір закуривши люльку **розсипав** зорі наче іскри (*В. Симоненко*). 2. Увечері **везли** віолончель немов джмеля дрімотного й німого (*В. Стус*). 3. Їх сміх і спів як джерело, з якого п'єш травневі роси (*М. Боровко*). 4. **Вистелена** сміхом дітвори наче листям течія лінива (*Д. Павличко*). 5. І липень, що в **густі** покоси вгруз, селу нена-

че хлопчику малому натяг на очі сонечка картуз (*М. Боровко*). 6. Я ріс золоточубий наче сонях (І. *Доценко*). 7. Чого їй недостає? Як сир у маслі купається а ще й **плаче** (*Панас Мирний*). 8. Кругом хати ріс зелений та густий як руно спориш (*І. Нечуй-Левицький*).

II. Утворіть від виділених слів нові за допомогою префіксів.

23. ПОРЯДОК СЛІВ У РЕЧЕННІ. ЛОГІЧНИЙ НАГОЛОС

Про те, як розташувати слова в реченні, щоб не спотворити дýмки, та як виділити найважливіше

242 **А.** Зіставте подане речення та речення про дощ на ілюстрації. Яке з них більш емоційне?

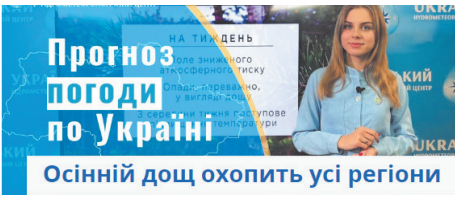

А зранку дощ осінній накрапає…

Н. Красоткіна

Б. У якому реченні означення *осінній* стоїть після означуваного слова, а в якому – перед ним?

В. Зробіть висновок, як можна надати реченню додаткового емоційного відтінку.

Прямий порядок слів

Слова в реченні можна розташувати в прямóму або непрямóму порядку. Прямий порядок слів є нейтральним.

Прямий порядок слів

Підмет стоїть **перед** присудком	Узгоджене означення стоїть **перед** словом, від якого залежить, неузгоджене – **після**	Додаток стоїть **після** слова, від якого залежить	Обставина займає будь-яке місце

НАПРИКЛАД: *А сон пливе у тихі верболози* (*І. Шарапов*).

Непрямий порядок слів

Для того щоб надати реченню додаткового емоційного відтінку або щоб посилити увагу на якомусь слові, використовують непрямий порядок слів (інвéрсію).

Непрямий порядок слів

Підмет стоїть **після** присудка	Узгоджене означення стоїть **після** слова, від якого залежить	Додаток стоїть **перед** словом, від якого залежить

У разі непрямого порядку слів основний зміст речення не змінюється, але з'являються додаткові емоційні відтінки, посилюється виразність, змістова значущість того чи того слова. ПОРІВНЯЙМО:

Речення **з прямим** порядком слів	Речення **з непрямим** порядком слів
Рідна земля родить щастя.	*Родить рідна земля щастя.* *Земля рідна родить щастя.* *Рідна земля щастя родить.*

Прямий порядок слів характерний для офіційно-ділового й наукового стилів, а непрямий – для художнього й розмовного.

ЗВЕРНІТЬ УВАГУ!

Неправильне розташування членів речення може спричинити двозначність думки. НАПРИКЛАД:

Сашко **відремонтував** ДВА ДНІ ТОМУ **зламаний** велосипед.

Два дні тому **відремонтував?** ЧИ? Два дні тому **зламаний?**

Правильно сказати так:

1. **Два дні тому** Сашко відремонтував зламаний велосипед.
2. Сашко відремонтував велосипед, який зламався **два дні тому.**

243 ДВА – ЧОТИРИ – УСІ РАЗОМ. Доведіть, що підкреслені члени речення розташовано в непрямому порядку. Який порядок для кожного з них уважатимемо прямим?

1. На сході багряно палав місяць (*Ю. Збанацький*). 2. Вибирай завжди дорóгу нелегку (*В. Сухомлинський*). 3. А земля моя щастя родить (*М. Сом*).

244 СИТУАЦІЯ. Леся Василівна зручно вмостилась у кріслі, щоб почитати новини. Через кілька хвилин вона роздратовано вигукнула: «Я не куповатиму цієї газети наступного разу!» Прочитайте уривки повідомлень і поясніть, що так роздратувало жінку.

✓ Скелет мамонта після переговорів із німецькою компанією поповнив унікальну колекцію музею.

✓ Місцева громада виділила дві земельні ділянки під будівництво сушарок для фермерів.

✓ Зібрані лікарські трави узимку лікуватимуть від застуди.

245 I. Складіть із кожної групи слів і запишіть два речення, розташовуючи слова: 1) у прямому порядку; 2) у непрямому порядку.

1. Шторм, про, синоптики, сповістили, сильний.
2. Росою, трави, лісові, зілля, уранці, та, покрилися.
3. Дуб, пів століття, кремезний, над, стоїть, високою, кручею.

II. Зіставте попарно речення з прямим і непрямим порядком слів. Що між цими реченнями спільне, а що – відмінне?

246 Виконайте тестові завдання.

1. У прямому порядку розташовані всі слова в реченні

А Дощ дзвінкий падає з невидимої хмари.
Б Падає дзвінкий дощ із невидимої хмари.
В Дзвінкий дощ падає з хмари невидимої.
Г Дзвінкий дощ падає з невидимої хмари.

2. Непрямий порядок слів є в кожному реченні, ОКРІМ

А Розкажу тобі думку таємну (*Л. Костенко*).
Б Зацвіли мої очі першим цвітом сльози! (*М. Вінграновський*)
В Блакитні тіні впали на дорогу (*М. Рильський*).
Г Уже не чути сурем журавлиних (*М. Рильський*).

Логічний наголос

Логічний наголос – це виділення більшою силою голосу найважливішого слова в реченні. ПОРІВНЯЙМО:

1. У **вівторок** зателефонуємо лікареві.	Коли зателефонуємо?
2. У вівторок **зателефонуємо** лікареві.	Що зробимо?
3. У вівторок зателефонуємо **лікареві**.	Кому зателефонуємо?

Виділені в цих реченнях слова виражають найсуттєвіше в повідомленні та є логічно наголошеними.

247 I. Прочитайте речення вголос так, щоб виділені слова були логічно наголошеними. Чи впливає зміна логічного наголосу на сприйняття змісту речення?

1. **Нацбанк** пом'якшив валютні операції для бізнесу?
2. Нацбанк **пом'якшив** валютні операції для бізнесу?
3. Нацбанк пом'якшив валютні операції **для бізнесу**?

II. ПОПРАЦЮЙТЕ В ПАРАХ. Складіть кожен / кожна одне речення, у якому логічно наголошеними можуть бути різні слова. Прочитайте своє речення однокласнику / однокласниці кілька разів, змінюючи логічно наголошене слово.

248 I. Прочитайте речення, що первісно становили текст (*кожна геометрична фігура позначає окреме речення*). Розташуйте фігури в такій послідовності, щоб відновити первісний текст.

НЕЗАПАТЕНТОВАНИЙ ВИНАХІД

▲ Оскільки тоді навіть самого слова «кіно» не існувало, то газета «Одеський листок» писала про відкриття виставки «живих фотографій», що рухаються завдяки електричній машині.

◆ Більшість дослідників уважає, що перший у світі показ фільмів широкій публіці влаштували брати Люм'єри 1895 року в Парижі.

■ Один із претендентів – інженер Йосип Тимченко, який ще 1893 року в майстерні Одеського університету створив апарат для зйомки й демонстрації фільмів.

Але й досі експерти сперечаються, кого ж усе-таки вважати винахідником кінематографа[1].

Уже в листопаді цього самого року в одеському готелі «Франція» відбулася демонстрація двох короткометражок, які Тимченко зняв своїм апаратом на іподромі.

За навчальним посібником «Історія кіно», авт. Т. Конівіцька

[1] *Кінематóграф* – т у т: те саме, що кіноапарат.

II. Поміркуйте, яку додаткову інформацію для розуміння прочитаного ви можете почерпнути із заголовка тексту.
III. Визначте в кожному реченні одне чи кілька слів, що, на вашу думку, виражають найсуттєвіше в повідомленні. Прочитайте вголос речення, логічно наголошуючи обрані слова.

249 I. Спишіть речення. Підкресліть члени речення. Назвіть слова, розташовані в непрямому порядку.

1. Травень очі голубі розгубив у травах (*В. Лучук*). 2. Б'є осінь в бубон золотий холодними вітрами (*В. Сосюра*). 3. На вечірньому небі **потьмяніли** й щезли сріблясті зірки (*М. Стельмах*). 4. По воді-бистрині ніжно-синій день хмарки золоті розіслав (*М. Шпак*). 5. Хвилею зеленою **здіймається** навесні Батиєва гора (*М. Рильський*). 6. Розвішує кошлатий свій хітон у вікнах снігопад утомлений (*Т. Ганенко-Житовоз*). 7. Дорогими для мене стали схили Дніпра (*Д. Луценко*).

II. Перебудуйте усно два перші речення так, щоб у них був лише прямий порядок слів. Чому не варто в художніх творах намагатися всі слова розташовувати в прямому порядку?
III. Запишіть виділені слова фонетичною транскрипцією..

24. УЗАГАЛЬНЕННЯ ВИВЧЕНОГО З ТЕМИ «ДРУГОРЯДНІ ЧЛЕНИ РЕЧЕННЯ»

250 I. Прочитайте тексти **А**, **Б** і **В** та розгляньте діаграму. На основі отриманої інформації назвіть кілька конкретних дій, які допоможуть вам досягти фінансового добробуту.

Текст А

Корисні фінансові звички – перший крок до фінансового добробуту

- Планувати бюджет.
- Ставити фінансові цілі.
- Регулярно заощаджувати.
- Аналізувати та оптимізувати свої витрати.
- Шукати шляхи для росту доходів.
- Займатися фінансовою самоосвітою.

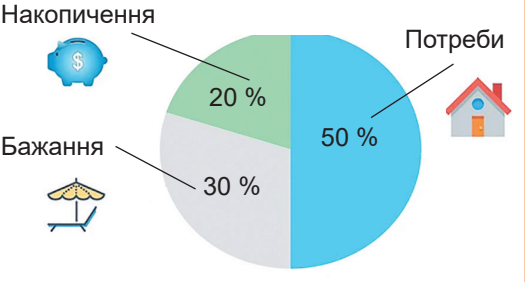

Пропорція фінансової незалежності

Текст Б

Необдумані покупки

Похід у магазин без чіткого переліку продуктів або емоційна покупка під час сезонного розпродажу можуть завдати вам фінансової шкоди більше, ніж це може здатися на перший погляд.

Навчіться купувати лише те, що вам дійсно потрібно, а не те, що ви згодом можете просто викинути.

Текст В

Довгострокові плани

Набагато легше планувати бюджет, якщо є розуміння, для чого це робити.

Визначте чітку фінансову ціль і терміни для її досягнення. Без дедлайну[1] ваша мета лишається невиразною і не мотивує до реальних дій.

Почніть реалізовувати маленькі цілі, а потім утілюйте довгострокові плани.

---

[1] *Дедла́йн* – кінцевий термін, до якого має бути виконане певне завдання.

II. Завдання до текстів.

1. На основі тексту **А** назвіть корисні фінансові звички. Про яку з них ідеться в тексті **Б**, а про яку – у тексті **В**?
2. Випишіть із тексту **Б** чотири словосполучення *«означення + означуване слово»* (на вибір).
3. Випишіть із тексту **В** чотири сполучення *«присудок + додаток»*. Поставте усно питання від головних слів до залежних.
4. Знайдіть у текстах і зачитайте спонукальні речення.
5. Знайдіть у тексті **В** речення, яке відповідає поданій схемі.

6. Спишіть заголовок до тексту **А**. Підкресліть у виписаному реченні члени речення. Обґрунтуйте вживання тире.

251 ПОСПІЛКУЙТЕСЯ. Чи повинні, на вашу думку, батьки, дідусі, бабусі, брати чи сестри платити дітям за виконання хатніх обов'язків або за гарні оцінки? Що може бути джерелом кишенькових грошей?

252 I. Спишіть текст. Підкресліть члени речення.

Відкласти планшет, закрити ноутбук і вийти на вулицю – прекрасний подарунок для твого настрою, тіла й стосунків із друзями. Природне світло й вправи на свіжому повітрі покращують настрій. До того ж твоїй шкірі потрібне сонце для вироблення вітаміну Д. Цей вітамін захищає кістки, зуби та м'язи.

II. Розгляньте обкладинки книжок. Поміркуйте, з якої книжки узято поданий вище текст. Зробіть припущення щодо змісту інших книжок. Яку з них ви хотіли б прочитати? Чому?

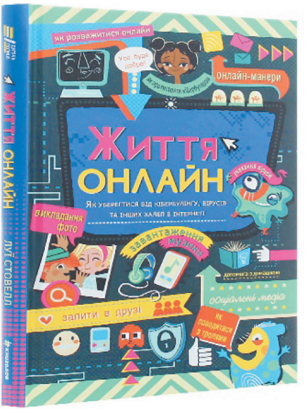

III. Складіть і запишіть речення, використавши назву однієї з поданих книжок як прикладку.

253 I. Прочитайте речення. Визначте синтаксичну роль виділених дієслів.

1. Наталка побігла **зустрічати** подругу. 2. Учитель попросив учнів **занести** книги до бібліотеки. 3. Ворог не встиг **напасти** зненацька. 4. **Жити** – значить **рухатися** вперед. 5. Василь хотів **побачити** знайомого. 6. Восьмикласниці дістали завдання **прочитати** роман Осипа Назарука. 7. Ми з друзями поїхали **відпочити** в Карпати.

II. Розберіть за будовою два дієслова з першого речення.

254 I. Спишіть. Підкресліть члени речення.

1. Молилась земля в осінньому храмі, молилась за мир і молилась за спокій (*А. Волинська*). 2. Вгорі пливуть одна одній навстріч зоря вечірня і зоря ранкова (*В. Скомаровський*). 3. Лісову тишу напівсонного пралісу враз наповнило дзюрчання невеличкого потічка (*М. Шумило*). 4. Ліворуч хата давня, наче гріх, шибками посміхається леваді (*М. Боровко*). 5. А зачарована Десна безмежно гарна, як весна (*А. Лемпіцький*). 6. Засохлі стебла деревію стирчать з холодної землі (*А. Волинська*).

II. Знайдіть речення з порівняльними зворотами. Поясніть уживання розділових знаків.

255 Виконайте завдання одного з варіантів.

Варіант А. Складіть опорну схему «Другорядні члени речення».
Варіант Б. Підготуйте постер «Написання прикладок».
Варіант В. Складіть алгоритм «Виділення порівняльного звороту комою (комами)».

256 I. Прочитайте фрагменти новин із вебсайтів. Яка спортивна подія об'єднує три новини? Де та коли ця подія відбувалася?

1. Полтавець Олександр Хижняк переміг чинного чемпіона світу з боксу у ваговій категорії до 80 кілограмів і завоював золоту медаль на Олімпійських іграх у Парижі. До олімпіади Олександр готувався в рідній Полтаві під постійний супровід повітряних тривог.

2. Українські фехтувальниці Ольга Харлан, Олена Кравацька, Аліна Комащук та Юлія Бакастова перемогли команду з Південної Кореї та здобули золото на Олімпіаді-2024. Це друга золота медаль Олімпійських ігор у кар'єрі Ольги Харлан.

3. Український борець греко-римського стилю Жан Беленюк красиво попрощався з кар'єрою професійного спортсмена на Олімпійських іграх у Парижі. Після перемоги над суперником він станцював запальний гопак, а потім зняв борцівки[1] й залишив їх у центрі рингу (*З медіа*).

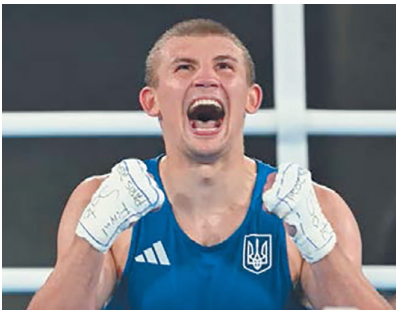

Олександр Хижняк: радість перемоги
Джерело: Getty Images

[1] *Борці́вки* – спеціальне взуття, розроблене для професійних борців.

II. Запитання та завдання за текстами.

1. У якій із новин ідеться про командний виступ?

2. Яким символічним жестом один із спортсменів підтвердив завершення виступів на професійному рівні?

3. Знайдіть речення до кожної з поданих нижче характеристик.

	Характеристики речення
А	У реченні є чотири однорідні підмети, а також означення, яке вказує на національність особи.
Б	У реченні є два присудки, а також прикладка, що вказує на місце проживання особи.
В	У реченні є обставина місця дії та складне слово.

4. Оберіть два речення та виконайте письмово синтаксичний розбір. Назвіть частину мови кожного слова, використаного в них.

257 Виконайте тестові завдання.

1. Поширеним є речення

А Назар хотів допомогти.
Б Дехто з глядачів запізнився.
В Сніг не переставав падати.
Г Максим подарував квіти.

2. Прочитайте уривок із вірша В. Симоненка. Займенником виражено означення в рядку

А першому й третьому
Б першому й четвертому
В лише в третьому
Г лише в четвертому

(1) Я не бував за синіми морями,
(2) Чужих доріг ніколи не топтав, –
(3) В своїм краю під буйними вітрами
(4) Щасливим я і вільним виростав.

3. Прикладка є в реченні

А Красень Дніпро несе свої води в Чорне море.
Б Шевченко написав «Заповіт» у 1845 році.
В Альпіністи легко підкорили Ай-Петрі.
Г Хмельницький завзято вів козаків у наступ.

4. З дефісом треба писати всі слова в рядку

А ненька/Україна, донька/студентка, Десна/ріка,
Б думки/метелики, звіробій/трава, Говерла/гора
В дівчина/українка, трава/звіробій, жук/короїд
Г заєць/русак, ворон/птах, ріка/Роставиця

5. Додатком є виділене слово в реченні

А Теплом домашнім віє зі **степів** (*І. Павлюк*).
Б Душа – як **пісня** солов'їна (*В. Сосюра*).
В Під горою **веселками** блищав Дніпро (*Яків Баш*).
Г Красива осінь вишиває **клени** (*Л. Костенко*).

6. Обставиною мети є виділене дієслово в реченні

А На погребні любив **спати** дід (*О. Довженко*).
Б Море перепливти – не поле **перейти** (*Нар. творчість*).
В Незабаром після дощу діти прибігли **збирати** гриби (*О. Іваненко*).
Г **Любить** людей мене навчила мати (*В. Симоненко*).

7. З'ясуйте вид обставини за значенням у кожному реченні (*один вид зайвий*).

Речення	*Вид обставини*
1 Коло входу сидів сірий кіт.	**А** способу
2 Не міг говорити від радості.	**Б** міри і ступеня
3 Туман пливе сивою хмарою.	**В** причини
4 На цілий кілометр розтягнулася колона автобусів.	**Г** місця
	Д мети

8. З'ясуйте, яким членом речення є кожне виділене слово (*один член речення зайвий*).

Виділене слово в реченні	*Член речення*
1 А **на лузі** трава п'є все менше води (*П. Осадчук*).	**А** підмет
2 Ми низько вклонилися **хаті** (*А. Малишко*).	**Б** присудок
3 Сиджу на бе́резі **ріки** (*В. Сосюра*).	**В** означення
4 Тихий **вечір** присів біля нас (*І. Олефіренко*).	**Г** додаток
	Д обставина

9. Відокремити комою потрібно порівняльний зворот в усіх реченнях, ОКРІМ

А Град був великий як горох.
Б Боявся його погляду як вогню.
В Дуби були кремезні як атланти.
Г Двір огороджений як фортеця.

10. Пунктуаційну помилку допущено в реченні

А Усмішка – наче змах лелечих крил (*І. Павлюк*).
Б Навкіл смереки гострі, ніби частокіл[1] (*Д. Павличко*).
В Стояв Іванко, мов укопаний (*Л. Павленко*).
Г І новорічна ніч – як казка (*Є. Гуцало*).

[1] *Частокі́л* – огорожа, паркан із кілків, жердин, убитих у землю.

Культура мовлення

Граматичні синоніми

ЩО РАНІШЕ, ТО ЛІПШЕ

Нерідко з граматичних синонімів вибирають один засіб і забувають інший. Така доля спіткала складний сполучник ***що... то*** в значенні відповідності. Замість нього частіше вживають сполучник ***чим... тим***. Це вислови на зразок *Чим більше слухаєш,* ***тим*** *більше хочеться чути* (*М. Коцюбинський*). Сполучник ***що... то*** нічим не гірший за сполучник ***чим... тим***, а навіть кращий. НАПРИКЛАД: *Що багатша думка, то багатша мова* (*М. Рильський*); *Що вище підіймалися, то видніше ставало навкруги* (*Олесь Гончар*) (*І. Вихованець*).

Антисуржик

У МАГАЗИНІ

Правильно	НЕправильно
магазин відчинено	магазин відкрито
заберіть решту	заберіть здачу
давати гривню	давати гривну
купівля-продаж	купля-продажа
зачиняйте двері	закривайте двері
купувати смаколики	купляти смаколики
найдешевші товари	самі дешеві товари
приватний магазин	часний магазин
купіть сорочку	купіть рубашку
загорніть у папір	загорніть у бумагу
меблевий магазин	мебельний магазин
взуттєвий магазин	обувний магазин

Говоримо правильно

Правильно поєднуємо слова

відповідальність – підвищувати	присягу – складати
діяльність – провадити	план – складати
знання – набувати	потреби – задовольняти
збитки – завдавати	пропозиції – вносити
квартплату – вносити	територію – упорядковувати
освіту – здобувати	функції – виконувати
обсяг – збільшувати	чинність – набирати
платіж – здійснювати	шкоди – заподіяти

МОЯ СТОРІНКА

Як це було

ПІКТОГРАФІЧНЕ ПИСЬМО

Піктографічне письмо – це старовинний спосіб комунікації, який використовує значки або малюнки для передачі повідомлення. Воно зародилось у печерних живописах. Таке письмо задовольняло потреби людей тільки на певному етапі існування суспільства, бо писати за допомогою малюнків було не дуже зручно.

Але піктографічне письмо виявилося невмирущою формою спілкування і все ще має важливе значення в деяких аспектах сучасного життя. Піктограми широко використовують на вокзалах, у портах, аеропортах, де перебувають люди, які спілкуються різними мовами. Так, зображення телефонної трубки інформує про те, що поряд є телефон, а кавової чашки – поряд є кав'ярня.

Піктограми використовують у системах дорожньої сигналізації для швидкого сприйняття та розуміння інформації. Різні рекламні компанії також використовують піктограми для створення логотипів і графічного дизайну, оскільки піктограми можуть легко вплинути на споживача й передати бажану ідею.

Цікаво знати

✓ Найдовше слово в українській мові складається з 30 букв. Це слово *«дихлордифенілтрихлорметилметан»* – назва хімікату, який використовують для боротьби зі шкідниками.

✓ Найбільш уживана буква в українській мові – буква *п*. На неї також починається найбільша кількість слів. Найменш уживана – буква *ф*.

✓ Українська мова багата на синоніми. Відповідно до видання «Короткий словник синонімів української мови» (автор П. М. Деркач), найбільшу кількість синонімів має слово *бити* – 45 синонімів. А слово *горизонт* має 12 синонімів: *обрій*, *небозвід*, *небосхил*, *крайнебо*, *круговид*, *кругозір*, *кругогляд*, *виднокруг*, *видноколо*, *виднокрай*, *небокрай*, *овид*.

На дозвіллі

Гра «Слова зі слів»

Складіть якнайбільше слів із букв, які є в одному з поданих слів.

1. Пароконвектомат[1]. 2. Самоідентифікація. 3. Українськомовний.

[1] *Пароконвектома́т* – пристрій для готування страв.

ОДНОСКЛАДНЕ РЕЧЕННЯ. ПОВНЕ І НЕПОВНЕ РЕЧЕННЯ

25. ОДНОСКЛАДНІ РЕЧЕННЯ

Про речення, у яких граматична основа має тільки один головний член речення, та їхню роль у мовленні

ПРИГАДАЙМО. Із чого складається граматична основа речення?

258 **А.** Прочитайте речення на білбордах та визначте граматичну основу. Із скількох головних членів речення вона складається – з одного чи двох?

Б. Спробуйте додати другий головний член речення (підмет). Чи є в цьому потреба?
В. Зробіть висновок про особливості односкладних речень.

Будова односкладного речення

Односкладним називають таке речення, у якому граматична основа складається з одного головного члена. Другий головний член односкладному реченню не потрібний, оскільки зміст речення і так зрозумілий.

НАПРИКЛАД: *Отак* ***пролечу*** *сніжком над долиною* (*А. Малишко*). До структури цього речення можна легко ввести підмет ***я***, але потреби в цьому немає, бо дієслово *пролечу* вказує, що дія приписується саме 1-й особі однини (*я пролечу*).

Односкладні речення, як і двоскладні, можуть **частинами складного речення.** НАПРИКЛАД:

Намалюй мені ніч, коли падають зорі (*М. Петренко*).

односкл. двоскл.

Синтаксичні синоніми

Односкладні й двоскладні речення можуть бути синонімічними. ПОРІВНЯЙМО:

Односкладні	Двоскладні
Люблю мандрувати.	Я люблю мандрувати.
Не відходь далеко.	Ти не відходь далеко.

Роль у мовленні

Односкладні речення урізноманітнюють і збагачують мовлення, можуть надавати динамізму й лаконічності висловленню. Ними можна передати думки, почуття, відтінки емоцій, які неможливо передати двоскладними реченнями.

ЗВЕРНІТЬ УВАГУ!

Головний член односкладного речення не можна називати підметом чи присудком. Адже підмет і присудок взаємозалежні й не існують один без одного, а в односкладному реченні є лише один головний член (у формі підмета або у формі присудка).

259 І. Прочитайте односкладні речення та визначте граматичні основи. У яких реченнях головний член у формі підмета, а в яких – у формі присудка?

1. Активно готуємося до концерту «Чарівна флейта і три покоління Моцартів» у Національній філармонії (*І. Малкович*). 2. На двох стільцях не всидиш (*Нар. творчість*). 3. На небі зоріло (*К. Гриневичева*). 4. Фотографуючи або знімаючи відео на мобільний, поважайте приватне життя інших людей (*Із сайту «Київстар»*). 5. На заводі відремонтовано 700 одиниць військової техніки (*З випуску новин*). 6. Ніч. Тиша. Біле, біле поле (*В. Сосюра*).

ІІ. Які з речень поширені, а які – непоширені?

260 І. Прочитайте дописи Макса Барських у мережах «Інстаграм» і «Фейсбук». Знайдіть односкладні речення та простежте, чи допомагають вони досягти динамізму висловлень.

max barskih ✪ facebook Instagram

21 серпня 2024 р.

Друзі, уже сьогодні, опівночі, спеціальна версія шоу «Зорепад» буде відкрита для перегляду ексклюзивно на Apple Music! Буду очікувати ваших емоцій 🔥 А вже 23/08 дивіться шоу на моєму YouTube-каналі!

18 травня 2024 р.

Дякую, українці, за вашу любов та тепло 🔥 Дякую за можливість відчувати себе на сцені Палацу спорту як удома 🔥 Готуємося до наступної зустрічі 🫶

17 лютого 2024 р.

🇺🇦 Маємо підтримувати наших воїнів як морально, так і фінансово. Друзі, не забуваємо донатити на потреби наших захисників. Обов'язково переможемо!

24 січня 2024 р.

Зустрічайте «Зорепад» у своєму місті! Буду радий виконувати для вас

пісні з нового альбому. Також на вас чекають англомовні сингли 🔥 Деякі з них ви почуєте вперше.

II. Напишіть до одного з поданих дописів коментар (2–3 речення), використавши односкладне речення, яке б починалося словами «Дякую за...» або словом «Бажаю...».

261 ДВА – ЧОТИРИ – УСІ РАЗОМ. Знайдіть два односкладні речення. Доведіть свою думку.

1. Іще земля не хоче холодів. 2. І сивиною на чоло війнуло. 3. Слова збираю у разки́ думок щоденно. 4. Травневе сонце в річку закотилося. (*Із творів О. Довгоп'ят*)

262 Розгляньте таблицю та схему. Користуючись ними, розкажіть про особливості різних типів односкладних речень.

Типи односкладних речень

Тип речення	Значення головного члена речення	Приклад
Означено-особове	Головний член речення означає **дію**, яку виконує конкретна особа (*я, ти, ми, ви*)	*Збираю розкидані речі, вертаю позичені суми* (*С. Жадан*).
Неозначено-особове	Головний член речення означає **дію**, яку виконують невизначені особи (*вони*)	*Нас зустрічають хлібом-сіллю* (*Леся Українка*).
Узагальнено-особове	Головний член речення означає **дію**, яка стосується будь-якої особи	*Друга пізнають у біді* (*Нар. творчість*).
Безособове	Головний член речення означає **дію**, яка не має виконавця	*А в теплій хаті пахне свіжим хлібом* (*О. Пахльовська*).
Називне	Головний член речення стверджує наявність **предмета** чи **явища**	*Чудесна київська осінь* (*Остап Вишня*).

263 ПОПРАЦЮЙТЕ В ПАРАХ. Розподіліть між собою односкладні речення. Замініть усно ці речення синонімічними двоскладними. Які зміни сталися у структурі речень?

ЗРАЗОК. *Люблю музику. – Я люблю музику.*

I
- ✓ Квитки в театр купимо онлайн.
- ✓ Дорогу переходжу на світлофорі.

II
- ✓ Люблю мандрувати восени.
- ✓ Створиш електронний кабінет?

264 СИТУАЦІЯ. Уявіть, що вам чи комусь із ваших рідних надали медичну допомогу. Через кілька днів лікарка поцікавилася станом здоров'я. Складіть усно текст-відповідь (3–5 речень). Використайте щонайменше два з поданих односкладних речень.

- ✓ Мені (їй, йому) вже набагато краще.
- ✓ Дякую за допомогу.
- ✓ Будемо звертатися за потреби.
- ✓ Дотримуємося ваших рекомендацій.

265 I. Випишіть лише односкладні речення, підкресліть головні члени речення.

1. Науки не носити за плечима (*Нар. творчість*). 2. На **сизих** луках скошено траву (*М. Рильський*). 3. Щасливий сміх голосно **забринів** на всю квартиру (*С. Музиченко*). 4. Люблю довкілля степове безкрає, могутні м'язи рідної землі (*В. Стус*). 5. Кожен **ніжний** рух сердечний в пісню срібну переллю (*Олександр Олесь*). 6. Вечірня кімната. Розчинені вікна. Весна (*І. Жиленко*). 7. Щасливі щастя не шукають (*Нар. творчість*). 8. Повітря – мов настояний женьшень (*Н. Гнатюк*).

II. Обґрунтуйте використання тире в останньому реченні.

III. Доберіть синоніми до виділених слів.

26. ОЗНАЧЕНО-ОСОБОВІ ТА НЕОЗНАЧЕНО-ОСОБОВІ РЕЧЕННЯ

Про односкладні речення, у яких дія стосується конкретної або ж невизначеної особи

ПРИГАДАЙМО. Які є особові займенники?

266 **А.** Прочитайте односкладні означено-особові речення. Перебудуйте їх, доповнивши підметами.

1. Нарешті повертаюся до тренувань.
2. Не лінуйся робити ранкову зарядку.
3. Уболіваємо за збірну України.

Джерело фото: depositphotos

Б. Поміркуйте, хто в цих реченнях виконує дію – конкретна особа (*я, ти, ми, ви*) чи невизначена.

В. Зробіть висновок про особливості означено-особових речень. Як, на вашу думку, такі речення пов'язані з поданою ілюстрацією?

Означено-особові речення

Означено-особовими називають такі односкладні речення, у яких головний член означає дію, яку виконує конкретна особа.

Головний член в означено-особових реченнях може бути виражений **дієсловом** у таких **формах:**

1-ша та **2-га особи** однини й множини **теперішнього** й **майбутнього** часу дійсного способу (уявні підмети – *я, ми, ти, ви*)	*Уже збираю* (я) *врожай.* *Скоро зберемо* (ми) *врожай.*
1-ша та **2-га особи** однини й множини **наказового** способу (уявні підмети – *ми, ти, ви*)	*Швидше збирайте* (ви) *врожай.* *Швидше збирай* (ти) *урожай.*

Неозначено-особові речення

Неозначено-особовими називають такі односкладні речення, у яких головний член означає дію, яку виконують невизначені особи.

Головний член у неозначено-особових реченнях може бути виражений **дієсловом** у таких **формах:**

3-тя особа множини (уявний підмет – *вони*)	*Уже збирають урожай.* *Скоро зберуть урожай.*
форма множини **минулого** часу (уявні підмети – *вони, ми, ви*)	*Уже зібрали врожай.*
форма множини **умовного** способу (уявні підмети – *вони, ми, ви*)	*Швидше зібрали б урожай.*

Для перевірки: можна підставити займенник ВОНИ

267 І. Доведіть, що в першій групі – означено-особові речення, а в другій – неозначено-особові. За поданими вище таблицями визначте, у яких формах ужито дієслова.

Означено-особові речення

1. Люблю чернігівську дорогу весною, влітку, восени (*Л. Костенко*). 2. Зроблю собі човна із мрій і весла із пісень (*М. Рильський*). 3. Завтра купимо тобі нові кросівки. 4. Зупинись, будь ласка, біля поштомата (*З розмови*).

Неозначено-особові речення

1. Вже закінчили жати жито (*Є. Маланюк*). 2. Про це озеро розповідають легенду (*З підручника*). 3. Удома від такої звістки зрадіють (*З розмови*).

II. Простежте, на чому в реченнях зосереджено увагу – на діях чи на їхніх виконавцях.
III. Укажіть спонукальне речення. Що воно виражає – вимогу чи прохання?

268 ДВА – ЧОТИРИ – УСІ РАЗОМ. Запишіть у зошиті номери речень у відповідні колонки таблиці. Обґрунтуйте виконання.

Двоскладні	Означено-особові	Неозначено-особові

1. Ми викопали картоплю. 2. Уже їду в метро. 3. Розвідали родовище газу. 4. Додай більше меду. 5. Відремонтують автомобіль. 6. Лікар оглянув пацієнта.

269 I. Спишіть спочатку означено-особові, а потім – неозначено-особові речення. Підкресліть головні члени речення.

1. Йдемо **удвох** під вечір по стежині (*Л. Костенко*). 2. Пишу тобі рядки привіту крильми найперших журавлів (*М. Боровко*). 3. **Назавжди** залишаюся отут, в низовині **не звітрених** ще квітів (*С. Осика*). 4. Той монастир **недавно** збудували (*Л. Костенко*). 5. На Рівненщині відзначатимуть річницю битви під Берестечком (*З медіа*). 6. Надішли фото на мій імейл. 7. Будемо через 10 хвилин (*Повідомлення в месенджері*).

II. Визначте, до яких частин мови належать виділені слова. Поясніть у цих словах орфограми.

270 I. Прочитайте уривок із подкасту та поміркуйте, з якою метою створено це висловлення. Які дії вчинив автор, щоб захистити свої гроші від шахраїв?

МОЯ БАНКІВСЬКА КАРТКА

Друг розповів, що в Україні підлітки із 14 років можуть самостійно отримати банківську картку. І все ж прошу батьків піти зі мною... Заходимо у відділення банку. Тут мені все розказують і пропонують різні варіанти. Обираю одразу, бо перед цим ми вже переглядали інформацію на сайті банку.

Відтак мені дуже швидко оформлюють картку. Я змінюю її **пін-код**, поповнюю рахунок і навіть підключаю **інтернет-банкінг**. За допомогою **смс-повідомлень** зможу бачити рух коштів. Одразу встановлюю обмеження (ліміт) на щоденні витрати та вчуся швидко блокувати картку. Усе це допоможе захистити мої гроші від зловмисників (*Із соцмереж*).

II. Знайдіть у тексті означено-особові й неозначено-особові речення. Чому в них не названо виконавців дій?
III. Обґрунтуйте написання виділених слів.

271 ПОСПІЛКУЙТЕСЯ. Який пін-код банківської картки, на вашу думку, можна вважати найбільш надійним? Наскільки часто його потрібно змінювати?

272 I. ПОПРАЦЮЙТЕ В ПАРАХ. Прочитайте за особами діалог, замінюючи двоскладні речення односкладними.

ЗРАЗОК. *Ти не відходь далеко. – Не відходь далеко.*

– Ти підеш зі мною на річку?
– Так, я залюбки поплаваю.
– Отож ми можемо запланувати на суботу?
– Щодо суботи я хотів би / хотіла б спочатку порадитися з батьками.
– Хіба вони тобі не дозволять піти?
– Просто ми в цей день, можливо, поїдемо до дідуся.
– Тоді ти поговори з батьками й попередь мене. Ми зможемо вибрати інший день.

II. Простежте, чи надали односкладні речення лаконічності, динамічності діалогу.

273 I. Перебудуйте односкладні речення на двоскладні, а двоскладні – на односкладні. Запишіть утворені речення, підкресліть граматичні основи.

1. У випуску новин репортери повідомили про наслідки буревію. 2. Зранку бачу ще сонних малих із наплічниками. 3. У нашій родині всі люблять народні пісні. 4. Плануємо отримати грант для створення переробного підприємства. 5. Чи не бажаєте ви долучитися до щорічної акції «Шкільний портфелик»?

II. Складіть і запишіть означено-особове речення, яке було б пов'язане з темою першого речення.

274 СИТУАЦІЯ. Уявіть, що ви з рідними чи знайомими їздили з Києва до Праги. Поділіться інформацією, який маршрут ви обрали, через які міста й країни проїжджали, де робили зупинки для відпочинку, скільки часу тривала поїздка, чи довго проходили перевірку на кордоні тощо (5–8 речень). Використайте щонайменше два означено-особові речення.

275 Оберіть одну з поданих ситуацій. Складіть і запишіть одне означено-особове та одне неозначено-особове речення, можливі в цій ситуації.

Ситуація А. Ваш однокласник невдало виступив на змаганнях. Ви хочете втішити його, підтримати морально.

Ситуація Б. Ви обговорюєте, що подарувати близькій людині на день народження.

Ситуація В. Ваші друзі / подруги хочуть піти на річку. Утім, ви пропонуєте відвідати святкові заходи до дня вашого міста / села.

276 І. Прочитайте виразно уривок з вірша «Дощі». Які почуття викликали у вас ці поетичні рядки?

Вітер блискавку ви́струга,
хмара насуне з-за гір, –
пере́кидом,
ко́лесом,
ви́стрибом
вибігали діти надвір.

Топтали бузко́вий ве́рес,
трусили на голови хвощ.
Здіймали страшенний вереск,
ласкаво просили дощ:

«Іди, іди, дощику!
Зварю́ тобі борщику
в поли́в'янім горщику,
в полив'янім горщику!..»

Л. Костенко

О. Дарчук. Дощ

II. Знайдіть у тексті односкладні означено-особові й неозначено-особові речення. Складіть усно по одному реченню таких типів за картиною Ольги Дарчук.
III. Перебудуйте усно другу строфу вірша, уживаючи дієслова у формі майбутнього часу.

277 Перейшовши за QR-кодом або посиланням *https://cutt.ly/BeFijePl*, послухайте уривки пісень[1] та знайдіть односкладні означено-особові чи неозначено-особові речення.

[1] «Ластівка з мого міста» (сл. і муз. С. Вакарчука, виконує «Океан Ельзи»), «Обиратиму себе» (автори М. Чумак, Melovin, виконують Melovin, iSKra), «Стожари» (сл. В. Кудрявцева, муз. П. Дворського, виконує В. Дантес), «Хто ти?» (сл. і муз., виконання Klavdia Petrivna, OSTY), «Червона рута» (сл. і муз. В. Івасюка, виконує С. Ротару), «Мова вітру» (сл. і виконання А. Пивоварова й Х. Соловій, муз. А. Пивоварова), «Гай, зелений гай...» (сл., муз., виконання Н. Яремчука), «Одна калина» (сл. В. Куровського, муз. Р. Квінти, виконує С. Ротару), «Ластівки» (сл., муз., виконання Chico, Qatoshi), «Поцілую» (сл., муз., виконання Р. Скорпіона).

278 КОЛО ДУМОК. Зіставте речення. Поміркуйте, чому перше з них односкладне, а друге – двоскладне.

1. Читаю цікаву книжку. 2. Прочитав цікаву книжку.

ЗВЕРНІТЬ УВАГУ!

Не бувають означено-особовими чи неозначено-особовими ті речення, у яких присудки виражені **дієсловами** в таких **формах:**

1) **3-ї** особи однини	*Дивиться цікавий фільм*
2) однини минулого часу	*Дивився цікавий фільм.*
3) однини умовного способу	*Дивилася б цікавий фільм.*

він, вона, воно

Такі речення є двоскладними з **пропущеним підметом.**

279 І. Знайдіть з-поміж поданих речень три двоскладні. Відповідь обґрунтуйте.

1. Розкажи мені казку теплим голосом ночі (*Н. Одинець*). 2. А якось мені принесли фіалку (*Н. Косаревич*). 3. Мене везуть у царство трав, річок і таємничих озер (*О. Довженко*). 4. Стояв би тут і слухав дотемна невгавний вітру спів… (*В. Мисик*). 5. А вві сні бачив сонце, і поле безмежне, і стежки без краю в достиглих хлібах (*Ю. Збанацький*). 6. Прокинулася, поснідала, зібрала наплічник і вийшла з дому рівно о восьмій (*І. Цілик*).

ІІ. Визначте тип односкладних речень (означено-особове чи неозначено-особове).

280 Розгляньте зображення транспортних засобів. Продовжте кожен поданий поруч уривок означено-особовим реченням. Запишіть складені речення.

Електричне моноколесо вже звичне в наших містах. Якщо друзі запропонують мені проїхатися, я не розгублюся. […]

Гіперлуп – супершвидкісний потяг, що рухається в трубі без рейок. Можливо, і ви колись сидітимете в такому потязі. […]

Український гелікоптер «Скаут» можна буде використовувати і як таксі. Уяви: на вулицях затори, а тобі треба терміново кудись дістатись. […]

281 І. Виконайте тестові завдання.

1. Односкладним є речення

А На Марсі полярні сяйва відбуваються по всій планеті.
Б У зоопарку є прохолодні басейни для тварин.
В Донат – це благодійний внесок на якусь справу.
Г Через тиждень відкриють рух головною вулицею.

2. Означено-особовим є речення

А Піду блукать по Всесвіту широкім (*В. Симоненко*).
Б Я до тебе прийду через гори і доли (*М. Петренко*).
В Стрімкими ріками зелених електричок ми допливли у Львів (*І. Малкович*).
Г Бо мене хоч били, добре били, а багато дечому навчили (*Т. Шевченко*).

ІІ. Визначте, у яких реченнях ідеться про: 1) допомогу; 2) транспорт; 3) фізичне явище. Відповідь поясніть.

282 І. Випишіть, розкриваючи дужки, спочатку означено-особові речення, а потім – неозначено-особові. Яке речення і чому не треба виписувати?

1. Сьогодні в Ужгороді частково перекриють рух у центрі міста. 2. Очікуйте з наступного тижня підвищен(н)я температурних показників (*З медіа*). 3. Люблю **нести́** з кр(е,и)ниці воду і не ро(з,с)хлюпати ні краплі (*А. Камінчук*). 4. Скільки цвіту з мене обтрусили… Скільки яблук з мене продали!.. (*Л. Костенко*). 5. Гаснуть за вікнами **теплі** спалахи літа (*С. Жадан*). 6. Спинюсь над квіткою у лузі, води нап'юсь із джер(е,и)ла (*М. Луків*).

ІІ. Від виділених слів утворіть і запишіть нові за допомогою префікса *пре-* або *при-*.
ІІІ. Складіть і запишіть два речення для інформування в месенджері, кожне з яких було б означено-особовим.

27. УЗАГАЛЬНЕНО-ОСОБОВІ РЕЧЕННЯ

Про односкладні речення, у яких дія властива будь-якій особі та сприймається узагальнено

ПРИГАДАЙМО. Що таке прислів'я та приказки?

283 **А.** Прочитайте узагальнено-особові речення. Чому ці вислови називають крилатими?

1. Лови рибу не на сковороді, а у воді (*Нар. творчість*).
2. І чужому научайтесь, й свого не цурайтесь (*Т. Шевченко*).

Б. Кого стосується означувана в реченнях дія – конкретних осіб чи всіх загалом?
В. Зробіть висновок про особливості узагальнено-особових речень, роль їх у мовленні.

Основні ознаки

Узагальнено-особовими називають такі односкладні речення, у яких головний член означає дію, що за певних умов може стосуватися будь-якої особи. НАПРИКЛАД:

1. *Не навчиш вовка орати* (*Нар. творчість*).
2. *За одного битого двох небитих дають* (*Нар. творчість*).
3. *В океані рідного народу відкривай духовні острови* (*В. Симоненко*).
4. *Бережіть ліс від пожеж!*

і я, і ти, і вони, і ми всі, і будь-хто

Головний член узагальнено-особових речень може бути виражений **особовим дієсловом** у різних формах. НАПРИКЛАД: *шануй*, *шанують*, *шануємо*, *шануймо* та ін.

Роль у мовленні

Основне призначення узагальнено-особових речень – образне, емоційне вираження узагальнених суджень, народної мудрості, повчань. Тому такі речення – це здебільшого **приказки, прислів'я, крилаті вислови.**

За допомогою узагальнено-особових речень також позначають закономірності, типовий перебіг процесу, викладають інструкції, рецепти, поради, вимоги, побажання тощо, адресовані не конкретній особі (особам), а узагальненій групі людей. НАПРИКЛАД: *Страву варять пів години, потім охолоджують і подають на стіл* (*З довідника*).

284 I. Спишіть речення, розкриваючи дужки. Підкресліть головні члени речення. Доведіть, що всі ці речення – узагальнено-особові.

1. Вовка пастухом (не)ставлять. 2. (Не)хвали коня, поки з дороги не верн(е,и)шся. 3. З пісні слова не викинеш (*Нар. творчість*). 4. Пл(е,и)каймо в серці кожне гроно, прозоре диво кал(е,и)нове (*Д. Білоус*). 5. Любіть травинку, і тваринку, і сонце завтрашнього дня… (*Л. Костенко*) 6. Бери в(е,и)ршину й мат(е,и)меш середину (*Г. Сковорода*).

II. Поясніть, як ви розумієте зміст перших трьох речень.

III. Пригадайте одне прислів'я, що має будову узагальнено-особового речення.

285 ДВА – ЧОТИРИ – УСІ РАЗОМ. Відновіть із кожної групи слів прислів'я. Які із цих прислів'їв є узагальнено-особовими реченнями?

1 коневі, в зуби, дарованому, не дивляться	2 кішки, не, із чорної, зробиш, білої
3 шматок, руках, більший, завше, у чужих	4 одна, двох, година, увечері, вранці, варта

286 Запишіть послідовно спочатку **номери** означено-особових речень, потім – неозначено-особових, а потім – узагальнено-особових.

1. Деякий час їхали мовчки (*С. Музиченко*). 2. Від корявого дерева тепла́ не чекай (*Нар. творчість*). 3. Що несеш мені в тихому імені?.. (*І. Драч*) 4. Іду і мрію про щось (*М. Йогансен*). 5. Три дні дали на роздуми мені (*Л. Костенко*). 6. Тужу за вами, солов'ї Вкраїни (*М. Рильський*). 7. Прийди весняною грозою, сипни на серце яблунь цвіт (*Р. Братунь*). 8. Після бійки кулаками не махають (*Нар. творчість*).

Дешифратор

1 о	2 і	3 п	4 е
5 н	6 т	7 р	8 й

КЛЮЧ. Використавши дешифратор, замініть послідовно виписані цифри відповідними буквами. Якщо ви правильно виконали завдання, то із записаних букв прочитаєте прізвище автора вислову *«Чого б ти не навчався, ти навчаєшся для себе»*.

287 I. Подивіться відео із соціальної мережі, перейшовши за QR-кодами або посиланнями *https://cutt.ly/3eFihzxZ, https://cutt.ly/HeFihHJq* (авторка публікацій Олена Степченко). Знайдіть односкладні речення. Поясніть роль цих речень у висловленнях.

II. Розкажіть, яка інформація для вас була новою. Складіть запитання до персонажа відео, щоб уточнити подану інформацію.

288 СИТУАЦІЯ. Уявіть, що хтось із вас вважає, що якщо маєш природні здібності, то обов'язково станеш успішним. А хтось вважає інакше. Розіграйте за особами можливий у цій ситуації діалог (6–10 реплік). Використайте одне чи кілька поданих прислів'їв.

Ілюстрація з порталу «Освіта нова»

- ✓ Будеш трудиться – будеш кормиться.
- ✓ Як дбаєш, так і маєш.
- ✓ За один раз не зітнеш де́рева враз.
- ✓ Не взявшись за сокиру, хати не зробиш.
- ✓ Хочеш їсти калачі – не сиди на печі.
- ✓ Чого вранці не зробиш, того ввечері не здоженеш.

289 Виконайте тестові завдання.

1. Односкладним узагальнено-особовим є речення

А З великої хмари малий дощ.
Б Учорашньої води не доженеш.
В Двоє третього не чекають.
Г Добре слово краще за цукор і мед (*Нар. творчість*).

2. Доберіть приклад до кожного вказаного типу речення (*один приклад зайвий*).

Тип речення	*Приклад*
1 означено-особове	**А** Гречана каша сама себе хвалить (*Нар. творчість*).
2 неозначено-особове	**Б** Пасажирів попередили про скасування рейсу (*З медіа*).
3 узагальнено-особове	**В** Буду вчити мову птиць і гаю (*І. Павлюк*).
	Г Очей красою не наситиш (*Нар. творчість*).

290 І. Випишіть лише односкладні узагальнено-особові речення, підкресліть граматичні основи. Яку ілюстрацію ви намалювали б до першого речення?

1. Не **спитавши** броду, не лізь у воду. 2. Правда **неправду** перетягне. 3. У чужій кошарі овець не розведеш. 4. Бджола мала, а й та працює. 5. Від своєї тіні не втечеш (*Нар. творчість*). 6. Визначай смак не по шкарлупі, а по ядру (*Г. Сковорода*). 7. Люблю **чернігівську** дорогу – весною, влітку, восени (*Л. Костенко*). 8. Під час пожежі покидайте приміщення, пригнувшись якнайнижче (*Із правил*). 9. Любіть Україну у сні й наяву, **вишневу** свою Україну (*В. Сосюра*). 10. Рідна земле, дай мені снаги скрізь, у всьому буть самим собою (*В. Тарасенко*).

II. Розберіть за будовою виділені слова.

III. Яке речення пов'язане з обласним центром України? Складіть із назвою цього обласного центру питальне означено-особове речення.

291 І. Послухайте фрагмент подкасту[1] за поданим QR-кодом або посиланням *https://cutt.ly/WeFx0d27*. На яких власних негативних і позитивних відчуттях акцентує увагу авторка? Знайдіть у висловленні односкладне речення.

II. Запишіть (аудіо) свій подкаст на одну з поданих тем чи на довільну тему (5–15 речень), використавши щонайменше одне означено-особове речення та одне узагальнено-особове.

Теми: «Корисна їжа», «З мого життя», «Моя порада», «Про етику», «Ось що сталося», «Проблемне питання», «Літературний персонаж», «Художній твір», «Музичний хіт».

[1] *Джерело: сайт «Українська правда», автори А. Коріновська, Ф. Попадюк.*

28. БЕЗОСОБОВІ РЕЧЕННЯ

Про односкладні речення, у яких дія відбувається без виконавця, та про багатство форм вираження головного члена речення

ПРИГАДАЙМО. Які дієслова називаємо безособовими?

292 **А.** Прочитайте безособові речення. Яку форму мають головні члени речення – підмета чи присудка?

1. Серед лісу ставок прикрашено очеретом (*Остап Вишня*).
2. Заморосило осінь у сльозу (*Л. Костенко*).

Б. Чи мають названі в реченнях дії виконавців? Чи можемо підставити в ці речення підмети, які б указували на виконавців?

В. Зробіть висновок про особливості безособових речень.

Особливості речень

Безособовими називають такі односкладні речення, у яких головний член називає **дію** або **стан**, що не має виконавця чи носія або реалізується незалежно від них. НАПРИКЛАД: *1. Аж морозом сипнуло поза спиною* (*Панас Мирний*). *2. Як весело було нам усім у ту мить* (*А. Яніта*).

Способи вираження головного члена в безособових реченнях

Спосіб вираження	Приклад
Безособове дієслово	*Мені не спиться.* *Уже світає.*
Особове дієслово в безособовому значенні	*У лісі пахне грибами.*
Прислівник (може бути з дієсловом-зв'язкою)	*Мені страшно.* *На вулиці було темно.*
Дієслівна форма на *-но, -то*	*На лузі траву скошено.*
Неозначена форма дієслова (може бути з прислівником чи з допоміжним словом типу *треба, можна, почати, час, жаль* і под.)	*Не зупинити часу.* *Важко читати вголос.* *Можна побачити все.*
Слова ***немає, не було, не буде***	*У мене немає часу.*

Роль у мовленні

Безособові речення використовуємо для виділення дії та її наслідків. Іноді односкладні безособові речення виступають **синтаксичними синонімами** до двоскладних. Це дає змогу урізноманітнити мовлення, а також найточніше висловити певну думку. На відміну від двоскладних речень, у безособових дія та стан подаються як незалежні від виконавця, тобто відокремлюються від нього.

ПОРІВНЯЙМО:

Двоскладні	Односкладні
Я хочу спати.	*Мені хочеться спати.*
Сніг замів дорогу.	*Дорогу замело снігом.*
Пахли трави.	*Пахло травами.*
Трава вже скошена.	*Траву вже скошено.*

ЗВЕРНІТЬ УВАГУ!

У безособових реченнях підмет підставити ніяк не можна.

293 І. Прочитайте безособові речення. Визначте спосіб вираження підкреслених головних членів.

1. Не співалося тієї весни Настусі веснянок (*Ю. Збанацький*). 2. Тієї ж миті потемніло в очах (*С. Музиченко*). 3. Пахло в повітрі торішнім листом і терпкими бруньками (*Р. Іванченко*). 4. Весело й шумливо на вигоні за шахтарською слобідкою (*С. Черкасенко*). 5. Опівдні зробилося зовсім тепло (*Гр. Тютюнник*). 6. Скільки тепла подаровано цьому камінню, світла – цим вікнам, підземного тління – траві (*Ю. Андрухович*). 7. А сло́ва дружнього за гроші не купити (*М. Рильський*). 8. Не можна затуляти сучасним життям життя тисячоліть (*М. Семенко*). 9. Нема на світі України, немає другого Дніпра (*Т. Шевченко*).

ІІ. Розподіліть усно речення на такі групи:

А	Б	В	Г
про стан людини	про стан природи	про можливість / неможливість	про відсутність чого-небудь

294 І. Спишіть речення та підкресліть граматичні основи. Схарактеризуйте усно речення (односкладне чи двоскладне, тип односкладного).

1. Йому ще ніколи в житті не бігалося так легко (*В. Дрозд*). 2. **Тихо. Чути** дихання калини (*І. Павлюк*). 3. Хай не гаснуть зірниці, хай світять нам у серця! (*Х. Соловій*). 4. А від горо́ду потягнуло кропом (*І. Жиленко*). 5. Із сухого дерева вогонь добре класти (*Нар. творчість*). 6. Ні твоїх снів, ні твоїх дум нам не забути, рідний краю (*Б. Лепкий*). 7. Нема ліку чудесам твоїм, моє місто (*В. Земляк*).

ІІ. Визначте, до якої частини мови належать виділені слова.

295 КОЛО ДУМОК. І. Поміркуйте, чому з наведених речень лише перше вважаємо односкладним безособовим. А якими є інші речення – односкладними чи двоскладними?

1. У травні можна стригти газон.
2. Після стрижки обов'язково полийте газон.
3. Не стрижіть газон без захисних окулярів.
4. Газон уже підстрижений.

ІІ. Визначте, на яких табличках є безособові речення.

296 І. Спишіть речення, уставляючи на місці пропуску той чи той головний член речення із поданих у рамці. Визначте усно спосіб вираження головного члена та тип односкладних речень.

потрібно вимкнути / зачинено / пахне / немає / треба ввійти / час заходити / мріялося / затишно

1. У вас _____ зайвого квитка?
2. До зали _____ до третього дзвінка.
3. Вхід до глядацької зали ще _____.
4. У залі _____ мобільні телефони.
5. Уже _____ до глядацької зали.
6. У театральному буфеті _____ кавою.
7. У фоє театру дуже _____.
8. Після вистави _____ про море.

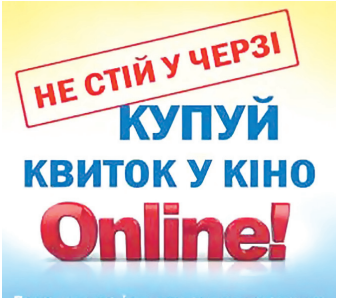

ІІ. Визначте, які речення наведено на ілюстрації – односкладні чи двоскладні.

297 Прочитайте оголошення, уставляючи пропущені головні члени так, щоб ДВА речення були безособовими. Чи є в цьому тексті односкладні речення інших типів?

Шановні глядачі!

У зв'язку з технічними причинами виставу «Сто тисяч» _____ на 1 березня.

Усі придбані квитки дійсні на дату перенесення.

Для обміну квитків на іншу дату потрібно _____ до адміністратора.

_____ за розуміння. _____ за незручності.

298 Доберіть до поданих речень синонімічні односкладні безособові. Дібрані речення запишіть, підкресліть головні члени. Простежте, чи змінився характер висловленої думки.

ЗРАЗОК. *1. У хаті пахне хліб. – У хаті пахне хлібом.*

2. Проїзд оплатили вчасно. – Проїзд оплачено вчасно.

1. На подвір'ї запахла скошена трава. 2. Рух залізницею відновили. 3. Від річки війнула прохолода. 4. Сонце залило галявину. 5. Ловити рибу в озері заборонили. 6. Я хочу спробувати десерт. 7. Дихаю вільно, на повні груди. 8. Будинок уже прибраний.

299 ПОПРАЦЮЙТЕ В ПАРАХ. Виберіть із поданих дієслів одне та запропонуйте однокласнику / однокласниці скласти з ним двоскладне й односкладне безособове речення. Перевірте одне в одного виконання.

Темніє, пахне, віє, радісно, яскраво, відчувається, бажати, чекати, вірити.

300 СИТУАЦІЯ. Уявіть, що ви із сусідом / сусідкою пізно повертаєтеся додому. Порадьте не баритися, якнайшвидше добратися додому та попередити рідних (3–4 речення). Використайте 1–3 безособові речення з поданими головними членами (на вибір).

- ✓ потрібно попередити
- ✓ бажано не баритися
- ✓ можна скористатися
- ✓ темніє
- ✓ вечоріє
- ✓ темно
- ✓ холодно
- ✓ дощить

Фото: https://www.pexels.com

301 І. Прочитайте текст. Запропонуйте свій варіант заголовка.

ЯК НЕ ЗАБЛУКАТИ В СОЦМЕРЕЖАХ

Складно заперечувати позитивні впливи соціальних мереж на наше життя. Там ніколи не нудно. Нові знайомства, групи за інтересами, демонстрація особистих уподóбань, прохання про допомогу. Проте варто зважати й на протилежну сторону віртуальних співтовариств.

По-перше, людина може приділяти їм так багато часу, що це починає шкодити іншим важливим сферам життя.

По-друге, нам зазвичай хочеться надягати маску успішності, ділитися лише позитивними подіями зі свого життя, перетворюючи акаунт на ідеальний. А в перегонах *«Хочу бути не гірше»* дуже легко втратити себе. Тому важливо відокремлювати ідеальну картинку від реальності.

По-третє, через соцмережі вас можуть заманити в небезпечні ситуації. Отож треба ретельно добирати собі віртуальних друзів і повідомляти дорослих про підозрілі контакти (*З медіа*).

II. Які з наведених у тексті аргументів ви віднесли б до вказаних нижче умовних груп? Який аргумент із кожної групи, на вашу думку, найбільш вагомий, переконливий?

Аргументи «ЗА»	Аргументи «ПРОТИ»

III. Знайдіть у тексті односкладні безособові речення. Перебудуйте їх, де це можливо, на спонукальні речення.

302 ПОСПІЛКУЙТЕСЯ. У яких соцмережах ви зареєстровані? Чи потрібно, на вашу думку, розповідати старшим у вашій родині чи вчителям / вчителькам про те, з ким ви спілкуєтесь у мережах? Чому?

303 I. Спишіть речення, підкресліть члени речення. Обведіть номери односкладних безособових речень.

1. У червні споживання електроенергії зросло. 2. Попереду встановлено нові дорожні знаки. 3. На Київщині завтра дощитиме. 4. Наступного тижня очікуємо похолодання. 5. Експорт українського цукру можна збільшити. 6. Біля театру імені Марії Заньковецької сьогодні багатолюдно. 7. У Коростені щороку проводять фестиваль дерунів (*З медіа*).

II. Яке з поданих речень указує на можливості аграрного сектору економіки?
III. Складіть усно односкладне безособове речення про стан людини чи природи.

304 Складіть і запишіть до кожного фото односкладне безособове речення, використовуючи подане нижче слово як головний член речення.

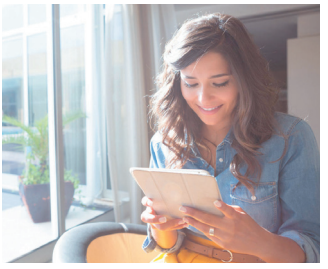

завантажено

нагодувати

прохолодно

305 Відредагуйте усно подані нижче речення. Поясніть суть помилки.

1. Черговими вимито дошку. 2. Через сильну зливу арбітром зупинено матч. 3. Аварійною бригадою перекрито газопровід. 4. Безпековий документ підписано 12 країнами коаліції.

306 I. Спишіть речення та підкресліть граматичні основи. Запишіть скорочено біля кожного з них його характеристику (односкладне чи двоскладне, тип односкладного).

1. Як мені хотілося словами осені **пейзажі** змалювать (*О. Довгоп'ят*). 2. У малесенькій тісній халупці було вогко і трохи душно (*І. Багряний*). 3. Світає. Тане морок в **небосхилі** (*М. Сингаївський*). 4. А робота не жде. Її треба робить (*Л. Костенко*). 5. Подекуди намело аж до 30 сантиметрів снігу. 6. У **Рівному** проведено вебінар у рамках оздоровчої кампанії (*З випуску новин*).

II. Поясніть лексичне значення слова *кампанія*. Доберіть до цього слова паронім.
III. Запишіть виділені іменники в родовому відмінку однини.

І таке буває

Дідусь, який працював нічним сторожем, повернувся вранці додому.

– Як пройшло чергування? – запитали в нього онуки Світлана й Олег.

– Цього разу всю ніч **не спалося**, – відповів дідусь.

– То, напевне, було дуже важко... – поспівчувала Світлана. – Усю ніч **не спав**...

– І зовсім не важко, – заперечив Олег, – адже...

Продовжте репліку Олега. Чому діти по-різному оцінили ситуацію?

29. НАЗИВНІ РЕЧЕННЯ

Про односкладні речення, у яких названі, але не діють предмети та явища

ПРИГАДАЙМО. Які є способи вираження підмета?

307 **А.** Розгляньте ілюстрацію. Передайте за допомогою 3–4 іменників, що оточує Губку Боба, коли він ловить медуз.

Назовні речення

Медузи.
Корали.
Кораловий риф.
Водорості.
Бульбашки.
Пісок.
Морське дно.
Простори моря.
Сачок.

Кадр із мультсеріалу «Губка Боб Квадратні Штани»

Б. Зіставте свої відповіді з поданими назовними реченнями. Яку форму має головний член цих речень – підмета чи присудка?

В. Поміркуйте, чому подані речення названо назовними. Яка їхня роль у мовленні?

Особливості речень

Назовними є такі односкладні речення, у яких головний член стверджує наявність предметів чи явищ у реальній дійсності. НАПРИКЛАД: *1. Спокійні очі. Сива голова* (*Л. Костенко*). *2. Довга, затяжна волинська осінь* (*М. Олійник*).

У назовних реченнях головний член має форму **підмета** та виражений **іменником** у називному відмінку, рідше – займенником або сполученням слів. НАПРИКЛАД: *1. Ось і ми! 2. Троє коней.*

Роль у мовленні

Називні речення поширені в художньому стилі, зокрема в описах. НАПРИКЛАД: *Спориш. Нагідки. Стиглі свічі лип. І кручений панич дереться вгору* (*М. Боровко*). Також такі речення характерні для публіцистичного та розмовного стилів мовлення.

308 І. Прочитайте уривки описів. Які картини постали у вашій уяві? Чи вдалось авторам динамічно й широко змалювати зображуване? Якщо так, то завдяки чому?

1. Зима. Криниця. Стук обмерзлого відра. Жіночі голоси і перегук дитячий (*М. Рильський*).

2. Доро́га. Ранок. Тиша. Довгий яр, весь білою черемхою залитий (*М. Рильський*).

3. Осінь. Похмурий час. Перший мороз. Листопад (*П. Дорошенко*).

ІІ. Доведіть, що кожен уривок складається лише з односкладних називних речень. З яких речень ми дізналися про час, а з яких – про місце уявних подій?

ЗВЕРНІТЬ УВАГУ!

1. Із другорядних членів у називному реченні може бути **лише означення**. Якщо ж є обставина чи додаток, то, значить, є і присудок. НАПРИКЛАД, речення «*На небі сонце*» – **двоскладне**, а не односкладне називне, бо має **обставину** *на небі*. Обставина й указує на наявність присудка. Щоправда, цей присудок пропущено.

2. Потрібно зважати на позицію головного члена. НАПРИКЛАД, речення «*Холодний вітер*» – називне. А речення «*Вітер холодний*» – двоскладне, бо тут прикметник *холодний* ужитий після підмета, відділений паузою, логічно наголошений, а тому є **присудком**.

ПОРІВНЯЙМО:

Односкладні НАЗИВНІ
Ніч. Темна ніч.
Може бути означення

ДВОСКЛАДНЕ
Ніч темна.
Є **присудок** (прикметник після підмета; пауза)

ДВОСКЛАДНЕ
Надворі темна **ніч.**
Є **обставина**, а тому десь «ховається» присудок
настала / є

309 КОЛО ДУМОК. Поміркуйте, чия репліка є односкладним називним реченням..

Таміла:
– Яке чудове селфі!

Ігор:
– Селфі чудове!

Марта:
– На пам'ять – селфі!

Дмитро:
– Підготуймося до селфі!

310 І. Випишіть речення у дві колонки: 1) односкладні називні; 2) двоскладні.

1. Пиріг. 2. Лимонний торт. 3. Гра цікава. 4. На обід борщ. 5. Нові джинси. 6. Вечір холодний. 7. Сьогодні ожеледиця. 8. Перемога! 9. Біля сметани кіт. 10. Соціальна реклама. 11. Харків – місто-герой. 12. Ціна тижня.

ІІ. Перебудуйте речення «Чернігів – старовинне місто» на односкладне називне.

311 І. Прочитайте текст. Визначте його тип і стиль мовлення.

ЗИМОВИЙ ДЕНЬ

Повівав холодний вітерець. З краю неба насувались білі, наче молочні, хмари. Дружно бігли мишасті коненята. Дорога була слизька. На обидва боки від дороги розстелилось поле, вкрите снігом, мов білою скатеркою. Твердий синявий сніг грав на сонці самоцвітами. Чорне воронння сідало громадами на сніг і знов здіймалося з місця. Вітер дужчав. Насунули снігові хмари й оповили́ небо. Поси́пав сніжок (За *М. Коцюбинським*).

ІІ. Знайдіть речення, у яких є інформація про погоду. Що саме ви дізналися про погоду?

ІІІ. Перебудуйте усно текст, використовуючи лише односкладні називні речення. Простежте, як така перебудова вплинула на характер опису.

ЗРАЗОК. *На землю впали перші краплі дощу. – Перші краплі дощу.*

312 Користуючись лише називними реченнями, передайте стисло епізод відомого фільму (мультфільму), пісні, оповідання чи повісті, не називаючи персонажів. Однокласники й однокласниці мають упізнати фільм чи пісню за вашою розповіддю.

313 Прочитайте уривки з пісень. Визначте, які з речень односкладні називні, а які – двоскладні. Обґрунтуйте відповідь.

1. Там, де для когось
Тільки лютий за вікном,
На моїй вулиці давно уже весна.

С. Вакарчук

2. Біля озера знову ідем,
Та у серці моїм тихий щем.
Зірка в небі нічна догора,
Розставання приходить пора.

А. Фіглюк

3. Каштани, каштани, каштани.
Софії і Лаври хрести.
Кияни, кияни, кияни,
Ви сестри мої і брати.

Ю. Рибчинський

4. Така духмяна світла ніч...
Її дарує нам Всевишній,
І диким медом пахнуть вишні,
І ми з тобою віч-на-віч.

Ю. Рибчинський

314 ДВА – ЧОТИРИ – УСІ РАЗОМ. Поміркуйте, яке з поданих речень односкладне називне, а які – двоскладні. Відповідь обґрунтуйте.

Недільний ранок. Зелен-свято нині. Хати убрані в клечінь сокови-ту (*А. Луценко*).

315 І. Спишіть речення, підкресліть граматичні основи. Позначте односкладні називні речення буквою *Н* над ними.

1. Море. Ніч. І дельфіна голос. Безіменна зоря тремтить (*І. Павлюк*). 2. Жовта акація в **скверах** Одеси (*О. Довгоп'ят*). 3. У Херсоні ізранку дощ (*Д. Обухов*). 4. Переможний раунд Володимира Кличка (*З медіа*). 5. Зелений луг. Над лугом **в'ється** чайка (*М. Рильський*). 6. Щойно червень, а пахне від лип, ніби в липні (*Ю. Андрухович*).

ІІ. Доберіть синоніми до виділених слів.

316 І. Доберіть і запишіть до кожного фото цікавий підпис, який би був односкладним називним реченням.

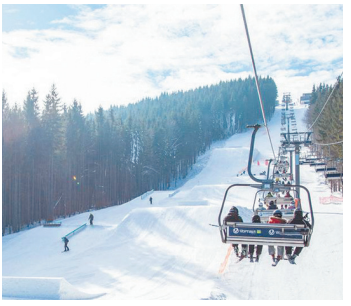

Канатна зимова дорога в Буковелі

Урожай гарбузів

Пам'ятник Городецькому в Києві

ІІ. Уявіть, що одне з поданих фото зробили ви й розмістили його на своїй сторінці в соцмережі. Напишіть до цього фото висловлення (5–7 речень). Використайте щонайменше три **називні** речення.

30. ПОВНІ І НЕПОВНІ РЕЧЕННЯ

Про речення, у яких пропущено необхідні слова, та про вживання тире в таких реченнях

317 **А.** Розгляньте ілюстрації. Чи зрозуміли ви, що саме хотіли сказати діти, адже в їхніх репліках, здається, не вистачає необхідних слів? Що допомогло вам зрозуміти думку?

Б. Зважаючи на змальовані ситуації, доповніть речення пропущеними, на вашу думку, словами.

В. Поясніть, чому подані речення називаємо неповними. Яка їхня роль у мовленні?

Особливості речень

Повними називають такі речення, у яких наявні всі необхідні члени речення.

Неповними називають такі речення, у яких пропущено один або кілька членів речення, необхідних для цілісної граматичної структури. Цей пропуск добре відчутний, а пропущені члени речення можна легко відновити. ПОРІВНЯЙМО:

«Куди підеш завтра?» – (піду завтра) *«У басейн»*.

повне — неповне

Неповні речення, як і повні, можуть бути односкладними і двоскладними, а також частинами **складного речення**. НАПРИКЛАД:

Бджола жалить жалом, а людина – словом. (жалить)

повне — неповне

Пропущені члени речення

Відновити пропущені члени речення допомагають мовленнєва ситуація або контекст.

СИТУАЦІЯ	КОНТЕКСТ
Однією з причин пропуску членів речення є те, що всі учасники розмови знають, про що йдеться. НАПРИКЛАД, під час гри у футбол один гравець вигукує: «*Пасуй мені!*» Із ситуації зрозуміло, що йдеться про м'яч, тому слово *м'яч* пропущено. Це слово можемо **відновити з мовленнєвої ситуації**.	Іншою причиною пропуску членів речення може бути те, що слово вже вживали й немає потреби його повторювати. НАПРИКЛАД: *За хатою ростуть помідори. Біля них – огірки.* Друге речення є неповним, пропущено слово *ростуть*. Це слово можемо **відновити з контексту** (найближчих речень).

У деяких реченнях на **пропущений присудок** указує обставина чи додаток. Адже ці другорядні члени речення залежать саме від присудка. НАПРИКЛАД: *В Одесі дощ*. У цьому реченні є обставина *«в Одесі»*, яка допомагає уявити присудок (*йде*, *мрячить* тощо). Тобто тут є і підмет, і присудок, тому це речення двоскладне. Утім, присудок пропущено, а тому речення неповне.

Роль у мовленні

Неповні речення поширені в розмовному, художньому, публіцистичному стилях мовлення. Особливо характерні такі речення для **діалогічного мовлення**. Вони допомагають уникнути невиправданих повторів слів, стисло й динамічно викласти інформацію, а також за потреби створити психологічне напруження висловлення. Пропуск членів речення може робити спілкування зручним, жвавим, невимушеним.

318 І. Доведіть, що виділені фрагменти є неповними реченнями. Відновіть у них пропущені члени речення (усно). Який варіант досконаліший – поданий чи з відновленими словами? Чому?

ЗРАЗОК. *Я їм яблуко, а* ***Соня – грушу****.* → *Соня їсть грушу.*

1. Не хотіла коза на торг, **так потягли** (*Нар. творчість*). 2. Три явори посадила сестра при долині, **а дівчина заручена – червону калину** (*Нар. творчість*). 3. Стежечка розходилася на два боки. – **Ліворуч!** – звелів старий (*І. Багряний*). 4. – Діду, а куди лебеді полетіли? – **На тихі води, на ясні зорі,** – пересміявшись і споважнівши, урочисто каже дід (*М. Стельмах*). 5. Хилило на сон. А в кущах десь прокинулась і намагалася зігрітись мрійноголоса пташка. **Віщувала ранок** (*І. Багряний*). 6. Дитя пожадливо накинулося на супчик, не відмовилось і від каші з підливою. Тільки на компоті «забастувало». – **Не можу більше** (*С. Музиченко*).

ІІ. Доведіть, що перше речення складне, у якому одна частина – неповне речення. Свою відповідь звірте з міркуванням, поданим нижче.

МІРКУЙМО. Речення «*Не хотіла коза на торг, так потягли*» має дві граматичні основи, а тому, є складним. Друга частина є неповним реченням, оскільки в ньому пропущено додаток (*козу*) й обставину (*на торг*), які відновлюємо з контексту.

319 І. Прочитайте діалог. Хто з його учасників мав би скористатися неповними реченнями, але не зробив цього?

Данило
– Скільки театрів є у вашому місті?
– У нашому місті є лише один театр.
– А де він розташований?

Максим
– Він розташований на вулиці Ігоря Сікорського.
– Чим можна туди доїхати?
– Туди можна доїхати автобусом номер 7.

ІІ. Відредагуйте письмово діалог, використавши неповні речення, щоб уникнути невиправданих повторів.

320 І. Подивіться відео із соціальної мережі, перейшовши за QR-кодом або посиланням *https://cutt.ly/9eFiOJde, https://cutt.ly/6eFiIlta* (авторка публікацій Олена Степченко). Які неповні речення ви помітили? Поясніть роль цих речень у висловленнях.

ІІ. Розкажіть, яка інформація з відео вам була відома. Складіть запитання до одного з персонажів, щоб уточнити подану інформацію.

Тире в неповному реченні

Якщо в неповному реченні на місці пропущеного члена речення **у вимові робимо виразну паузу,** то на письмі **ставимо тире.** НАПРИКЛАД: *1. Ранні пташки росу п'ють, а пізні – слізки ллють* (*Нар. творчість*). *2. На небі – сонце* (*М. Коцюбинський*).

321 І. Прочитайте вголос виразно речення. Обґрунтуйте використання тире.

1. Око бачить далеко, а розум – ще далі. 2. Перемагай труднощі розумом, а небезпеку – досвідом (*Нар. творчість*). 3. Без тебе світ не був би світом, зима – зимою, літо – літом (*Р. Братунь*). 4. За чорним полем – ще чорніший ліс (*Г. Калюжна*). 5. У просвітку дерев – віддзеркалення міста (*О. Делеменчук*).

ІІ. Складіть і запишіть неповне речення з тире на місці пропущеного члена речення.

322 І. Спишіть речення, пропускаючи слова, які повторюються. Поставте на місці пропуску тире.

1. Я закоханий в синь океану, а ще дужче я закоханий у зорі рум'яні (За *В. Сосюрою*). 2. Андрій **додому** поспіша, а сонце поспіша у зеніт (За *О. Підсухою*). 3. Усяк розумний по-своєму: один розумний спершу, а другий розумний потім (*Нар. творчість*). 4. Я вивчаю англійську мову, а Катя вивчає іспанську. 5. Цього тижня в Запоріжжі буде сонячно, а з понеділка в Запоріжжі дощитиме (*З розмови*).

ІІ. Визначте частину мови та спосіб творення виділеного слова. Поясніть написання.

323 І. Розгляньте фото та прочитайте заголовок до тексту. Про що, на вашу думку, може йтися в цьому тексті?

ІІ. Прочитайте текст, визначаючи неповні речення. Поясніть уживання тире.

«ДЮЙМОВОЧКА»

У 2024 році з Маямі, штат Флорида, відплив у свій перший рейс один із найбільших у світі круїзних лайнерів «Ікона морів» («Icon of the Seas»).

Довжина судна́ – 365 метрів. Лайнер уміщує до 7 600 пасажирів. Має 20 палуб, сім басейнів і шість водних гірок. На кораблі – понад 40 ресторанів і залів відпочинку. Побудований на верфі в місті Ту́рку (Фінляндія). Його будівництво обійшлося в $1,79 млрд.

Під час першого рейсу пасажири насолоджувалися краєвидами Карибського басейну.

Однак екологи попереджають, що суднó, яке працює на зрідженому природному газі, викидатиме в атмосферу шкідливий для клімату метан. Компанія-власник заявляє, що лайнер «Ікона морів» на 24 % енергоефективніший, ніж вимагається для сучасних су́ден за нормами Міжнародної морської організації. Компанія планує представити судно з нульовим рівнем викидів до 2035 року (*За повідомленням інформагентства «Інтерфакс-Україна»*).

III. Доберіть свій цікавий заголовок до тексту. Запишіть за змістом тексту два запитання та двома-трьома реченнями – відповідь на кожне з них. Використайте у відповідях неповні речення.

324 I. Спишіть складні речення, ставлячи, де можливо, тире. Підкресліть ті їхні частини, які є неповними реченнями.

1. Від меча рана загоїться, а від лихого слова нікóли. 2. Поле має очі, а ліс вуха (*Нар. творчість*). 3. Сіяло сонце, в небесах ані хмариночки, та тихо, та любо, як у раї (*Т. Шевченко*). 4. На видноколі сиві тополі, вітер у полі колише ковил (*С. Фоменко*). 5. На Олімпійських іграх у Парижі Ірина Геращенко здобула бронзу, а Ярослава Магучіх золото. 6. Водоспад Джур-Джур – один із найкрасивіших у Криму, а Шипіт на Закарпатті (*З медіа*).

II. Укажіть в останньому реченні власні назви. Складіть і запишіть неповне речення з однією із цих назв.
III. Визначте, у яких реченнях наведено факти, а в яких – судження (усно).

ФАКТИ	СУДЖЕННЯ
Те, що існує в реальності, відбулося, зафіксоване; можна довести та перевірити, підтвердити іншими фактами	Думки, припущення, оцінки, прогнози, сподівання; точка зору людини; не можна перевірити

325 ПОПРАЦЮЙТЕ В ПАРАХ. СИТУАЦІЯ. Уявіть, що хтось із вас повернувся з подорожі, а хтось планує таку саму подорож на наступний рік. Розіграйте діалог (8–10 реплік), можливий у цій ситуації, використавши кілька неповних речень. Ви можете скористатися поданими реченнями.

- ✓ Чи сподобалося?
- ✓ Недалеко від Полтави.
- ✓ До Ужгорода – потягом, а далі – на таксі.
- ✓ Удень – екскурсії, а ввечері – відпочинок.
- ✓ Дуже сподобалося.
- ✓ У готелі, недалеко від центру міста.
- ✓ Наступного літа – обов'язково.

Місто Луцьк

326 Хто зможе пригадати одне прислів'я, одна із частин якого є неповним реченням? А хто пригадає два-три такі прислів'я?

ЗВЕРНІТЬ УВАГУ!

Те, що в односкладному реченні є лише один головний член, не означає, що речення неповне, оскільки другий головний член не передбачений його структурою.

327 КОЛО ДУМОК. Поміркуйте, чому речення в першій колонці вважаємо повними, а в другій – неповними. Які головні члени речення пропущено?

Повні речення	Неповні речення
Холодна ніч.	Сьогодні холодна ніч.
Їду в метро.	Їхав у метро.
І вітер, і мороз.	Ні вітру, ні морозу.

328 І. Випишіть спочатку неповні речення, а потім – повні. Зазначте в дужках після речення: односкладне воно чи двоскладне. Підкресліть члени речення.

1. Усяке діло починай з голови (*Нар. творчість*). 2. **Надворі** ясна холодна ніч (*Ірина Вільде*). 3. Вже **де-не-де** й димок із димаря (*Л. Костенко*). 4. Стіл. На нім – «Кобзар», буханець хліба (*І. Павлюк*). 5. Чи не час нам у дорогу? 6. Сьогодні холодно. 7. Виїхав о восьмій ранку (*З усного мовлення*).

ІІ. Визначте частини мови виділених слів, поясніть написання.

329 Виконайте тестові завдання.

1. Неповним є речення

А Після уроків одразу додому.
Б Виноград вродив непогано.
В З ким зіграє «Динамо»?
Г Іринка одягла нову вишиванку.

2. Доберіть приклад до кожного типу речення (*один приклад зайвий*).

Тип речення	*Приклад*
1 двоскладне повне	**А** Щонеділі граю в теніс.
2 двоскладне неповне	**Б** Роман записався на бокс.
	В У середу фінальний матч.

3. Тире між підметом і присудком ужито в реченні

А Із хмарини – теплий дощик (*П. Тичина*).
Б А в небі – райдуга-веселиця (*М. Ткач*).
В Хліб та вода – козацька їда (*Нар. творчість*).
Г День хвалять увечері, вечір – уранці (*Нар. творчість*).

4. Тире на місці пропущеного члена речення можна поставити в реченні

А На столі кавун.
Б Настає сезон кавунів.
В Кавуни цьогоріч достигли рано.
Г Вова щойно купив кавун.

330 ПОПРАЦЮЙТЕ В ПАРАХ. Виконайте завдання одного з варіантів.

Варіант А. Складіть і розіграйте за особами діалог – телефонну розмову (8–10 реплік) із невідомою особою, яка зателефонувала, аби повідомити вас про виграш призу та запросити на його вручення. Намагайтесь уникнути можливої небезпеки, протистояти маніпулятивним впливам. Використайте в діалозі неповні речення.

Варіант Б. Складіть і розіграйте діалог (8–12 реплік), можливий у такій ситуації: ви обговорюєте фільм, відеокліп або останній випуск улюбленої телепередачі. Використайте в діалозі неповні речення.

331 За допомогою діаграми Венна проілюструйте тему «Повне і неповне речення», відобразивши спільні й відмінні риси цих типів речень. Прокоментуйте однокласникам / однокласницям свою роботу.

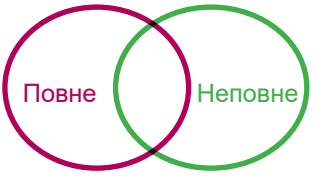

332 І. Прочитайте виразно тексти вголос та визначте стиль мовлення кожного з них.

* * *

1. От тепер почався футбол, який цікаво дивитися. Пресинг біля чужих воріт. Мудрик отримав пас від Зінченка... На жаль, поруч зі штангою. У команді – заміна. Циганков замість Ярмоленка, Судаков замість Шапаренка. Тимчик вивів Ярмоленка на ударну позицію праворуч, але удар заблокували. Забарний прорвався по центру. Віддав направо. Циганков справа подав на голову Судакова, котрий на дальній штанзі відправив м'яч у протихід кіперу! Го-о-ол! (*Із трансляції футбольного матчу*)

* * *

2. Ми з Митьком давно мріяли поїхати до Юрківки, села, де жила Митькова бабуся...

– Уявляєш собі? – казав Митько. – Ліс. А в лісі озеро. А на березі курінь. А в курені – ми. А поруч багаття. І казанок із юшкою. І роби собі, що хочеш. Хоч на голові стій. А кругом – ні душі (*Я. Стельмах*).

ІІ. Випишіть із текстів по три неповні речення (на вибір), підкресліть члени речення. Простежте роль неповних речень у вираженні авторського задуму, зокрема у створенні динамізму, психологічної напруги висловлення.

Проєкт

Об'єднайтеся в групи. Підготуйте та проведіть у класі прес-конференцію на тему **«Односкладні речення навколо нас»**. Мета прес-конференції – популяризація різних видів односкладних речень.

План підготовки

1. Розподіліть між групами типи односкладних речень.
2. Розподіліть між членами своєї групи завдання: хто буде готувати й виголошувати вступне слово, а хто – готувати й ставити запитання іншим групам.
3. Підготуйте вступне слово (3–4 хвилини) для своєї групи, у якому в легкій, цікавій, доступній формі розкрийте особливості вашого типу речень, наведіть приклади (односкладні речення в побуті, піснях, фільмах, рекламі, на уроках, під час розваг тощо), наголосіть, що такі речення потрібні, та закличте користуватися ними. .
4. Підготуйте по два запитання до учасників інших груп щодо їхніх типів речень. Ці запитання ви будете ставити на прес-конференції.

Перебіг прес-конференції

1. Перша група займає центральне місце та виголошує вступне слово.
2. Учасники інших груп у ролі журналістів / журналісток ставлять запитання першій групі. Перша група відповідає на ці запитання.
3. Далі групи міняються ролями.

31. УЗАГАЛЬНЕННЯ ВИВЧЕНОГО З ТЕМИ «ОДНОСКЛАДНЕ РЕЧЕННЯ. ПОВНЕ І НЕПОВНЕ РЕЧЕННЯ»

333 **Гра «Асоціації».** Пофантазуйте та уявно домалюйте подані картини. Доберіть до ваших уявних картин по два підписи у формі односкладних речень. Що цікавіше й креативніше, то краще! Визначте, чиї уявні картини та підписи сподобалися найбільше.

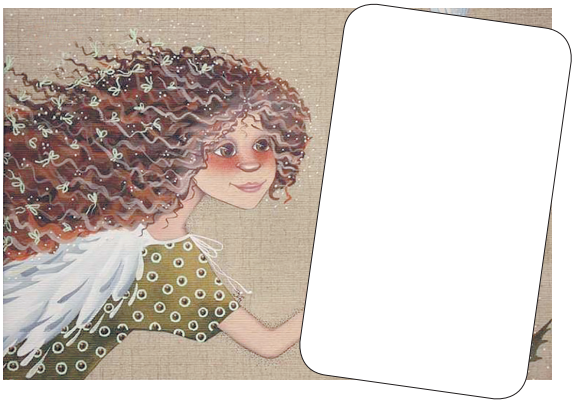

За картиною *А. Черненко*

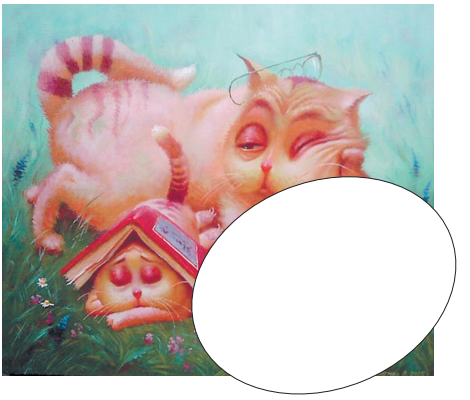

За картиною *В. Рекуненка*

УВАГА! Після виконання вправи ви можете розглянути картини, перейшовши за QR-кодом або посиланням *https://cutt.ly/aeFifSi0*, *https://cutt.ly/ZeFigINv*.

334 І. Прочитайте текст, визначте його тип і стиль мовлення.

РІЗНІ ЛЮДИ

Я шукаю в людях хороше. Свідомо себе на це **спрямовую.** Не можна людину чорнити, не можна робити поспішних висновків про неї.

Крім того, є багато людських вад, до яких треба ставитися поблажливо, **терпляче.** Наприклад, марнославство[1]. Ну й хай собі людина намагається **привернути** увагу до своєї особи, якщо це їй дає втіху. Хоча заклопотаність **навколо** своєї особи дуже дрібнить людину, вона тоді стає смішною... І з такою людиною немає про що говорити. Від неї хочеться скоріше втекти. Але ж серед таких людей дуже часто бувають і талановиті. У них, правда, марнославство переходить у честолюбство. Але то вже інша категорія *(М. Шумило)*.

- Не існує ідеальних людей.
- Добрі справи допомагають бути щасливим.
- Людина має право бути не такою, як інші.
- Людина, що робить добрі справи, не чекає нагороди за свої вчинки.
- Доволі просто поважати людей зі схожими поглядами, набагато важче терпимо сприймати інакших.

[1] *Марнослáвство* – надмірно висока думка про себе, чванливе вихваляння, погорда, зарозумілість, зазнайство.

II. Виконайте завдання до тексту.

1. Запропонуйте до тексту свій варіант заголовка.
2. Знайдіть відповідь на запитання «Від якої людини й чому, на думку автора, хочеться скоріше втекти?».
3. Оберіть із-поміж поданих у рамці висловів ті, які співзвучні з текстом.
4. Знайдіть у тексті односкладні речення та визначте в них граматичні основи.
5. Знайдіть складне речення, частина якого є односкладним реченням.
6. Перебудуйте перше речення на односкладне з дієсловом наказового способу.
7. Поясніть орфограми у виділених словах.

335 ПОСПІЛКУЙТЕСЯ. Чи вказуєте ви своїм близьким або друзям / подругам на їхні вади? Якщо так, то як ви це робите?

336 Перебудуйте двоскладні речення на синонімічні односкладні (письмово). Підкресліть члени речення.

1. Ми любимо свою Україну й пишаємося здобутками співвітчизників. 2. Вартовий не може покидати свій пост. 3. Полтава – стародавнє місто. 4. Раптом повіяли степові пахощі.

337 Виконайте усно синтаксичний розбір речень. Розбір двох із них (на вибір) запишіть. Скористайтеся поданим нижче зразком.

1. Нахилюся вербою над річкою і нап'юся води холодної (*О. Довгоп'ят*). 2. Юність в інших завше загадкова (*В. Симоненко*). 3. Над білим світом – білий сніг (*М. Боровко*). 4. Григорієві перехоплювало дух від подиву (*І. Багряний*).

Зразок письмового розбору

Усім треба цінувати час.

Розп., неокл., просте, пошир., односклад., безособ., повне.

338 Спишіть речення, підкресліть члени речення. Зазначте в дужках після кожного речення: односкладне воно чи двоскладне; повне чи неповне.

1. Сучасне завжди на дорозі з минулого в майбутнє (*О. Довженко*). 2. Треба вміти жаліти людину (*В. Сухомлинський*). 3. Бульвар Приморський мій з дитинства друг (*О. Довгоп'ят*). 4. Скучив за степом, скучив за лугом (*В. Симоненко*).

339 Виконайте завдання одного з варіантів (на вибір).

Варіант А. Складіть і запишіть невелику пам'ятку (інструкцію, поради однокласнику / однокласниці), використавши щонайменше два односкладні речення.

Орієнтовні теми: «Як правильно харчуватися», «Як завантажити антивірусну програму», «Як правильно зробити селфі».

Варіант Б. Складіть невелику усну розповідь чи опис, використавши щонайменше два односкладні та одне неповне речення.

Орієнтовні теми: «Моя вишиванка», «Що було сьогодні», «На риболовлі», «Готуємо смачно», «Страва з українським характером», «Дорога до школи», «Пригода в лісі», «Космічні гості».

340 Виконайте завдання одного з варіантів.

1. Прочитайте текст.

(1) Витвори трипільських гончарів – це справжнє диво. **(2)** Наші предки фарбували посуд білою, червоною і чорною фарбами та розмальовували. **(3)** Тому трипільську культуру називають культурою мальованої кераміки. **(4)** Ці малюнки донесли до нас сцени поклоніння сонцю, заклинання дощу та інші (*З підручника*).

Односкладним у тексті є речення

А перше **Б** друге **В** третє **Г** четверте

2. Односкладним є речення

А Там Довженкові кінокадри проросли на вікú дубами (*А. Малишко*).
Б Нам вічно треба небом жить (*М. Вінграновський*).
В На кожну голову приходить своя хуртовина (*М. Стельмах*).
Г Я по тонкім льоду до тебе знов дорогу віднайду (*Л. Костенко*).

3. Двоскладним є речення

А Над зеленим узгір'ям ранкове сонце (*І. Цюпа*).
Б За одного битого двох небитих дають (*Нар. творчість*).
В Козацька школа, крита очеретом (*Л. Костенко*).
Г Любові й щастя хочеться людині (*М. Рильський*).

4. Узагальнено-особовими є всі наведені речення, ОКРІМ

А А вві сні бачив сонце і поле безмежне (*Ю. Збанацький*).
Б Згаяного часу й конем не доженеш (*Нар. творчість*).
В Любіть травинку, і тваринку, і сонце завтрашнього дня... (*Л. Костенко*).
Г Не взявшись за сокиру, хати не зробиш (*Нар. творчість*).

5. Неповне речення є в рядку

А Сідай, спочинь з дороги, брате (*Л. Костенко*).
Б Пахнуть до мене кропом в погребі огірки (*І. Жиленко*).
В Ранок проснувся першим, а за ним – солов'ї (*М. Сингаївський*).
Г І не спиться під снігами річці (*І. Жиленко*).

6. Доберіть приклад до кожного типу односкладного речення (*один приклад зайвий*).

Тип речення	*Приклад речення*
1 означено-особове	**А** Пливемо назустріч сонцю *(І. Цюпа).*
2 неозначено-особове	**Б** Як дбаємо, так і маємо *(Нар. творчість).*
3 узагальнено-особове	**В** Семена викликали до князя в палац і наказали зачекати *(П. Панч).*
4 безособове	**Г** Світлая, дивная ніч *(Г. Чупринка).*
5 називне	**Д** І грає чарівний Орфей на сонячних струнах дощу (*Г. Коваль*).
	Е А від горóду потягнуло кропом *(І. Жиленко).*

Культура мовлення

Антисуржик

Правильно	НЕправильно
тістечко з кремом	пирожне з кремом
суниці з лісу	земляніка з лісу
овочевий суп	овощний суп
гречана каша	гречнева каша
картопляне пюре	картофельне пюре
млинці з грибами	блінчики з грибами
солоні огірки	сольоні огірки
печеня по-гуцульськи	жаркоє по-гуцульськи
пиріжки із сиром	пиріжки з творогом
соняшникова олія	соняшникове масло
смачна страва	смачне блюдо
тримай виделку	держи вилку
повна склянка	повний стакан

Корисно знати

ЯК ВИБРАТИ СЛОВО

Якщо ви хочете навчитися гарно говорити, то мусите приділяти належну увагу вибору слів. Ваша мова не тому така одноманітна, що складається з невеликої кількості постійно повторюваних слів, а тому, що деякі улюблені слова ви вживаєте надто часто. Говорячи, намагайтеся звертати увагу на ці часто вживані слова або попросіть когось із знайомих стежити за вашою мовою саме щодо цього. Намагайтеся позбутися слів, які ви часто вживаєте. Ці слова можуть бути найрізноманітнішими – один повсякчас повторює *«так би мовити»*, другий – *«так точно»*, третій – *«справді?»*, четвертий – *«чуєш?»* або *«знаєш?»*. Деякі із цих слів можна вилучити, не завдавши ніякої шкоди мовленню, а деякі – замінити іншими словами (*І. Томан*).

Розрізняймо

* * *

Туристи́чний – який стосується туризму, подорожей, здійснюється за певними маршрутами (*туристичний похід, клуб, довідник*).

Тури́стський – який стосується туриста (туристів), призначений для туристів (*туристський маршрут, табір, костюм, велосипед*).

* * *

Сусі́дній – розміщений по сусідству, поруч, поблизу когось або чогось (*сусідня країна, вулиця, квартира, школа*).

Сусі́дський – стосується сусіда, властивий сусідові, складається із сусідів тощо (*сусідське подвір'я, сусідська родина*).

Сусі́дів – належний сусідові (*сусідова хата, коса, сусідів кінь*).

МОЯ СТОРІНКА

Краса мови

ОЦЕ ТАК РЕЧЕННЯ!

Як відомо, для конструювання речень не завжди потрібні два головні члени. Прочитайте текст, складений лише з односкладних речень, – і ви переконаєтесь у їхніх необмежених виражальних можливостях.

* * *

Хмари. Вітер. Сирість. Сирість. Великі й маленькі парасольки. Цілі сім'ї парасольок. Сховаюсь під ними від цього пронизливого дощу. Дощ... Вітер... Кутаюсь у плащ, нахиляю голову та біжу додому.

Гарячий чай. Крісло. Ковдра. Приємна теплота. Дихаю на змерзлі долоні й грію їх об чашку. Хочу вигнати із себе залишки осені, стрибаю, щоб розігнати кров, нарешті втомлююсь і ніби завмираю.

Сідаю в крісло, натягую по самісінькі вуха пухову ковдру і... засинаю.

Сонце. Золото, золото трав, золото дерев. Павутиння. Мільйони ниточок павутиння. І люди. Лежать і бачать чудернацькі сни, схожі на мій (*За матеріалами сайту «УкрЛіб»*).

А чи змогли б ви скласти текст із самих лише односкладних речень?

Цікаво знати

МОВИ, ЩО ЗНИКАЮТЬ

Лінгвісти підрахували, що у світі існують мови, якими розмовляють менше п'ятдесяти осіб. Таких мов близько 350. І саме вони зникають найшвидше. Бо ж навіщо вивчати одну з таких мов, якщо ймовірність зустріти співрозмовника стрімко наближається до нуля. Загалом за останнє тисячоліття на Землі зникли сотні мов. Серед європейських мов перед загрозою зникнення, наприклад, карнійська, бретонська, гасконська мови.

Науковці з тривогою зауважують, що зникнення деяких мов може серйозно збіднити світову культуру. Коли 1992 року дослідники приїхали до Туреччини, щоб записати й порятувати від забуття цю мову, то застали тільки свіжу могилу, а на ній напис: «Тут лежить Теуфік Есенц. Він був останнім чоловіком, який розмовляв мовою *убих*» (За *А. Динько*).

І таке буває

ПАЛІНДРОМИ

Є слова – ну й цікаво!
Є слова – просто диво!
Прочитаймо їх з вами:
чи то зліва направо,
чи то справа наліво –
означають те саме.
Ось дивіться: *корок, біб, око, Кирик, зараз, піп*...
Є ще й інші на умі,
та назвіть ви їх самі.

Д. Білоус

- *Прочитайте речення і слова з початку та з кінця.*

✓ Сіно ніс.
✓ Кіт утік.
✓ Я несу гуся.
✓ Козак з казок.
✓ І лопух у полі.

Де мед?
Пилип
Потоп
шалаш

А чи змогли б ви придумати речення, яке можна однаково читати і з початку, і з кінця?

РЕЧЕННЯ З ОДНОРІДНИМИ ЧЛЕНАМИ

32. ОДНОРІДНІ ЧЛЕНИ РЕЧЕННЯ

Про ознаки однорідності, а також про те, як зв'язати однорідні члени речення

ПРИГАДАЙМО. Які є сполучники сурядності?

341 **А.** З'ясуйте, чи від одного слова залежать виділені однорідні члени в кожному реченні.

1. Падають тепло і глухо яблука в нашім саду (*В. Сосюра*).
2. Вірю в серце твоє і волю, вірю в правду очей твоїх (*Л. Костенко*).

Б. З'ясуйте, чи на те саме питання відповідають та чи одним і тим самим членом речення є виділені однорідні члени.
В. Зробіть висновок про особливості однорідних членів речення.

Ускладнене речення

Просте речення може бути **ускладненим** і **неускладненим.** Ускладнювати речення можуть однорідні члени, звертання, вставні слова (сполучення слів), відокремлені члени.

Ознаки однорідності

Однорідні члени речення – це слова, що рівноправні між собою, стосуються того самого слова, є тим самим членом речення, зазвичай відповідають на те саме питання. НАПРИКЛАД:

як?

1. Я бачив, як туман обіймає небосяг ніжно та тихо (*М. Кривцов*).

про що?

2. Вона заговорила про мужність і зброю (*С. Жадан*).

У реченні може бути не один, а два чи більше **рядів** однорідних членів. НАПРИКЛАД:

що? яке?

Козак має душу широку й серце чисте та бездонне (*Нар. творчість*).

1-й ряд *2-й ряд*

Особливості зв'язку

Для **зв'язку** однорідних членів речення використовуємо сполучники сурядності та інтонацію або лише інтонацію.

Види зв'язку однорідних членів речення

Сполучниковий
(сполучники сурядності та інтонація)
Повітря чисте ***та*** *прозоре*.

Безсполучниковий
(лише інтонація)
Повітря чисте, прозоре.

Змішаний
(поєднано безсполучниковий і сполучниковий зв'язки)
Після дощу повітря свіже, чисте ***та*** *прозоре*.

За допомогою сполучників сурядності та інтонації можемо виражати різні смислові відношення між однорідними членами речення.

Смислові відношення	Сполучники сурядності	Приклад
Єднальні	*і (й), та* (у значенні *і*), *і... і, ні... ні, ані... ані, як... так і, не тільки... але й*	*Ніч тиха* ***й*** *зоряна*.
Протиставні	***а****, але, та* (у значенні *але*), *зате, проте, однак*	*Ніч холодна,* ***але*** *зоряна*.
Розділові	*або, чи, або... або, чи... чи, хоч... хоч, не то... не то, то... то, чи то... чи то*	*Дощ* ***то*** *зашумить,* ***то*** *стихне*.
Зіставні	***а*** (його не можна замінити протиставним *але*)	*Прогнозують не просто вітер,* ***а*** *бурю*.

Однорідні члени речення вимовляємо з інтонацією **пере́ліку** або **протиставлення,** на кожний із них падає логічний наголос.

342 І. Прочитайте виразно речення вголос. Доведіть, що виділені слова є однорідними членами речення.

1. Людина повинна не тільки **різноманітно й збалансовано харчуватися,** а й **підтримувати** свій водний баланс. 2. Дослідження показують, що навіть легке зневоднення може негативно впливати на **пам'ять, уважність.** 3. У разі **хвилювання** або **знервованості** склянка негазованої води допоможе стабілізувати **емоційний** і **психологічний** стан.

ІІ. Назвіть сполучники, за допомогою яких з'єднано однорідні члени речення, та визначте смислові відношення між цими однорідними членами.

343 І. Спишіть речення. Підкресліть однорідні члени відповідно до їхньої синтаксичної ролі. Обведіть сполучники.

ЗРАЗОК. *Я пригорнусь до тебе піснею і яворами* (*Д. Павличко*).

1. Вітер хвилі на руки брав і трусив з них на берег зорі (*М. Вінграновський*). 2. Десна-красна тече у даль, несе кудись мою печаль (*А. Лемпіцький*). 3. У дружбі шукай не вигоди, а щирості (*Нар. творчість*). 4. Побудуєм дім понад абрикосами з неба синього, із хмар пишних (*Л. Якимчук*). 5. Любові й щастя хочеться людині (*М. Рильський*). 6. Надворі **хмариться** чи на дощ, чи на вітер (*С. Васильченко*). 7. Не хочу я ні вічності, ні слави (*Л. Костенко*).

ІІ. Запишіть виділене слово фонетичною транскрипцією.

ІІІ. Запишіть номери речень відповідно до характеристики з таблиці.

Характеристики	
А	У реченні між однорідними членами зіставні смислові відношення.
Б	У реченні між однорідними членами розділові смислові відношення.
В	Речення односкладне з єднальним сполучником.
Г	Речення двоскладне з єднальним сполучником.

344 Виконайте тестові завдання.

1. Однорідними членами ускладнено всі речення, ОКРІМ

А На півдні та сході температура знизиться до осінніх показників.
Б У більшості областей очікуємо хмарну погоду з проясненнями.
В У Херсонській області та в Криму місцями пройде невеликий дощ.
Г Сильні дощі накриють Полтавську й Дніпропетровську області.

2. З'ясуйте, які члени речення є однорідними в кожному реченні.

Речення	*Члени речення*
1 Джмелиний контрабас густиме над травами пахучими й густими (*П. Розвозчик*).	**А** підмети
2 Топчуть ноги радісно і струнко сонні трави на вузькій межі (*О. Теліга*).	**Б** присудки
3 Бігла-бігла дорога кудись і спинилася біля води (*П. Розвозчик*).	**В** додатки
4 Я натомився від екзотики, від хитро вигаданих слів (*М. Рильський*).	**Г** означення
	Д обставини

345 І. ДВА – ЧОТИРИ – УСІ РАЗОМ. Визначте, скільки рядів однорідних членів має кожне речення. Назвіть сполучники, за допомогою яких з'єднано ці однорідні члени.

1. Частіше заглядай до себе в душу й вимітай сміття злоби, пил заздрощів, дрантя гордині (*В. Вовк*). 2. Щастя й радість то завітають, то з хати тікають (*Нар. творчість*). 3. Не зобидь ні старця, ні дитину, поділись останнім сухарем (*М. Луків*). 4. Липневий день догоряє десь за сутінками височенних дубів і лип, палахкотить на золотих банях (*І. Багряний*).

ІІ. Складіть і запишіть речення з двома чи трьома рядами однорідних членів речення.

346 І. Прочитайте текст. З якою метою авторка використала велику кількість цифрової інформації? Поміркуйте, про яких гігантів ідеться в заголовку до тексту.

ВІТРОВІ ГІГАНТИ

Група інженерів працює над створенням вантажного літака «WindRunner». Уже пройдено етапи проєктування, будівництва й сертифікації. Якщо проєкт таки завершать, це буде найбільший літак у світі.

Розробники анонсують, що він перевозитиме ло́паті[1] гігантських вітрових турбін на відстань до 2000 км. Зараз найдовші ло́паті (близько 100 м) використовують лише поблизу місця виготовлення. Поїздами чи вантажівками транспортувати їх неможливо.

Довжина «WindRunner» становитиме 108 м, висота – 18 м, розмах крил – 80 м.

Найбільший літак у світі, відомий на сьогодні, – це український Ан-225 «Мрія», який знищили російські війська у 2022 році під час боїв за Гостомель. Довжина літака – 84 м, висота – 18,2 м, розмах крил – 88,4 м. Важливою його характеристикою була здатність транспортувати надважкі й надгабаритні вантажі. У 2010 році «Мрія» перевезла найдовший вантаж в історії. Це були ло́паті вітрогенератора довжиною 43 м (За *Ю. Кузьменко. Інтернет-видання «Суспільне. Новини»*).

[1] *Ло́пать* – т у т: робоча частина вітрової турбіни плоскої форми.

ІІ. Яку інформацію з тексту можна подати у вигляді таблиці або діаграми? Як ви назвали б цю таблицю чи діаграму? Запропонуйте її структуру.

ІІІ. Знайдіть у тексті речення з однорідними членами. Визначте смислові відношення та види зв'язку між цими однорідними членами.

347 СИТУАЦІЯ. Уявіть, що ви ділитеся зі співрозмовником / співрозмовницею враженнями про погоду. Складіть можливі в цій ситуації чотири речення з однорідними членами за поданими схемами[1].

1. не тільки О, але й О
2. О, проте О
3. ні О, ні О
4. то О, то О

[1] На схемах позначкою **О** показано однорідний член речення.

348 І. Розташуйте речення в такій послідовності, щоб утворити текст. Поділіть утворений текст на три абзаци й запишіть, розкриваючи дужки. Доберіть заголовок.

Для проходження лабір(і,и)нту (не)потрібно бути гімнастом чи крутим каскадером.

Лаз(е,и)рні промені змушують рухати(сь,ся) обережно, а дух суперництва підштовхує до перемоги.

Цей вид активного відпочинку сподобається як дітям, так і дорослим.

Ви відчуєте себе справжніми шпигунами або героями комп(')ютерної гри.

Лазерний лабір(і,и)нт – це не просто чергова розвага, а унікальна пригода.

Але необхідно працювати (в,у) команді, шви(д,т)ко приймати рішення, узгоджувати свої дії.

II. Підкресліть однорідні члени речення відповідно до їхньої синтаксичної ролі.
III. Назвіть сполучники, якими з'єднано однорідні члени речення.

33. КОМА МІЖ ОДНОРІДНИМИ ЧЛЕНАМИ РЕЧЕННЯ

Про те, як уживання розділових знаків між однорідними членами речення залежить від сполучників

349 **А.** У якому реченні немає сполучника між однорідними членами?

1. Я бачив скелястий хребет **і** квітучу долину.
2. Я бачив **і** скелястий хребет, **і** квітучу долину.
3. Я бачив скелястий хребет, квітучу долину.

Б. Скільки сполучників ужито для зв'язку однорідних членів у першому реченні? А в другому? Чи вплинуло це на вживання розділових знаків?
В. Зробіть висновок, від чого залежить уживання розділових знаків між однорідними членами.

Між однорідними членами речення ставимо КО́МУ, **якщо:**	
їх поєднано **без сполучника** О, О, О	*Мене радує небо, дерева, сніг.*
їх поєднано **протиставним** сполучником (*а, але, та (=але), зате, проте, однак*) О, ***але*** О	*Співали неголосно,* ***але*** *дружно.*
їх поєднано **повторюваним** сполучником (*і... і, ні... ні, ані... ані, чи... чи, або... або, то... то, чи то... чи то*) О, *і* О, *і* О ***чи то*** О, ***чи то*** О	*1. Нам потрібна сила,* **і** *сміливість,* **і** *розсудливість.* *2. Сніг сипле* ***чи то*** *з дерев,* ***чи то*** *з неба.*
їх поєднано **парним** сполучником (*не тільки... а й; не тільки... але й, як... так і; не так... як; хоч... але; не стільки... скільки*) ***не тільки*** О, ***а й*** О ***як*** О, ***так і*** О	*Аеропорт обслуговує* ***як*** *пасажирські,* ***так і*** *вантажні літаки.*

їх поєднано сполучниками в **пари**; ко́му в такому разі ставимо між парами, а не перед сполучником О ***й*** О, О ***й*** О	*На ринку продавали фрукти* ***й*** *овочі, м'ясо* ***й*** *молоко.*

НЕ ставимо КОМИ:	
між двома однорідними членами речення, якщо їх поєднано **одиничним** сполучником *чи, або, та (=і), і (й)* О ***і*** О О, О ***і*** О	*З річки доносився дитячий галас* ***і*** *сміх.*
між двома словами, поєднаними повторюваним сполучником, що утворюють фразеологізм: *і сяк і так, і сміх і гріх, ні риба ні м'ясо, ні в тин ні в ворота, ні се ні те, ні світ ні зоря, ні вдень ні вночі, ні туди ні сюди* тощо	*Побажайте нам* ***ні*** *пуху* ***ні*** *пера.* *Прокинувся* ***ні*** *світ* ***ні*** *зоря.*

ЗВЕРНІТЬ УВАГУ!

Перед одиничними сполучниками ***чи, або, та (=і), і (й)*** коми **не** ставимо, якщо ці сполучники поєднують однорідні члени речення. Якщо ж поєднують дві частини складного речення, то ко́му зазвичай **ставимо**. ПОРІВНЯЙМО:

1. Багряне листя під ногами покірно ***й*** *тепло шелестить* (*В. Сосюра*).

2. Пасеться кінь, ***і*** *пахне конюшина* (*М. Савка*).

Коми не ставимо

Пахне грозою ***і*** *яблуками.*

сполучник ***і*** одиничний

Ко́му ставимо

Пахне ***і*** *грозою,* ***і*** *яблуками*

сполучник ***і*** повторюваний

ПУНКТОГРАМА

Кома між однорідними членами речення

350 І. Прочитайте виразно речення вголос. Обґрунтуйте наявність або відсутність розділових знаків між виділеними однорідними членами речення.

1. Над **Россю, Дніпром** і **Сулою** в задумі шепочуть гаї (*В. Симоненко*). 2. Крижини безладно **громадились** і **шурхотіли** в течії повноводдя (*Р. Іванченко*). 3. Теплий краплистий дощ застав і **птахів**, і **людей** серед поля (*В. Земляк*). 4. **Тече** вода в синє море, та **не витікає** (*Т. Шевченко*). 5. Не хочу я ні **вічності**, ні **слави** (*Л. Костенко*). 6. **Любов** і **ласка, нена́висть** і **гнів** спалахують в рядках (*В. Симоненко*). 7. Зима.

Немає їй ні **кінця** ні **краю** (*П. Перебийніс*). 8. Надворі хмариться чи на **дощ**, чи на **вітер** (*С. Васильченко*).

II. Визначте смислові відношення між однорідними членами речення та назвіть сполучники, якими ці однорідні члени з'єднано.

351 I. Спишіть речення. Підкресліть однорідні члени відповідно до їхньої синтаксичної ролі. Розставте пропущені розділові знаки й обґрунтуйте їхнє вживання.

1. Герморюкзак захистить ваші речі від бруду сильного дощу та снігу. Він надійний помічник як під час **походів** так і під час прогулянок. 2. Фізичні вправи позитивно впливають і на здоров'я людини і на її настрій і на зовнішній вигляд. 3. Новітні смартгодинники вимірюють артеріальний тиск і пульс і температуру тіла і вміст кисню в крові. 4. Під час сильного вітру або в період екстремальної посу́хи краще не **розпалювати** вогнища. 5. У цивільній авіації використовують пасажирські й транспортні спортивні й пожежні геологорозвідувальні й санітарні літаки а у військовій – винищувачі ракетоносії штурмовики.

II. Прочитайте вголос речення, дотримуючись відповідної інтонації.
III. Розберіть за будовою виділені слова.

352 I. Перебудуйте кожне речення, з'єднуючи однорідні члени відповідно до однієї з поданих схем. Кожну схему ви можете використати лише раз. Запишіть перебудовані речення, розставляючи розділові знаки.

або О, *або* О | *і* О, *і* О | *як* О, *так і* О | *не тільки* О, *але й* О

1. Читання книг покращує пам'ять і підвищує інтелектуальний рівень людини. 2. Озеро Світязь живиться підземними та атмосферними водами. 3. П'явки ховаються під листям водяних рослин або під камінням. 4. Фізичні активності зміцнюють серцево-судинну систему, підвищують витривалість організму.

II. Складіть і запишіть речення за однією з поданих схем (на вибір).

353 Виконайте тестові завдання.

1. Ко́му потрібно поставити в реченні

А Тинейджери з Києва, Харкова, Львова та Одеси взяли участь у соціологічному дослідженні.
Б Дослідження показало, що молоді люди вболівають за долю країни та хвилюються за близьких чи друзів у ЗСУ.
В Під час війни підлітки або збирали кошти на ЗСУ або плели маскувальні сітки й пакували допомогу.
Г Від поганих новин молодь найчастіше відволікає музика або ігри на комп'ютері чи смартфоні.

2. Правильно розставлено розділові знаки в усіх реченнях, ОКРІМ

А Я вдячний батькам за підтримку, турботу й виховання.
Б Я вдячний батькам і за підтримку, і за турботу, і за виховання.
В Я вдячний батькам за підтримку і турботу, і виховання.
Г Я вдячний батькам як за підтримку, так і за турботу.

3. Прочитайте речення.

Використання азотних добрив(1) чи інших стимуляторів росту(2) може призвести́ до перевищення вмісту нітратів(3) як у фруктах(4) так і в овочах.

Ко́му потрібно поставити на місці цифри

А 1 **Б** 2 **В** 3 **Г** 4

354 I. Прочитайте текст. Обґрунтуйте думку, висловлену в першому реченні.

ДАРМА ВИ НЕ ГРАЄТЕ

Настільні ігри – це не лише розваги. Це **прекрасна нагода** весело й цікаво відпочити з друзями або родиною, розвинути свою логіку, мислення та навички спілкування. Такі ігри є гарним подарунком як для дітей, так і для дорослих чи то на день народження, чи то на Новий рік.

Найпопулярніша настільна економічна гра у світі – «Монополія», мета якої – досягти успіху на ринку нерухомості. Тут ти зможеш стати або мільйонером, або банкрутом.

Однією з версій цієї гри є «Монополія України». Це чудова можливість познайомитися з українською культурою та традиціями. Учасники / учасниці купують, продають або орендують нерухомість у різних містах України. Під час розваги можна відтворювати реальні економічні ситуації. Гра вимагає вміння аналізувати інформацію та ризикувати (*З медіа*).

II. Завдання за текстом та зображеннями.

1. Знайдіть речення з однорідними членами та обґрунтуйте вживання розділових знаків. Яке речення має найбільше однорідних членів?

2. Знайдіть у тексті синонім до кожного виділеного слова. Доберіть ще по кілька синонімів. За потреби скористайтеся словником.

3. Назвіть ігри, зображені на ілюстраціях. Яка з ігор, на вашу думку, відрізняється від усіх інших у цій добірці? Поясніть свою відповідь.

4. Складіть і запишіть речення з однорідними членами, використавши назви кількох зображених настільних ігор.

5. Придумайте запитання з української мови, яке могло б увійти до комплекту карто́к настільної гри «Шевченко питає». Проведіть за бажанням вікторину.

355 І. Спишіть речення, розставляючи пропущені розділові знаки. Обґрунтуйте пунктограми. Підкресліть однорідні члени речення відповідно до їхньої синтаксичної ролі.

1. Я живу у світі любові до людей до землі до квітів (*Г. Дудка*). 2. Оркестр шалів погрожував благав журився і плакав скрипок голосами (*О. Доріченко*). 3. Люблю я осінні квіти прощальну красу вечорів і сині оголені віти і вітру холодного спів (*В. Сосюра*). 4. На синіх долонях вечора **темним** смутком горбатився старий вітряк і в благанні простягав змерзлі руки чи до неба чи до людей (*М. Стельмах*). 5. А літа пливуть за ними, пливуть собі стиха забирають за собою і добро і лихо (*Т. Шевченко*). 6. Додає і наснаги і сили нам любистковий подих землі (*В. Крищенко*). 7. Такої ночі перейду місток ступлю на сніг і подолаю схил (*Ю. Андрухович*).

ІІ. Перебудуйте перше речення так, щоб між однорідними членами був повторюваний сполучник. Запишіть перебудоване речення, розставляючи розділові знаки.
ІІІ. Утворіть усно ступені порівняння від виділеного прикметника.

356 І. Прочитайте речення (окремі розділові знаки пропущено). Скільки рядів однорідних членів є в кожному з них?

1. Життя це ріка, у якій попутно й навально тече минувшина й теперішність добро й зло правда й кривда (*Р. Федорів*). 2. Село гойдалося поміж ніччю і днем то поринало в чорну імлу то підводилося з неї підбадьорювало себе скрипом журавлів цоканням сокир неголосними перемóвками (*Ю. Мушкетик*). 3. Рвучкúй вітер бушував над лісом, і дерева то гули грізно й тривожно то шуміли тихо й приємно (*М. Коцюбинський*). 4. На ставку купались гуси били крилами об воду то сварились то кричали голосним веселим криком (*Олександр Олесь*).

ІІ. Спишіть, розставляючи пропущені розділові знаки. Підкресліть граматичні основи.

357 Спишіть речення, уставляючи на місцях пропусків подані парні сполучники. Кожен сполучник можна використати лише один раз. Розставте розділові знаки.

не тільки… але й	не так… як	як… так і	не тільки… а й

1. Реалізація енергетичних проєктів буде корисною … для України … для Польщі. 2. Український транспортний літак «Руслан» має вантажні люки … в носовій частині … у хвостовій. 3. Бенджамін Франклін був … американським політичним діячем … завзятим мандрівником. 4. Глобальне потепління небезпечне … власне потеплінням … ураганами та сильними дощами, які воно викликає.

358 І. Спишіть речення. Розставте розділові знаки та обґрунтуйте їхнє вживання.

Надвечір подув різкий вітер приніс запах грози і вона прийшла ударила великими як градини **краплями** (*К. Гриб*).

ІІ. Підкресліть члени речення. Надпишіть скорочено над кожним словом частину мови.

ІІІ. Пригадайте кілька фразеологізмів із виділеним словом. Скористайтеся поданими зображеннями-підказками або словником. Поясніть, що означають ці фразеологізми.

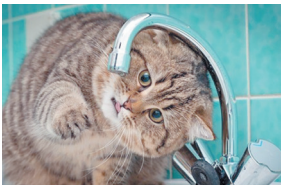

359 Доберіть із художньої літератури або складіть речення з однорідними членами за поданими схемами й запишіть. Обґрунтуйте вживання розділових знаків.

1. О, О *або* О.
2. О *чи* О, О *чи* О.
3. *то* О, *то* О.
4. *як* О, *так і* О.

360 І. Спишіть речення, розкриваючи дужки та розставляючи пропущені розділові знаки. Підкресліть однорідні члени речення відповідно до їхньої синтаксичної ролі.

1. Ми маємо право на сум і любов на **щастя** на сонце і трави (*В. Симоненко*). 2. А кожен з нас і плаче і **сміється** в обіймах днів (*О. Довгоп'ят*). 3. У пеклі цих страждань-терпінь все ж стоїть (золото)верхий Київ Буча і Гостомель і Ірпінь (*О. Ірванець*). 4. Б'є копитом (не)загнузданий кінь і зривається і л(е,и)тить вихором (на)вмання (*Р. Іваничук*). 5. У поле до ріки іду я не гуляти а слухать сте(ш,ж)ку хвилю колоски (*М. Федунець*). 6. У парку можна покататися як на роликах так і на гіроскут(е,и)рі (*З оголошення*). 7. Українська вишивка пр(и,е)ховує в собі кохання та страждання радість і смуток (*З довідника*).

ІІ. Побудуйте схему розташування однорідних членів у першому реченні. Складіть і запишіть за цією схемою своє речення.

ІІІ. Запишіть виділені слова фонетичною транскрипцією. У якому з них звуків більше, ніж букв?

361 Напишіть відгук (0,5 сторінки) про віртуальну екскурсію до музею або подорож історичними місцями. Використайте речення, ускладнені однорідними членами. Віртуальні подорожі ви можете здійснити на вебсайтах «Музейний портал», «Сім чудес України», Національного музею історії України, Національного науково-природничого музею.

34. ОДНОРІДНІ Й НЕОДНОРІДНІ ОЗНАЧЕННЯ

Про те, коли два й більше означень однорідні та про інтонування речень із такими означеннями

ПРИГАДАЙМО. Що таке означення та означувані слова?

362 **А.** Знайдіть у першому реченні означення. Як вони характеризують іменник *іграшки*: з одного боку (за кольором, матеріалом або смако́м) чи з різних?

Однорідні означення	*Неоднорідні означення*
У музеї зібрали колекцію дерев'яних, глиняних, тканинних іграшок.	На виставці можна побачити старовинні глиняні іграшки.

Б. Знайдіть означення в другому реченні. Поміркуйте, з якого боку (за кольором, розміром, матеріалом, часом створення) кожен із них характеризує іменник *іграшки*.
В. Зробіть висновок, за якої умови означення будуть однорідними.

Однорідні означення

Два й більше означень можуть бути однорідними або неоднорідними.

Однорідними є означення, які:	
характеризують предмет з одного боку, наприклад за кольором, розміром, смаком, матеріалом, температурою тощо	*білі, червоні, жовті троянди* *колір*
указують на споріднені ознаки предмета, становлять низку позитивних чи негативних ознак	*світле, безхмарне небо*; *лапатий, волохатий сніг*
підсилюють, пояснюють одне одного	*надхмарні, космічні* висоти
виступають епітетами (часто вжиті в переносному значенні)	*безкрайнє, мертве поле*

Однорідними також уважаємо два означення, перше з яких **непоширене**, а друге – **поширене** (виражене прикметниковим чи дієприкметниковим зворотом). ПОРІВНЯЙМО:

1. Глибоко запалі сірі очі. (неоднорідні)

2. Сірі, глибоко запалі очі. (однорідні)

Означення, які стоять після означуваного слова або між якими є сполучник, **зазвичай однорідні.** НАПРИКЛАД: *Розкинувся степ тривожний, мрійливий.*

Неоднорідні означення

Неоднорідні означення характеризують предмет із різних боків, називають його різнопланові ознаки (колір і розмір; матеріал і колір; розмір і матеріал тощо). НАПРИКЛАД: *1. Вантаж доставили українським транспортним літаком. 2. Скрипіла велика стара груша.*

Перше з неоднорідних означень стосується всього подальшого словосполучення, а не безпосередньо означуваного слова:

який?
український | *транспортний літак*

яка?
велика | *стара груша*

Неоднорідними завжди є означення, виражені сполученням займенника й прикметника. НАПРИКЛАД: *мій найкращий друг.*

ЗВЕРНІТЬ УВАГУ!

Між однорідними означеннями **ставимо ко́му** відповідно до загальних правил уживання розділових знаків між однорідними членами речення, а між неоднорідними означеннями **коми не ставимо.**

ПОРІВНЯЙМО:

Неоднорідні означення

Бурхливе вечірнє море.

характеризують предмет із різних боків: 1) за станом; 2) за часом доби.
Не можна поставити сполучника ***і***

Однорідні означення

Лагідне, ніжне море.

споріднені ознаки; епітети.
Можна поставити сполучник ***і***

363 І. Визначте, у яких реченнях підкреслені означення однорідні, а в яких – неоднорідні. Назвіть означувані слова.

1. У густім зеленім березовім га́ю над Дністром весело щебетали пташки (*І. Франко*). 2. За шкільними партами схилились чорняві, біляві, русяві голівки (*І. Цюпа*). 3. А перед нашими очима біжать сірі, сумні, осінні лани (*О. Івченко*). 4. У море впало кілька здорових, важких крапель дощу (*І. Нечуй-Левицький*). 5. І так повзла зима заметільна, сніжна, морозна (М. Рильський). 6. Ніч розкинула над селом своє темне, усипане зорями шатро (*І. Цюпа*). 7. Нарівні з вікном тьмяно біліли припорошені пилом розквітлі акації. (*Олесь Гончар*).

ІІ. Поясніть, чому в першому та сьомому реченнях не ставимо коми між підкресленими означеннями.

364 КОЛО ДУМОК. Чому в першому реченні між означеннями є кома, а в другому – немає? Звірте свою відповідь із міркуванням, поданим нижче.

1. Назустріч вийшов **плечистий, сильний** парубок.
2. Назустріч вийшов **плечистий вусатий** парубок.

МІРКУЄМО. Зазвичай у нашій свідомості означення *плечистий* асоціюється із сильною, мужньою людиною, а не просто розміром плечей. Отже, у першому реченні означення характеризують особу з одного боку та є низкою позитивних ознак, крім того, між ними можна умовно поставити сполучник ***і***. Такі означення вважаємо однорідними й між ними ставимо кому.

365 І. Спишіть речення, розставляючи пропущені розділові знаки. Обґрунтуйте вживання розділових знаків. Підкресліть однорідні й неоднорідні означення.

1. Великими блакитними очима дивлюся я довірливо на світ (*В. Симоненко*). 2. Настав похмурий задушливий вечір (*М. Старицький*). 3. Падав тихий лапатий сніг (*О. Чорногуз*). 4. І пада сніг лапатий волохатий (*М. Рильський*). 5. Цілує сонце рушники у чистій материній хаті (*Д. Луценко*). 6. Між листом зашелестів густий рівний дощ (*С. Васильченко*).

ІІ. Складіть усно одне речення, використавши прикметники *теплий*, *лагідний* як однорідні означення. Форму прикметників можна змінювати.

Ставимо КОМУ	НЕ ставимо коми
Висока, *обсипана снігом* *груша.*	*Обсипана снігом* *висока* *груша*
прикметник + дієприкметниковий зворот	дієприкметниковий зворот + прикметник

366 І. Перебудуйте речення так, щоб неоднорідні означення стали однорідними. Запишіть перебудовані речення, розставляючи розділові знаки.

ЗРАЗОК. *Продаємо огороджену парканом невелику ділянку землі.* → *Продаємо невелику, огороджену парканом ділянку землі.*

1. Стартували про́дажі оснащеного камерою нового покоління енергоефективного смартфона. 2. Експерти радять замість переповненого туристами метушливого Парижа відвідати французьке місто Реймс. 3. Продаємо підключений до газопостачання нови́й будинок у затишному місці. 4. Виготовлений із надміцних матеріалів керамічний фільтр для води ідеальний для використання в екстремальних умовах. 5. Приготуйте посипане цукровою пудрою хрустке печиво з апельсиновою цедрою.

II. Підкресліть однорідні члени речення відповідно до їхньої синтаксичної ролі.
III. Прочитайте виразно вголос перші два подані та перебудовані речення.

367 І. Прочитайте текст. Назвіть 3–4 ключові деталі рекламованого товару, на яких зосереджує увагу продавець. Яка із зображених моделей велосипедів якнайточніше підходить до цього допису? Поясніть свою відповідь.

Триколісний вантажний велосипед ідеально підходить як для прогулянок, так і для поїздок у магазин, на дачу тощо. Це чудове рішення для перевезення неважких і малогабаритних вантажів.

Загальна вантажопідйомність до 150 кг. Велика задня корзина для вантажів до 20 кг. Передній кошик як додаткова опція.

Пропонована модель має надійну сталеву раму, м'яке регульоване широке сидіння, високе зру́чне кермо. Коле́са з подвійним алюмінієвим ободом.

Надійний, комфортний, якісний транспортний засіб виготовлено у світлих кольорах. Не втрачайте шансу підкорити дороги (*З реклами*).

II. Випишіть із тексту спочатку однорідні означення разом з означуваними словами, а потім – неоднорідні.
III. Скільки рядів однорідних членів є в першому реченні? Визначте смислові відношення між цими однорідними членами речення.

368 І. Поширте усно подані речення спочатку однорідними означеннями, а потім – неоднорідними.

ЗРАЗОК. *Пішов дощ.* → *Пішов тихий, теплий дощ. Пішов тихий осінній дощ.*

1. Прийшов вечір. 2. Опустився туман. 3. Розгулявся вітер. 4. Принишк ліс.

ІІ. Складіть усно невелику розповідь, увівши до неї якомога більше утворених речень з однорідними чи неоднорідними означеннями.

369 СИТУАЦІЯ. Уявіть, що ви працюєте у сфері рекламних послуг. Вам запропонували прорекламувати зображений на фото комплект плетених меблів із лози, або комфортабельний транспортний засіб, або нову вишукану колекцію суконь.
Оберіть одне зображення та напишіть відповідний рекламний текст (4–5 речень). Використайте неоднорідні й однорідні означення.

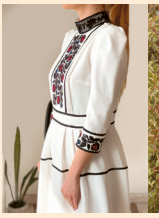

370 Виконайте тестові завдання.

1. Однорідними означеннями ускладнено речення (*розділові знаки пропущено*)

А Над Харковом іде справжній тропічний дощ.
Б На горі височів зелений запорозький дуб.
В Зимовим садом носився холодний пронизливий вітер.
Г Край села притулився низький дерев'яний будинок.

2. Пунктуаційну помилку допущено в реченні

А Настурція, і півонія, і айстра росли біля хати кущами (*Є. Гуцало*)
Б Темні, дрімучі бори переходять у густі чагарники (*В. Козаченко*).
В Ви знаєте, як липа шелестить у місячні весняні ночі? (*П. Тичина*)
Г Довга, затяжна, волинська осінь (*М. Олійник*).

371 І. Спишіть спочатку речення з однорідними означеннями, а потім – з неоднорідними. Поставте пропущені розділові знаки. Підкресліть означення.

1. Холодна кришталева блакить віщувала світанок (*З. Тулуб*). 2. Тепла липнева ніч пролітає садками посадками (*О. Гончар*). 3. І на слова мої дивилася вода кленовими осінніми очима (*М. Вінграновський*). 4. Широкий синій Дніпро оперізував Київ (*З. Тулуб*). 5. Весь чарівний барвистий світ мінився і прозорився (*Ірина Вільде*). 6. Над озером схилилося з десяток старих розлогих верб (*В. Рутківський*). 7. На пляжах купинням зачорніли викинуті **прибоєм** морські водорості (*Олесь Гончар*). 8. Тільки рівненькі **посаджені** під шнурок кленочки тополі дубки ясени пнуться до сонця (*Г. Тютюнник*).

ІІ. Складіть і запишіть одне речення з однорідними означеннями та одне – з неоднорідними.
ІІІ. Запишіть виділені слова фонетичною транскрипцією. Укажіть кількість звуків і букв.

35. УЗАГАЛЬНЮВАЛЬНІ СЛОВА В РЕЧЕННЯХ З ОДНОРІДНИМИ ЧЛЕНАМИ

Про слова, які об'єднують однорідні члени речення, а також про розділові знаки в реченнях із такими словами

372 **А.** Визначте, де стоять виділені узагальнювальні слова – перед однорідними членами чи після них.

1. **УСЕ** заметено снігом: тротуар, дорога, стадіон.
2. Тротуар, дорога, стадіон – **УСЕ** заметено снігом.

Б. Зіставте два речення, поясніть відмінність у вживанні розділових знаків.
В. Зробіть висновок про вживання двокрапки й тире в реченнях з однорідними членами та узагальнювальними словами.

Узагальнювальне слово

У реченні перед однорідними членами або після них може бути узагальнювальне слово (словосполучення).

Узагальнювальне слово (словосполучення) своїм значенням об'єднує однорідні члени та виражає загальне поняття щодо них. НАПРИКЛАД:

скрипка, віолончель, рояль, бандура — музичні інструменти *(узагальнювальне словосполучення)*

бриз, мусон, суховій, зефір — вітри *(узагальнювальне слово)*

Узагальнювальними словами можуть бути іменники, займенники (***усе***, ***усі***, ***ніхто***, ***ніщо***, ***кожний*** та ін.), прислівники (***скрізь***, ***усюди***, ***завжди***, ***ніде*** та ін.). НАПРИКЛАД: *1. Трохи далі ростуть могутні* ***дерева****: дуб, граб, берест* (*С. Хаврусь*). *2.* ***Скрізь*** *земля: згори і знизу, праворуч і ліворуч* (*О. Іваненко*).

Розділові знаки

У реченні з узагальнювальним словом та однорідними членами ставимо або **двокрапку**, або **тире**, або **двокрапку й тире**. Це залежить від місця розташування узагальнювального слова.

Узагальнювальне слово стоїть ПЕРЕД однорідними членами → Ставимо ДВОКРАПКУ перед однорідними членами речення: ***Скрізь*** *тихо: і в лісі, і в горах.*

Узагальнювальне слово стоїть ПІСЛЯ однорідних членів → Ставимо ТИРЕ після однорідних членів речення: *І в лісі, і в горах –* ***скрізь*** *тихо.*

Узагальнювальне слово стоїть ПЕРЕД однорідними членами, а після них речення продовжується

Ставимо ДВОКРАПКУ перед однорідними членами речення, а після них – ТИРЕ

***Скрізь**: і в лісі, і в горах – тихо.*

Якщо перед однорідними членами речення стоять слова ***як-от***, ***а саме***, ***наприклад***, то перед цими словами ставимо **ко́му**, а після них – **двокрапку**. НАПРИКЛАД: *Весільний обряд складається з трьох частин, **а саме**: заручин, сватання та весілля*.

двокрапка	**тире**	**двокрапка й тире**	Δ, *як-от:* О, О, О Δ, *а саме:* О, О, О Δ, *наприклад:* О, О, О
Δ : О, О, О	О, О, О – Δ	Δ : О, О, О – …	

Умовні позначення: Δ – узагальнювальне слово; О – однорідний член речення.

Інтонація

Якщо узагальнювальне слово стоїть перед однорідними членами речення, то голос на ньому знижуємо, а перед однорідними членами робимо невелику паузу.

Якщо узагальнювальне слово стоїть після однорідних членів речення, то голос на ньому підвищуємо, а після однорідних членів робимо тривалу паузу.

ЗВЕРНІТЬ УВАГУ!

Узагальнювальне слово є тим самим членом речення, що й однорідні члени. НАПРИКЛАД: *1. У кав'ярні продають смачну **випічку**: торти, тістечка, пироги. 2. Жито, пшениця та овес – **усе** цього тижня поспіло.*

373 Прочитайте виразно речення вголос. Доведіть, що виділені слова є узагальнювальними. Яке місце займає кожне з них: перед однорідними членами чи після них? Обґрунтуйте вживання двокрапки й тире.

1. Бачиш, скільки в степу живих **друзів**: і жайворонків, і орлів, і чорногузів, і ящірок (*Ю. Яновський*). 2. Щастя – це трикутник, а в ньому є три **сторони**: віра, надія, любов (*Б.-І. Антонич*). 3. Ні спека дня, ні бурі, ні морози – **ніщо** не вб'є любов мою живу (*В. Сосюра*). 4. **Усюди**: і на вулицях, і круг стадіону, і обабіч дороги – росли молоді осокори (*В. Собко*). 5. На врожайність дерев упливають різні **фактори**, як-от: ґрунт, освітленість, вологість (*З довідника*).

374 І. Спишіть речення, розставляючи пропущені розділові знаки. Підкресліть однорідні члени речення та узагальнювальні слова відповідно до їхньої синтаксичної ролі.

1. У багатьох містах світу встановлено пам'ятники собакам у Парижі й Берліні Києві й Одесі. 2. Для виділення членів речення ви-

користовують різні засоби а саме порядок слів, розділові знаки, паузи. 3. «Кавказ» «Захар Беркут» «Давня казка» «Лебеді материнства» ці твори стали класикою української літератури. 4. Відповідальність і щирість і старанність і доброта усе це утворює людську порядність. 5. Козаки були озброєні вогнепальною зброєю мушкетами пістолями й рушницями. 6. Насіння гарбуза багате на поживні речовини наприклад калій і магній.

II. Визначте в кожному реченні смислові відношення між однорідними членами.

375 Пригадайте назви художніх творів за поданими зображеннями та прізвищами авторів. Складіть і запишіть два речення з однорідними членами та узагальнювальними словами, використовуючи або назви цих творів, або клички тварин із них, або імена й прізвища авторів.

Володимир Дрозд

Микола Вінграновський

Борис Харчук

376 I. Прочитайте текст. Поміркуйте, з якою метою проводять книжкові фестивалі.

ЗАПРОШУЄ «КНИЖКОВА КРАЇНА»

(1)Книголюбів, видавців, письменників, культурних діячів – усіх об'єднав фестиваль «Книжкова країна». **(2)**У перший день фестивалю 114 гостей уголос прочитали вірш Василя Стуса, установивши національний рекорд.

Фото від пресслужби «Книжкової країни», м. Київ. 2024 р.

(3)Наступні дні фестивалю запам'яталися різноманітними активностями: презентаціями нових книг, врученням премії книжкових блогерів, тренінгами зі створення кіносценаріїв, квестами тощо. **(4)**Учасники мали змогу зіграти в настільні ігри з відомими літераторами, а саме: Павлом Дерев'янком і Сашком Дерманським.

(5)Після завершення заходу понад 60 % гостей розповідали, що «Книжкова країна» надихнула їх читати більше, і майже всі стверджували, що стали щасливішими завдяки фестивальній атмосфері (*За матеріалами вебсайту «Вечірній Київ»*).

II. Завдання за текстом.

1. На основі прочитаного оберіть ДВІ правильні нерівності, якщо:
a – кількість гостей фестивалю, які стали щасливішими;
b – кількість гостей, яких фестиваль надихнув читати більше.

А $a < b$ **Б** $a \leqslant b$ **В** $a > b$ **Г** $a \neq b$

2. Випишіть номери речень з однорідними членами. Зачитайте ці речення виразно вголос спочатку з узагальнювальними словами, а потім – без них.
3. Обґрунтуйте вживання розділових знаків у реченнях з однорідними членами.
4. Спишіть одне речення з однорідними членами (на вибір). Підкресліть члени речення.
5. Запишіть одне з використаних у тексті чисел словами й провідміняйте.
6. ПОПРАЦЮЙТЕ В ПАРАХ. Уявіть, що ви організатори / організаторки книжкового фестивалю. Доберіть оригінальну назву для свого заходу. Презентуйте її однокласникам / однокласницям.

377 Напишіть повідомлення (8–10 речень) для соціальних мереж про проведення в травні цього року одного із запропонованих нижче фестивалів. Зазначте, де проходитиме захід, хто братиме участь, які працюватимуть локації тощо.

Використайте в тексті щонайменше два речення з однорідними членами та узагальнювальними словами. За потреби скористайтеся зразками, перейшовши за посиланням *https://cutt.ly/BeFPlJbA* або сканувавши QR-код.

Фестивалі: «Книжкова країна», «Країна мрій», «Місто професій», «Місто чарівників і чарівниць», «Планета творчості», «Планета динозаврів», «Подорож у часі й просторі».

378 I. Доповніть речення поданими узагальнювальними словами. Кожне узагальнювальне слово можна використати лише раз. Запишіть доповнені речення, ставлячи розділові знаки.

нічо́го	скрізь	повсюди	усе	ніде

1. Стоячи в тумані, я не бачив округ себе ні стіни ні вікон ні дверей. 2. Надворі лежала роса на траві пелюстках квітів павутині. 3. І кам'яні гроти і дзеркальні ставки і рідкісні рослини можна побачити в дендропарку. 4. На початку березня снігу немає вже ні на полях ні на городах. 5. Попереду й позаду ліворуч і праворуч безмежні простори.

II. Побудуйте до кожного речення схему розташування однорідних членів та узагальнювального слова.
III. Надпишіть скорочено над кожним словом першого речення частину мови.

379 Складіть і запишіть речення з однорідними членами за поданими схемами.

1. Δ: і О, і О, і О.
2. О і О, О і О – Δ.
3. Δ: О, О, О – … .
4. Δ, а саме: О, О і О.

380 I. Перебудуйте речення так, щоб узагальнювальні слова стояли після однорідних членів. Запишіть перебудовані речення, ставлячи розділові знаки.

ЗРАЗОК. *У віночок вплітають* ***різні квіти:*** *чорнобривці, ромашки, волошки, барвінок.* → *Чорнобривці й ромашки, волошки й барвінок –* ***різні квіти*** *вплітають у віночок.*

1. Дощило скрізь: над яром, над болотами, над лісом (*В. Шкляр*). 2. Усе тут мовби однакове: і похилі до води вільхи, і засніжені береги (*П. Загребельний*). 3. А життя було усюди: і на землі, і у воді, і в повітрі (*Олег Ольжич*). 4. Усе навколо лиш для нас з тобою: ці сині квіти, ця пахка земля (*О. Довгоп'ят*).

II. Прочитайте вголос подані й перебудовані речення, дотримуючись відповідної інтонації.

381 ПОПРАЦЮЙТЕ В ПАРАХ. Розподіліть між собою записані біля зображень узагальнювальні словосполучення. Складіть і запишіть зі своїми словосполученнями речення з однорідними членами. Перевірте одне в одного правильність виконання.

види спорту

кондитерські вироби

види мистецтва

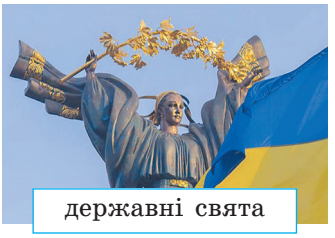
державні свята

листяні дерева

домашні улюбленці

382 I. Випишіть послідовно номери речень, у яких є узагальнювальні слова (*окремі розділові знаки пропущено*).

1. А цій землі нічого не забракло ні рік ні моря ні озер ні трав (*Л. Костенко*). 2. Мені наснилось літо на стежині садок вишневий світло у вікні (*З. Солярик*). 3. Нічим я не надúхався іще ні веснами ні тихим падолистом (*М. Ткач*). 4. А на Десні краса! Лози висип кручі ліс усе блищить і сяє на сонці (*О. Довженко*). 5. Материна любов піклування батькове усе докупи

Дешифратор

1 Н	2 Е	3 О
4 Ж	5 А	6 Б

злилося переплелося (*Б. Грінченко*). 6. І барвінком і рутою і рястом квітчає весна землю... (*Т. Шевченко*).

КЛЮЧ. Використавши дешифратор, прочитайте закінчення прислів'я *«Гірше болить від язика, ніж від ...»*.

II. Спишіть речення, розставляючи пропущені розділові знаки. Підкресліть узагальнювальні слова та однорідні члени речення відповідно до їхньої синтаксичної ролі.

383 I. Об'єднайте подані слова (сполучення слів) так, щоб відновити речення з повісті О. Донченка «Лісничиха». Скористайтеся схемою-підказкою.

II. Запишіть відновлене речення. Підкресліть члени речення.

384 Перебудуйте речення так, щоб у кожному з них поставити і двокрапку, і тире. Запишіть утворені речення.

1. Автотраси звідси йдуть скрізь: на схід і захід, на південь і північ.
2. Мудрість пращурів, досвід віків, заповіді батьків – усе береже рідна мова.

385 I. **Гра «Крилаті українці».** Прочитайте перелік імен і прізвищ.

Андрій Воронін, Євген Коноплянка, В'ячеслав Деркач, Михайло Гайворонський.

Поміркуйте, кого з поданих нижче українських гетьманів та оперних співаків можна приєднати до наведеного вище переліку.

II. Складіть і запишіть два речення з однорідними членами, використавши узагальнювальні слова *гетьмани*, *співаки*.

386 Виконайте тестові завдання

1. Двокрапку потрібно поставити в реченні

А Ні грибів, ні ягід не було в лісі.
Б У лісі не було ні грибів, ні ягід.
В Не було в лісі ні грибів ні ягід.
Г Нічого в лісі не було ні грибів, ні ягід.

2. Пунктуаційну помилку допущено в реченні

А Мати дала нам і сонце, і долю (*В. Крищенко*).
Б У слові є все: злагода, спокій, надія (*П. Загребельний*).
В Карі очі, чорні брови усе в ній сміється (*Л. Куліш*).
Г Ще мить тому і земля, і небо, і гори були сірими (*М. Кідрук*).

387 І. Спишіть речення, розставляючи пропущені розділові знаки. Підкресліть однорідні члени та узагальнювальні слова відповідно до їхньої синтаксичної ролі.

1. У драмі людській небагато дій дитинство юність молодість і старість (*Л. Костенко*). 2. Усе знайоме й рідне до болю в душі і криниця в саду і червона калина (*М. Луків*). 3. Ходить сонний ранок по траві і вітає квіти степові ковилу горицвіт воронець молочай волошку і чебрець (*А. Качан*). 4. Степ і лиман озеро й море усе закуталось у чарівний тихий світ (*І. Нечуй-Левицький*). 5. Я грав музику великих митців Верді Бетховена Шопена Чайковського Лисенка (*П. Загребельний*). 6. Багато українських міст славиться своїми театрами наприклад Київ Одеса Львів і Харків (*З медіа*).

ІІ. Побудуйте схеми розташування однорідних членів та узагальнювальних слів у трьох реченнях (на вибір).
ІІІ. Провідміняйте одну назву міста, згадану в останньому реченні (на вибір).

36. ТИПОВІ ПОМИЛКИ ПІД ЧАС ПОБУДОВИ РЕЧЕНЬ З ОДНОРІДНИМИ ЧЛЕНАМИ

Про те, як уникнути непорозумінь

388 **А.** Прочитайте фрагмент діалогу. Якої помилки припустився Ярослав?

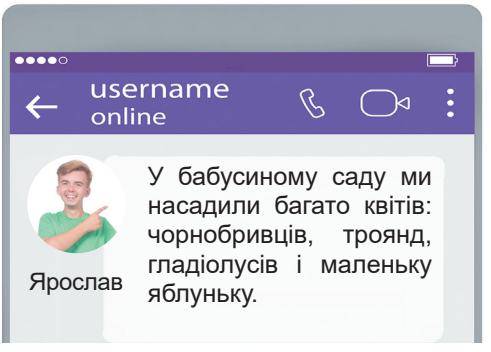

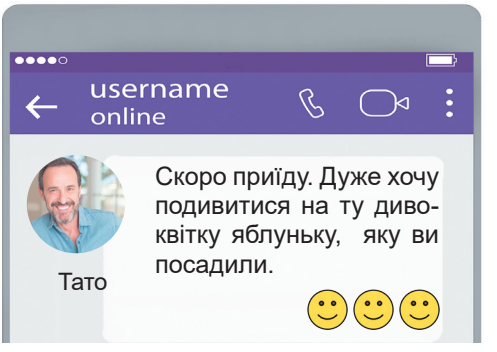

Б. Прочитайте подане нижче речення з твору шестикласника. Чому воно викликає посмішку?

Зеленіли поля, ліси, цибуля.

В. Поміркуйте, на що потрібно звертати увагу, будуючи речення з однорідними членами.

Будуючи речення з однорідними членами, потрібно дотримуватися певних вимог.

1. Однорідні члени речення поєднуємо в групи предметів, понять, явищ одного рівня.

Правильно	НЕправильно
Зеленіли сосни й дуби.	*Зеленіли сосни й дерева.*
Пацієнта оглянули хірург й окуліст.	*Пацієнта оглянув лікар і хірург.*

2. Однорідні члени речення граматично однаково мають залежати від головного слова.

Правильно	НЕправильно
Люблю кінофільми й музику.	*Люблю кінофільми й слухати музику.*
Здоровий спосіб життя – це правильне харчування та заняття спортом.	*Здоровий спосіб життя – це правильне харчування та займатися спортом.*

3. Однорідні члени речення узгоджуємо з узагальнювальним словом.

Правильно	НЕправильно
Посадили дерева: грушу, сливу, черешню.	*Посадили дерева: груша, слива, черешня.*

4. Різні прийменники біля однорідних членів речення НЕ випускаємо.

Правильно	НЕправильно
*Дерева посадили на площах і **в** парках*	*Дерева посадили на площах і парках.*

5. Речення з однорідними членами має бути однозначним для сприйняття.

Правильно	НЕправильно
Купили лимони й солодкі апельсини.	*Купили солодкі апельсини й лимони.*
Намалювали огірки й червоні яблука.	*Намалювали червоні яблука й огірки.*

389 Відредагуйте усно речення. Поясніть суть допущених помилок.

1. Вишиванки носять діти, молодь, студенти, дорослі. 2. На свято одягають вишиванки та вишиті сорочки́. 3. Мама склала в шафі хусти́нки, рушники, одяг, сорочки. 4. У саду посадили квіти, айстри, волошки. 5. На грядці зібрали зелені огірки та буряки. 6. Сильний вітер нагинав тополі, дерева, зривав дахи з будинків. 7. Артисти виступали в Україні, Польщі, Європі, Сполучених Штатах Америки. 8. Гра в шахи – моє хобі й улюблене заняття. 9. На полях, лісах і садках лежить сніг. 10. Змагання провели на стадіоні й спортзалі.

ЗВЕРНІТЬ УВАГУ!

Частини парних сполучників *не тільки... а й*; *як... так і*; *не стільки... скільки* ставимо безпосередньо перед однорідними членами. ПОРІВНЯЙМО:

Правильно	НЕправильно
Принесли не тільки морозиво, але й цукерки.	*Не тільки принесли морозиво, але й цукерки.*
Прийшов як Євген, так і Дарина.	*Як прийшов Євген, так і Дарина.*

390 I. Спишіть речення, виправляючи допущені помилки у вживанні парних сполучників.

1. Узимку діти не тільки катаються на ковзанах, а й на лижах. 2. Багато цікавого можна як прочитати в соцмережах, так і в газетах. 3. Восьмикласники не тільки відвідали краєзнавчий музей, а й виставку робіт народних умільців. 4. Діти відвідали не тільки історичний музей, а й побували в картинній галереї. 5. Як дізналися про моря, так і про океани. 6. Не тільки міцну деревину з красивим малюнком має клен, а й горобина.

II. Підкресліть однорідні члени речення відповідно до їхньої синтаксичної ролі.

391 Складіть за однією з поданих ілюстрацій допис для соціальних мереж (5–6 речень) про те, як ми можемо допомогти довкіллю. Використайте однорідні члени речення відповідно до схем, поданих під ілюстраціями.

✓ як О, так і О
✓ О, О або О

✓ не тільки О, але й О
✓ то О, то О

392 Прочитайте оголошення. Які помилки в них допущено? Поясніть свою відповідь.

393 СИТУАЦІЯ. Уявіть, що вам доручили самостійно скласти список товарів повсякденного вжитку, які потрібно купити для потреб вашої родини на наступний тиждень. Спрогнозуйте основні потреби й укладіть невеликий список. Складіть і напишіть на основі свого списку три речення з однорідними членами та узагальнювальними словами.

- ✓ продукти харчування
- ✓ молочні продукти
- ✓ солодощі
- ✓ фрукти та овочі
- ✓ десерти
- ✓ спеції
- ✓ крупи
- ✓ парфумерно-косметичні вироби
- ✓ побутова хімія
- ✓ засоби гігієни

394 I. Прочитайте речення, поясніть суть допущених помилок. Запишіть речення правильно.

1. Артисти цирку виступали на маленьких відкритих майданчиках і великих залах. 2. Вітер гнув тополі, дерева, здіймав і **крутив** курявою над полем. 3. У гідропарку діти відпочивали не лише біля річки, але й каталися на каруселях. 4. Різьбярі з усіх порід дерев люблять липу за те, що її деревина як у роботі легка, так і м'яка. 5. Народ не тільки творить матеріальні цінності, а й скарби культури. 6. Батькам заборонено лишати вдома без нагляду маленьких дітей і не дозволяти їм гратися сірниками. 7. Книжковий фестиваль відвідали як книголюби, так і жителі столиці. 8. З дитинства Назар любив і демонстрував неабиякі **здібності** в спорті.

II. Підкресліть у першому та другому реченнях члени речення.

III. Замініть усно виділені слова синонімами. За потреби скористайтеся словником.

395 Виконайте узагальнювальні тестові завдання з теми «Речення з однорідними членами».

1. Однорідні члени є в реченні

А Оця реальна мить вже завтра буде спомином (*Л. Костенко*).
Б У холоднім надвечір'ї тремтіло наїжачене сонце (*М. Стельмах*).
В Суха, порепана дорога повзе, як спраглий крокодил (*Л. Костенко*).
Г Шалені мрії мої летять за обрій Землі (*С. Фоменко*).

2. Пунктуаційну помилку допущено в реченні

А Не забудьте з друзями розмови, і весни, і юності ходи (*О. Ющенко*).
Б Ні світ, ні зоря я прибігла на автобусну зупинку (*О. Слоньовська*).
В Так чогось хочеться гарного у світі і для себе, і для людей (*В. Стельмах*).
Г І я іду, і падаю, і знов спішу вперед або плетусь назад (*В. Симоненко*).

3. Тире потрібно поставити в реченні (*окремі розділові знаки пропущено*)

А І дерева, і кущі, і городину вирощують на дачній ділянці.
Б Навесні обкопують садові дерева яблуню, грушу, вишню, сливу.
В Кожен кущик, кожна стеблинка усе потребує бережливого ставлення.
Г Усюди стояли горщики з квітами на столі, на підвіконні, на підлозі.

4. Ко́му потрібно поставити між виділеними означеннями

А **Сире неочищене** насіння гарбуза зберігають у прохолоді.
Б Деякі рослини не люблять **прямих сонячних** променів.
В Одяг оздобили **яскравими декоративними** елементами.
Г **Веселі невгамовні** зірки щоночі ваблять нас таємницями.

5. Пунктуаційну помилку допущено в усіх реченнях, ОКРІМ

А Діти купили посипане цукровою пудрою, хрумке печиво.
Б Витоптана грибниками, вузька стежка вела до озера.
В Виблискує на сонці старенький, критий залізом дах.
Г Майоріла на обрії вкрита білим цвітом, самотня абрикоса.

6. Доберіть речення до кожної умови вживання тире (*одне речення зайве*).

Умова вживання тире	*Речення*
1 тире між підметом і присудком	**А** Мости, семафори, тунелі – усе втікає назад (*І. Багряний*).
2 тире на місці пропущеного члена речення	**Б** Нікчемність – рідна сестра підлості (*В. Сухомлинський*).
3 тире після однорідних членів речення перед узагальнювальним словом	**В** До правди сповнені любов'ю, до кривди – ненавистю вщерть (*В. Сосюра*).

7. Потрібно відредагувати всі речення, ОКРІМ

А На фестивалі були відомі поети та письменники.
Б Міський транспорт перевозить пасажирів і школярів.
В Нагородили юристів, учителів, економістів, лікарів.
Г Купили канцелярські товари: ручки, ножиці, лампи.

Культура мовлення

Уникаємо помилок

Правильно	НЕправильно
Фірма купила **принтери** й канцелярські товари: олівці, ручки, клей, ножиці.	Фірма купила канцелярські товари: олівці, ручки, клей, ножиці, **принтери**.
На зустрічі були відомі **письменники**. На зустрічі були **поети** й **прозаїки**.	На зустрічі були **поети** й **письменники**.
Обкопали дерева: яблун**ю**, грушу, вишн**ю**.	Обкопали дерева: яблун**я**, груш**а**, вишн**я**.
Ми цінуємо наших переможців і пишаємося ними.	Ми цінуємо й пишаємося нашими переможцями.
Дерева висадили **на** площах і **в парках**.	Дерева висадили **на** площах і парках.
Дізналися **і про моря**, **і про океани**. Дізналися **про** моря та океани.	Дізналися **і про моря**, **і** океани.
Я люблю **не тільки** історію, а й географію.	Я **не тільки** люблю історію, а й географію.

Розрізняймо

Листко́вий – який стосується листка, його будови (*листкова поверхня, бруньки*).

Листови́й – який стосується тонкого шару якого-небудь матеріалу: паперу, заліза тощо (*листове залізо*).

Листяни́й – який стосується рослин, у яких є листя, виготовлений із листя (*листяний ліс, салат*).

* * *

Визнача́льний – основний, істотний, такий, що характеризує кого-, що-небудь (*визначальний принцип, момент, бій*).

Визначни́й – який вирізняється своїми позитивними рисами; важливий за своїм значенням; видатний (*визначний діяч, артист, твір, успіх*).

Корисно знати

Запитання – відповідь

✓ Який жіночий відповідник до слова *посол*?

«Посолка» й «послиня» не підходять із семантичних та інших міркувань. Тому треба казати *пані Посол Сполучених Штатів Америки*.

✓ Чи потрібно ставити дефіс у словах типу *кіберзлочинність*, *кібератака*, *кіберпростір*?

Ці слова потрібно писати ра́зом, бо це скорочення від слова *кібернетичний*.

✓ Як правильно казати: *виконувати/вирішувати завдання* та *розв'язувати/вирішувати питання*?

Правильно: **завдання** – *виконують*; **питання** – *вирішують* або *розв'язують*.

МОЯ СТОРІНКА

Як це було

КРИЛАТІ ВИСЛОВИ

* * *

Вислів ***заборонений плід*** походить із біблійної оповіді про дерево пізнання добра й зла, плоди якого Бог заборонив їсти Адамові та Єві. Заборонений плід – образна назва чогось дуже бажаного, але недоступного чи забороненого.

* * *

Жереб кинуто – слова Юлія Цезаря, які він сказав під час переходу річки Рубікон у 49 р. до н. е. Він порушив закон, за яким не мав права очолювати війська в межах Італії, і розпочав громадянську війну. Вислів уживають, коли треба підкреслити безповоротність прийняття важливого рішення.

* * *

Вислів ***унести свою лепту*** походить із євангельського оповідання про пожертви в скарбницю єрусалимського храму. Щедрим унескам багатіїв, які жертвують, не бідніючи, протиставлено скромний унесок бідної вдови, яка віддала все, що мала, – дві лепти. Лепта – дрібна монета в Давній Греції. У сучасній мові вислів *унести свою лепту* вживають у значенні «взяти посильну участь у чомусь».

А. Коваль, В. Коптілов

І таке буває

ПОРАДА БОГІВ

Могутній лідійський цар Крез напередодні походу на персів вирішив звернутися до богів за порадою. Гінці вирушили в Дельфи до храму Аполлона, щоб дізнатися думку оракулів про майбутній похід. Обидва віщуни дали однакову відповідь:

– Якщо цар піде війною на персів, то зруйнує велике царство...

Крез, упевнений у перемозі, вирушив у похід і зазнав поразки, а сам потрапив у полон. Уважаючи себе обдуреним, лідійський цар знову послав гінців у Дельфи. Вони запитали, чи не соромно богам обманювати Креза. Оракули відповіли:

– Крез не зрозумів слів «зруйнує велике царство». Йому слід було б повернути послів й уточнити: яке саме царство мали на увазі – його, Креза, чи персидського царя Кіра. Оскільки Крез не зрозумів віщування оракулів, хай звинувачує в усьому самого себе (*Легенда*).

- *Поміркуйте, що спричинило загибель великого царства та чого вчить нас ця легенда.*

РЕЧЕННЯ ІЗ ЗВЕРТАННЯМИ, ВСТАВНИМИ СЛОВАМИ (СЛОВОСПОЛУЧЕННЯМИ, РЕЧЕННЯМИ)

37. ЗВЕРТАННЯ

Про поширені й непоширені звертання, способи їхнього вираження та про особливості виділення звертань в усному й писемному мовленні

ПРИГАДАЙМО. Коли використовуємо іменники в кличному відмінку?

396 **А**. Прочитайте репліки діалогу. Хто бере участь у розмові? Як ви про це дізналися?

– Тарасе, завтра буде тренування з боксу?
– Не знаю, Назаре. Ходімо запитаємо тренера.
– Володимире Івановичу! Коли буде наступне тренування?
– Хлопці, передайте всім, щоб приходили в понеділок о 16 годині.

Б. У якому відмінку вжито звертання до Тараса, Назара, Володимира Івановича в репліках діалогу?

В. У яких ситуаціях ми використовуємо звертання? Поміркуйте, чи можна за його допомогою передати своє ставлення до співрозмовника / співрозмовниці.

Загальне значення

Звертання – це слово або сполучення слів, що називає того, до кого звертаємося. НАПРИКЛАД: *Зашуми, **Дніпре**, розкажи мені, як здіймав ти гори-хвилі у грозові дні* (*В. Коломієць*).

Звертання **не є членами речення**, а також граматично не пов'язані з іншими словами в реченні.

Зазвичай звертання виражаємо іменником у КЛИЧНОМУ відмінку, інколи – словами інших частин мови в значенні іменника. НАПРИКЛАД: *1. Без мови рідної, **юначе**, й народу нашого нема (В. Сосюра). 2. Спи ж ти, **малесенький**! 3. **Перший**, на старт!*

Види звертань за будовою

Непоширені
(складаються з одного слова)
Добривечір, сестричко!
Пісне, лети.
Прощайте, полонини.

Поширені
(складаються з кількох слів)
Добривечір, пане господарю!
Лети, моя пісне.
Прощайте, полонини, сповнені краси.

У реченні може бути одне звертання або кілька. НАПРИКЛАД: ***Скрипко моя дубовая, струни мої шовковії**, заграйте до танцю* (*Нар. творчість*).

Розділові знаки та інтонація

1. На письмі звертання виділяємо **комою (комами).**	*1. **Люди**, будьте взаємно красивими (Л. Костенко).* *2. Спи, **дитятко**, сном міцним (М. Рильський).*
2. Емоційно забарвлене звертання, що стоїть на початку речення, виділяємо **знаком оклику.**	***Життя моє**! Дозволь тебе любити. Зашити щастям зроблені дірки* **(***А. Стеценко***).**
3. Слова ***о, ой, ох***, що стоять перед звертанням і вжиті в значенні підсилювальних часток, комою **не виділяємо.**	***Ой козаче**, веселу маєш вдачу* **(***Нар. творчість***).**

Вигуки, що стоять перед особовим займенником, після якого йде звертання, ні комою, ні знаком оклику не виділяємо. НАПРИКЛАД: *Ой **ти**, **дівчино**, не журися.*

В усному мовленні перед звертанням і після нього робимо невеликі паузи. Звертання, яке стоїть у середині речення, вимовляємо швидким темпом.

ЗВЕРНІТЬ УВАГУ!

У реченні займенники ***ти, ви*** переважно не входять до складу звертання. НАПРИКЛАД: *1. Куди **ти**, вітре, летиш? 2. Спасибі **вам**, добрі люди!*

Проте ці займенники можуть входити до складу поширеного звертання. НАПРИКЛАД: *Який ти красень, **Києве ти мій**, в убранні осені!* **(***В. Сосюра***).**

ПУНКТОГРАМА

Кома та знак оклику для виділення звертання

397 І. Прочитайте речення виразно вголос. Визначте, які з виділених звертань поширені, а які – непоширені.

1. Скажи ж мені, **Дніпре**, які вітровії все кличуть тебе крізь степи та гаї **(***М. Вінграновський***).** 2. **Клекочучий Дніпре!** В якому народі народжений ти? **(***М. Вінграновський***).** 3. І шлях святинь твоїх, **Славуто**, тернами весь позаростав! **(***М. Філянський***).** 4. Орися ти, **моя ниво**, долом та горою **(***Т. Шевченко***).** 5. **О краю, рідний краю!** Твої степи безкраї **(***В. Сосюра***).** 6. Розступіться, **горе** та **біда**, дайте щастю й радості дорогу **(***М. Луків***).** 7. **Весно крáсна! Любі мрії! Сни мої щасливі!** Я люблю вас! **(***Леся Українка***).**

ІІ. Обґрунтуйте вживання розділових знаків.

398 І. Спишіть речення, розставляючи пропущені розділові знаки. Визначте вид кожного з речень за метою висловлювання.

1. Скажи Україно скажи моя мила звідки могутність незламна твоя? (*М. Нагнибіда*). 2. Не стелись тумане не шуміть тополі не печальте очі ви берізки голі! (*В. Сосюра*). 3. Який ти світе теплий і широкий! (*А. Малишко*). 4. Линьте ж дні котиться весни до мети (*М. Рильський*). 5. Кораблі Шикуйтесь до походу! Мрійництво Жаго моя Живи! В океані рідного народу відкривай духовні острови (*В. Симоненко*). 6. Спи мій малесенький поки є час *(Леся Українка*). 7. Ой Дніпре мій Дніпре широкий та дужий (*Т. Шевченко*).

ІІ. Знайдіть поширені звертання.

399 ПОПРАЦЮЙТЕ В ПАРАХ. Оберіть одне зображення. Складіть усно й розіграйте діалог (5–6 реплік) за обраним зображенням, використавши спонукальне речення та щонайменше два звертання.

Фото: Freepik

Фото: Depositphotos

400 І. Запишіть речення, ускладнюючи їх поданими звертаннями. Кожне звертання можна використати лише раз. Розставте розділові знаки.

мешканці та мешканки	діти та дорослі	вельмишановні пані та панове
учасники й учасниці дорожнього руху	шановні пасажири	шановні поціновувачі кіно

1. Поступайтеся місцями людям літнього віку. 2. Бережіть лісові насадження від пожеж! 3. Будьте обережні! Попереду небезпечний поворот. 4. Дотримуйтеся чистоти біля своїх будинків. 5. Фотографуйте тварин без використання фотоспалахів. 6. Запрошуємо вас пройти в зал для прем'єрного перегляду фільму.

ІІ. Складіть і запишіть одне речення із звертанням до дітей вашого міста / села, а друге – із звертанням до відпочивальників / відпочивальниць на березі водойми.

ЗВЕРНІТЬ УВАГУ!

У звертаннях, що складаються з двох загальних назв; загальної назви та імені; загальної назви та прізвища; імені та імені по батькові, **обидва слова мають форму кличного відмінка.** НАПРИКЛАД:

дві загальні назви	*пане лейтенанте*
загальна назва + ім'я	*колего Віталію, бабусю Оксано*
загальна назва + прізвище[1]	*друже Максименку, лікарю Онищуку, пані Гаркуше*
ім'я + ім'я по батькові	*Ігорю Андрійовичу, Маріє Василівно*

кличний відмінок

[1] У звертанні до чоловіків, що складається із загальної назви та прізвища, можливе поєднання форми кличного відмінка загальної назви та форми називного відмінка прізвища (*друже Максименко, лікарю Онищук*).

401 І. Спишіть речення, уживаючи подані в дужках іменники в кличному відмінку. Виділіть звертання комою (комами).

ЗРАЗОК. *Пропонуємо вам (Іван Сергійович) відкрити рахунок у банку.* → *Пропонуємо вам, Іване Сергійовичу, відкрити рахунок у банку.*

1. Доброго ранку (пан офіцер)! 2. Радий тебе бачити (побратим Степан)! 3. Гарного дня (лікар Ярослав)! 4. Моє шанування (тітонька Маруся)! 5. На добраніч (Надія Петрівна)! 6. До зустрічі (добродійка Світлана)! 7. Бережіть себе (Сергій Степанович)! 8. Дякую (друг Віталій). 9. На все добре (подруга Яринка). 10. Усього найкращого (пані редакторка)! 11. Шановний (Олександр Петрович) вітаємо з днем народження!

ІІ. Складіть і запишіть два речення, використовуючи як звертання: 1) загальну назву + ім'я; 2) ім'я + ім'я по батькові.

402 Розгляньте вітальні листівки. Складіть і запишіть за кількома з них привітання (1–3 речення), використовуючи звертання[1]. Намагайтеся, щоб ваші вітання були цікавими, креативними, можливо, з елементами гумору та відображали специфіку роботи фахівців / фахівчинь.

ЗРАЗОК. *Зі святом, археологи! Нехай кожна ваша знахідка буде справжнім скарбом історії. Копайте глибше!*

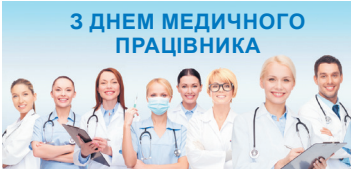

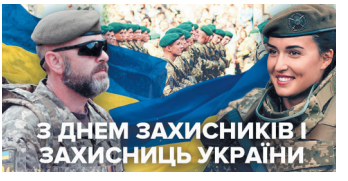

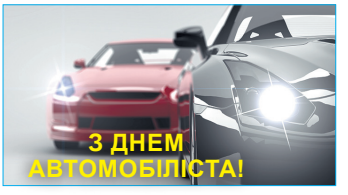

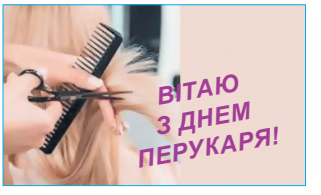

[1] Пригадайте, що в назвах свят перше слово пишемо з великої букви. Наприклад: *День археолога, День учителя, Новий рік*, але *День Незалежності України, День Соборності України.*

403 І. Запишіть сполучення слів у кличному відмінку.

Клавдія Петрівна, Сергій Володимирович, пані Марина, пан Валерій, Євген Валерійович, Надія Дмитрівна.

ІІ. Оберіть два сполучення слів. Складіть і запишіть із кожним із них речення із звертанням.

404 Прочитайте тексти. Знайдіть граматичні помилки.

Щиро дякую, пане міністр, за ваші добрі слова про нас, про Україну, про нашу боротьбу. Сподіваємо на зміцнення співробітництва між нашими країнами.

Шановний Віктор Іванович!
На Ваш електронний запит повторно надсилаємо лист Міністерства економіки від 01.04.2020 разом із додатками.

Риторичні звертання

Звертання до абстрактних понять, явищ природи, до особи, яка не може бути учасником / учасницею подій, називають **риторичними.** НАПРИКЛАД: *1. Україно! Ти для мене диво!* (*В. Симоненко*). *2. Думи мої, думи мої, лихо мені з вами* (*Т. Шевченко*).

Риторичне звертання не має на меті дійсного контакту з особою, предметом чи явищем, до якого звертаються, і служить лише для того, щоб привернути увагу читачів. Таким звертанням мовці виявляють свій душевний стан, думки, почуття тощо. Риторичні звертання використовують у художніх творах для посилення образності, вира́зності й емоційності.

405 І. Прочитайте виразно вголос уривки з поетичних творів. Визначте, з ким веде уявний діалог ліричний герой / лірична героїня в кожному творі. Чому використані в уривках звертання можна назвати риторичними?

* * *

Лютий, лютий, все ти переплутав,
Заблукав у зиму – з теплотою,
Розгубив морози на розпутті,
Що з тобою, лютий, що з тобою?

А. Волинська

* * *

Україно моя! Чисті хвилі ланів,
Променисті міста, голубінь легкокрила!
Україно! Сьогодні звірів-ворогів
Ти грудьми вогняними зустріла.

М. Рильський

ІІ. Розкрийте душевний стан, думки, почуття мовця в кожному уривку. Який із цих уривків, на вашу думку, найбільш експресивний, піднесено-поетичний?

406 Виконайте тестові завдання.

1. Пунктуаційну помилку допущено в реченні

А Спасибі, Вам мамо, за вічну любов і всю неоплачену ласку (*Д. Луценко*).
Б Запам'ятався ти мені, приморський дубе! (*М. Нагнибіда*).
В Любов до тебе, Україно, найкращий в світі оберіг (*В. Черепков*).
Г Люблю тебе, моя ти пісне, тобі я дякую за все (*В. Сосюра*).

2. Правильно виділено звертання комою (комами) в реченні

А Спасибі братику, за добреє слівце (*Л. Глібов*).
Б Грай моя пісне, як вітер сей грає (*Леся Українка*).
В Ти Марку, грай, хоч нічого й не виходить (*Нар. творчість*).
Г Зоре моя вечірняя, зійди над горою (*Т. Шевченко*).

3. Прочитайте діалог.

(1) – *Володю, забронюй, будь ласка, на завтра квиток до Одеси.*
(2) – *Добре, мамо. Зараз забронюю.*
(3) – *А ти, Лесю, допоможи бабусі спакувати речі.*
(4) – *Не хвилюйся, матусе! За годину все зробимо.*

НЕПРАВИЛЬНУ форму звертання вжито в репліці

А 1 **Б** 2 **В** 3 **Г** 4

407 І. Прочитайте речення. Уявіть, хто й за якої ситуації їх міг би використати.

1. Будемо вдячні, якщо Ви підтвердите свою участь у фестивалі. 2. Висловлюємо Вам вдячність за участь у благодійному марафоні. 3. Слухаю вас. Чим можу допомогти? 4. Передайте, будь ласка, за проїзд. 5. Допоможи мені вибрати новий наплічник. 6. Запрошуємо стати учасниками міського велопробігу.

ІІ. Доповніть кожне речення звертанням і запишіть. Чи можуть звертання, використані в цих реченнях, бути риторичними?

408 І. Спишіть речення, розставляючи пропущені розділові знаки.

1. Ой візьміть мене лебеді разом з собою, понесіть мене лебеді в теплі краї! (*Н. Калениченко*). 2. Тобі кохана й **проліскiв** не треба. Вони цвітуть під віями у тебе (*К. Дрок*). 3. Понеси мене на крилах радосте моя де на **пагорбах** і схилах сонця течія (*В. Симоненко*). 4. Як тебе не любити Києве мій! (*Д. Луценко*). 5. О краю мій в ті грізні зими завжди з тобою ми були (*В. Сосюра*). 6. Старі дуби спасибі вам за осінь за відлітання радості і птиць (*Л. Костенко*). 7. Їхав козак за Дунай, сказав: «Дівчино прощай! Ти конику вороненький неси та гуляй!» (*Нар. творчість*). 8. Ой ти дівчино з горіха зерня (*І. Франко*).

ІІ. Підкресліть члени речення у першому реченні. Надпишіть скорочено над кожним словом його частину мови.
ІІІ. Розберіть за будовою виділені слова.

38. ВСТАВНІ СЛОВА (СПОЛУЧЕННЯ СЛІВ, РЕЧЕННЯ)

Про слова, що допомагають виразити ставлення мовця до сказаного, та про їхні групи за значенням

409 **А**. Зіставте речення. Що в них спільне, а що відмінне?

✓ Земля щороку, **за даними екологів**, утрачає величезні лісові масиви.

✓ Земля щороку, **на жаль**, утрачає величезні лісові масиви.

✓ **Уявіть собі**, Земля щороку втрачає величезні лісові масиви.

✓ **Отже**, Земля щороку втрачає величезні лісові масиви.

Б. Яку роль у кожному реченні відіграє виділене вставне слово (сполучення слів, речення)?

В. На основі спостереження зробіть висновок про особливості вставних слів (сполучень слів, речень).

Загальне значення

Вставними називаємо слова (сполучення слів, речення), що виражають ставлення мовця до висловленої ним думки; указують, кому ця думка належить, на її зв'язок із попереднім чи наступним висловленням тощо. НАПРИКЛАД: *1. Дивлюсь на зорі опівночі. **На жаль**, вони також не вічні* (*М. Луків*). *2. Дельфіни, **на думку вчених**, одні з найрозумніших істот* (*З довідника*).

Вставні слова (сполучення слів, речення) **не є членами речення**, а також граматично не пов'язані з іншими словами в реченні.

Вставними можуть бути й цілі речення. НАПРИКЛАД: *1. Я дуже хочу, щоб в провулках дощ не йшов, а, **як у Львові кажуть**, падав...* (*О. Делеменчук*). *2. Ну а ви, **я бачу**, здружилися* (*М. Трублаїні*).

Групи вставних слів (сполучень слів, речень) за значенням

Група	Приклади
Виражають упевненість, невпевненість, можливість, вірогідність	*безумовно, безперечно, без сумніву (безсумнівно), звичайно, звісно, здається, мабуть, можливо, може, видно, либонь, певно, очевидно, імовірно, найімовірніше, щоправда, припустімо, сподіваюся* та ін.
Виражають емоційну оцінку (радість, жаль, тривогу, подив, страх, задоволення, незадоволення)	*на щастя, на радість, на жаль, як на лихо, як на біду, на диво, страшно сказати, соромно сказати, чого доброго* та ін.
Указують на джерело повідомлення	*по-моєму, по-твоєму, на мою думку, кажуть, як кажуть, мовляв, бачу, як відомо, на думку..., за словами..., за повідомленням...* та ін.

Указують на послідовність викладу й зв'язок думок	*по-перше, по-друге, наприклад, нарешті, зрештою, навпаки, отже, відповідно, значить, інакше кажучи, до речі, крім того* та ін.
Привертають увагу слухача / слухачки або читача / читачки	*чуєте, бачиш, уяви, уявіть собі, зверніть увагу, майте на увазі, між нами кажучи, зрозумійте, даруйте, пам'ятаєш* та ін.

Розділові знаки та інтонація

На письмі вставні слова (сполучення слів, речення) виділяємо комою (комами). НАПРИКЛАД:

1. *Здається, у суботу буде злива.*
2. *Минулої суботи, до речі, був дощ.*

Вставне слово **не виділяємо** комами, якщо воно стоїть на початку дієприслівникового звороту. НАПРИКЛАД: *Дмитро, очевидно* ***поспішаючи на змагання****, не поснідав.*

Якщо сполучник ***а*** стосується вставного слова, то після цього сполучника ко́ми не ставимо (*а може, а власне, а втім, а отже* тощо). НАПРИКЛАД: *Не знаю, чи побачу вас, чи ні, а може, власне, і не в тому справа...* (*Л. Костенко*).

В усному мовленні перед вставним словом (сполученням слів, реченням) і після нього робимо невеликі паузи, а саме́ слово (сполучення слів, речення) вимовляємо пришвидшено й зниженим тоном.

ЗВЕРНІТЬ УВАГУ!

Ніколи **не бувають вставними** слова *навіть, майже, приблизно, принаймні, тобто, до того ж, усе-таки, мовби, наче, неначе, нібито, адже*. Тому ці слова не потрібно виділяти комою (комами). НАПРИКЛАД: *Уже* ***навіть*** *вивчили деякі англійські слова.*

Зірветься вітер і, може, принесе зливу.

вставне слово з обох боків виділяємо комами

Буде вітер, а може, сильна злива.

після ***а*** перед вставним словом коми не ставимо

ПУНКТОГРАМА

Кома для виділення вставних слів (сполучень слів, речень)

410 І. Прочитайте виразно текст уголос. Доведіть, що виділені слова (сполучення слів, речення) вставні. Обґрунтуйте пунктограму «Кома для виділення вставних слів (сполучень слів, речень)».

Дикі тварини, **на думку зоозахисників**, мають жити в природі, а не розважати дітей і дорослих у цирку. Активісти наводять кілька аргументів, вимагаючи заборонити циркові вистави за участі диких тварин.

По-перше, умови утримання. У невеликих клітках тигри, леви, гепарди, ведмеді можуть зробити лише кілька кроків. За таких умов у багатьох із них, **на жаль**, починаються психічні розлади. Тварини, **наприклад**, забиваються в куток, монотонно хитають головою або годинами ходять по клітці.

По-друге, жорстокість дресури. **Погодьтеся**, ведмеді не завжди хочуть їздити на велосипеді, а тигри – стрибати через полум'я.

Є чимало прикладів, коли звірі нападали на дресирувальників чи глядачів. Очевидно, це ще одна з причин, щоб заборонити використовувати диких тварин у цирках (*За матеріалами інтернет-видання «Український інтерес»*).

Фрагмент афіші до мультфільму «Мадагаскар». Студія DreamWorks Animation, 2005, реж. Е. Дарнелл, Т. Макграт

II. Поясніть, для чого використано кожне вставне слово (сполучення слів, речення) та визначте його групу за значенням.

III. Висловіть свою думку (1–2 речення) щодо порушеної в тексті проблеми. Використайте вставне слово (сполучення слів, речення), що виражає впевненість або вказує на джерело повідомлення.

411 I. Спишіть речення, виділяючи вставні слова (сполучення слів, речення) комами. Обґрунтуйте розділові знаки.

1. І здається тисяча світів слухає співучу Україну (*О. Лупій*). 2. Руки в діда кажуть люди золоті (*А. Малишко*). 3. Того можливо не знайду я слова, щоб наш прекрасний оспівати світ (*М. Рильський*). 4. Мабуть більшість із нас думає, що його вдача либонь найкраща (*М. Стельмах*). 5. На жаль помирають герої; на щастя ще є патріоти (*А. Камінчук*). 6. Я всім їм без сумніву вірю: очерету, метелику, ластівці (*О. Слоньовська*). 7. Це може навіть і не вірші, а квіти, кинуті тобі (*Л. Костенко*).

II. Визначте групу за значенням кожного вставного слова (сполучення слів, речення), ужитого в реченнях.

III. Підкресліть у перших двох реченнях члени речення.

412 I. Доповніть усно кожне речення одним із поданих вставних слів відповідно до значення, указаного в дужках.

напевно | бувало | безперечно | нарешті | кажуть

1. [*Джерело повідомлення*] люди жили табунами, спали покотом в млі печер… (*В. Симоненко*). 2. Немало я пройшов доріг не раз [*нерегулярно повторювана дія*] помилявся (*Д. Луценко*). 3. Маєш [*можливість, імовірність*] чималий клопіт, часом і я наче з ніг валюсь (*П. Вишебаба*). 4. Борсаючись у глибокому снігу, вони [*послідовність, наслідок чого-небудь*] поминули останню хату на околиці села (*К. Гриб*). 5. Голос, що пролунав у коридорі, належав [*упевненість*] командирові корабля (*Д. Ткач*).

II. Запишіть доповнені речення, розставляючи розділові знаки.

ЗВЕРНІТЬ УВАГУ!

Слова (сполучення слів) ***може, можливо, здається, видно, на щастя, на жаль, на радість, кажуть*** та інші можуть бути або не бути вставними. Зважте на те, що вставне слово (сполучення слів) можна вилучити з речення, не порушуючи змісту та будови цього речення. Крім того, до вставного слова (сполучення слів) не можна поставити питання від жодного члена речення. ПОРІВНЯЙМО:

Речення зі вставним словом	Речення без вставного слова
Кажуть, береженого Бог береже.	*Люди **кажуть**, що береженого Бог береже.*
Назар, може, прийде вчасно?	*Назар **може прийти** вчасно?*
Приїхали ми, видно, запізно.	*На небі **видно** хмари.*
Оксана, навпаки, мовчала.	*Оксана все робила **навпаки**.*
Бачиш, я вже прибрав у кімнаті.	***Бачиш** той високий будинок?*

Слова ***проте, однак, одначе*** бувають вставними лише в середині речення. На початку речення (а також на початку частини складного речення) вони є сполучниками. ПОРІВНЯЙМО: *1. Дарина, однак, швидко написала твір. 2. Тема складна, **однак** Дарина швидко написала твір.*

413 КОЛО ДУМОК. Поміркуйте, чому в першому реченні слово *видно* не виділено комами, а в другому – виділено.

1. Здалеку **видно** багатоповерховий будинок.
2. Будинок тут, **видно**, недавно побудували.

414 І. Випишіть послідовно номери речень, у яких виділені слова (сполучення слів) потрібно виділити комами. Обґрунтуйте свій вибір.

1. Усяке трапитися **може** на довгім віку (*О. Підсуха*). 2. **Може** десь у лісах ти чар-зілля шукала (*В. Івасюк*). 3. **На щастя** життя без несподіванок не обходиться (*О. Забужко*). 4. **На щастя** і любов я маю право (*Л. Горлач*). 5. Сушилося сіно в покосах, світ сіном **здавалось** про-

Дешифратор

1 Б	2 Л	3 І	4 Н
5 З	6 О	7 Т	8 И

пах! (*І. Нехода*). 6. Ми певні, що вороги **здаються,** і спокійно чекаємо, коли вони наблизяться (*М. Трублаїні*). 7. Немає сонця – і десь воно **проте** живе і світить (*М. Рильський*). 8. Десь за лісом піднімалася хмара… **Можливо** уночі буде гроза (*А. Шиян*).

КЛЮЧ. Використавши дешифратор, прочитайте закінчення прислів'я *«Ласа кішка до риби, та у воду не хоче …»*.

II. Спишіть перші два речення та підкресліть члени речення. Надпишіть скорочено над кожним словом цих речень частину мови.

415 ПОПРАЦЮЙТЕ В ПАРАХ. Розподіліть між собою слова. Складіть і запишіть зі своїм словом два речення так, щоб у першому випадку це слово було вставним, у другому – членом речення. Перевірте одне в одного правильність виконання.

Видно, кажуть.

416 СИТУАЦІЯ. І. Уявіть, що ви маєте презентувати на телебаченні результати дослідження, відображені на діаграмах. З'ясуйте, коли проведено соціологічне дослідження, скільки та якого віку людей опитано, які запитання поставили респондентам[1].

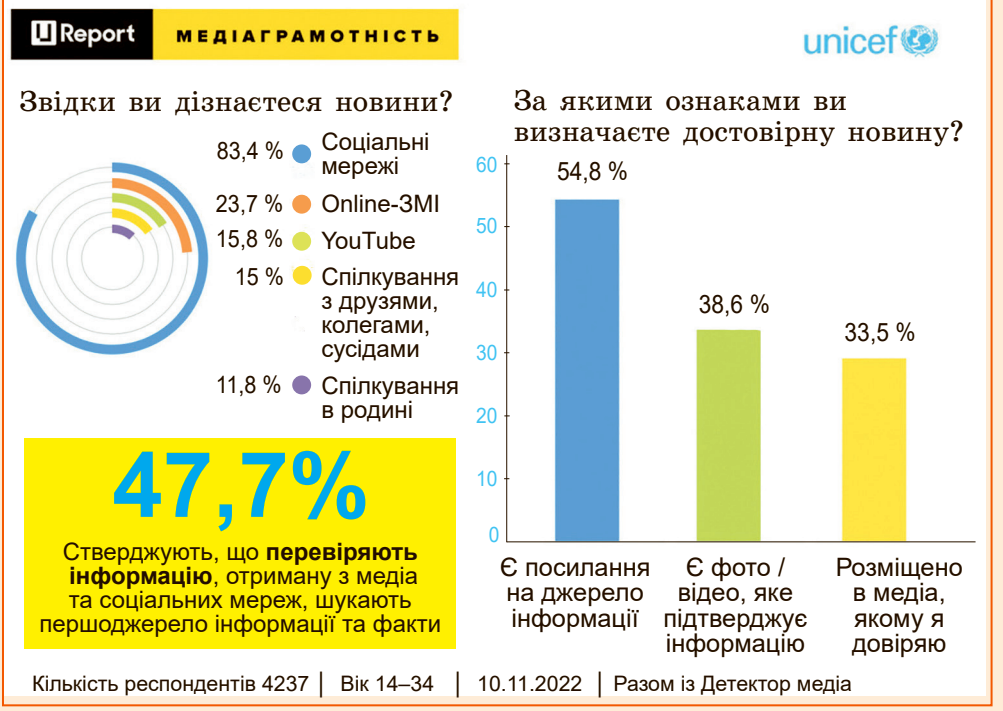

[1] *Респонде́нт* – той, хто відповідає на запитання анкети, опитування з метою вивчення громадської думки.

II. Опишіть усно одну або дві діаграми, використавши вставні слова (сполучення слів, речення) *по-перше, по-друге, зверніть увагу, імовірно, отже*.

417 Спишіть речення, розставляючи пропущені розділові знаки.

1. Бувають може й кращі голоси, але такого другого немає! 2. Сиди й тремти, душа твоя убога, то може нам що заборонять ще. 3. Може він плаче а може він жде – кроки почулись, чи скрипнула хвіртка. 4. Чи може він щось має проти мене, чи може він нена́видить мене. 5. А може ще Господь зласкавиться над нами, і нас із ним помилують. (*З творів Л. Костенко*).

418 І. Прочитайте текст. Випишіть речення зі вставними словами (сполученнями слів, реченнями), розставляючи пропущені розділові знаки.

УКРАЇНЕЦЬ, ЯКИЙ ЗДИВУВАВ СВІТ

Серед відомих українців безсумнівно чільне місце посідає Микола Сядристий. Його мініатюри об'їхали весь світ.

Майстра здебільшого цікавлять природні матеріали: метали, мінерали, насіння трав і дерев. За словами умільця будь-яка насінина по-перше є дуже гарною від природи, а по-друге довговічною.

З половинки макової зернини уявіть собі митець примудрився зробити чудове гніздечко для трьох золотих пташенят. А зі шматочка вишневої кісточки – портрет Соломії Крушельницької.

Деякі роботи такі дрібні, що можуть загубитися серед порошинок. Наприклад найменший у світі годинник. Його Сядристий розмістив замість ока комахи, яка має золоті крильця. Складається цей годинник зверніть увагу зі ста тридцяти деталей. А золотий сервіз на цукровій піщинці навіть не можна покласти на хустинку, бо кавничок і бокальчики проваляться крізь волокна тканини (*За О. Лань*).

Роботи-мініатюри *М. Сядристого*.
1. Золотий комар, на носі якого сидить дівчинка. Довжина мініатюри – 6,5 мм.
2. Золоті ластівки в половинці макового зернятка.
Фото: microart.kiev.ua

ІІ. Знайдіть у тексті синоніми до виділеного іменника. Поміркуйте, з якою метою їх використано. Які ще синоніми ви можете дібрати до цього слова?

ІІІ. Розгляньте подані фото мініатюр М. Сядристого. Яку із цих мініатюр згадано в тексті? У чому її незвичайність?

ІV. Перекажіть усно прочитане, використовуючи вставні слова (сполучення слів, речення).

419 І. Доповніть усно речення вставними словами (сполученнями слів, реченнями). Що нового внесли ці слова (сполучення слів, речення)?

1. Минулого тижня на дорогах була ожеледиця. 2. Вам може знадобитися фітнес-браслет, якщо ви займаєтеся спортом. 3. Туристи відійшли

далеко від наметового містечка. 4. Треба докласти максимум зусиль для перемоги. 5. Магазин зачиняють після дев'ятнадцятої години. 6. У Чернігівській і Сумській областях очікуємо туман. 7. Бджола за одну секунду здійснює 250 помахів крилами. 8. Під загрозою вимирання перебуває амурський тигр, африканський слон, білий ведмідь.

II. Перебудуйте останнє речення на речення з узагальнювальним словом. Запишіть перебудоване речення, розставляючи розділові знаки.

420 Виконайте завдання одного з варіантів.

Варіант А. Розгляньте комікс. Напишіть за ним розповідь (6–8 речень) на тему «Мрії збуваються». Використайте щонайменше три вставні слова (сполучення слів, речення).

Варіант Б. Розгляньте комікс. Складіть усно на його основі діалог (6–8 реплік) на тему «Мрії збуваються». Використайте кілька вставних слів (сполучень слів, речень).

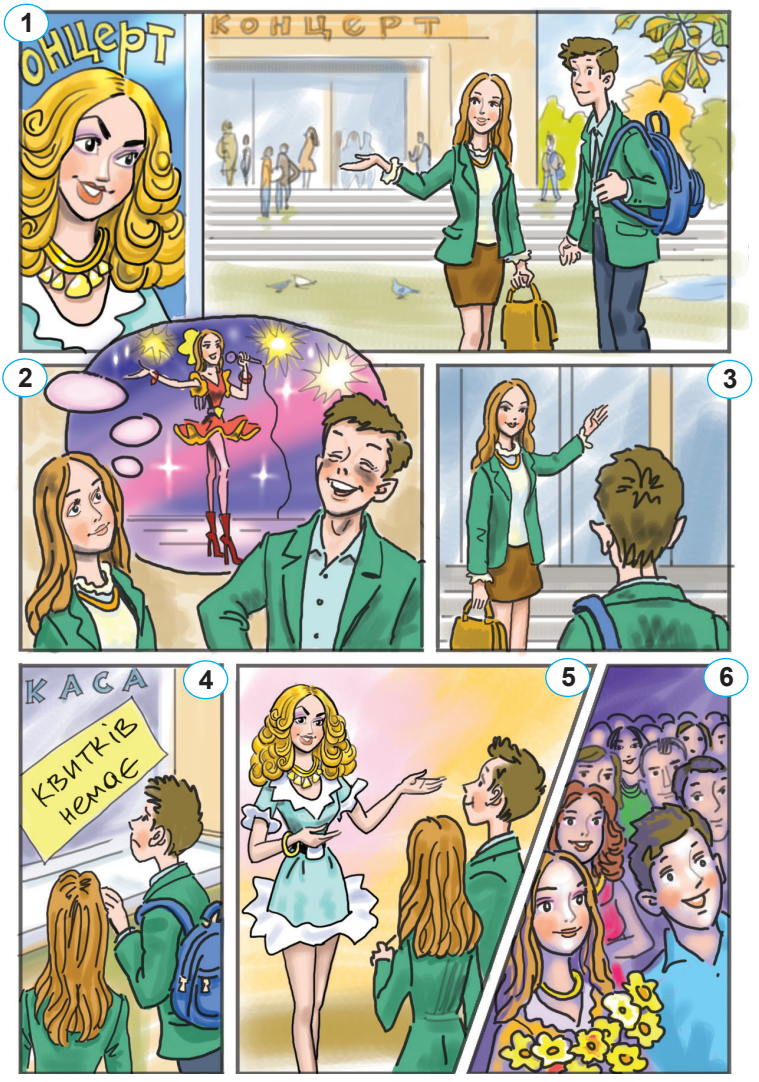

421 І. Спишіть речення, розкриваючи дужки та розставляючи пропущені розділові знаки. Визначте групу за значенням кожного вставного слова (сполучення слів, речення).

1. **Здається** це було зі мною (у,в)чора (*В. Сосюра*). 2. Хтось щойно сидів (у,в) цьому кріслі й можливо дивився, як переходять вони місток (*В. Шкляр*). 3. От якось пр(е,и)летіли вони із своїх космічних країв, із сузір'я Рака а можливо і Скорпіона (*В. Чемерис*). 4. Я знаю село повірте зовсім не з книг та викр(е,и)влених фільмів (*О. Чорногуз*). 5. Либонь (у,в)же десяте літо, як людям дав я «Кобзаря» (*Т. Шевченко*). 6. Ти на мене пилинці не дозволила б мабуть (у,в)пасти (*Є. Летюк*). 7. Як на гріх траплялася пригода за пригодою (*М. Руденко*). 8. Не було мабуть **кращої** людини на світі, як дідусь (*Олесь Гончар*).

ІІ. Складіть і запишіть два речення із вставними словами (сполученнями слів, реченнями) про дбайливе ставлення до тварин.

ІІІ. Запишіть виділені слова фонетичною транскрипцією.

39. УЗАГАЛЬНЕННЯ ВИВЧЕНОГО З ТЕМ «РЕЧЕННЯ З ОДНОРІДНИМИ ЧЛЕНАМИ» ТА «РЕЧЕННЯ ІЗ ЗВЕРТАННЯМИ, ВСТАВНИМИ СЛОВАМИ (СПОЛУЧЕННЯМИ СЛІВ, РЕЧЕННЯМИ)»

422 І. Прочитайте діалоги. Опишіть усно ймовірні ситуації спілкування. Який із діалогів гумористичний?

1

– Максиме, я вже дивився цей фільм.
– Цікавий?
– На мою думку, приголомшливий. З несподіваними та яскравими спецефектами.
– Фільм жахів, напевно?
– Бойовик. Про шлях до мрії та самореалізацію.

2

– Матусю, може, усе ж таки замовимо піцу?
– Звичайно, замовимо.
– Піцу! Піцу! А що? На моє вийшло! – радів Сергій.

3

– Офіціанте, будь ласка, спробуйте мій салат.
– Мабуть, занадто солоний?
– Ні. Просто спробуйте мій салат.
– Занадто холодний?
– Ні. Чи не могли б ви спробувати?
– Але я не можу, на жаль, спробувати ваш салат, бо тут немає виделки.
– Нарешті!

ІІ. Завдання до текстів.

1. Визначте персонажа, який не стримує своїх емоцій під час спілкування. Опишіть його емоції кількома словами.

2. Знайдіть звертання. Чи в правильній формі їх ужито?

3. Знайдіть вставні слова (сполучення слів). Визначте групу за значенням кожного з них. З якою метою їх ужито?

4. Знайдіть у першому діалозі неповні речення. Які пропущені члени речення ви могли б відновити?

5. Випишіть із першого діалогу речення з однорідними членами. Підкресліть члени речення.

6. Випишіть одне односкладне й одне неповне речення (на вибір). Визначте в них граматичні основи.

423 І. Запишіть подані речення так, щоб відновити первісний текст. Розставте пропущені розділові знаки.

ЯК ОБРАТИ СПРАВЖНІЙ ШОКОЛАД

А Що більше какао-масла в продукті, тим він смачніший і зазвичай дорожчий.

Б Купуючи шоколад, звертайте увагу не тільки на термін придатності, але й на цілісність упаковки.

В Дуже часто какао-масло замінюють на пальмову чи кокосову олію.

Г До складу справжнього шоколаду обов'язково входять чотири основних компоненти терте какао какао-масло цукрова пудра й лецитин.

Д У такому разі на етикетці потрібно писати не «шоколад» а «кондитерська плитка».

Е Шоколад високої якості швидко тане в роті й не залишає відчуття в'язкості.

(За матеріалами вебсайту ГУ Держпродспоживслужби в Чернігівській області)

II. Підкресліть однорідні члени речення відповідно до їхньої синтаксичної ролі.

III. Чи корисною для вас була отримана інформація? Що нового ви дізналися?

424 Перебудуйте усно речення, ускладнивши їх однорідними членами, звертаннями або вставними словами (сполученнями слів, реченнями).

1. Під час надзвичайної події травмованих серед працівників не було. 2. Будинок має одну простору кімнату. 3. Завтра в ефірі згадаємо про оборонців нашої країни. 4. Точної дати створення картини не вдалось установити. 5. Буревій завдав великої шкоди сільському господарству. 6. Менеджер був чимось невдоволений.

425 І. Прочитайте запитання. Які з них сигналізують близькій людині, що ви готові уважно її вислухати, підтримати, допомогти, а які спонукають відповісти стандартними «*добре*», «*норм*», «*ок*»? Поясніть свою думку.

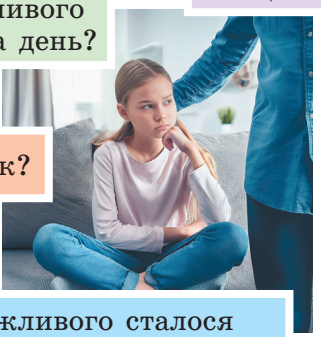

Про що ти думаєш цими днями?

Як твої справи?

Що важливого сталося за день?

Ти як?

Що найбільше тебе вразило останнім часом?

Що важливого сталося минулого тижня?

Як тобі вдається бути такою цікавою і веселою?

II. Оберіть два запитання, які, на вашу думку, найкраще спонукатимуть близьку людину дати розгорнуту відповідь. Поміркуйте, як би ви відповіли на ці запитання.

III. Напишіть розгорнуту відповідь на одне з поданих запитань (3–4 речення). Використайте однорідні члени речення та вставні слова (сполучення слів, речення).

426 ПОСПІЛКУЙТЕСЯ. Чи етично й доречно детально розпитувати в малознайомих людей про те, як минув їхній день, або наполегливо цікавитися їхніми почуттями?

427 Спишіть речення, розставляючи пропущені розділові знаки.

1. Місяць хоче мабуть погрітись суне в шибку свій блідий диск (*В. Симоненко*). 2. Того можливо не знайду я слова, щоб наш прекрасний оспівати світ (*М. Рильський*). 3. У них є все пшениця хутро вовна і риба й мед і добрі води рік (*Л. Костенко*). 4. Я прощаюся нині з тобою рідна хато моя назавжди (*В. Симоненко*). 5. І в свята гомінкі і в дні робочі ми думаємо правнуки про вас (*В. Симоненко*). 6. Усе в чеканні спілі краплі рос земля і місяць вишні і тополі (*Б. Олійник*). 7. Молодієш Києве хоч старий літами (*Д. Луценко*).

428 Виконайте тестові завдання.

1. Визначте, чим ускладнено кожне речення

Речення	*Синтаксична конструкція*
1 На жаль, від нас нічого не залежить (*Л. Костенко*).	**А** однорідні члени речення
2 Ноче, ти довго не відпускатимеш мене в дорогу (*О. Грудка*).	**Б** звертання
3 Падають тепло і глухо яблука в нашім саду (*В. Сосюра*).	**В** вставне сполучення слів

2. Кóму між виділеними означеннями потрібно поставити в реченні

А Перед нами виросла **величезна скляна** будівля.
Б Хтось сипле **тендітні ніжні** сніжинки.
В Колекцію створили **молоді українські** дизайнери.
Г **Велика лісова** галявина поросла папороттю.

3. Пунктуаційну помилку допущено в реченні.

А Дощ у селі не вщухав ні вдень, ні вночі.
Б Вишиванку вдягають і на свята, і в будні.
В На словах і так, і сяк, а в ділі ніяк.
Г Фантастику люблять як діти, так і дорослі.

4. Правильно розставлено розділові знаки в реченні

А Ластівки й журавлі, білі лебеді, й качки сірі – усі полинули у вирій (*О. Коваленко*).
Б Степ і лиман, озеро й море – усе закуталось у чарівний тихий світ (*І. Нечуй-Левицький*).
В Наближення зими у всьому серце чує і в шелесті листків, і в вітрі, і в стежках (*В. Сосюра*).
Г І радість і смуток, і срібний передзвін огортають та й огортають мене своїм снуванням (*М. Стельмах*).

5. Пунктуаційну помилку допущено в реченні

А Добридень, квітню, повелитель квіту (*М. Боровко*).
Б Сеньйорито акаціє, добрий вечір (*М. Вінграновський*).
В Земле рідна! Мозок мій світліє і душа ніжнішою стає (*В. Симоненко*).
Г Повій, ти вітерцю грайливий, розваж мене (*В. Ковалівська*).

6. Правильною є форма звертання в реченні

А Пані директорка, зайдіть, будь ласка, в актовий зал.
Б Шановний професор, запрошуємо вас до слова.
В Пане Юрію, щиро вітаємо з днем народження!
Г Вельмишановний Миколо Григорович! Зі святом!

7. Дієслово *кажуть* буде вставним на місці пропуску в реченні (*окремі розділові знаки пропущено*)

А Люди багато що ... про цей випадок.
Б Брехню ... різними словами, а правду – одним.
В У народі ... що мовчання – це золото.
Г ... людині інколи властиво помилятися.

8. Прочитайте речення.

По-перше(**1**) *треба придбати квитки*(**2**) *а*(**3**) *по-друге*(**4**) *купити сувеніри*.

Ко́ми потрібно поставити на місці всіх цифр, ОКРІМ

А 1 **Б** 2 **В** 3 **Г** 4

9. Прочитайте речення.

Останнім часом постійно згадую наші ігри, наше спокійне Чорне море, його пісок, тихі вулиці й плани на весну, літо, осінь (*В. Пузік*).

Речення ускладнено

А однорідними підметами
Б однорідними присудками
В однорідними додатками
Г однорідними обставинами

МОЯ СТОРІНКА

Як це було

ТАКА ЛЕГКА ЕСПЕРАНТО

6 жовтня у світі вважають Днем есперантистів – послідовників ідеї створення міжнародної штучної мови *есперанто*. Нині цією мовою володіють близько 20 мільйонів осіб. Нею ведуть радіопрограми, видають газети й журнали, поширена есперанто в інтернеті. Можливість порозумітися без особливих труднощів люди отримали завдяки польському лікареві Людвігу Заменгофу, який ще змалку мріяв дати людям мову, зрозумілу для всіх. 26 липня 1887 року у Варшаві з'явилася 40-аркушна книжка, яку Заменгоф підписав псевдонімом «Доктор Есперанто», тобто «той, хто сподівається». Поступово псевдонім став назвою мови. В есперанто лише 16 граматичних правил, які не мають винятків. Засвоївши шість букв, що відрізняють алфавіт *есперанто* від латинського, можна протягом кількох годин почати читати, писати й перекладати цією мовою (*З медіа*).

Цікаво знати

ЗВЕРТАННЯ У СВІТІ

В Англії до чоловіка звертаються зі словами *сер*, *містер*, а до одруженої жінки – *місис*. А от до жінки з аристократичних кіл звертаються *леді*, *міледі*, до її чоловіка – *мілорд*. До дівчат в англомовних країнах звертаються *міс*.

В Іспанії та Італії чоловік – *дон*, жінка – *донья* чи *дона*. У Стародавньому Римі до жінки казали *матрона*, що в широкому розумінні означає *«мати сімейства»*. У середньовічних італійців звертання до заміжньої жінки було *мадонна*. У Франції жінкам кажуть *мадам*, чоловікам – *месьє*, дівчатам – *мадемуазель* (*З посібника*).

На дозвіллі

ВЕСЕЛА ВІКТОРИНА

(*Перевірте себе, скориставшись відповідями в додатку*)

1. Що стоїть посередині Полтави?
2. Чим вечір кінчається, а ранок починається?
3. Де вечір завжди йде перед днем, а день – перед ранком?
4. Скільки буде, якщо від тринадцяти відняти середину?
5. Чи може страус себе птахом назвати?
6. Скільки горіхів у порожній склянці?
7. Який острів стверджує, що він одяг?
8. Скільки кроків робить горобець за один день?

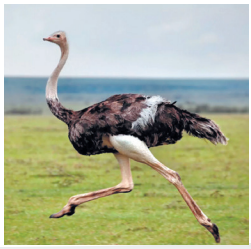

РЕЧЕННЯ З ВІДОКРЕМЛЕНИМИ ЧЛЕНАМИ

40. ВІДОКРЕМЛЕНІ ОЗНАЧЕННЯ

Про те, як за допомогою інтонації та розділових знаків виділити означення, щоб надати їм більшої змістової ваги

ПРИГАДАЙМО. 1. Що таке означення та означуване слово? 2. Що таке дієприкметниковий зворот?

429 **А.** Прочитайте виразно речення. Чи однаково їх інтонуємо?

Сьогодні приготуємо смачний, наваристий **борщ.**	Сьогодні приготуємо **борщ,** смачний, наваристий.

Б. У якому реченні є відокремлені означення? Як їх виділено на письмі?
В. Зробіть висновок про особливості відокремлених означень. Яка їхня роль у мові?

Поняття про відокремлення

Відокремлення – це виділення одного із членів речення з метою посилення його особливого смислового значення.

На письмі відокремлені члени речення виділяємо зазвичай комами, зрідка – тире. НАПРИКЛАД: *Розгойдане море, уже брудне й темне, наскакувало на берег* (*М. Коцюбинський*).

В усному мовленні відокремлені члени речення виділяємо **інтонацією.** НАПРИКЛАД:

1. *Залитий сонцем, / спочивав степ.*

2. *Степ, / залитий сонцем, / спочивав.*

Відокремленими можуть бути означення, додатки, обставини.

Примітка:
/ – пауза;
→ – підвищення голосу.

Умови відокремлення узгоджених означень

Узгоджене означення **відокремлюємо** (ставимо КОМИ), якщо:	
означення стосується **особового займенника**	*Задуманий,* ***він*** *повільно крокував стежкою (М. Коцюбинський).*
означення **відділено** від означуваного слова іншими членами речення	*Срібним маревом повиті, коло сіл стоять* ***тополі*** *(Леся Українка).*
означення, яке виражене **дієприкметниковим зворотом** або прикметником із залежними словами, стоїть **після** означуваного слова	*У лісі бродив* ***туман,*** *підзолочений сонячним промінням (Гр. Тютюнник).*

два чи більше однорідних означень стоять **після** означуваного слова, перед яким уже є залежне від нього означення	*Стояла темна* ***ніч****, холодна, вітряна* (*Є. Гуцало*).
означення має додатковий **обставинний відтінок** (умови, причини та ін.)	*Наляканий громовицею*, ***кінь*** *тихенько заіржав* (*М. Стельмах*). (Заіржав, бо злякався)

ЗВЕРНІТЬ УВАГУ!

Відокремлені означення найчастіше виражаємо прикметниками, дієприкметниками чи дієприкметниковими зворотами (дієприкметник із залежними словами). Відокремлене означення, яке стоїть у середині речення, виділяємо комами з обох боків. НАПРИКЛАД:

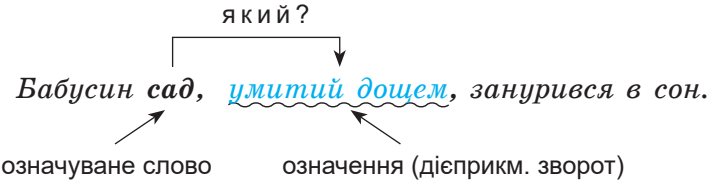

430 І. Прочитайте виразно речення вголос. Поясніть, чому підкреслені означення відокремлено. Від якого слова вони залежатьта на яке питання відповідають?

1. Останні хризантеми відцвітуть, а **ми**, безпечні, смутку не зазнаєм (*А. Волинська*). 2. **Абрикоса** цвіте, промениста, натхненна, кристлата… (*О. Головко*). 3. **Ранок**, піснею сповитий, в день омріяний іде (*Л. Завіщана*). 4. Така **краса**, висока і нетлінна, що хоч спинись і з Богом говори (*Л. Костенко*). 5. Стомлені спрагою, **коні** здалеку почули воду й почали іржати (*А. Кащенко*). 6. Розгублений, **хлопець** не міг нічого сказати (*З посібника*).

ІІ. Які з означень виражені прикметниками, а які – дієприкметниковими зворотами?
ІІІ. Укажіть речення, у яких відокремлені означення однорідні.

Відокремлюємо

Спокійний, **я** озирнувся.

означення стосується особового займенника

Відокремлюємо

Дощ полив різко, морозний.

означення відділено іншими словами

Відокремлюємо

Красується **гриб**, умитий росою.

дієприкметниковий зворот ***після*** *означуваного слова*

НЕ відокремлюємо

Красується вмитий росою **гриб**.

дієприкметниковий зворот стоїть безпосередньо ***перед*** *означуваним словом і не має додаткового обставинного відтінку (умови, причини)*

431 І. Спишіть речення. Розставте пропущені розділові знаки й обґрунтуйте їх. Підкресліть відокремлені означення та означувані слова як члени речення.

1. Пішохідний перехід — це ділянка призначена для руху пішоходів через дорогу (*З правил дорожнього руху*). 2. Радісні й окрилені ми відвідали всі локації фестивалю (*З медіа*). 3. Славко лежав на вигрітій сонцем траві (*В. Кучер*). 4. Лллється пісня на просторі вільна, сильна наче море про мій милий рідний край (*В. Яцола*). 5. Ті слова сміливі й пекучі здіймали в голові рої думок (*А. Шиян*). 6. Зморений страхом безсонням і холодом Олег заснув (*Ю. Мушкетик*).

ІІ. Випишіть два слова (на вибір), у коренях яких можливе чергування звуків. Запишіть звуки, які чергуємо в цих словах.

432 КОЛО ДУМОК. Прочитайте речення, замінивши фото означуваним словом. Чому в одному з речень означення не відокремлене, а в інших – відокремлені?

1. А ось і наші , смачні, ароматні.
2. У нас люблять , приготовані на парі.
3. Розміщені дуже щільно, злиплись у каструлі.
4. Пропонуємо домашні із сиром.

433 Утворіть із кожної пари речень **А** і **Б** одне, ускладнене відокремленим означенням. Утворені речення запишіть. Поясніть умову відокремлення.

ЗРАЗОК.

А *Цей парк тепер не впізнати.* **Б** *Донедавна парк був занедбаний.* } *Цей парк, донедавна занедбаний, тепер не впізнати.*

	Речення А	*Речення Б*
1	На фініші він роздавав автографи.	Він виснажений, але задоволений.
2	Алфавіт – це сукупність букв.	Букви розміщені в певному порядку.
3	Кут – це геометрична фігура.	Геометричну фігуру утворено двома променями.
4	Цей рік був яскравим для театру.	Рік сповнений цікавих прем'єр.
5	На березі Сули́ розкинулося старовинне місто Ромни́.	Місто Ромни – затишне й неповторне.

Роль у мовленні

Відокремлені члени речення характерні для всіх стилів мовлення. Для наукового, публіцистичного та офіційно-ділового стилів відокремлення – це засіб виявлення основного й другорядного в реченні, оформлення довідкових повідомлень, установлення логіки.

У художньому стилі відокремлення допомагає створити художній образ, подати лаконічну, виразну характеристику описуваного явища тощо.

434 І. Прочитайте виразно текст уголос. Простежте, як за допомогою відокремлених означень автор створює художній образ та досягає лаконізму й виразності опису.

СОНЯШНИКИ

Цвітуть соняшники. Озвучені бджолами, вони чомусь схожі на круглі кобзи, які земля підняла зі свого лона на високих живих стеблах. Живе тіло кобз, пахуче, укрите жовтим пилом, проросле пелюстками, світить і золотіє... Усі соняшники сміються, веселі, але по-доброму замислені, кожен щось хоче сказати тобі. Тільки підійди, наблизь своє обличчя до нього, уважного й доброзичливого... Так можна довго дивитись одне одному в очі, і коли ви розлучитеся, то кожен із вас відчує себе багатшим, ніж був (За *Є. Гуцалом*).

ІІ. Укажіть відокремлені означення разом з означуваними словами. Які із цих означень виражені прикметниками, а які – дієприкметниковими зворотами?

ІІІ. Складіть і запишіть одне речення за темою тексту, використавши відокремлене означення.

Синтаксичні синоніми

Речення без відокремлених означень	Речення з відокремленими означеннями
Це наша рідна українська пісня.	Це наша пісня, рідна, українська.
Тепле, лагідне море виграє хвилями.	Море виграє хвилями, тепле, лагідне.
Антарктида – покритий льодом материк.	Антарктида – материк, покритий льодом.

435 Перебудуйте речення так, щоб у кожному з них було відокремлене означення. Перебудовані речення запишіть, розставте розділові знаки, підкресліть відокремлені означення.

1. Сивий, статечний, найшановніший у громаді чоловік благословляв чумаків перед нелегкою дорогою (*М. Слабошпицький*). 2. Вузькі, низенькі трамвайні вагончики скригикають, похитують нас, колесують ранковою вулицею (*О. Гученко*). 3. Підприємство виконує передбачені для розбудови автошляхів підготовчі робóти. 4. Досягнуті під час переговорів домовленості матимуть позитивний вплив. 5. Викликана зміною клімату спека збільшує ризик виникнення лісових пожеж (*З медіа*).

436 Спишіть речення, добираючи до виділених слів відокремлені означення.

1. Холодний **вітер** проймав наскрізь. 2. **Дівчина** ще довго сиділа біля відчиненого вікна. 3. **Фотографії** надіслали електронною поштою. 4. **Піцу** доставили вчасно.

437 Запишіть речення послідовно залежно від умови відокремлення означень: 1) означуваним словом є особовий займенник; 2) відділені іншими членами речення; 3) зворот стоїть після означуваного слова. Розставте пропущені розділові знаки.

1. Все місто спить суворе й мовчазне (*Л. Костенко*). 2. Ген килим витканий із птиць летить над морем (*Л. Костенко*). 3. Сам лагідний сумирний він давно не міг зрозуміти, від чого все те лихе (*С. Черкасенко*).

438 СИТУАЦІЯ. Уявіть, що вам дуже сподобалася домашня тварина ваших знайомих. Висловіть своє захоплення цією твариною (4–5 речень), використавши відокремлені означення. Ви можете скористатися поданими зразками означень.

- ✓ схожий на білий клубочок
- ✓ найкращий у світі
- ✓ надзвичайно допитливий
- ✓ лагідний, добрий і слухняний
- ✓ красивий, пухнастий
- ✓ поважний і серйозний
- ✓ великий, але надзвичайно милий
- ✓ дуже розумний і кмітливий
- ✓ жвавий, веселий, спритний, кумедний

439 І. Прочитайте вголос текст, замінюючи, якщо можливо, виділені фрагменти відокремленими означеннями.

ВОДОСХОВИЩА УКРАЇНИ

Водосховища – це великі штучні водойми, **які створено для нагромадження води й подальшого її використання протягом року.** В Україні найбільші з них споруджено на Дніпрі, зокрема Київське, Канівське, Кременчуцьке та інші. Вони утворюють групу, **що розміщена уступами за течією річки.** Таку групу називають каскадом. Дніпровський каскад створювали майже пів століття з метою використання води Дніпра для виробництва електроенергії.

На Сіверському Дінці є велике Печенізьке водосховище, **яке розташоване в Харківській області.** А на Південному Бузі – Ладиженське, **яке стало окрасою Вінниччини** (*З підручника*).

II. Визначте тип і стиль мовлення тексту. У якій ситуації спілкування можливе це висловлення?

III. Складіть і запишіть одне речення за темою тексту, використавши відокремлене означення.

440 Розгляньте фото, на яких зображено незвичайні архітектурні споруди. Оберіть одне фото й поділіться усно своїми враженнями, використавши відокремлене означення. Розпочніть висловлення реченням *«Архітектори дивують світ своєю бурхливою фантазією»*.

Будинок-рояль зі скрипкою (Китай)

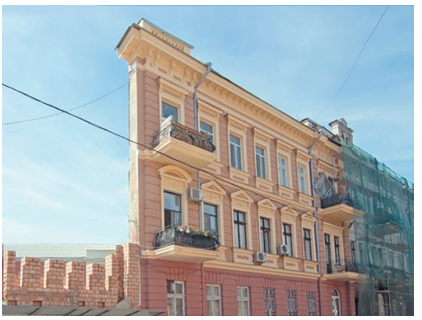

Плаский будинок
(Одеса)

Кривий будиночок
(Польща)

441 І. Спишіть речення, розставляючи пропущені розділові знаки. Підкресліть відокремлені означення й означувані слова як члени речення.

1. Занесена вгору з мечем рука боярина вже втомилась, і він її важко опустив (*Р. Іванченко*). 2. Непорушно стоять дерева загорнені в сутінь рясно вкриті краплистою росою (*М. Коцюбинський*). 3. Живе життя і силу ще таїть оця гора зелена і дрімлива (*М. Зеров*). 4. Смутний і виснажений став він підніматися на гору вузькою вулицею запорошеною кам'яним вугіллям (*І. Микитенко*). 5. Останній день старого року чепурний і яскравий хоче залишити по собі спогад (*Ю. Яновський*). 6. Прикмета червня – найкоротша ніч замріяна казково-загадкова (*В. Скомаровський*). 7. Громом налякана змахує крилами чапля сердита (*В. Раєвський*).

ІІ. Обґрунтуйте використання тире в шостому реченні.

442 Виконайте тестові завдання.

1. Визначте умову відокремлення означення в поданих реченнях (*одна умова зайва*).

Речення	*Умова відокремлення означення*
1 Моря, розміщені на окраїнах материків, називають окраїнними.	**А** стосується особового займенника
2 Спокійні, зосереджені, ми ще довго сиділи біля моря.	**Б** відділено іншими членами речення
3 Осяяне місячним світлом, перед нами розкрилося море.	**В** зворот стоїть після означуваного слова
	Г має обставинний відтінок

2. Відокремлене означення є в реченні

А Вода випаровується й піднімається в атмосферу, утворюючи великі потоки водяної пари.
Б Вихор – це сильний вітряний крутіж, що зненацька виникає в гарячі сонячні дні.
В Ожеледь – це утворення льодяної кірки внаслідок намерзання крапель дощу, мряки або туману.
Г На появу хмар впливає низка факторів, пов'язаних в основному з вологістю, тиском і температурою.

3. Пунктуаційну помилку допущено в реченні

А Сади, омиті музикою згадок, ковтають пил міжселищних доріг (*Л. Костенко*).

Б Краплі, зронені хмарами були настояні на польових травах (*В. Шкляр*).

В Усі враження буття зливаються в невмирущу гармонію, людяну, дорогоцінну (*О. Довженко*).

Г На сто думок замислена Полтава вербові гриви хилить до води (*Л. Костенко*).

Відокремлення за інших умов

Узгоджені означення, які стоять **після** означуваного іменника, можуть бути відокремленими й за інших умов (залежно від змісту речення та бажання автора / авторки). НАПРИКЛАД: 1. *Сніг, **блискучий** та **легкий**, здається, падає на серце прямо (М. Рильський).* 2. *Якісь он квіти, **сині-сині**, на голу цеглу повились (Л. Костенко).* 3. *Промерзло небо, **місячне** і **тихе** (М. Сингаївський).*

Якщо відокремлене означення має виразне експресивне значення, то його можемо виділяти за допомогою **тире**. НАПРИКЛАД: *Пам'ятаю, були дерева, вулиця – **випалена**, **полуднева*** (*С. Жадан*).

443 I. Прочитайте вголос речення, інтонуючи їх відповідно до розділових знаків. Укажіть відокремлені означення та визначте, чим вони виражені.

1. Спить земля, охмарена і славна (*А. Малишко*). 2. Ідуть дощі легкі й прозорі (*А. Малишко*). 3. Хай з дощем молодим і рясним в піднебессі веселка заграє (*Л. Завіщана*). 4. Народилося море, безкрає, з неосяжним морським обрієм (*О. Довженко*). 5. Високо, трохи не серед неба, стояв місяць, ясний, блискучий, повний (*І. Нечуй-Левицький*). 6. Швидко надходив вечір морозний і зоряний (*М. Коцюбинський*).

II. Визначте епітети й метафори.

Відокремлення неузгоджених означень

Неузгоджені означення зазвичай **не відокремлюємо**. Але якщо треба звернути увагу на якісь ознаки, надати їм більшої змістової ваги, то можемо відокремлювати **неузгоджені означення**, які виражено:

іменником у непрямому відмінку (із залежними словами або без них)	*1. У сатиновій сорочці, у полотняних штанях, він прийшов сюди першим із дружиною і дітьми (А. Шиян).* 2. *Троє старшин – у рубцях, у кривавому клоччі, прямо із бою – говорили про бій на Дніпрі (Л. Костенко).*
неозначеною формою дієслова (із залежними словами або без них)	*Одне лиш мав бажання – допомогти.* (Перед означенням можна поставити слова ***а саме***)

Відокремлене означення, виражене іменником, виділяємо за допомогою **ком** або **тире.**

Відокремлене означення, виражене неозначеною формою дієслова, виділяємо за допомогою **тире.**

444 І. Спишіть речення. Знайдіть і підкресліть неузгоджені означення до виділених означуваних слів. Поясніть, чому автори зробили ці означення відокремленими.

1. Звучав потемнілий **дзвін,** пудів на тридцять (*М. Стельмах*). 2. Праворуч від дороги стояв високий молодий **чоловік,** у потертих джинсах, стоптаних кросівках… (*П. Загребельний*). 3. Над ставком стояла Довбишева **хата,** уся в черешнях (*І. Нечуй-Левицький*). 4. У нього була одна **звичка** – записувати все побачене (*З посібника*). 5. Великій **меті** – піднімати народ із віковічної темряви – служив і Шевченків талант (*П. Федченко*). 6. Божий **дар** ти маєш з неба – людям долю віщувати (*М. Вороний*).

ІІ. Прочитайте речення виразно вголос, надаючи неузгодженим означенням більшої змістової ваги, ніж іншим членам речення.

445 І. Розгляньте картину «Загадка моря». Як ви розумієте її назву?

ІІ. Доберіть кілька означень разом з означуваними словами, за допомогою яких можна описати зображене на полотні. Складіть і запишіть за картиною три речення з відокремленими означеннями.

В. Рекуненко. Загадка моря

446 І. Спишіть речення, розкриваючи дужки та розставляючи пропущені розділові знаки.

1. (Не)звична музика біла безголоса живе тремтить біліє на одній ноті (*Є. Гуцало*). 2. Олеся йде сама дорогою ле(г,х)ка витончена прудка (*О. Довженко*). 3. Відцвіла, немов остан(н)я скрипка соло, пізня липа

(не)спокійна і рясна (*Ю. Андрухович*). 4. Як я бідна тут горюю, прийди, подивися (*Маруся Чурай*). 5. Широкою вкритою туманом долиною верталися (до)дому (*У. Самчук*). 6. Ще спить земля укутана снігами мовчать в льоди заковані річки (*Д. Луценко*). 7. У поета була хороша звичка записувати в щоденник свої враження від мандрівок (*З медіа*).

II. Підкресліть відокремлені означення.
III. Знайдіть односкладні речення, визначте їхній тип.

447 Виконайте завдання одного з варіантів. Використайте щонайменше два речення з відокремленими означеннями, а також однорідні присудки.

Варіант А. Чи любите ви фантазувати? Складіть і запишіть висловлення на тему «Фантазія змінює світ» (6–8 речень).

Варіант Б. Напишіть допис (6–8 речень), який можна було б розмістити в інтернет-спільноті мандрівників. Спробуйте за допомогою відокремлених означень оживити краєвиди.

Варіант В. Поділіться своїми враженнями від концертної програми улюбленого співака / улюбленої співачки. Напишіть відповідний текст (6–8 речень).

448 Створіть невелику інтерактивну стрічку часу з додаванням фото-, відео- чи аудіоматеріалів «Подорож у минуле України (мого села, міста)». Використайте в роботі відокремлені означення. Для цього ви можете скористатися підручниками історії та одним із зручних сервісів в інтернеті.

41. ВІДОКРЕМЛЕНІ ПРИКЛАДКИ

Про те, за яких умов відокремлюємо прикладки, та про їхню роль у мовленні

ПРИГАДАЙМО. Що таке прикладка?

449 **А.** Прочитайте речення, виділяючи інтонацією, де потрібно, підкреслену прикладку.

1. Українську антарктичну станцію названо ім'ям видатного вченого Володимира Вернадського.

2. Українську антарктичну станцію названо ім'ям Володимира Вернадського, видатного вченого.

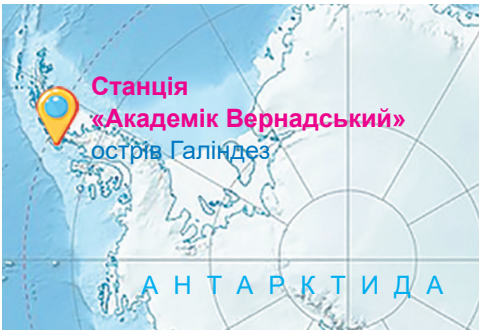

Б. Яке речення ускладнено відокремленою прикладкою? Як її виділено на письмі?
В. Поміркуйте, яку роль роль відіграють відокремлені прикладки в мовленні.

Прикладки **відокремлюємо** (ставимо КО́МУ чи ТИРЕ), якщо:	
прикладка стосується **особового займенника**	*І ось* ***він****, Київ, за валами він!..* (*Л. Костенко*)
прикладка складається з **кількох слів** і стоїть **після** означуваного іменника (часто власної назви)	*Завершенням їхньої подорожі була* ***Нова Каховка*** *– славетне молоде місто* (*О. Гончар*).

одинична прикладка стоїть **після** означуваного слова та має додаткове **самостійне значення**	*Золотими куполами вітає нас славетна* ***столиця*** *–* *Київ* **(***О. Довгий***).**
прикладку приєднано до означуваного іменника словами ***тобто, себто, або (=тобто), чи (=тобто), на ім'я, родом, за національністю, так званий*** та под.	1. *У Сквирі* ***лікар*** *був,* *на прізвище Рушилов* *(М. Рильський).* 2. *Білий гриб,* ***або боровик****, має товсту ніжку.*
прикладка, яку приєднано за допомогою сполучника ***як***, має додатковий відтінок **причини** чи **умови**	***Івась****,* ***як менший****, завжди терпів від Карпа* **(***Панас Мирний***).** (Терпів, бо був менший)

ЗВЕРНІТЬ УВАГУ!

Не відокремлюємо прикладки, які разом зі словом ***як*** мають значення «у ролі кого (чого) виступає предмет чи особа». НАПРИКЛАД: *Ліс зустрів мене* ***як друга*** **(***М. Рильський***).** (Тобто зустрів «у ролі друга».)

Розділові знаки

На письмі відокремлені прикладки виділяємо **комами**, рідше – **тире.**

Тире зазвичай ставимо, якщо:

✓ прикладка стоїть у кінці речення (щоб відрізнити прикладку від однорідних членів речення);

✓ автор хоче підкреслити значення прикладки.

НАПРИКЛАД: *Урочисто вишикувалася проспектами зелена варта каштанів – почесна варта весни* **(***Олесь Гончар***).**

В інших випадках відокремлені прикладки виділяємо **комами.**

450 I. Прочитайте виразно речення. Назвіть умови відокремлення прикладок, укажіть означуване слово. Обґрунтуйте вживання тире або ком для відокремлення.

1. А він, орел, шумить, клекоче, мов людям розказати хоче про поєдинок у яру (*Т. Шевченко*). 2. Із тебе, першої моєї вулиці, почав я відкривати білий світ (*В. Тарасенко*). 3. А над нами падало й падало листя – золоті сльози осені (*М. Стельмах*). 4. А рідна сестра його – мла волохата – заводить на ніч солов'їв голосних (*Д. Іванов*). 5. Серед пам'яток архітектури Подолу привертає увагу будинок Києво-Могилянської академії – взірець українського бароко XVIII століття (*Д. Степовик*). 6. А он уже видніє з далини столиця Вишневецького – Лубни (*Л. Костенко*). 7. А хто не має історії, тобто минулого, не матиме, звісно, й майбутнього (*В. Кузьменко*). 8. Матіола, або нічна фіалка, має дивовижний аромат у вечірні години (*З посібника*). 9. Як рибалка, я повинен бути людиною поважною і розсудливою (*Ю. Збанацький*).

II. Визначте усно члени речення в останньому реченні.

451 КОЛО ДУМОК. Поміркуйте, чому в поданих реченнях прикладки виділено за допомогою тире, а не ком.

1. За вікном вагона мерехтіли далекі вогники сіл – теплі земні зірки (*В. Кобець*).
2. Вітаю зі світлим святом – Різдвом Христовим!

452 І. Спишіть речення, розставляючи пропущені розділові знаки. Підкресліть відокремлені прикладки й означувані слова як члени речення.

1. Тут я щастя своє нерозумна зозуля у гніздечко поклала чуже (*Н. Баклай*). 2. У літописців є **найстрашніша** зброя замовчування (*П. Загребельний*). 3. Був на Січі старий козак на прізвище Чалий (*Нар. творчість*). 4. До слова запросили Володимира Зеленського Президента України. 5. Безпілотний апарат або дрон пересувається за заданим алгоритмом без втручання людини. 6. Георгій Нарбут відомий як творець українського державного герба (*З медіа*). 7. Як справжній лірик Сосюра був різноманітний у своїх переживаннях (*Д. Білоус*).

ІІ. Розберіть за будовою виділене слово, визначте спосіб його творення.

453 ДВА – ЧОТИРИ – УСІ РАЗОМ. З'ясуйте, яке з речень ускладнене відокремленою прикладкою. Поясніть відповідь.

1. Вітаю! Я – бабуся Сергія, а це – його сестра.
2. Я, дідусь Світлани й тато Дениса відремонтуємо меблі.
3. Я, мама Назара, допоможу організувати екскурсію.

454 Спишіть речення, уставляючи на місці пропуску одну з поданих прикладок. Підкресліть означуване слово як член речення. Прочитайте виразно речення вголос.

тобто Дніпро / перлина Прикарпаття / українці / моя колишня учениця / мій брат

1. Ми, … , боронимо свою незалежність.
2. Надвечір потяг прибув на станцію Жмеринка – … .
3. Тарас, … , служить у Силах безпілотних систем ЗСУ.
4. Олена, … , працює лікаркою на Сумщині.
5. Борисфен, … , згадано в багатьох давніх творах.
6. Запрошуємо до Івано-Франківська – … !

455 І. Прочитайте текст, визначте його тему. Чим для українців близький Арал?

МОРЕ, ЯКЕ ЗНИКАЄ

Із травня 1848 року до вересня 1849 Тарас Шевченко брав участь у першій великій експедиції з дослідження майже невідомого тоді європейцям Аральського моря. Поет працював як художник. Він змалював щойно відкриті острови, щойно описані береги. Під десятками Шевченкових акварелей і віршів того періоду стоїть назва «Кос-Арал». На жаль, цей острів зник, злившись із суходолом. А сьогодні зникає й саме Аральське море.

За часів Шевченка Арал був четвертою за розміром замкненою водоймою планети. Завдяки Амудар'ї та Сирдар'ї, потужним річкам, вода була майже прісною. Тому в морі й навколо нього створилась унікальна екологічна система – чиста місцевість із безліччю риби, численним птаством, гаями й фруктовими садками в гирлах рік...

Т. Шевченко. Шхуни біля форту Кос-Арал

Проте все почало мінятися з початку 1960-х. Люди вирішили забрати воду з річок, які живили море, і спрямувати її на бавовняні плантації. Амудар'я, колишня живильна артерія моря, уже давно губиться в пісках і болотах, не даючи Аралові жодної краплі. На місці моря лишилися три майже відокремлені одна від одної невеликі водойми. З них більш-менш живою залишається лише «казахстанська» водойма, так званий Малий Арал. В «узбецькому» Аралі, на йменння Великий, солоність води вже втричі перевищує океанічну.

Планетарний характер катастрофи Аралу вартий співчуття і співпереживання (За *М. Стріхою*).

II. Виконайте завдання до тексту.

1. Знайдіть прикладки, з'ясуйте умови їх відокремлення чи невідокремлення. Поясніть роль відокремлених прикладок у тексті.

2. Складіть усно план тексту з трьох пунктів.

3. Прочитавши текст, троє підлітків висловили різні думки. Чиє твердження є хибним? Запропонуйте своє міркування за змістом прочитаного.

Антон

– Людська діяльність стала однією з причин перетворення Аральського моря на маленькі водойми.

Дарина

– Картину «Шхуни біля форту Кос-Арал» Шевченко писав зі слів очевидців, оскільки ще за життя поета Аральське море майже зникло.

Юра

– Шевченко був одним із перших європейських художників, які змалювали Аральське море.

4. Розіграйте діалог (5–8 реплік) за змістом прочитаного, наголосіть на проблематиці тексту, поділіться своїми враженнями.

456 ПОСПІЛКУЙТЕСЯ. Чи відомі вам факти недбалого ставлення людини до природи, зокрема у вашій місцевості? Хто і як, на вашу думку, мусить займатись екологічними питаннями в державі?

457 І. Складіть усно з кожної пари речень одне з відокремленою прикладкою.

1	Історія міста Коломиї сягає глибини тисячоліть.	Коломия – культурний осередок Прикарпаття.
2	У Коломиї можна відвідати Музей писанкового розпису.	Музей писанкового розпису – один із найоригінальніших етнографічних центрів.
3	Річка Сіверський Донець є перлиною природного фонду Харківщини.	Сіверський Донець – найбільша правобережна притока Дону.
4	Північно-західну частину Волині прикрашає озеро Світязь.	Світязь – найглибше й найбільше озеро в Україні.
5	На Приморському бульварі гості Одеси фотографуються біля пам'ятника Дюку де Рішельє.	Дюк де Рішельє – діяч, який розбудовував Одесу.
6	Хрещатик зустрічав гостей цвітом каштанів.	Каштани – гордість київських весен.

ІІ. Складіть і запишіть одне речення про природні чи культурні окраси вашого краю, використавши відокремлену прикладку.

458 Утворіть на основі поданих речень нові, у яких би виділена частина стала відокремленою прикладкою. Прикладку приєднайте за допомогою слів *тобто, або (= тобто), чи (= тобто).*

ЗРАЗОК. *Астрономія – наука про небесні тіла.* → *Астрономією, тобто наукою про небесні тіла, я цікавився ще з юних літ.*

1. Фонетика – **розділ мовознавства про звуки мови.** 2. Ягуар – **американський тигр.** 3. Острів – **оточена водою частина суші.** 4. Міфологія – **фантастичне уявлення про світ.**

459 ПОПРАЦЮЙТЕ В ПАРАХ. Доберіть кожен / кожна прикладку й до неї означуваний іменник (можна скористатися прикладами із цього параграфа). Запропонуйте однокласнику / однокласниці скласти й записати речення з дібраними словами.

460 І. Перебудуйте речення так, щоб у них були відокремлені прикладки. Прочитайте виразно й запишіть перебудовані речення.

ЗРАЗОК. *Марк, який є моїм другом, одужав.* → *Марк, мій друг, одужав.*

1. У південних степах утворилися солончаки, які є неродючими ґрунтами. 2. Подільську височину перетинають Тóвтри, які є витягнутими пасмами з плоскими вершинами. 3. Павло Вишебаба, який є військовим і письменником, читав радіодиктант національної єдності. 4. Олег Ігорович, який є директором ліцею, похвалив мене. 5. Таїса, яка є моєю сестрою, виграла змагання з тенісу.

ІІ. Знайдіть і поясніть такі орфограми: «Подвоєні букви», «Букви на позначення ненаголошених [е], [и] в корені слова».

461 Виконайте тестові завдання.

1. Відокремлена прикладка є в реченні

А Микола Лисенко відомий у світі як композитор.
Б Українець Володимир Кличко – чемпіон світу з боксу.
В Олена Пчілка, мати Лесі Українки, була письменницею.
Г Катерина Білокур передавала фарбами красу, ніжність, добро.

2. Пунктуаційну помилку допущено в реченні

А Дмитрик, восьмилітній хлопчик вискочив із душної хати (*М. Коцюбинський*).
Б Я, зима, не сива, я, зима, красива (*В. Василашко*).
В А в небі бриніли завзяті співці весняні – незримі жайворонки (*С. Черкасенко*).
Г Їхав до війська Григорій Триволя, козак молодий (*М. Стельмах*).

3. Прочитайте речення.

Тихо сяє з-під каміння й пилу рослинний пломінь – давній горицвіт (*Ю. Андрухович*).

Правильне обґрунтування тире в цьому реченні наведено в рядку

А між підметом і присудком
Б на місці пропущеного члена речення
В для відокремлення прикладки
Г перед узагальнювальним словом

462 Виконайте завдання одного з варіантів.

Варіант А. Напишіть висловлення (5–8 речень) про відомі рослини України. Використайте вставне слово (сполучення слів), а також щонайменше дві відокремлені прикладки. У ролі прикладок використайте деякі із запропонованих варіантів назв різних рослин.

- ✓ нагідки́ – календула
- ✓ мальва – алте́я
- ✓ кручені паничі – іпомея
- ✓ петрові батоги – цикорій
- ✓ татарське зілля – аїр
- ✓ смерека – ялина європейська

Мальва, або алтея

Варіант Б. Напишіть пост для соціальної мережі **«Один день із мого шкільного життя»** (6–8 речень). Використайте кілька відокремлених прикладок, які називали б професію, рід заняття, вік чи місце проживання особи; виражали б якісно-оцінну ознаку предмета чи особи тощо.

ДОВІДКА. *Центр генерування ідей (кабінет фізики); скарбниця фараона (кабінет історії); цариця всіх наук (математика); хлопець 13 років (Максим); гордість нашої школи (футбольна команда); учителька географії (Світлана Миколаївна).*

463 І. Спишіть речення, розставляючи пропущені розділові знаки.

1. На господарстві лишилися **дідусь** і тітуся **Марта** старша мамина **сестра** (*Г. Черінь*). 2. Ми твої найкращі друзі готові підтримати тебе

в будь-який час (*Леся Українка*). 3. Прийми мої пісні як дар моєї великої любові (*В. Сосюра*). 4. Я́гель або оленячий мох росте надзвичайно повільно (*З довідника*). 5. Як бригадир **Михайло** розпочав роботу першим. 6. На жаль **Софія** Сергіївна моя тренерка переїхала до Житомира. 7. У Чернівцях я зустрів свого давнього знайомого за національністю румуна (*З розмови*).

II. Підкресліть члени речення в шостому й сьомому реченнях.

III. Від виділених слів утворіть присвійні прикметники. Скористайтеся суфіксами *-ин-*, *-їн-* (для іменників жіночого роду) та *-ів* (для іменника чоловічого роду).

42. ВІДОКРЕМЛЕНІ ОБСТАВИНИ

Про способи вираження відокремлених обставин
й особливості виділення їх на письмі та в усному мовленні

ПРИГАДАЙМО. Що таке дієприслівник?

464 **А.** Якою формою дієслова виражені підкреслені обставини?

Хлопці, накупавшись, грали у волейбол.

Накупавшись, хлопці грали у волейбол.

Б. Поміркуйте, чи можна підкреслені обставини вважати відокремленими.

В. Зробіть висновок, чи залежить відокремлення обставини, вираженої дієприслівником, від місця її розташування в реченні.

Умови відокремлення

Обставину зазвичай **відокремлюємо** (ставимо КО́МУ), якщо:	
вона виражена **дієприслівниковим зворотом**	*Край лісу, сплівшись гіллям, стояли столітні дуби.*
вона виражена одиничним **дієприслівником**	*Ялинкове гілля, наїжачившись, дивиться вгору.*
вона виражена іменником із прийменником *незважаючи на (невважаючи на)*	*Знаходьте час поспілкуватися з рідними, незважаючи на зайнятість.*

Але обставини, виражені одиничним дієприслівником або дієприслівниковим зворотом, **НЕ відокремлюємо**, якщо:	
одиничний **дієприслівник** стоїть після дієслова-присудка та означає спосіб виконання дії (як? яким способом?)	*Співають ідучи дівчата.* *Слухають мене не перебиваючи.*

дієприслівниковий зворот чи одиничний дієприслівник перебуває в складі **фразеологізму**	*Працює не покладаючи рук. Слухали затамувавши подих. Бігли не чуючи ніг.*
дієприслівниковий зворот чи одиничний дієприслівник приєднано сполучником ***і*** **(*й*)** як однорідний член речення до невідокремленої обставини	*Воїни боролися мужньо* ***й*** *не шкодуючи свого життя.*
перед дієприслівниковим зворотом стоїть підсилювальна частка ***і*** **(*й*)**	*Це можна виконати* ***й*** *не знаючи правил.*

Для відокремлення обставини в усному мовленні робимо невеликі **паузи**, а на письмі ставимо **ко́му (коми).**

Ставимо КОМИ

Риплять, чекаючи дощу, акації.

дієприслівниковий зворот

НЕ ставимо КОМИ

Шкідливо читати лежачи.

одиничний дієприслівник стоїть після присудка й означає спосіб виконання дії

Інколи дві чи більше відокремлених обставин можуть бути **однорідними**, тоді коми між ними ставимо відповідно до правил уживання розділових знаків між однорідними членами. НАПРИКЛАД: *Річка Стрий тече з гір, звиваючись* ***і*** *часто змінюючи русло́* (*Н. Малетич*).

ЗВЕРНІТЬ УВАГУ!

До складу відокремленої обставини не включаємо сполучники та підсилювальні частки, які не стосуються цієї обставини. НАПРИКЛАД: *Чоловік підвівся* ***і****, не прощаючись, вийшов*. У цьому реченні сполучник ***і*** з'єднує однорідні присудки та не стосується відокремленої обставини.

ПУНКТОГРАМА

Кома для виділення відокремленої обставини

465 І. Прочитайте речення. Поясніть, чому деякі обставини відокремлені, а деякі – не відокремлені.

1. Розбризкуючи калюжі, ми побігли на узлісся (*М. Стельмах*). 2. Прілим листям ярів зустрічає, прокинувшись, ліс (*О. Радушинська*). 3. Вони прокинулись уранці і, узявши снасті, подалися до Десни (*Є. Гуцало*). 4. Старі верби стоять похнюпившись (*О. Кониський*). 5. І, забившись у кутки, пряли пряжу павуки (*В. Симоненко*). 6. Бог допомагає тим, хто працює не покладаючи рук (*Нар. творчість*). 7. Вітер бив нещадно й проймаючи до кісток (*З медіа*).

II. Знайдіть речення, у яких обставини виражені дієприслівниковими зворотами.
III. Поясніть, що з'єднує сполучник ***і*** в третьому реченні.

466 I. Спишіть речення, розставляючи пропущені розділові знаки. Обґрунтуйте пунктограму «Кома для виділення відокремленої обставини».

1. Блакитний час прикинувшись водою тече в піщаних, чистих берегах (*Є. Гуцало*). 2. І після цього перед ним хитнулись розходячись у різні сторони дві дороги (*М. Стельмах*). 3. За вікном у вишневих гілках шарудить бешкетуючи вітер (*Д. Луценко*). 4. Раптом розхвилюється в тривозі відчувши теплий подих вітерцю (*Д. Луценко*). 5. По обіді, насмалившись на сонці та пообертавши все сіно двічі я вирішив податися до річки (*Н. Малетич*). 6. Незважаючи на таку рань було зовсім тепло (*Олесь Гончар*). 7. Сніг іде і сяйво розсіваючи бліде зволожує афіші і обличчя (*І. Жиленко*).

II. Підкресліть відокремлені обставини.
III. Випишіть із трьох перших речень дієприслівники (на вибір). Розберіть ці слова за будовою.

467 I. ДВА – ЧОТИРИ – УСІ РАЗОМ. Чим ускладнено подане речення?

Коло дерева стоїть обпершись Максим Залізняк високий поставний дужий мов віковічний дуб (*І. Нечуй-Левицький*).

II. Спишіть речення, розставляючи розділові знаки. Підкресліть члени речення.

468 I. Випишіть послідовно лише номери тих речень, у яких одиничні дієприслівники потрібно виділити комою (комами).

Дешифратор			
1 С	2 Е	3 Л	4 О
5 П	6 В	7 А	8 О

1. Вишні **зацвівши** в росах заплачуть (*М. Томенко*). 2. Я був молодий, здоровий і міг працювати **не втомлюючись** (*О. Довженко*). 3. **Йдучи** наша казка стомилась (*М. Вінграновський*). 4. А ще ж так недавно я **співаючи** ходив лугом (*М. Стельмах*). 5. Ліпше вмерти **біжучи**, ніж жити **гниючи** (І. Багряний). 6. Усяка пташечка **радіючи** співала (*Л. Глібов*). 7. Близькій людині допомагай **не замислюючись** (*Нар. творчість*). 8. Зима **скрадаючись** повіяла крилом (*Олена Пчілка*).

II. Доповніть перше речення відокремленим означенням і запишіть. Підкресліть члени речення.

КЛЮЧ. Використавши дешифратор, прочитайте закінчення прислів'я *«Подумай двічі, а тоді скажи...»*.

469 I. Прочитайте текст. Усно доповніть прочитане своїми міркуваннями про переваги й недоліки заняття фітнесом у домашніх умовах.

ФІТНЕС УДОМА

Фітнес – одна з найпопулярніших систем оздоровлення. Не маючи змоги потрапити в тренажерний зал, багато хто займається вдома.

Незалежно від місця тренування, варто дотримуватися деяких правил. По-перше, тренування мають бути регулярними. По-друге, перед тренуванням необхідно розминатися. По-третє, фізичні навантаження

потрібно збільшувати поступово. **Сильна воля та самодисципліна — це ключ до успіху.**

Вибираючи між тренажерним залом і заняттями в домашніх умовах, орієнтуйтеся на те, як зручніше вам. Тренуючись удома, не обов'язково використовувати габаритні тренажери. Займатися фітнесом можна й без них. Потрібен лише стимул, спортивний одяг і пара кросівок. Вам допоможуть гантелі, еспандери, спеціальні гумові стрічки. Користуючись таким інвентарем, ви зможете уникнути травмування.

Займаючись фітнесом, не забувайте консультуватися з фахівцем / фахівчинею (*За матеріалами вебсайту «24 Канал»*).

II. Виконайте завдання за текстом.

1. Знайдіть речення з відокремленими обставинами. Перебудуйте ці речення так, щоб обставини стояли в середині або в кінці речень. Запишіть перебудовані речення.

2. Спишіть виділене речення. Підкресліть члени речення. Обґрунтуйте вживання тире та визначте вид присудка.

3. Поясніть роль вставних слів, використаних у другому абзаці.

4. Знайдіть два твердження, що суперечать прочитаному.

	Твердження
А	Місце для занять фітнесом відіграє основну роль у досягненні бажаного результату.
Б	Ключем до успіху в заняттях фізкультурою є дотримання правил і самодисципліна.
В	Вибираючи між тренажерним залом і тренуваннями вдома, потрібно зважати на думку тренера / тренерки.
Г	Займаючись фітнесом удома, не обов'язково купувати й установлювати габаритні тренажери.

470 ПОСПІЛКУЙТЕСЯ. Чи згодні ви, що для підтримки свого тіла в гарній фізичній формі потрібні сила волі та самодисципліна? Поясніть свою відповідь.

471 I. Перебудуйте подані речення на синонімічні з відокремленими обставинами. Відокремлені обставини ставте в середині або на початку речень. Запишіть перебудовані речення, підкресліть дієприслівникові звороти.

ЗРАЗОК. *Сергій зрадів, коли побачив друзів.* → *Побачивши друзів, Сергій зрадів.*

1. **Український** плавець випередив суперника на одну соту секунди й здобув золоту медаль на етапі Кубку світу. 2. Британець переплив Атлантичний океан на човні й побив світовий рекорд. 3. Нападник намагався виправити помилку партнерів по команді й вибив м'яч за

лінію воріт. 4. Я не братиму участі в дискусії, якщо не вникну в суть питання. 5. Закохані зрозуміли одне одного, хоча не промовили жодного слова. 6. Під час огляду експозиції відвідувачі найдовше затримувалися біля пейзажних картин.

II. Запишіть виділене слово фонетичною транскрипцією.

Сполучення іменника з прийменником

Обставину, виражену сполученням іменника з прийменником *відповідно до, згідно з, завдяки, залежно від, на відміну від, попри (= всупереч), у зв'язку з, унаслідок, наперекір, на випадок* і под., відокремлюємо **за бажанням автора.** ПОРІВНЯЙМО: *1. Погода, усупереч моїм сподіванням, різко погіршилася. 2. Погода всупереч моїм сподіванням різко погіршилася.*

472 I. Складіть і запишіть чотири речення, використовуючи подані сполучення слів як обставини. Яку із цих обставин потрібно обов'язково виділити комою (комами), а які – за вашим бажанням?

незважаючи на
згідно з
відповідно до

ЗРАЗОК. *Швидкий потяг, згідно з розкладом, прибув до Києва.*

Незважаючи на втому, згідно з розкладом, відповідно до правил дорожнього руху, завдяки зусиллям працівників музею.

II. Підкресліть відокремлені та невідокремлені обставини.

III. Хто складе усно найцікавішу розповідь (5–6 речень), використавши всі подані в цій вправі сполучення слів?

473 I. Спишіть речення, відокремлюючи обставини, де потрібно, комою (комами). Обґрунтуйте свою думку.

1. І розгулялись дужі вітерці долаючи невидимі простори (*А. Малишко*). 2. Усупереч зовнішній легковажності Люба напрочуд чесно вміла зберігати таємниці (*Олесь Гончар*). 3. Годинами працювати над математикою засукавши рукава не кожен зможе (*В. Дрозд*). 4. Незважаючи на погану погоду біля освітленого під'їзду театру панувало пожвавлення (*В. Собко*). 5. Хлопець наперекір світові й людям якийсь веселий, радий (*Панас Мирний*). 6. Машина зірвалася з місця і ніби бажаючи надолужити прогаяний час понеслася вулицями (*Ю. Бедзик*). 7. Говорити не думаючи – усе одно, що стріляти не цілячись (*М. де Сервантес*).

II. Підкресліть відокремлені та невідокремлені обставини.

474 Виконайте завдання одного з варіантів.

Варіант А. Розгляньте ілюстрації. Підготуйте усний коментар (5–6 речень) до однієї з них, використовуючи відокремлені означення та обставини.

Варіант Б. Розгляньте ілюстрації. Складіть і запишіть за кожною з них одне речення з відокремленою обставиною та одне речення зі вставним словом (сполученням слів).

475 І. Відновіть прислів'я, правильно поєднуючи їхні частини з лівої та правої колонок. Запишіть відновлені прислів'я, розставляючи розділові знаки. Підкресліть відокремлені обставини.

Не замочивши рук…	не лізь у воду.
Не пізнавши отрути бджоли…	не скуштуєш і меду.
Не взявшись за сокиру…	хати не зробиш.
Не спитавши броду…	сховався в озеро.
Не поговоривши з головою…	не опануєш науки.
Не взявши книги в руки…	обличчя не вмієш.
Рятуючись від дощу…	не берись руками.

ІІ. Опишіть усно життєву ситуацію, за якої можна було б використати одне з відновлених прислів'їв.

476 Виконайте тестові завдання.

1. Правильно розставлено розділові знаки в реченні

А Здавалося, ніби дуби підтримуючи один одного, зазирають із цікавості в байра́к (*Ю. Мушкетик*).
Б А в небі, ніжно обіймаючи принишкле море здіймалася велетенська веселка (*В. Канівець*).
В Славко лежав на вигрітій сонцем траві, і спершись на лікті, дивився в чисте поле (*В. Кучер*).
Г Бджілка покружляла навко́ло мого ока й, невдоволено бубонячи щось, одгула (*Є. Гуцало*).

2. Одиничний дієприслівник потрібно відокремити комою в реченні

А Пла́чучи крутиться вітер круг хати (*Б. Грінченко*).
Б Про що тут не згадаєш ідучи! (*М. Доленго*).
В Сутеніє, дівчата розходяться співаючи (*І. Кочерга*).
Г Старі верби стоять похнюпившись (*І. Кочерга*).

477 Спишіть речення, розставляючи пропущені розділові знаки. Підкресліть відокремлені означення та обставини.

1. І гілка дуба чорна й вузлувата піднявши пальці клониться в степах (*А. Малишко*). 2. Осіннім спокоєм сповиті небесним кольором облиті ще пам'ятаючи об літі сади занурені у себе стоять засуджені на осінь тепла чекаючи і досі (*Г. Фалькович*). 3. І захолонувши у дивній грації зітхають свіжістю дівочою акації вітрами обціловані до ніг (*В. Симоненко*). 4. Небо високе й чисте просівало зорі крізь невидиме ре́шето, а вони мерехтіли падаючи (*Г. Тютюнник*). 5. Веслує літо в хмарну обологу по заводях просмоленим човном і натомивши у мандрівці ноги лягає день спочити за селом (*Є. Гуцало*).

Побудова речень із дієприслівниковими зворотами

1. Дієприслівникові звороти недоречно вживати в односкладному **безособовому** реченні, бо в ньому не передбачено виконавця. НАПРИКЛАД: ~~*Повернувшись додому, було вже пізно*~~. АЛЕ в односкладному безособовому реченні, у якому головний член виражено неозначеною формою дієслова (інфінітивом), дієприслівникові звороти можна вживати. НАПРИКЛАД: *Переглянувши рекламу, можна обрати модель велосипеда.*

2. Порушенням норми є речення, у яких дія, виражена дієприслівником, і дія, виражена дієсловом-присудком, стосуються різних виконавців. ПОРІВНЯЙМО:

Правильно	НЕправильно
Коли я дописав твір, пролунав дзвінок.	Дописавши твір, пролунав дзвінок.
Мені сподобалася повість, яку я прочитав.	Прочитавши повість, вона мені сподобалася.
Порадившись із продавцем, ми купили велосипед.	Порадившись із продавцем, куплено велосипед.

478 Знайдіть речення, у яких допущено помилки. Поясніть суть цих помилок. Відредагуйте речення усно.

1. Піднявшись у гори, раптово пішов сніг. 2. Сидячи в парку, до мене підбігло кошеня. 3. Відповідаючи на уроці, Денис підглядав у книжку. 4. Зайшовши до бібліотеки, пішов сильний дощ. 5. Подивившись фільм жахів, мені стало лячно. 6. Прочитавши інструкцію, помилку виправлено. 7. Скориставшись штучним інтелектом, можна намалювати ілюстрацію до твору. 8. Нам потрібна людина, добре знаюча математику. 9. З вишки можуть стрибати навіть початкуючі спортсмени. 10. Відчинивши двері, мені став заважати гуркіт із вулиці.

479 Складіть допис (7–8 речень) дискусійного характеру (для розміщення в соцмере́жі) на тему «Чи переможе книжку комп'ютер, а бібліотеку – інтернет?» або «За якою книжкою майбутнє: паперовою чи електронною?». Використайте відокремлені члени речення та вставні слова (сполучення слів, речення).

480 І. Спишіть речення, розкриваючи дужки та розставляючи пропущені розділові знаки. Підкресліть відокремлені обставини.

1. (С,З)крутивши промені у золоті снопи вертає сонце з чужини (до)дому (*Б. Чіп*). 2. Василько ро(з,с)чепірив руки й падаючи на воду швиденько звів їх (до)купи (*Г. Тютюнник*). 3. Стомившись день (з,с)хилився на плечі (*Л. Гудзь*). 4. Троянці в човни посідавши і шви(д,т)ко їх поодпихавши по вітру гарно поплили (*І. Котляревський*). 5. Лінивий спить сидячи а робить лежачи (*Нар. творчість*). 6. Я на голос батьків з (діда)прадіда йду розділяючи з ними і славу й біду (*М. Сингаївський*). 7. Гойдаючись тіні в години вечірній з промінням сріблястим **свавільно** злились і хвильку побувши у дружбі невірній бе(з,с)журно і легко (на)вік рознялись (*Г. Чупринка*).

ІІ. Знайдіть однорідні члени у двох останніх реченнях. Визначте, як поєднано ці однорідні члени речення, та поясніть уживання розділових знаків між ними.

ІІІ. З'ясуйте за допомогою словника, які лексичні значення може мати виділене слово. У якому із цих значень його вжито в поданому реченні?

43. ВІДОКРЕМЛЕНІ ДОДАТКИ

Про синтаксичні конструкції, які обмежують, розширюють значення слова або виокремлюють когось чи щось

ПРИГАДАЙМО. Що таке додаток?

481 **А.** Прочитайте діалог спочатку з підкресленими додатками, а потім – без них. Що він втрачає без цих додатків?

– Дарино, ти виконала добре всі завдання, крім останнього.
– Невже я погано написала есе?
– За змістом усе гаразд. Але зверни увагу на орфограми, зокрема на велику букву у власних назвах.

Б. Поміркуйте, чому ці додатки вважаємо відокремленими.
В. Зробіть висновок, з якою метою використовують відокремлені додатки.

Умови відокремлення

Відокремлюємо додатки, на початку яких ужито слова ***крім (окрім), опріч, за винятком, на відміну від, особливо, навіть, зокрема*** і под. НАПРИКЛАД: *1. А я не знаю нічого ніжнішого, окрім берези* (*Леся Українка*). *2. Похибки друзів, за винятком зради, ми повинні терпіти або виправляти* (*Г. Сковорода*).

Такі синтаксичні конструкції мають обмежувальне чи розширювальне значення, виокремлюють когось або щось із низки інших осіб, предметів, явищ.

До складу відокремленого додатка, крім іменника чи займенника, можуть входити залежні від цього іменника чи займенника слова. НАПРИКЛАД: *На світі все знайдеш, крім рідної матері* (*Нар. творчість*).

Для відокремлення додатка в усному мовленні робимо невеликі **паузи**, а на письмі ставимо **ко́му (коми).**

ЗВЕРНІТЬ УВАГУ!

Слова *крім (окрім), опріч, за винятком, на відміну від* – прийменники.

ПУНКТОГРАМА

Кома для виділення відокремленого додатка

482 І. Прочитайте виразно речення вголос. Доведіть, що підкреслені сполучення слів – відокремлені додатки. Обґрунтуйте розділові знаки.

1. На все інше, навіть на любов, Творцеві залишаються крихти (*Т. Севернюк*). 2. Крім території сучасної України, трипільці займали величезні простори Східної Європи (*Г. Лозко*). 3. Дай мені, Боже, мудрості нічого собі не прохати, окрім насущного хліба за вічні мої труди (*В. Терен*). 4. На відміну від інших рідин, вода під час охолодження від +4 до 0° С розширяється (*З довідника*). 5. У багатьох містах жителів заохочують користуватися мікромобільними транспортними засобами, зокрема електросамокатами (*З медіа*).

ІІ. Поміркуйте, для чого в поданих реченнях використано відокремлені додатки.

483 І. Спишіть речення, розставляючи пропущені розділові знаки. Підкресліть відокремлені додатки.

1. Крім акації тут ще кілька тополь росте (*Олесь Гончар*). 2. Густі непрохідні ліси закривали весь простір окрім високих полонин (*І. Франко*). 3. Людині може нічого більше й не треба крім шматини неба над головою? (*Олесь Гончар.*) 4. Ні птиць ані людей опріч ясної зірки в високості (*А. Малишко*). 5. Усіх запрошуємо на прогулянку до лісу зокрема й малого Івася (*Леся Українка*). 6. Були тут і літні люди, та найбільше юрмилося молоді особливо школярів (*І. Цюпа*).

ІІ. Запишіть номери речень відповідно до характеристики з таблиці.

Характеристика речення	
А	Містить однорідні означення.
Б	Містить підмет, виражений кількома словами.
В	Містить вставні слова.
Г	Містить однорідні члени речення.

484 І. Спишіть речення, ускладнюючи їх поданими відокремленими додатками. Кожен додаток можна використати лише раз. Розставте розділові знаки.

на відміну від риб	крім мандрівного альбатроса	особливо коти
за винятком Антарктиди	окрім кімнат для відпочинку	на відміну від Тихого

1. В Атлантичному океані острови переважно розташовані поблизу материків. 2. У готельному комплексі облаштували літній і зимовий басейни. 3. Найбільший розмах крил мають чорний гриф, рожевий пелікан. 4. Дельфіни не можуть дихати у воді, тому їм доводиться постійно спливати на поверхню. 5. Ластівок можна зустріти по всій земній кулі. 6. Домашні тварини можуть бути чутливими до найменших змін у раціоні.

II. Підкресліть граматичні основи. Визначте вид кожного присудка за будовою (простий, складений дієслівний, складений іменний).

485 СИТУАЦІЯ. Уявіть, що у свій день народження ви хочете пригостити друзів / подруг фруктами, тому вирішили порадитися з кимось із рідних чи знайомих, як це краще зробити. Складіть і запишіть можливий у цій ситуації діалог (5–6 реплік), використавши кілька відокремлених додатків.

- ✓ особливо виноград
- ✓ зокрема персики
- ✓ навіть авокадо та хурма
- ✓ крім яблук і груш
- ✓ на відміну від слив
- ✓ окрім Назара
- ✓ за винятком Оксани

Додаток із прийменником ***замість***

Додаток із прийменником ***замість*** можемо відокремлювати або не відокремлювати за бажанням автора. ПОРІВНЯЙМО: *1. Замість квіток шаблі, списи виблискують в долині* (*П. Тичина*). *2. Там, замість житечка, в теплеє літечко терен зацвів* (*Г. Чупринка*).

Але ніколи **не відокремлюємо** такий додаток, якщо прийменник *замість* можна замінити прийменником *за*. НАПРИКЛАД: *Учень пояснював тему замість учителя. – Учень пояснював тему за вчителя.*

Завжди **відокремлюємо** такий додаток, якщо в його складі є неозначена форма дієслова. НАПРИКЛАД: *Замість робитися майстрами часу, ми стали його бранцями* (*О. Забужко*).

486 Виконайте тестові завдання.

1. Відокремленим додатком ускладнено речення

А Уявіть собі, понад 70 % поверхні Землі займає Світовий океан.
Б Окрім поеми «Тополя», раджу прочитати й «Кавказ».
В Скажіть, будь ласка, над чим ви зараз працюєте.
Г Читаючи книжки, ми духовно збагачуємося.

2. Правильно розставлено розділові знаки в усіх реченнях, ОКРІМ

А Гризуни, наприклад ховрашки, завдають шкоди полям.
Б Замість забрати автомобіль, водій ображав перехожих.
В Максиме, ти знову взявся малювати, замість брата?
Г На полонині жодного звуку, крім звуку трембіти.

3. Доберіть приклад до кожного типу відокремленого члена речення.

Відокремлений член речення	*Приклад*
1 означення	**А** Прокинувшись уранці, побігли до озера купатися.
2 обставина	**Б** Чи винні ми щось комусь у житті, окрім наших батьків?
3 додаток	**В** Особливий подив викликає могутній дуб – цар лісу.
4 прикладка (*різновид означення*)	**Г** Трави, прибиті дощами, хиляться в саду.
	Д Усі, мабуть, люблять літні запашні вечори.

4. Пунктуаційну помилку допущено в реченні

А На відміну від горя, радість завжди балакуча.
Б На світі все знайдеш, крім рідної матері.
В Можна доточити все, за винятком розуму.
Г У всьому, крім добрих справ знай міру й час.

487 І. Спишіть речення, розставляючи пропущені розділові знаки. Підкресліть члени речення.

1. Зло нічого не дає крім зла (*М. Луків*). 2. І з нулів можна дещо **зробити** зокрема ланцюг (*С.-Є. Лец*). 3. Після смачного сніданку всі за винятком вахтових зійшли на кригу й вишикувались (*М. Трублаїні*). 4. Ця несподівана зустріч зворушила всіх особливо дітей (*В. Минко*). 5. Ні небо ні земля ніколи навіть у снах не **покидають** людини (*М. Стельмах*). 6. Опріч усього Сократ не вельми шанує самого себе (*Ю. Мушкетик*).

II. Визначте в першому реченні частину мови кожного слова.
III. Розберіть за будовою виділені слова.

488 Розгляньте фото із соціальних мереж. Придумайте до кожного з них гумористичний підпис чи коментар (1–2 речення), використовуючи відокремлені додатки, і запишіть.

489 Поєднайте два речення в одне з відокремленим додатком. Утворені речення запишіть, розставляючи розділові знаки.

ЗРАЗОК. 1. *Данило завжди говорив правду. 2. Сергій часто обманював.* → *Данило, на відміну від Сергія, завжди говорив правду.*

А

1. Різноманітні активності підвищують витривалість організму. 2. Користь від велотренувань очевидна – підвищення витривалості.

Б	1. Музей історії Києва щодня чекає на відвідувачів. 2. У Музеї історії Києва щопонеділка вихідний.
В	1. Цього літа рясно вродили всі плодові дерева. 2. Особливо рясно цього літа вродили сливи.
Г	1. Футбольний матч складається з двох таймів по 45 хвилин. 2. Гандбольний матч складається з двох таймів по 30 хвилин.

490 ПОПРАЦЮЙТЕ В ПАРАХ. Оберіть кожен / кожна по 2–3 запитання. Напишіть відповіді, використовуючи відокремлені додатки. Перевірте одне в одного правильність виконання.

ЗРАЗОК. *Які книги ти любиш читати? – Я люблю читати детективи, особливо твори Андрія Кокотюхи.*

- ✓ Які фільми ти любиш дивитися?
- ✓ Які квіти тобі подобаються найбільше?
- ✓ У яких країнах ти мрієш побувати?
- ✓ Чим ти любиш займатись у вільний від навчання час?
- ✓ Чого б ти ще хотів / хотіла навчитися?
- ✓ Якби ти мав / мала власну крамницю, що ти там хотів би / хотіла б продавати?
- ✓ Які подарунки ти хотів би / хотіла б отримати на день народження?

Нормативні речення	НЕнормативні речення
Роздали всі підручники, **зокрема** підручники з інформатики.	Роздали всі підручники, включаючи підручники з інформатики.
Привезли нові підручники, **зокрема** підручник з історії.	Привезли нові підручники, у тому числі підручник з історії.
Надрукували всі підручники, **крім** підручників з фізики.	Надрукували всі підручники, не рахуючи підручників із фізики.
На полиці, **крім** підручника з хімії, не було інших книжок.	На полиці, помимо підручника з хімії, не було інших книжок.

491 І. Прочитайте оголошення, виправляючи помилки.

Модниці та модники!

Запрошуємо вас на спеціалізовану виставку моди, де представлено різні групи товарів, у тому числі дитячий одяг, а також одяг для активного образу життя.

Шановні батьки!

Замовте для дітей майстер-клас із гончарства – і малеча гарантовано, помимо задоволення від роботи з глиною, отримає іграшку в подарунок.

Шановні відвідувачі!

Відповідно до діючого законодавства України, ми не продаємо тютюнові вироби та алкогольні напої, уключаючи слабоалкогольні, особам, які не досягли 18 років.

II. Напишіть оголошення (2–3 речення) для розміщення в торгових центрах, кав'ярнях, кінотеатрах чи парках відпочинку, використавши відокремлений додаток і звертання.

492 I. Спишіть речення, розкриваючи дужки й розставляючи пропущені розділові знаки. Підкресліть відокремлені додатки.

1. Там замість житечка (у,в) теплеє літечко терен зацвів (*Г. Чупринка*). 2. Розум (на)відміну від дурості, стає позаду, щоб бачити (у,в)сіх (*Кармен Сільва*). 3. У хліві крім ластів'ячого гнізда під кроквою (ні) чого не було (*Г. Тютюнник*). 4. На дні моря крім в(е,и)ликих каменів і піску нічого не було видно (*М. Коцюбинський*). 5. Пахне грибами (і,й) медом, вільніс(т,тт)ю пахне тією, що опріч назви осінь (не)має імені їй (*М. Рильський*). 6. А може я справді на світі найкраща та всі окрім тебе не знають про це? (*Г. Чубач*).

II. Виконайте письмово синтаксичний розбір першого речення. Надпишіть скорочено над кожним словом цього речення частину мови.
III. Знайдіть і випишіть два слова (на вибір), у яких під час словозміни чи словотворення можливе чергування голосних звуків.

44. ВІДОКРЕМЛЕНІ УТОЧНЮВАЛЬНІ ЧЛЕНИ РЕЧЕННЯ

Про слова, які можуть звузити чи конкретизувати значення попереднього слова

493 **А.** Прочитайте репліку з діалогу. Чи достатньо цієї фрази, щоб домовитися про зустріч? Що ще потрібно уточнити?

Зустрінемося завтра у Львові!

А коли саме?

А де саме?

Б. Доповніть репліку діалогу, відповідаючи на запитання «*А коли саме?*», «*А де саме?*».
В. Поміркуйте, за яких ситуацій у мовленні використовують уточнювальні члени речення.

Загальне значення

Уточнювальний член речення – це слово або сполучення слів, яке конкретизує, звужує значення іншого члена речення та відповідає на питання а де саме? а коли саме? а як саме? а який саме? а хто саме? і под. НАПРИКЛАД:

де?

1. За хатою, уздовж паркану, ростуть квіти.

а де саме?

коли?

2. Похолодало ввечері, після дощу.

а коли самеї?

Уточнювальний член речення є тим самим членом речення, що й слово, яке він уточнює, і стоїть безпосередньо після цього слова.

Найчастіше уточнювальними можуть бути **обставини** (місця, часу, способу дії), рідше – інші члени речення. НАПРИКЛАД: *1. Унизу, над самим Дніпром, розкинувся Поділ* (*І. Цюпа*). *2. За круглим, із чорного дерева, столом сиділи Ярема Вишневецький і Стефан Потоцький* (*Н. Рибак*).

Особливості відокремлення

Уточнювальний член речення завжди **відокремлюємо**. В усному мовленні його виділяємо паузою (паузами), а на письмі – комою (комами), рідше – тире. Іноді відокремлення тих чи тих членів речення як уточнювальних залежить від того, який зміст вкладає автор / авторка у своє висловлення. ПОРІВНЯЙМО:

де?

*1. Грім обізвався **далеко за річкою**.*

де?

*2. Грім обізвався **далеко**, за річкою.*

а де саме?

ЗВЕРНІТЬ УВАГУ!

Уточнювальна обставина й обставина, яку вона уточнює, мають бути одного виду за значенням. Якщо вони різного виду, то уточнення немає, і, відповідно, обставини не відокремлюємо. ПОРІВНЯЙМО:

Коми ставимо

Росте в саду, під парканом, м'ята.

обставина місця (*де?*) — обставина місця (*а де саме?*)

Коми не ставимо

*Росте влітку **в саду** м'ята.*

обставина часу (*коли?*) — обставина місця (*де?*)

Обставина місця не може уточнювати обставини часу

ПУНКТОГРАМА

Кома для виділення уточнювального члена речення

494 І. Прочитайте виразно речення вголос. Доведіть, що підкреслені члени речення є уточнювальними. На які питання вони відповідають?

1. Отут, край берега крутого, сумує іноді козак (*Т. Шевченко*). 2. Від криниці за хатою, біля джерела, дзюрчав потічок (*І. Чендей*). 3. Учора, після дощу, хутір оповила темінь (*Г. Тютюнник*). 4. Сиве волосся падало кружком, по-козацьки (*М. Коцюбинський*). 5. Там, за порогами, в степах, де землі щедрі і розлогі, сидять лелеки на стовпах (*Л. Костенко*). 6. Море синє, аж чорне, білою піною б'є об берег (*М. Коцюбинський*).

ІІ. Поміркуйте, чи може в першому реченні підкреслена обставина не бути відокремленою. Як у цьому випадку ви маєте прочитати та записати речення?

495 І. Знайдіть у кожному реченні уточнювальну обставину й прочитайте ці речення вголос із відповідною інтонацією (розділові знаки пропущено).

1. Унизу за скелями глухо шуміло море (*О. Довженко*). 2. Десь там на іскристій рівнині не спить у заметах село (*П. Перебийніс*). 3. Поволі нога за ногою пливуть чумацькі вози **битим шляхом** (*М. Коцюбинський*). 4. Тільки зараз уночі польова квітка втратила свої барви (*Є. Гуцало*). 5. Темніє схід, а там на заході кривавий слід лишило сонце (*М. Рильський*). 6. Тут серед степової тиші казка сама проситься в слова (*І. Цюпа*).

ІІ. Спишіть речення, виділяючи комами уточнювальні члени речення. Підкресліть уточнювальні члени відповідно до їхньої синтаксичної ролі.
ІІІ. Поясніть, що означає виділений вислів.

496 СИТУАЦІЯ. Уявіть свій заклад освіти великою квест-кімнатою, у якій ви заховали важливі предмети (ключ, карту, амулет, наклейку, цукерку тощо).

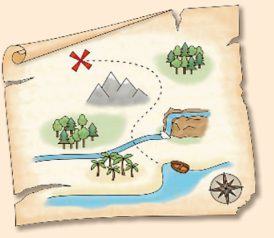

Складіть і запишіть маршрут уявного пошуку «скарбів» (3–4 речення), використовуючи уточнювальні члени речення для вказівки на місця, де заховано кожен із предметів. Для квесту можна обрати подвір'я школи, спортивний майданчик, галявину біля озера тощо.

Спробуйте перевірити на перерві або після уроків, чи зможуть однокласники / однокласниці знайти всі заховані «скарби» за вашими підказками.

497 КОЛО ДУМОК. Поміркуйте, чому в першому реченні підкреслену обставину відокремлюємо, а в другому – ні.

1. Улітку, на початку червня, достигають вишні.
2. На початку червня достигають вишні.

498 І. Спишіть, розставляючи пропущені розділові знаки, лише ті речення, у яких є уточнювальні члени речення.

1. На вулиці під самими воротями знявся над колодязем новий журавель (*М. Коцюбинський*). 2. Улітку в спраглому небі гойдається вітер одвічних лип (*О. Гаран*). 3. Там біля тополі калина росте, мамині очі чекають тебе (*П. Солодуха*). 4. З кленового пагона зірвався широкий жовтий лист (*Г. Тютюнник*). 5. Воркувала горлиця у садку у куточку тихенькому на бузку (*Л. Глібов*). 6. Пропливають зорі України над моїм розчиненим вікном (*В. Сосюра*). 7. Живуть там довкола маминої і батькової хати вітри і птахи і сонце і земля (*О. Сизоненко*).

ІІ. Підкресліть у першому реченні члени речення та надпишіть скорочено над кожним словом частину мови.

499 І. Доповніть речення поданими уточнювальними членами речення. Запишіть, розставляючи розділові знаки.

між скелею і Черемошем	6 лютого 1996 року	1048 року	біля соснового лісу
о шостій вечора	після завершення гастролей у Франції	на березі Дніпра	

1. За містом побудували новий готельний комплекс (*З медіа*). 2. У суботу почнеться другий сезон мого улюбленого серіалу (*З розмови*). 3. 30 років тому Велика Британія передала Україні антарктичну станцію «Фарадей» (*З довідника*). 4. Згодом балетна трупа виступить в Україні (*З медіа*). 5. Раптом на вузенькій дорозі зробився тиск (*М. Коцюбинський*). 6. Лише згодом Ярослав дав дозвіл на шлюб Анни (*М. Слабошпицький*). 7. Під Києвом хлопча стояло в мареві світанку (*Б. Стельмах*).

ІІ. Підкресліть уточнювальні члени речення та слова, які вони уточнюють, відповідно до їхньої синтаксичної ролі.

500 І. Спишіть речення, розставляючи пропущені розділові знаки. Підкресліть уточнювальні члени речення відповідно до їхньої синтаксичної ролі.

1. Там межи високими вербами дзюрчить струмочок (М. Коцюбинський). 2. Сонця на землі не було але вгорі у небі жайворонки були вже золотими (*М. Вінграновський*). 3. Їхали довго понад десять діб (*О. Гончар*). 4. Отут в низенькій цій хатині моя любов жила колись (*А. Малишко*). 5. Так от у Сквирі в тихій книгозбірні живе мій друг – старий казкар вечірній (*М. Рильський*). 6. Гук лісорубів і пил передзвін усе мені любе отут в Закарпатті (*К. Дрок*). 7. А тут в кімнаті чистій затишно і тепло, неначе у каюті корабля (*М. Рильський*).

ІІ. Знайдіть речення з однорідними членами та узагальнювальним словом. Підкресліть у цьому реченні члени речення.
ІІІ. Поясніть уживання тире в п'ятому реченні.

45. УЗАГАЛЬНЕННЯ ВИВЧЕНОГО З ТЕМИ «РЕЧЕННЯ З ВІДОКРЕМЛЕНИМИ ЧЛЕНАМИ»

501 І. Прочитайте текст. Доберіть заголовок. Яку музику, на вашу думку, можна почути в лісі?

Попереду, за річкою, та́нули ліси, що тяглися звідси і вгору, понад Ворсклою, і вниз, до Дніпра.

Річки, схованої в берегах, ще не видно було, але вона вже відчутна по свіжості й прохолоді, якою потягло від неї. Ліс, наблизившись, перетворивсь із синього в зелений. Його соковиті хащі по той бік річки, прокидаючись, повнилися пташиним тисячоголосим гомоном, особливо солов'їними трелями. Зелений світ, умитий росами, лящав, висвистував, видзвонював, лунко переливався щедрою розмаїтістю акордів, ладі́в і тоні́в. Птаство, радіючи весні, творило музику краси дивовижної: солов'ї аж заходились, зозулі кували, торкаючи дзьобиками чарівні клавіші неба.

Світла більшало, невтомна пташина музика, напливаючи із зелених глибин, мовби привертала веснянку (*За Олесем Гончаром*).

ІІ. Завдання за текстом.

1. Укажіть відокремлені означення. Поясніть умови відокремлення.
2. Укажіть дві відокремлені обставини, виражені одиничними дієприслівниками. Поясніть умови відокремлення.
3. Знайдіть відокремлений додаток. Поясніть його роль у реченні.
4. Укажіть два уточнювальні члени речення. Поясніть їхню роль у тексті.
5. Визначте граматичні основи в останньому реченні, обґрунтуйте вживання розділових знаків.

502 І. Спишіть речення, розставляючи пропущені розділові знаки. Підкресліть відокремлені члени речення.

1. Припав до зір Чумацький Шлях в пів неба розпроставши спину (*А. Мойсієнко*). 2. І стоїть тополя повна сонця й болю вітами-привітами кланяється полю (*В. Симоненко*). 3. У сірих очах замість холоду й суворості з'явився вираз лагідності й тихої задуми (*В. Малик*). 4. Там на горах ще розкошувало сонце, а тут на подвір'ї лягли тіні (*І. Цюпа*). 5. Тонкий лист облітаючи із жовтих дерев лягає на плечі (*Олесь Гончар*). 6. І тиха осінь мрійна яснолиста несла в серця надію і тривогу (*А. Малишко*). 7. Вечір сивий дідуган люльку викурить а з діброви на курган місяць викотить (*М. Сингаївський*).

ІІ. Виконайте письмово синтаксичний розбір двох перших речень.

503 ДВА – ЧОТИРИ – УСІ РАЗОМ. Визначте, скільки відокремлених членів у поданому реченні. Яких саме?

Там, на зеленій лавці, обкладеній дерниною, сперши голову на руки, сидить білява панночка (*М. Коцюбинський*).

504 І. Прочитайте текст. Доповніть усно деякі речення (на вибір) відокремленими додатками, означеннями, обставинами, уточнювальними членами. Чи вдалося вам використати різні відокремлені другорядні члени речення?

Ми озирнулися. Починався ліс.

Старі товсті дуби ніби приймали нас у свої зрадливі обійми. Стрункі берези соромливо стояли між дубами й ховалися за ними. Здивовано перестрибували з гілки на гілку якісь пташки. На блідих квіточках кущів діловито гуділи бджоли. Дві пташки подивлялися на нас і несподівано зливались в обіймах.

А ліс мовчав і ховав у собі свою таємницю (За *В. Винниченком*).

II. Запишіть доповнений текст, розставляючи відповідні розділові знаки. Підкресліть відокремлені члени речення.

505 СИТУАЦІЯ. ПОПРАЦЮЙТЕ В ПАРАХ. Уявіть, що вам потрібно купити 8 квитків на потяг Київ – Дніпро. Складіть усно й розіграйте діалог, узгоджуючи між собою, на які місця в потязі ви хотіли б придбати проїзні документи (5–6 реплік). Зверніть увагу на зображення вагона, де синій колір – вільні місця.

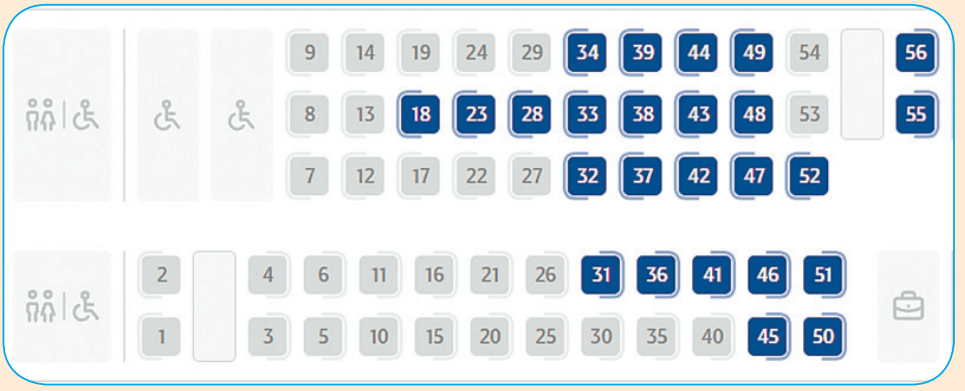

Урахуйте, що серед вас є люди, які не хочуть сидіти біля вікна, біля проходу, біля багажу; є такі, що хочуть сидіти лише вдвох.

Використайте кілька відокремлених додатків, увівши їх у речення словами *крім, за винятком, на відміну, замість* тощо, а також речення з уточнювальною обставиною.

506 Спишіть речення, розставляючи пропущені розділові знаки. Підкресліть відокремлені члени речення.

1. Ми всі із хліба виростали сину із праці себто чуда із чудес (*Б. Олійник*). 2. Зате яка радість була, коли зробивши три круги над хатою бусол м'яко спускався на клуню і гордо одкинувши навзнак довгу шию весело клекотав оповіщаючи про своє щасливе повернення (*В. Скуратівський*). 3. Пригинаючи аж до землі невеликі дерева на узліссі вітер нарешті виривався в поле і не зустрічаючи на своєму шляху перешкод вихором нісся до горизонту (*М. Черничук*). 4. Над луками залитими квітневою повінню холонув оранжевий вечір зануривши в мілкі прибережки далеке полум'я хмар (*Г. Тютюнник*). 5. Усмак погомонівши з дядьком сторч головою лечу до хатини й розпашілий зупиняюся на порозі (*М. Стельмах*).

507 Виконайте тестові завдання.

1. Означення треба відокремити в кожному поданому реченні, ОКРІМ

А Долинка вишита сонцем пускає їм в очі веселі сліпучі зайчики (*М. Стельмах*).
Б Горять в росі ранкові до́ли багаті різнобарв'ям трав (*Т. Масенко*).
В Щасливий і веселий він глянув на високе небо (*О. Гончар*).
Г У заволоченому хмарами небі не вгледіти жодної зірки (*Н. Рибак*).

2. Обставину треба відокремити в реченні

А На всі запитання хлопець відповідав не моргнувши оком.
Б Відвідавши виставку я зацікавився сучасною архітектурою.
В Можна помилятись і маючи вчений ступінь.
Г Кілька годин будівельники працювали не відпочиваючи.

3. Пунктуаційну помилку допущено в реченні

А Зображення, згенеровані штучним інтелектом, заполонили соціальні мережі.
Б Стіни розписані минулого століття, стали своєрідним експонатом музею.
В Глядачі зможуть побачити роботи дизайнерки, виконані в авторській техніці.
Г Утомлені від тренувань, фехтувальниці скасували зустріч із журналістами.

4. Правильно розставлено розділові знаки в усіх реченнях, ОКРІМ

А І пісня – сонячна душа народу – злетіла в небо, плавна і дзвінка (*М. Сингаївський*).
Б Морозний сніг блискучий та легкий, здається, падає на серце прямо (*М. Рильський*).
В І плили, плили́ мандрівники в океан, морозами закутий (*М. Рильський*).
Г Он мальви, повні барв, коло вікна зібралися в привабливих кофтинах (*Д. Луценко*).

5. Доберіть приклад до кожного типу відокремленого члена речення (*один приклад зайвий*).

Відокремлений член речення	*Приклад*
1 означення	**А** Умирають майстри, залишаючи спогад, як рану (*Л. Костенко*).
2 обставина	**Б** Я, засипаний сніжинками й зірками, ітиму манівцями неба (*Є. Гуцало*).
3 додаток	**В** Нічого не треба страшитися, крім страху (*М. Дочинець*).
4 прикладка (*різновид означення*)	**Г** Світає, Господи, світає, земля у росах, як в парчі (*Л. Костенко*).
	Д На порозі гість веселий – дощ блакитний, весняний (*М. Рильський*).

МОЯ СТОРІНКА

Цікаво знати

ЛІДЕРИ СЕРЕД МОВ

Яка мова найпоширеніша у світі? На це запитання багато хто з упевненістю скаже: «Англійська». Аж ні! Виявляється, що лідером серед мов є китайська, якою говорить чи не кожен шостий мешканець Землі. Загальна кількість носіїв цієї мови – понад 1 мільярд осіб! Англійська ж займає другу позицію. Вона є рідною для 514 мільйонів людей. На третьому місці – мова гінді, якою спілкується 496 мільйонів осіб. Після трійки лідерів іде іспанська (425 мільйонів).

Як це було

ЧАЙ

Сьогодні ми вважаємо чай – і рослину, і продукт – своїми добрими знайомими... Назва цього напою неоднакова в різних європейських мовах. Вона залежить від того, яким шляхом ввозили чай у кожну із цих країн. У Європу його привозили морським шляхом із Південного Китаю в дерев'яних трюмах парусних кораблів. За дорогу, а вона, як відомо, була довгою, чай «доходив», «дозрівав» у зігрітих сонцем і майже герметично закритих трюмах. Там, звідки його везли, – у Південному Китаї – чай звуть ***me***. Із цією назвою його й привезли в Європу: тому англійці називають чай ***tea***, німці – ***der Tee***. До нас чай возили караванним шляхом через Азію, але вже не з Південного, а з Північного Китаю, де місцеве населення називало цей напій ***ча***, а саме листя – ***чае***. Тому в українській мові цей напій називаємо ***чай*** (За *А. Коваль*).

На дозвіллі

ВЕСЕЛА ВІКТОРИНА

1. Співак Хома писав слова. Яке слово він закодував комою?

, Р | , ХА | , НДИР

2. Якщо ДОМІНО + ГАРАЖ = НОГА, то МОЛОКО + ЗАМОК = ?

3. Яка народна мудрість захована в поданому реченні, де слова дібрані навпаки до оригіналу?

Усе це срібло, що тьмяніє.

4. Якщо місяці року поставити в алфавітному порядку, то який буде перший, а який – останній?

5. Він зелений, шумить і доповнює всі подані слова. Назвіть його.

БУ_ _ _ | НА_ _ _КА | _ _ _ ВОРОН

СКОРОМОВКИ

* * *

У шоколаду шок –
Зашили в мішок.

* * *

Як місили тісто в місті,
Усе місто стало в тісті.

* * *

На полиці цукор
Відцурався від цукерок.

* * *

Червона перчина
Борщ переперчила.

УЗАГАЛЬНЕННЯ ТА СИСТЕМАТИЗАЦІЯ ВИВЧЕНОГО

46. СЛОВОСПОЛУЧЕННЯ І РЕЧЕННЯ. ЧЛЕНИ РЕЧЕННЯ. ТИПИ РЕЧЕНЬ

508 **Гра «Асоціації».** З яким зображенням, на вашу думку, асоціюється кожен із поданих мовознавчих термінів? Обґрунтуйте свою відповідь. До якого терміна ви могли б дібрати власне зображення-асоціацію?

1. Означення / додаток / обставина.

2. Односкладне речення / двоскладне речення.

3. Повне речення / неповне речення.

509 Виконайте тестові завдання.

1. Доберіть приклад до кожного виду присудка (*один приклад зайвий*).

Вид присудка	*Приклад речення*
1 простий	**А** Зелений чай.
2 складений дієслівний	**Б** Зелений чай був ароматним.
3 складений іменний	**В** Я хочу купити зелений чай.
	Г Брат приготував зелений чай.

2. Визначте вид виділеної в реченні обставини за значенням (*один вид обставини зайвий*).

Речення	*Вид обставини*
1 **У понеділок** купили квитки на концерт.	**А** способу дії
2 Присутні **з радощів** плескали в долоні.	**Б** місця
3 Ми теж приїхали **послухати** співачку.	**В** часу
4 Концерт відбувсь **у Палаці спорту.**	**Г** причини
	Д мети

3. Визначте тип кожного односкладного речення (*один тип речення зайвий*).

Речення	*Тип односкладного речення*
1 Цікава, захоплива гра у волейбол.	**А** означено-особове
2 У травні проведемо волейбольний турнір.	**Б** неозначено-особове
3 Волейбольний матч завершено о 17 год.	**В** узагальнено-особове
4 Граю у волейбол зі своїми друзями.	**Г** безособове
	Д називне

510 I. Прочитайте текст. Визначте в ньому мікротеми й тематичні речення.

ВІРНИЙ ЗАВЖДИ!

Фото: Укрінформ

Гасла українського війська – це відображення подвигу та нескóреності. Кожне з них сповнене звитяги різних поколінь захисників і захисниць рідної української землі. У 2018 році офіційним військовим вітанням стало гасло «Слава Україні!». У ньому – героїчне минуле, сьогодення та майбутнє.

Окремі роди військ (сил) мають ще й свої бойові гасла. Воїни Сил спеціальних операцій завершують клятву словами князя Святослава Хороброго «Іду на ви!». У цьому легендарному вислові зафіксовано чітке попередження. Слова «Завжди перші!» дають змогу однозначно зрозуміти сенс Десантно-штурмових військ ЗСУ. Гасло морської піхоти – «Вірний завжди!». Воно означає самовіддану службу народові України, вірність військовій присязі та готовність гідно виконати завда́ння із захисту своєї держави (*За матеріалами Центру морально-психологічного забезпечення ЗСУ*).

II. Виконайте завдання за текстом.

1. Напишіть три хештеги, якими можна позначити цей текст у соціальних мере́жах.
2. Випишіть п'ять словосполучень (на вибір). Поставте усно питання від головного слова до залежного.
3. Знайдіть два складені присудки. Які вони – іменні чи дієслівні?
4. Знайдіть у реченнях тексту щонайменше п'ять означень, п'ять додатків, три обставини.
5. Знайдіть односкладне речення та визначте його тип.
6. Обґрунтуйте вживання тире в реченнях тексту.
7. З'ясуйте, якими є всі речення в тексті за метою висловлювання (розповідними, питальними чи спонукальними).

511 I. Спишіть речення, розкриваючи дужки.

1. Золоте свічáдо ро(с,з)ливає теплі ноти дня (*О. Довгоп'ят*). 2. Світало (по)березневому рано (*З. Тулуб*). 3. На крилах жовтої синички л(е,и)тять думки у край чудес (*А. Луговський*). 4. П'ять пальців твоєї

руки неоднакові. Де ж ти бачив подібних людей? (*В. Підпалий*) 5. А жита́ – як літа його, а літа́ – як жита (*Б. Олійник*).

II. Виконайте завдання.

1. Підкресліть члени речення.
2. Визначте вид кожного присудка за будовою.
3. Визначте спосіб вираження кожного означення.
4. Визначте вид за значенням кожної обставини. Якими частинами мови вони виражені?

512 Розкажіть, як ви ходили в супермаркет за покупками або як збирали гриби чи рибалили (8–10 речень). Не забудьте описати свій настрій чи передати свої емоції. Використайте лише односкладні називні речення та не більше двох означено-особових. Зверніть увагу, що в називних реченнях не може бути обставин і додатків.

ЗРАЗОК: *Субота. Великий асортимент. Полиці з випічкою. Неймовірний аромат. Картка або готівка.*

513 I. Об'єднайтесь у групи (по 3–4 особи). Запишіть номери: 1) односкладних речень; 2) неповних речень; 3) речень зі складеним присудком; 4) непоширених речень. Визначте, у якої групи більше правильних відповідей.

1. В просвітку дерев – віддзеркалення міста (*О. Делеменчук*). 2. На небі зоріло (*К. Гриневичева*). 3. Жита́ мовчать (*С. Осика*). 4. На землю спустилась Божа благодать (*О. Довгоп'ят*). 5. Над Білою Церквою смуга багряна (*Л. Костенко*). 6. В променях сонця ранкових ця пісня для тебе луна (*С. Фоменко*). 7. Промені як вії сонячних очей! (*П. Тичина*). 8. Дівчата перестали танцювати (*І. Нечуй-Левицький*). 9. Майстрами не народжуються (*Нар. творчість*). 10. Уміти спілкуватися – це перевага (*З медіа*).

II. Поясніть використання тире в останньому реченні.

514 Відредагуйте речення. Поясніть суть помилок.

1. Софія подякувала тренерку. 2. Вибачте мене, будь ласка. 3. Будемо навчати правилам безпеки. 4. Їхали й милувалися з краєвидів. 5. Не тільки працювали на городі, а й у саду. 6. Вітаю, шановний Юріє Тарасовиче! 7. Кажеться, сьогодні буде злива. 8. А ось і Наталя, переміг-ша в олімпіаді. 9. Поспішаючи, нас таки наздогнав дощ. 10. Матвій назбирав більше білих грибів, а Олесь назбирав більше опеньків.

515 Послухайте уривок подкасту (*авт. Д. Сімонов*), перейшовши за QR-кодом або посиланням *https://cutt.ly/WeJlO83G*. Напишіть есе на основі почутого (8–10 речень). Висловіть свої міркування. Використайте щонайменше один складений дієслівний присудок, одне неузгоджене означення, одне односкладне речення.

47. РОЗДІЛОВІ ЗНАКИ В ПРОСТОМУ УСКЛАДНЕНОМУ РЕЧЕННІ

516 Складіть усно за поданим кроссенсом (візуальним асоціативним ланцюжком) висловлення, послідовно рухаючись у вказаному напрямку. Використайте однорідні члени речення та вставні слова.

[1] Фрагмент обкладинки книжки Г. Кирпи «І це називається літо!»; «Видавництво Старого Лева».

517 Виконайте тестові завдання.

1. Доберіть приклад до кожного типу відокремленого члена речення (*один приклад зайвий*).

Відокремлений член речення	*Приклад речення*
1 означення	**А** Чекають вечора люди, схожі на равликів (*С. Жадан*).
2 прикладка (*різновид означення*)	**Б** Не маю іншого тепла, окрім тепла отчого краю (*В. Баранов*).
3 додаток	**В** Думаєш, звісно, думаєш, не можеш не думати (*С. Жадан*).
4 обставина	**Г** А ми, веселі хлопчаки, снігами бігли навпрошки (*П. Перебийніс*).
	Д По обіді, насмалившись на сонці, я вирішив податися до річки (*Н. Малетич*).

2. Доберіть приклад до кожної умови вживання тире (*один приклад зайвий*).

Умова вживання тире	*Приклад речення*
1 між підметом і присудком	**А** Пташка красна своїм пір'ям, а людина – знанням (*Нар. творчість*).
2 для відокремлення прикладки	**Б** І знову місяць – сторож ночі – запалить свічі в небесах (*О. Гузій*).
3 перед узагальнювальним словом	**В** «Чого ж ви стоїте?» – перебив їх нараз гетьман (*Б. Лепкий*).
4 на місці пропущеного члена речення	**Г** Луки, гори, пишні сади – усе зелене і принишкле (*О. Гончар*).
	Д Тихі зорі, повні во́ди – це, дитя, твоя земля! (*І. Жиленко*)

518 І. Спишіть речення, розставляючи пропущені розділові знаки. Чим ускладнені речення? Прочитайте їх виразно вголос.

1. Благословенні будьте гори і ти ріко мутная (*П. Тичина*). 2. Здається ж люди, все у них людське але душа ще з дерева не злізла (*Л. Костенко*). 3. Вже відлетіли білі гуси забравши в літа кольори (*В. Крищенко*). 4. І ранній місяць свіжий і дворогий над головою в тебе зупинивсь (*С. Галябарда*). 5. І хороше і дивно і радісно стає мені малому в цім світі (*М. Стельмах*). 6. Рідна мова не степ не хата а народу мого душа (*В. Гончаренко*).

ІІ. Підкресліть і поясніть вивчені орфограми.

519 І. Перебудуйте усно подані речення на речення з відокремленими членами. Які саме члени речення відокремлено та як їх потрібно виділити на письмі?

1. Побували в місті Ужгороді, яке є адміністративним центром Закарпатської області. 2. Територія Кривого Рогу, яке є одним із найбільших міст України, становить 430 км^2. 3. Відвідали Музей авіації України, який розміщено в Києві. 4. Від розташованого на півдні Запорізької області міста Мелітополя до Азовського моря приблизно 50 км. 5. Проїхали ще 200 кілометрів і зупинились у Кропивницькому. 6. Люблю різні місця України, та особливо мене приваблює Поділля.

ІІ. Інформацію з яких речень, на вашу думку, можна використати для складання математичних задач?

520 І. Спишіть речення, розставляючи пропущені розділові знаки й розкриваючи дужки. Підкресліть однорідні члени речення відповідно до їхньої синтаксичної ролі. Укажіть сполучники сурядності.

1. Все повторялось і краса й потворність. Усе було асфальти й спориші (*Л. Костенко*). 2. Люди то здивовано то хмуро под(е,и)влялись на стражників на чужого чоловіка один на одного (*В. Винниченко*). 3. **Вівса пш(е,и)ниці ячмені** все се зіл(л)ялось в одну могутню хвилю (*М. Коцюбинський*). 4. Я злякано поглянув на матір та не побачив гніву на її облич(ч)і (*М. Стельмах*). 5. То сон(н)ий сон вертає вже (до) дому гнуздéчки срібні випустив із рук (*П. Мовчан*).

ІІ. Позначте наголоси у виділених словах та поставте усно ці слова в називному відмінку однини. За потреби скористайтесь електронним виданням «Словники України online».

521 Виконайте завдання одного з варіантів.

Варіант А. Напишіть пост для соцмере́жі на тему «Із життя мого класу» (4–5 речень), використавши однорідні й відокремлені члени речення.

Варіант Б. Розгляньте фото із соцмереж та оберіть одне з них. Напишіть за цим фото висловлення (4–5 речень), використавши однорідні й відокремлені члени речення.

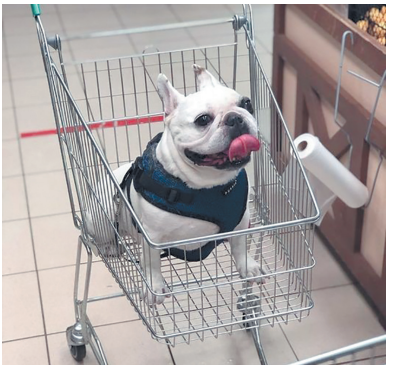

522 Спишіть речення, розставляючи пропущені розділові знаки. Підкресліть граматичні основи.

1. Була весна весела щедра мила промінням грала сипала квітки вона летіла прудко мов стокрила за нею вслід співучії пташки! (*Леся Українка*). 2. На самому дні яру біля криниці з великим журавлем обсаджена навкруги садком стояла хата Марка Чумаченка батька Мотриного (*В. Винниченко*). 3. Дерева хитались і від страху наїжившись голі віти ніби силкувалися втекти (*В. Винниченко*). 4. Курява б'є січе по ньому порохом, а він зігнувшись стоїть, і чорні як грязюка сльози течуть по щоках (*Олесь Гончар*). 5. Найдорожча пісня недоспівана, а найліпша та, що не знайду (*П. Осадчук*).

523 I. Прочитайте вірш. Визначте його основний мотив. Які слова, на вашу думку, надають творові оптимістичного звучання?

Спіши, твори, перемагай!
Ти не один у цілім світі...
Одне усім нам сонце світить,
Шумить піснями зелен-гай.

Одна ріка хвилює нас,
Одні джерела напувають,
З небес яскраві зірочки
Нам Божу милість посилають...

Одні в нас мрії і думки,
Одні надії-сподівання...
На відстані років – роки
І філіжанка кави зрання.

Л. Завіщана

II. Визначте усно в реченнях граматичні основи. Чи є в тексті односкладні речення? А неповні? Якщо так, то які саме?

524 ПОСПІЛКУЙТЕСЯ. Чим вам найбільше запам'ятався навчальний рік? Із яким настроєм ви йдете на літні канікули?

УРОКИ РОЗВИТКУ МОВЛЕННЯ

ТЕМА 1. ВИСЛОВЛЕННЯ НА ДИСКУСІЙНУ ТЕМУ

Створюючи висловлення на дискусійну тему, потрібно дотримуватися таких загальних вимог:

- сформулювати тезу (ваша думка, твердження щодо теми);
- навести аргументи, приклади, що найкраще підтвердять вашу думку;
- зробити висновок.

ЗВЕРНІТЬ УВАГУ!

Готуючи висловлення на дискусійну тему, спробуйте відповісти на запитання: *«Чому я вважаю, що моя думка (теза) правильна?»*.

525 Прочитайте текст і розгляньте інфографіку. Підготуйте на основі цієї інформації та власного досвіду усне висловлення (1–2 хвилини) на тему ***«Що значить бути українцем / українкою?»***.

Наша Батьківщина – Україна. Ми – громадяни України. Є думка, що українцями / українками є тільки ті, хто народився в Україні та має батьків – етнічних українців.

Інші вважають, що цього замало: потрібно бути українцями / українками не тільки в документі, а й у душі, усвідомлювати свою причетність до України, знати її історію, культуру й мову, захищати державу, працювати для її процвітання.

Історик і політичний діяч Михайло Грушевський уважав, що українець – це *«не тільки природжений українець, а також і кожний той, хто щиро хоче бути з українцями й почуває себе їх однодумцем, членом українського народу, бажає працювати для його добра; якого б не був він роду, віри чи звання – це не важливо»*.

Критерії, за якими визначають свою національність українці / українки, 2022 р. (у відсотках)

Результати опитування, яке провів Київський міжнародний інститут соціології у 2022 р.

ТЕМА 2. ПОВТОРЕННЯ ВІДОМОСТЕЙ ПРО ТЕКСТ, СТИЛІ Й ТИПИ МОВЛЕННЯ, ВИМОГИ ДО МОВЛЕННЯ

ПРИГАДАЙМО. 1. Що таке текст? 2. Які є типи й стилі мовлення?

Основні ознаки тексту:

- наявність теми й основної думки
- наявність двох і більше речень
- пов'язаність речень за змістом
- послідовність і завершеність викладу
- граматичний зв'язок між реченнями

526 І. Прочитайте текст. Що спонукало авторку його написати? Яку мету вона перед собою ставила: переконати, інформувати, розважити чи вплинути естетично?

СВІТЛА, БІЛЬШЕ СВІТЛА!

На днях я випадково почула таку розмову.

– Слухай, а що воно таке, ота філософія? – запитав у свого приятеля один підліток із накачаними тріцепсами й парою тату.

– А тобі воно нащо? – поцікавився той, не відводячи погляду від свого смартфона.

– Я чув, що нам хочуть упхати філософію в нову навчальну програму. Наче ми й без того не маємо достатньо непотрібних дисциплін. Тепер нам хочуть нав'язати ще одну, яка, як казав мій батько, учить думати. Прикинь?

О. Архіпова. Створення Всесвіту

– Вони мають нас за ненормальних, чи що? – промовив приятель, і обидва знову втупилися в екрани своїх смартфонів.

Чи добре я почула? Чи справді з'являються нові покоління, які вважають, що думати – це така сама автоматична людська здатність, як відчувати холод, спеку, голод чи спрагу? Інакше кажучи, щось, чого не треба вчитися...

Зараз, як ніколи, можна заробити купу грошей, обравши, наприклад, якусь із багатьох ІТ-професій. З такими перспективами кому захочеться вивчати філософію?

Та було б добре, якби моїм двом парубкам хтось пояснив, що, за означенням ЮНЕСКО, філософія «є **школою свободи**, яка сприяє **інтелектуальному дозріванню**, бо вчить розрізняти й дає інструменти для відповіді на **великі виклики**, що їх ставить перед нами життя».

Було б добре, щоб Діоген із його світильником і Ґете зі своїм «Світла, більше світла!» їх просвітили. Урешті-решт, філософія завжди цим була: світочем, лампадою, коли треба було **розчистити шляхи**, навіть ті, що найбільше заросли (За *К. Посадас, інтернет-видання «Збруч»*).

II. Виконайте завдання до тексту.

1. Користуючись схемою «Основні ознаки тексту», доведіть, що прочитане є текстом.
2. Визначте тип і стиль мовлення. Скористайтеся відповідними таблицями в додатку.
3. Визначте тему й основну думку тексту. Доберіть заголовок, який виражав би його основну думку.
4. Визначте мікротеми. Випишіть тематичні речення кожної мікротеми й підкресліть ключові слова (словосполучення).
5. Поміркуйте, що в цьому тексті вас здивувало, зачепило, із чим ви погоджуєтесь, а із чим – ні.
6. Сформулюйте два запитання за текстом, які націлювали б на розкриття основного змісту прочитаного.
7. Поясніть, як ви розумієте значення виділених сполучень слів.
8. Поміркуйте, що спільного між текстом і поданою репродукцією картини.

527 ПОСПІЛКУЙТЕСЯ. Як ви розумієте використаний у тексті попередньої вправи вислів *«Світла, більше світла!»*? Про яке світло йдеться?

528 I. Уявіть, що вам треба повідомити бібліотекарку про те, які саме підручники та в якій кількості потрібні для учнів / учениць вашого класу. Якого стилю й типу мовлення ви будете дотримуватися в цій ситуації спілкування?
II. ПОПРАЦЮЙТЕ В ПАРАХ. Складіть і розіграйте за особами діалог, можливий в описаній ситуації. Визначте тему діалогу й стиль мовлення.

529 I. Уявіть, що вам потрібно заповнити опитувальник. Спробуйте відповісти на кожне запитання (усно). Яке запитання ви хочете проігнорувати? Поясніть чому.

ОПИТУВАЛЬНИК

1. Що ти вмієш робити найкраще?
2. Чого б ти хотів / хотіла навчитися? Що для цього потрібно?
3. Чим ти міг би / могла б допомогти комусь уже сьогодні?
4. Чи дбаєш ти про інших людей? Якщо дбаєш, то як саме?
5. Чи допомагає тобі твоє захоплення знаходити друзів, однодумців, спілкуватися з ними?
6. Яку мрію ти хотів би / хотіла б реалізувати в цьому році? А в наступному році? А впродовж п'яти наступних років?

II. Напишіть текст-розповідь у розмовному або художньому стилі (5–6 речень) на тему «Мої вподобання» або «Світ моїх захоплень». Продумайте послідовність викладу думок (можна скласти план), інтригуючий зачин і цікаву кінцівку. Поміркуйте, про що саме ви будете писати.

530 Розгляньте таблицю «Вимоги до мовлення». Складіть і запишіть на основі цієї інформації текст-висловлення в науковому стилі (4–6 речень). У тексті: а) укажіть назви всіх вимог; б) поясніть суть двох із них, найважливіших на вашу думку; в) зверніть увагу на необхідність дотримання вимог тощо.

Вимоги до мовлення	
Змістовність	Потрібно підпорядковувати висловлення заздалегідь визначеним темі й основній думці
Точність	Слова потрібно використовувати відповідно до їхнього значення. Речення треба будувати так, щоб найточніше передати зміст висловлення
Послідовність	Думки потрібно викладати чітко й послідовно
Логічність	Думки треба викладати логічно
Доречність	Треба враховувати ситуацію спілкування, гармонійно поєднувати слова, речення
Правильність	Потрібно правильно добирати, вимовляти й писати слова; правильно будувати речення і розставляти розділові знаки
Виразність	Треба добирати слова та будувати речення так, щоб якнайкраще передати думку
Багатство	Потрібно вживати різноманітні слова й речення, не повторювати тих самих слів

ТЕМА 3. УСНЕ ПОВІДОМЛЕННЯ ПРО РІЗНОМАНІТНІСТЬ ФЛОРИ І ФАУНИ

531 І. Прочитайте текст. Про що йдеться в зачині, основній частині й кінцівці? Обґрунтуйте поділ на абзаци.

ФЛОРА І ФАУНА

Флора і фауна – це два терміни, які ми часто чуємо в школі. Але чи знаємо ми їхнє справжнє значення?

Флора – це сукупність усіх рослин, які зростають на нашій планеті. Це можуть бути дерева, трави, квіти, кущі та інші рослини. Флора може бути різноманітною залежно від клімату та регіону, де вона знаходиться. Наприклад, у тропічних районах ростуть екзотичні рослини, які не побачиш у холодному кліматі. Флора забезпечує кисень для дихання та є основним джерелом їжі для тварин.

Фауна – це сукупність усіх тварин, які живуть на нашій планеті. Фауна також може бути різноманітною залежно від регіону й середовища. Наприклад, у лісах мешкають ведмеді та олені, а в океанах – кити й риби. Фауна впливає на екологічний баланс. Тварини є частиною ланцюга живлення та впливають на різноманітність рослинного світу.

Без флори й фауни наша планета не могла б існувати, тому ми повинні дбати про них та зберігати їхню різноманітність (*З онлайн-довідника «що-таке.укр»*).

II. Поміркуйте над запитаннями.

1. З якою метою створено текст?
2. Чому рослинний і тваринний світ – це одне ціле?
3. Як люди можуть зберегти флору й фауну?
4. Які наслідки можуть виникнути через втрату біорізноманітності?

532 Підготуйте усне повідомлення на одну з поданих тем у науковому чи публіцистичному стилі (час виступу – 2–3 хвилини). Підготуйте за бажанням кілька слайдів для презентації. Під час виступу можете користуватися своїми записами. Візьміть до уваги поданий нижче план підготовки усного повідомлення.

Орієнтовні теми: «Цей дивовижний світ тварин», «Мешканці океану», «У царстві рослин», «Різноманітність рослин України», «Знати, щоб оберігати», «Червона книга України», «Земля не вибачає байдужості».

План підготовки усного повідомлення

1. Обрати тему повідомлення та визначити, якого стилю мовлення ви будете дотримуватися.
2. Обміркувати: про що саме ви хочете розповісти; яка мета повідомлення; яку думку хочете донести; наскільки це цікаво слухачам / слухачкам.
3. Дібрати з різних джерел необхідну інформацію та розташувати її в логічній послідовності.
4. Скласти й записати план повідомлення.
5. Підготувати текст повідомлення за планом (можна записати весь текст або його фрагменти, ключові слова).
6. Потренуватися виступати, користуючись своїми записами. Внести за потреби зміни до тексту.
7. Підготувати за бажанням презентацію до свого повідомлення.

ТЕМА 4. ЕСЕ ПРО РАЦІОНАЛЬНИЙ РОЗПОДІЛ ЧАСУ

Особливості есе

Есе (від фр. *essai* – спроба, проба, нарис) – невеликий за обсягом прозовий твір, у якому автор / авторка виражає свої думки, погляди, враження. Характерним для есе є невимушеність та емоційність викладу.

Щоб есе було **цікавим**, можна:

- створити враження живої бесіди за допомогою питальних та окличних речень;
- додати емоційно забарвлені слова, метафори, порівняння, символи;
- придумати оригінальний вступ і кінцівку.

533 Пригадайте, як Кевін, головний герой фільму «Сам удома», організовував свій час, коли залишився наодинці далеко від родини. Чи завжди він раціонально використовував час (і на домашні справи, і на розваги)? Чи вдавалося йому ефективно планувати свій день?

Фрагмент постера до фільму «Сам удома 2: загублений у Нью-Йорку» (Hughes Entertainment, режисер К. Коламбус, 1992)

534 Прочитайте текст. Що ви взяли корисного для себе? Чому, на вашу думку, важливо вміти управляти своїм часом?

УПРАВЛІННЯ ЧАСОМ

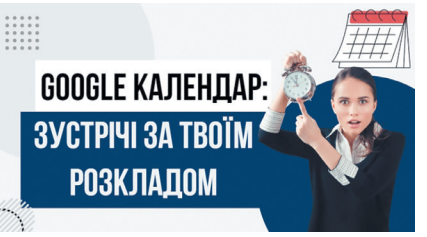

Кожен із нас стикався з тим, що не вистачає часу. Уміння планувати й структурувати свій день, тиждень, місяць і навіть рік дуже спростить ваше життя й обов'язково призведе до успіху.

Як навчитися керувати часом?

Існує безліч технік і методів. Наприклад, метод «90 на 30». Принцип цього методу полягає в тому, що вам потрібно виділити півтори години на навчання чи роботу та пів години на відпочинок. Під час відпочинку ви дасте мозку охолонути й налаштуватися на наступні півтори години продуктивності.

Де створювати список задач на день?

Пошукова система «Гугл» надає нам свій безкоштовний планер гугл-календар. Тут ви можете створювати плани на щодень і встановлювати нагадування для кожного пункту зі списку. Ставте найскладніші завдання першим пунктом у списку, фіксуйте кількість витраченого часу та не забувайте про відпочинок.

Успіхів!

За В. Шулежко. Джерело: вебсайт «LB.ua»

535 ПОСПІЛКУЙТЕСЯ. Як ви розумієте вислів усесвітньо відомого тренера з тенісу Р. Вільямса «Не плануючи нічого, ти плануєш невдачу»?

536 І. Прочитайте поради. Чи з усіма з них ви погоджуєтеся? Яка з них найбільш цінна саме для вас? Якою порадою ви могли б доповнити цей перелік?

ЯК ОРГАНІЗУВАТИ СВІЙ ЧАС

- ✓ Плануйте свій день (тиждень, місяць).
- ✓ Складайте список найбільш термінових завдань.
- ✓ Виконуйте найскладніші справи насамперед.
- ✓ Зосереджуйтеся на одному завданні, а не на кількох справах одночасно.
- ✓ Користуйтеся функцією нагадування в телефоні, робіть позначки в календарі.

✓ Стежте за часом, на який ви розраховували та який витрачаєте.
✓ Чергуйте роботу й відпочинок, виконання домашніх справ і навчання.
✓ Не бійтеся щось не встигнути, а заплануйте це на інший день (тиждень).
✓ Цінуйте свій час.

II. Що означає вислів «цінувати свій час»? Що ви робите для того, щоб не марнувати (не гаяти) часу?

537 Напишіть есе на одну з поданих тем (0,5–1 сторінка). Скористайтеся пам'яткою, поданою нижче.

Орієнтовні теми: «Устигнути все» «Чому важливо цінувати час», «Як організувати свій день», «Раціональний розподіл часу», «Згаяного часу й конем не наздоженеш», «Що нині втече, те завтра не спіймаєш».

ПАМ'ЯТКА

Поради щодо написання есе

1. Перед написанням:
- ✓ визначитися з темою, уточнити ключові поняття;
- ✓ відповісти собі на запитання: *«Яку основну думку я хочу передати?»*;
- ✓ відповісти собі на запитання: *«Що я хочу сказати?»*.

2. Під час написання тексту:
- ✓ спочатку зосередитися на вільному формуванні ідей, зібрати всі думки разом;
- ✓ визначити ключові елементи та структурувати текст, розділяючи його на логічні частини.

3. Під час доопрацювання тексту:
- ✓ зосередитися на його структурі, логіці та ясності;
- ✓ перевірити послідовність аргументів, чіткість висловлювань;
- ✓ переконатися, що кожне речення служить загальній меті тексту;
- ✓ переглянути текст загалом, а потім проаналізувати окремі частини, щоб побачити, як вони вписуються в загальну картину;
- ✓ звернути увагу на вибір слів, переконатися, чи немає повторів.

ТЕМА 5. ІНФОРМАЦІЯ ТА ЇЇ ВИДИ. НАДІЙНІСТЬ І НЕНАДІЙНІСТЬ ДЖЕРЕЛ ІНФОРМАЦІЇ

538 З'ясуйте, з яким видом інформації за способом подання асоціюється кожне зображення. Перевірте відповідь за поданим нижче теоретичним матеріалом.

Інформація та її види

Інформація (від лат. *informatio* – роз'яснення; виклад фактів, подій) – це відомості, які ми отримуємо із зовнішнього світу або які передаємо одне одному, про осіб, предмети, події, явища.

Основні види інформації за способом подання

Текстова	Лист, розповідь, смс-повідомлення, інтерв'ю, список продуктів і под.
Числова	Табличка множення, календар, покази лічильника, математичний вираз і под.
Графічна	Графік, діаграма, креслення, малюнок, дорожній знак, фотографія, географічна карта й под.
Звукова	Мелодія, шумовий ефект, звук сирени, звук будильника, свисток арбітра й под.
Мультимедійна[1]	Кінофільм, відеоролик, телевізійна реклама й под.
Жести, міміка	Вираз обличчя, жести регулювальника на перехресті й под.

[1] *Мультимедійний* – який має різні (звукові, текстові, графічні й т. ін.) способи подання інформації. Мультимедіа можна використати для спрощення сприйняття інформації споживачем: подати її не лише у формі тексту, а й проілюструвати звуком, анімаційною комп'ютерною графікою, відеокліпом тощо.

Джерела інформації

Джерела інформації – усе те, звідки ми черпаємо інформацію: телеканали, газети, вебсайти, соціальні мережі, енциклопедії, книги, буклети, повідомлення посадових осіб або учасників подій, рекламні щити, банери, мурали тощо.

Не всі джерела інформації є надійними. Надійність джерела інформації має важливе значення, особливо коли розміщена на ньому інформація впливатиме на ваші рішення. Ненадійне джерело може легко ввести вас в оману або завдати шкоди.

Перевіряючи джерела інформації на надійність, необхідно враховувати їхній характер. Наприклад, які суспільно-політичні погляди має автор, хто є власником медіаресурсу (телеканалу, сайту), у якій країні створено цей ресурс тощо.

539 КОЛО ДУМОК. Поміркуйте, що можуть означати подані терміни.

інформаційна потреба | інформаційна безпека | інформаційний запит | власник інформації | автоматизований інформаційний пошук | інформаційний шум

540 Зіставте інформацію двох колонок. Чи може вона бути корисною саме для вас? Поясніть свою відповідь.

Надійні вебсайти зазвичай мають:	Ненадійні вебсайти зазвичай мають:
• актуальну інформацію; • професійний дизайн; • докладну інформацію про авторів або організації, що публікують матеріали; • контактну інформацію, яку легко знайти та якою можна скористатися, наприклад: номер телефону, адресу; • авторитетних експертів	• застарілий матеріал, помилкові посилання; • сенсаційне або емоційне наповнення без жодних доказів; • інформацію від анонімних дописувачів; • багато реклами та вікон, які спливають; • нечітку інформацію про власника; • незвичні доменні імена

541 I. Прочитайте текст. Що нового для себе ви дізналися? Для чого, на вашу думку, шахраї в медіапросторі перевантажують сайти чи окремі повідомлення «зайвою» інформацією?

ІНФОРМАЦІЙНИЙ ШУМ

Інформаційний шум – несуттєва, вторинна інформація, яка супроводжує або заміщує основне повідомлення.

Інформація стає шумом після того, як утрачає своє значення або ж є надлишковою. І навпаки: шум може стати інформацією, якщо міститиме важливіші повідомлення, ніж основна інформація.

Наприклад, сигнал дзвінка на урок для учнів є інформацією про те, що урок уже почався, а для людей, які йшли біля школи й почули дзвінок, він нічого не означає, тому є шумом.

Якщо ви отримали повідомлення, частина якого є зайвою, тобто ви не можете нею скористатися, то кажуть, що таке повідомлення має інформаційну надлишковість. Наприклад, повідомлення про те, що вправа на визначення підмета є в підручнику з української мови, який надруковано у 2012 році у видавництві «Світанок» накладом 10000 примірників, для вас є надлишковою інформацією, тобто шумом.

Інколи для того, щоб відволікти увагу людей від достовірної чи актуальної для них інформації, перевантажують повідомлення «зайвою» інформацією (*За матеріалами «Української бібліотечної енциклопедії» Національної бібліотеки України імені Ярослава Мудрого*).

II. Поміркуйте, що спільного між поняттями «маніпулятивна[1] інформація» та «інформаційний шум».

[1] *Маніпулятивний* – від *маніпуляція* – т у т: 1) вплив на кого-, що-небудь із метою спрямування в потрібному напрямі; 2) (*перен., розм.*) те саме, що махіна́ція; шахрайство.

542 Поміркуйте над запитаннями.

1. Отримання інформації – це обов'язкова умова існування людини?

2. Чи стикалися ви з випадками отримання недостовірної інформації? Якщо так, то хто цю інформацію поширював?

3. Чи може застаріла або недостовірна інформація призвести до негативних наслідків?

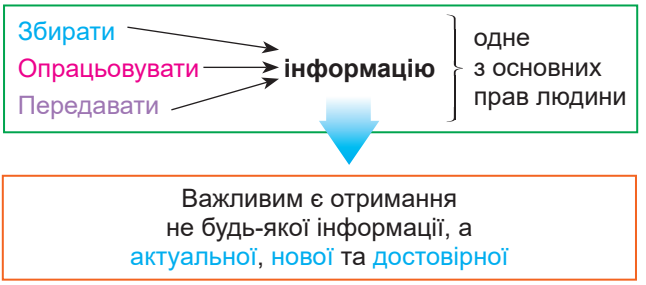

Актуальність і достовірність інформації

Актуальна інформація – це та, яка є важливою, значущою, сучасною, злободенною. Але навіть актуальна на сьогодні інформація може втратити свою актуальність із часом, з появою нової, сучаснішої.

Достовірна інформація – це та, яка є правдивою, точною, максимально повною, перевіреною та підтвердженою з кількох джерел.

Суперечлива інформація – це інформація, в основі якої припущення та протиріччя. Інколи сам автор / сама авторка свідомо чи випадково про одне й те саме говорить протилежне.

Щоб не потрапити в пастку недостовірних новин, важливо вміти критично оцінювати інформацію та знати правила медіаграмотності.

Правила медіаграмотності

✓ Перевірте достовірність інформації, скориставшись надійними джерелами.

✓ Ставте під сумнів усе, що не підкріплено доказами. Такими доказами можуть бути оригінальні фото та відео, свідчення очевидців, документи тощо. У дописі мають бути покликання на всі використані джерела.

✓ Досліджуйте першоджерело інформації (журнал, інтернет-ресурс або користувача мере́жі, який першим її поширив). Якщо, наприклад, є заголовок «Президент повідомив, що...», то варто перейти на офіційний вебсайт Президента України, де й публікують усі повідомлення першої особи.

✓ Перевірте інформацію, якщо вона викликає надто сильні емоції. Спробуйте зрозуміти, для чого її поширено.

ЗВЕРНІТЬ УВАГУ!

Перш ніж поширювати якусь інформацію в соціальних мережах, обов'язково переконайтесь у її достовірності. Це вбереже вас від ненавмисного поширення недостовірної інформації.

543 І. Прочитайте тексти **А** і **Б**. Який це вид інформації за способом подання?

Текст А

0352 Сайт міста Тернополя Головна Новини Довідник Дозвілля

14:13, 9 листопада 2022 р.

“Жахливий снігопад накриє ці області України вже скоро, крижана гроза хлине на цілі міста”: синоптики про погану погоду

Вже невдовзі, 14 листопада, українцям слід чекати на радикальне похолодання. Температура впаде нижче нуля, мороз накриє цілі області, крижані грози і сніг хлинуть на вулиці міст і сіл. Для багатьох людей подібні зміни можуть виявитися жахливою несподіванкою.

Як інформує “24”, похолодання прийде в усі регіони України. Просто подекуди воно буде не таким сильним.

Джерело: 0352.ua. Вебсайт

Текст Б

24 КАНАЛ ВСІ НОВИНИ НОВИНИ УКРАЇНИ АНАЛІТИКА АУДІОНОВИНИ ФОНД 24

8 листопада 2022, 08:00

В Україні сильно й різко похолодає: коли готуватися до погіршення погоди

В Україну з наступного тижня, 14 листопада, прийде сильне похолодання. Подекуди температура повітря опуститься до – 5 градусів і навіть випаде сніг з дощем.

Похолодання прийде в усі регіони України. Просто подекуди воно буде не таким сильним.

Джерело: 24 Канал. Інтернет-видання

ІІ. Запитання та завдання.

1. Назвіть джерело кожної інформації.
2. Про що ви дізналися? Чи актуальна ця інформація сьогодні?
3. Заголовок до якого з текстів є нейтральним, а до якого – емоційним? Знайдіть використану емоційну лексику.
4. Уявіть, що у вас є можливість прочитати лише текст **А** або лише текст **Б**. Який із них, зважаючи на заголовки, ви обрали б і чому? Для чого автор тексту **А** надав заголовку емоційності?
5. Поміркуйте, чи може заголовок до тексту **А** посіяти паніку й страх серед громадян / громадянок. До яких дій він може спонукати? Як потрібно правильно реагувати на подібні заголовки?
6. Інформація якого з текстів є першоджерелом для іншого? Наведіть кілька доказів.
7. Чи обидві інформації є достовірними? Поясніть свою відповідь.

III. Проаналізуйте обидва тексти щодо мовної грамотності (некоректні мовні звороти, стилістичні й орфографічні помилки тощо). Що ви запропонували б виправити в цих текстах? Поясніть, чому потрібно дотримуватися мовних норм, зокрема в медіапросторі.

544 СИТУАЦІЯ. Уявіть, що ви головний редактор / головна редакторка інтернет-видання. Вам пропонують розмістити цікавий допис. Ознайомтесь із цим дописом і, перевіривши його достовірність, прийміть рішення: розміщувати чи ні.

Допис

Цього хлопця з харківської школи звати Тарас Вівчаренко.

Він переміг на Всесвітній олімпіаді з програмування, яка проходила в місті Шепетівці на Полтавщині (12 тисяч учасників із 350 країн світу). І про нього нічого не сказав жоден телеканал, жодна газета!

Підтримаймо обдарованого десятикласника репостом, перейшовши за посиланням.

Поміркуйте й перевірте.

1. Чи проходила на Полтавщині така олімпіада?
2. Чи дійсно місто Шепетівка розташоване на Полтавщині?
3. Чи могло невеличке містечко розмістити таку кількість учасників?
4. Скільки всього є країн у світі?
5. Чи схожий юнак, зображений на фото, на десятикласника?
6. Чи поширюватимете ви подібну інформацію?

545 ПОСПІЛКУЙТЕСЯ. Чому важливо вміти берегти особисту інформацію?

546 Виконайте завдання одного з варіантів.

Варіант А. Підготуйте вдома дві публікації (по 5–6 речень) для соціальних мереж: одну, що містить актуальну достовірну інформацію, а другу, що містить недостовірну чи суперечливу інформацію. Доберіть заголовки. Прочитайте в класі свої дописи й запропонуйте однокласникам / однокласницям визначити, яка інформація достовірна, а яка – ні.

Варіант Б. Знайдіть у соціальних мережах, інтернет-виданнях тощо дві невеликі публікації: одну, що містить актуальну достовірну інформацію, а другу, що містить недостовірну чи суперечливу інформацію. Поясніть, у чому актуальність першої інформації. На основі чого ви визначили недостовірність другої інформації?

ТЕМА 6. ОПИС ПАМ'ЯТКИ ІСТОРІЇ ТА КУЛЬТУРИ. ВИБІРКОВИЙ УСНИЙ ПЕРЕКАЗ РОЗПОВІДНОГО ТЕКСТУ З ЕЛЕМЕНТАМИ ОПИСУ ПАМ'ЯТКИ ІСТОРІЇ ТА КУЛЬТУРИ В ХУДОЖНЬОМУ СТИЛІ

ЗВЕРНІТЬ УВАГУ!

Необхідно розрізняти значення паронімів *пам'ятник* і *пам'ятка*.

Пам'ятник – 1) архітектурна або скульптурна споруда в пам'ять чи на честь кого-, чого-небудь; 2) споруда на могилі в пам'ять померлого.

Пам'ятка – 1) предмет матеріальної та духовної культури минулого; 2) (*розм.*) предмет, що служить нагадуванням про кого-, що-небудь; 3) невелика книжка або аркуш із короткими настановами, правилами на якийсь певний випадок.

547 Сканувавши QR-код або перейшовши за посиланням *https://cutt.ly/WebFeJHZ*, ви знайдете добірку видатних пам'яток історії та культури України. За́мки, фортеці, храми, пам'ятники, ікони, рукописи тощо можуть багато розповісти про час свого розквіту. Вони надихатимуть вас подорожувати Україною знову й знову.

548 І. Прочитайте тексти-описи пам'яток історії та культури. Визначте, покликаючись на тексти, у чому особливість кожної пам'ятки. Що нового ви дізналися?

Текст А

Чернівецький університет

Якби фільм про Гаррі Поттера знімали в Україні, режисер не вагався б щодо локації. Він обрав би **Чернівецький університет.**

Ошатна архітектурна споруда університету, створена в другій половині XIX століття, схожа на середньовічний замок. Високі цегляні стіни, оздоблені різьбленим каменем; стрункі вежі; круті схили дахів, критих різнокольоровою черепицею з візерунками, що відтворюють рисунок буковинських народних килимів, – усе це додає ансамблю піднесеності та святковості.

Не дивно, що кіномитці так полюбляють цю локацію. У 2012 році тут знімали український містичний трилер «Тіні незабутих предків» (*З медіа*).

Текст Б

Олександрійський маяк, споруджений на давньому острові Фа́рос (Єгипет), – єдине із семи чудес світу, що несло в собі не тільки архітектурну елегантність, але й практичну функцію. Маяк гарантував морякам безпечне повернення в гавань. А ще він був найвищою спорудою на Землі. Висота маяка, за сучасними оцінками, – від 100 до 140 м, його світло бачили на відстані 60 км. Нижня частина

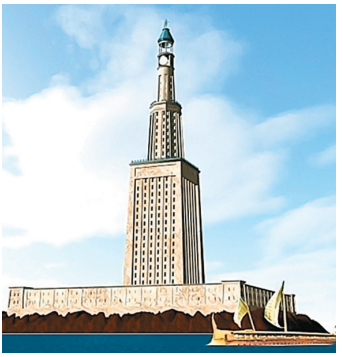

Олександрійський маяк у Фаросі

мала форму чотиригранної призми 60-метрової висоти з квадратною основою. Плаский дах слугував основою середньої частини. Верхня частина маяка була у формі циліндричної колонади. Унаслідок низки землетрусів маяк поступово руйнувався та після 1303–1323 років остаточно перестав існувати (*З інтернету*).

II. На основі прочитаних текстів оберіть два твердження, які містять недостовірну інформацію. Обґрунтуйте свою думку.

	Твердження
А	Територію Чернівецького університету з 2000 року не використовують для зйомок фільмів, аби не порушувати освітього процесу.
Б	Низка землетрусів стала причиною руйнування пам'ятки, описаної в тексті Б.
В	Візерунки черепиці на даху будівлі Чернівецького університету відтворюють тенденції національного мистецтва.
Г	Пам'ятку архітектури, описану в тексті Б, уважають одним із семи чудес світу через її схожість із середньовічним замком.
Д	Олександрійський маяк у Фаросі було споруджено насамперед із міркувань безпеки.

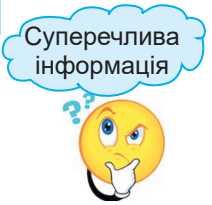

549 Ознайомтеся зі словничком архітектурних термінів. Які із цих слів для вас нові, а які вам відомі?

Словничок архітектурних термінів

А́рка – склепіння, що має форму дуги́, яким перекривають проріз у стіні або сполучають опори моста, два суміжні будинки й т. ін.
Аркáда – ряд арок, що спираються на стовпи або колони.
Барельє́ф – скульптурна прикраса на плоских поверхнях, що виступає над площиною фону менше ніж на половину своєї товщини.
Колóна – частина архітектурної споруди у формі високого стовпа, що служить підпорою фронтонів, внутрішніх частин будови тощо.
Колонáда – ряд колон, які підтримують загальне перекриття.
Фасáд – зовнішній, лицьовий бік будівлі, що зазвичай виходить на вулицю.

550 I. Прочитайте текст або послухайте його з голосу вчителя / вчительки. Визначте типи мовлення, які в ньому поєднані, і його стиль. Поясніть, покликаючись на текст, чому пам'ятник гетьману встановлено саме на Софійському майдані.

ПАМ'ЯТНИК БОГДАНОВІ ХМЕЛЬНИЦЬКОМУ

Визначною пам'яткою історії та культури є пам'ятник Богданові Хмельницькому в Києві. Могили гетьмана немає. Через сім років по смерті Хмельницького шляхетське військо захопило тимчасово Суботів. Тоді навмисно й викинули з домовини рештки ненависного ворогам полководця. Безсилі перемогти живого, вороги позбиткувались із мертвого.

Ідею спорудження пам'ятника Б. Хмельницькому вперше висунув у тридцяті роки минулого сторіччя видатний історик, перший ректор Київського університету Михайло Максимович.

Пам'ятник Богданові Хмельницькому в Києві
(скульптор М. Микешин, архітектор В. Ніколаєв)

Місце для встановлення пам'ятника обрали не випадково. Саме тут, на майдані проти Софійського собору, після перемоги під Пилявою та Зборовом зустрічали свого славного гетьмана кияни.

Пам'ятник має чималі розміри. Висота бронзової кінної статуї – понад 10 метрів. Її встановлено на високому гранітному п'єдесталі, що імітує дикий неотесаний камінь.

Гарцює неспокійний кінь. Міцною і вправною рукою стримує його полководець. Упевнено тримається козарлюга в сідлі, силою налито його могутню постать. Лівою рукою придержує гетьман кінський по́від, правиця стискає булаву – символ гетьманської влади.

Докладно й ретельно зобразив скульптор одяг Хмельницького: козацький жупан, свиту, шаровари. Поблискує бронзою на боці шабля.

Погляд приковує лице гетьмана – настільки вира́зним зробив його скульптор. Глибокі зморшки перерізали високе чоло. Ще суворішим немолоде обличчя гетьмана роблять довгі козацькі вуса. Тяжка задума на чолі, утома й неспокій в очах. Незмірно тяжкою є відповідальність за людські життя, за долю народу.

Ще здалеку пам'ятник чітким силуетом вимальовується на тлі неба. Чудово гармонує кінна статуя з обрисами Софійського собору, що височіє неподалік (За *Т. Косян*).

II. Знайдіть і перечитайте уривок тексту, де описано пам'ятник Богданові Хмельницькому. На які деталі звертає увагу авторка? Випишіть ключові слова чи словосполучення для опису пам'ятника.

III. Складіть простий план переказу зазначеного уривка тексту. Зіставте ваш варіант плану з тим, що подано нижче.

IV. Перекажіть усно за планом частину тексту, у якій описано пам'ятник Богданові Хмельницькому.

Орієнтовний план вибіркового переказу

1. Розміри пам'ятника й гранітний п'єдестал.
2. Гарцює неспокійний кінь.
3. Одяг гетьмана.
4. Обличчя Богдана.
5. Пам'ятник на тлі неба й Софійського собору.

ПАМ'ЯТКА

Як працювати над вибірковим переказом тексту

1. Прочитати або послухати текст.
2. Визначити тему й основну думку тексту.
3. Вибрати з тексту матеріал для переказу.
4. Виписати ключові слова, словосполучення.
5. Продумати структуру переказу, скласти план.
6. Потренуватися переказувати прочитане за планом.

ТЕМА 7. ДОКЛАДНИЙ ПИСЬМОВИЙ ПЕРЕКАЗ РОЗПОВІДНОГО ТЕКСТУ З ЕЛЕМЕНТАМИ ОПИСУ ПАМ'ЯТКИ ІСТОРІЇ ТА КУЛЬТУРИ

551 І. Прочитайте текст або послухайте з голосу вчителя / вчительки. Наведіть, покликаючись на текст, кілька цікавих фактів про Качанівську садибу.

ПАЛАЦ У КАЧАНІВЦІ: ВЕЛИЧ КРІЗЬ ВІКИ

Палац у Качанівці

Перебуваючи на Чернігівщині, неодмінно завітайте до селища Кача́нівки в Прилуцькому районі. Тут у середині XVIII – наприкінці XIX століття створено розкішний палацово-парковий ансамбль[1], який вражає своєю архітектурною довершеністю. Сам пала́ц кілька разів перебудовували, різні власники вносили до нього модні архітектурні деталі, наповнювали парк альтанками[2], скульптурами.

Качанівський ансамбль розташований на двох рівнях. На верхньому споруджено палац із вежею, альтанку, церкву, пам'ятник Тарасові Шевченку. Нижній рівень – це ландшафтний парк із 12 ставками, скульптурами, містками.

Центральним елементом садиби є палац. На головному фасаді палацу під прямим кутом до корпусу прилягають два одноповерхові флігелі[3]. Фасад підкреслено глибокою лоджією[4] на два по́верхи й увінчано декоративною банею[5]. По боках є скульптури, а в центрі – барельєфна композиція. Віконні отвори прямокутні.

Качанівський парк, площею 560 га, є одним із найбільших пейзажних парків в Україні та Європі. Виник на основі природного лісу й нараховує понад 50 порід дерев і 30 видів чагарників. У парку на пагорбі над ставом височіє альтанка Михайла Глинки, поблизу якої розкинули своє гілля старезні дерева.

Уславили качанівську садибу представники роду українських дворян Тарновських. Вони спонсорували вида́ння книжок, організовували літературні, мистецькі, музичні заходи. Гостями Тарновських у палаці були письменники Тарас Шевченко, Микола Гоголь, компози-

тор Михайло Глинка, художники Ілля Рєпін, Михайло Врубель і багато інших видатних особистостей.

Про садибу в Качанівці ще можна розповідати дуже багато, але краще туди поїхати. Від подорожі у вас залишаться тільки приємні враження (За *В. Вечерським*).

---

[1] *Ансáмбль* – т у т: сукупність будівель, споруд та ін., що є частинами одного проєкту (в архітектурі).

[2] *Альтáнка* – будівля в парку чи в саду для відпочинку.

[3] *Флíгель* – житлова бічна прибудова до головного будинку або будиночок у дворі головного будинку.

[4] *Лóджія* – приміщення, у якому стіну або кілька стін замінює колонада.

[5] *Бáня* – т у т: опуклий дах, що має форму півкулі; купол.

II. Виконайте завдання за текстом.

1. Випишіть слова на позначення архітектурних понять. Що означає кожне із цих слів?
2. Поясніть, чому Качанівську садибу називають палацово-парковим ансамблем.
3. Знайдіть і зачитайте абзаци, у яких описано: 1) верхній і нижній рівні; 2) палац; 3) парк. На яких деталях парку та будівлі зосереджує увагу автор?
4. Зіставте вступ і кінцівку тексту. Чи співзвучні вони?
5. Поясніть, як ви розумієте думку, висловлену в заголовку до тексту.
6. Складіть колективно складний план тексту й запишіть. Зіставте його з поданим нижче варіантом.
7. Напишіть докладний переказ тексту за складеним планом.

Орієнтовний складний план тексту

I. Палацово-парковий ансамбль на Чернігівщині.
II. Розкішна пам'ятка.
  1. Верхній і нижній рівні.
  2. Палац – центральний елемент садиби.
  3. Качанівський парк.
III. Видатні гості дворян Тарновських.
IV. Краще один раз побачити.

ТЕМА 8. СПРИЙМАННЯ ПИСЬМОВОГО ТЕКСТУ

552 І. Прочитайте тексти **А** і **Б**. Виконайте подані після них завдання.

Текст А

НАДТУРИЗМ

Світова туріндустрія набирає обертів, обслуговуючи величезні потоки мандрівників та перетворюючи життя в найпопулярніших містах світу на нестерпне існування

Ріст середнього класу, збільшення в рази кількості авіарейсів, маркетингові зусилля міст, доступність інформації завдяки соціальним мере́жам перетворили закордонні тури з розкоші на більш доступне популярне захоплення. За підрахунками Всесвітньої туристичної організації ООН (UNWTO), загалом за два десятиліття глобальний турис-

тичний потік зріс у півтора раза й до 2018 року досяг 1,4 млрд осіб на рік. До 2030-го він додасть ще 400 млн, прогнозують в організації.

Львів – одне з привабливих міст для туристів

Такий наплив призвів до натовпів у відомих світових туристичних центрах. При цьому особливо високе навантаження припало на багату культурною спадщиною Європу. Незважаючи на розвинену туристичну інфраструктуру, зростання потоку гостей стало серйозним викликом для Амстердама, Барселони, Парижа, Праги, Рима, Стокгольма, перераховують дослідники Всесвітньої ради з туризму і подорожей. За спостереженнями фахівців цієї організації, з подібним викликом також можуть зіткнутись і деякі азійські міста, зокрема Делі, Куала-Лумпур, Маніла, Джакарта, Бангкок.

Для опису негативних наслідків надмірного туризму сьогодні використовують терміни *надтуризм*, *антитуризм* або *овертуризм*. Без належного менеджменту надтуризм призводить до сумних наслідків, серед яких забруднення довкілля та порушення природного ландшафту.

«Добре може впоратися з викликами надтуризму місцева влада, яка слухає своїх жителів, визначає безпечну для міста кількість туристів, а потім планує, як прийняти їх за допомогою наявної інфраструктури», – виводить рецепт успіху Е. Беккер, американська журналістка, авторка книги про овертуризм (За *А. Павленко. Вебсайт «NV»*).

Текст Б

ТУРИСТИЧНІ АНШЛАГИ В МІСТАХ ЄВРОПИ

У деяких містах Європи натовпи туристів можуть затьмарити всі враження від подорожі. Великі скупчення не лише створюють дискомфорт під час подорожей, але й завдають значної шкоди природі та культурній спадщині.

Канал у Венеції. Фото. Джерело: unsplash.com

Наприклад, знамениті пляжі стають майже непридатними для відпочинку, а старовинні вулички історичних міст утрачають свою чарівність серед нескінченних черг, натовпів і заторів. У сезонні пікові періоди надтуризм зменшує доступ місцевим жителям до зручностей, посилює вплив на комунікації, спричиняє зростання цін на житло, товари й послуги.

Згідно з дослідженням німецького пошукового сервісу Holidu, найбільш переповненим містом Європи є Дубровник (Хорватія), у якому на одного місцевого жителя припадає 27 туристів. До списку ввійшли також Венеція (Італія), Брюгге (Бельгія), Родос (Греція), Рейк'явік (Ісландія), Флоренція (Італія), Іракліон (Греція), Амстердам (Нідерланди) та ін. Укладачі рейтингу визначили співвідношення між кількістю приїжджих і кількістю місцевих жителів. Брали статистичні дані за 2019 рік – до пандемії COVID-19, що сповільнила туризм у Європі. Але з 2023 року туризм почав стрімко відновлюватися.

Туристичні аншлаги стали викликом для деяких міст. Тому органи влади вживають різних заходів для зменшення потоку мандрівників. Наприклад, у Венеції, щоб захистити культурну спадщину від негативного впливу масового туризму, заборонили круїзним лайнерам допливати до історичного центру міста, а мандрівники, які прибувають до міста протягом квітня – липня, повинні сплачувати 5 євро за в'їзд.

У Рейк'явіку туристів просять підписати зобов'я́зання поважати правила країни. Серед обіця́нок є, наприклад, така: «Досліджуючи нові місця, я залишаю їх такими, якими відкрив / відкрила для себе». Показова історія з місцевим популярним каньйоном, доступ до якого закрили на кілька місяців, щоб на стежках відновилася витоптана туристами рослинність. Надмірна кількість відвідувачів утворилася тут після того, як співак Джастін Бібер зняв на каньйоні свій кліп. До речі, одну з площ у Рейк'явіку у 2022 році перейменували на честь столиці України Києва.

Влада Амстердама відмовилася від проведення деяких велосипедних турів по центральних кварталах, заборонила відкривати нові магазини для туристів і здавати житло через інтернет у найбільш перевантажених районах.

У деяких популярних туристичних регіонах місцеві жителі вже настільки втомилися від надмірного туризму, що розпочали масові акції протестів проти мандрівників. Водночас експерти констатують, що для частини країн масовий туризм є ключовим елементом економічного розвитку (*З медіа*).

II. Завдання за текстами.

1. На основі тексту **А** визначте 2–3 чинники, що призвели до збільшення кількості закордонних мандрівок.

2. Спільною для текстів **А** та **Б** є мікротема

А статистичні дані Всесвітньої туристичної організації
Б нові терміни в туристичній галузі
В повага до правил країни, у якій подорожуємо
Г міста Європи, найбільш переповнені туристами

3. Як випливає з прочитаного, упоратися з викликами надтуризму може та місцева влада, яка

А скасовує будь-які обмеження для туристів у літній період
Б враховує думку туристів, а не місцевих жителів
В визначає безпечну для міста кількість туристів
Г відкриває сувенірні магазини в перевантажених районах міста

4. На основі аналізу прочитаної інформації ХИБНИМ є твердження

А Жителі міст намагаються захистити пам'ятки культури від масового туризму.
Б Італійські міста вперше зіткнулися з явищем надтуризму після 2019 року.
В Без належного менеджменту надтуризм призводить до негативних наслідків.
Г Туристичні аншлаги стали викликом для багатьох міст.

5. Заповніть у зошиті таблицю на основі прочитаного.

Назва міста	Захід, якого уживає місцева влада для пом'якшення викликів, спричинених надтуризмом

Який із записаних у таблиці заходів ви вважаєте найбільш ефективним, а який – найменш ефективним? Обґрунтуйте свою відповідь 2–3 реченнями.

6. Перед вами частина розмови двох підлітків.

Що могла б сказати на підтвердження своєї думки Соломія?
Що міг би сказати на підтвердження своєї думки Ярослав?

7. У Рейк'явіку місцева влада на кілька місяців закрила доступ до каньйону, тому що

А тут знімав кліп популярний співак
Б була небезпечна ситуація для туристів
В тривали акції протестів проти мандрівників
Г відвідувачі витоптали рослинність

8. Логічним продовженням тексту **Б** може бути речення

А Усі розуміють, що потрібно збалансувати потреби туристів і місцевих жителів.
Б Лише великі штрафи зможуть зменшити нашестя туристів.
В Усім зрозуміло, що жодні заходи не зможуть зменшити напливу туристів.
Г Більшої шкоди культурній спадщині завдають місцеві жителі, а не туристи.

9. Доведіть або спростуйте твердження про те, що фено́мен надмірного туризму є глобальною проблемою сучасності. Наведіть 2–3 аргументи на основі прочитаного або власного досвіду.

10. Напишіть есе на тему «Подорожі стирають кордони й роблять світ ширшим» (6–8 речень).

ТЕМА 9. УСНИЙ ТВІР-ОПИС ПАМ'ЯТКИ ІСТОРІЇ ТА КУЛЬТУРИ ЗА КАРТИНОЮ В ПУБЛІЦИСТИЧНОМУ СТИЛІ

553 І. Прочитайте текст про церкву Святого Юра в Дрогобичі. Чому цю споруду можна назвати пам'яткою культури?

ДЕРЕВ'ЯНА ЦЕРКВА

Дерев'яна церква Святого Ю́ра в Дрогобичі (Львівщина) – унікальна пам'ятка дерев'яної архітектури України XVII століття. Будівлю зроблено без жодного цвяха. Вона складається з трьох зрубів[1] (тризрубна). Стіни зрубів нахилені до середини. Центральний зруб квадратний. Зі сходу та заходу розміщені майже однакові за розміром гранчасті п'ятистінні зруби.

Церква увінчана трьома баро́ковими **банями** на восьмибічних підбанниках. Навколо споруди влаштовано криту **галерею** у формі **аркади**. Схожа галерея оперізує другий ярус.

Будучи п'ятиверхою церквою, вона, по суті, трибанна, бо бічні прибудови її дуже незначні за розмірами, хоча вони й надають храмові мальовничості, привабливості.

Усередині дрогобицьку церкву розмальовано фарбами просто по дерев'яних стінах. Давніми розписами на релігійні теми та орнаментами рослинного характеру вкрито кожен сантиметр храму. Іконостас різьблений, позолочений (*За матеріалами електронної версії «Великої української енциклопедії»*).

[1] *Зруб* – 1. Спосіб зведення споруд із колод чи брусів, що їх укладають горизонтальними рядами, а в кутах і місцях перетинання з'єднують врубками. 2. Будь-яка споруда, побудована таким способом.

II. Розгляньте картину Михайла Козика «Дерев'яна церква в Дрогобичі». Які ваші враження від зображеного?

М. Козик. Дерев'яна церква в Дрогобичі

Козик Михайло Якимович (1879–1947) – український живописець. Народився в селі Семенівка на Чернігівщині. Викладав у Київському та Харківському художніх інститутах.

III. Зіставте словесний опис церкви та її зображення на полотні художника.
IV. Поясніть значення виділених слів. За потреби скористайтеся словничком архітектурних термінів (с. 243).

554 I. Розгляньте уважно ще раз картину М. Козика «Дерев'яна церква в Дрогобичі». Поміркуйте над поданими запитаннями.

1. Які враження справила на вас картина?
2. Що зображено в центрі картини?
3. Що ви можете сказати про кольорову гаму полотна?
4. Якими художник зобразив небо, дерева, траву?
5. Якого кольору, яких відтінків споруда?
6. На яких деталях художник зосереджує основну увагу?
7. Зі скількох зрубів складається церква?
8. Якими є галереї храму? Скільки ярусів має споруда?
9. Що можна сказати про стіни та бані церкви?
10. Чи надає привабливості споруді бічна прибудова з куполом?
11. Чи зумів художник показати неповторність, красу й велич дрогобицької церкви?
12. Які три прикметники ви використаєте, щоб описати дрогобицьку церкву?

ІІ. Складіть твір-опис церкви за картиною М. Козика «Дерев'яна церква в Дрогобичі» в публіцистичному стилі (усно). Намагайтесь описувати споруду так, щоб той, хто її не бачив, зміг уявити те, що бачимо ми. У кінцівці передайте враження від побаченого. Скористайтеся пам'яткою, поданою нижче.

ПАМ'ЯТКА

Слова і словосполучення, які можна використати в описі за картиною

- Дивовижний, розкішний, пишний, прекрасний, чудовий, чарівни́й, незрівнянний, грандіозний, унікальний, величний, тихий, старовинний, таємничий;
- художник, автор, живописець;
- картина, робота, твір, полотно;
- колорит, контраст, відтінки;
- написати картину, створити твір;
- майстерність, талант художника.

ТЕМА 10. ОСОБЛИВОСТІ БУДОВИ ОПИСУ МІСЦЕВОСТІ. СТИСЛИЙ ПИСЬМОВИЙ ПЕРЕКАЗ РОЗПОВІДНОГО ТЕКСТУ З ЕЛЕМЕНТАМИ ОПИСУ МІСЦЕВОСТІ В ХУДОЖНЬОМУ СТИЛІ

ПРИГАДАЙМО. Що таке опис? Чим опис відрізняється від розповіді та роздуму?

555 І. Прочитайте текст. Сформулюйте його основну думку одним реченням.

Якби мене запитали, як починати знайомство з містом, де ніколи не доводилося бувати раніше, я відповів би: пройдіться вулицями, намагаючись зрозуміти, у чому його особливість, а потім дізнайтеся, де розміщено краєзнавчий музей. Він стане вашим першим співрозмовником, порадить, куди насамперед треба сходити, що подивитися. А ви вже самі вибирайте найбільш цікаве (*Г. Кублицький*).

ІІ. Опишіть усно ваші враження від відвідування міста (села), де ви колись побували вперше. Із чого розпочалося ваше знайомство із цим населеним пунктом?

Опис місцевості

Опис місцевості – це словесне зображення основних ознак міста, села, вулиці, подвір'я, острова тощо. Його складовими є опис місця й описи окремих предметів, які на цьому місці розташовані.

У **науковому** описі місцевості інформацію про її розмір, освітлення, предмети, які там є, подають чітко, конкретно. Ставлення автора / авторки до описаного не висловлюють. Слова вживають лише в прямому значенні.

У **художньому** описі місцевості передають ставлення автора / авторки до описуваного. Інколи автор / авторка висловлює оцінку прямо, проте здебільшого це робить за допомогою відповідних художніх засобів: епітетів, порівнянь, персоніфікації тощо. Мета такого опису – сформувати певне ставлення до місцевості, яку описано.

556 І. Прочитайте один із поданих текстів. Визначте, на яких деталях опису зосереджує увагу автор. Як у тексті передано ставлення автора до описуваного?

ХРЕЩАТИК

Вулиця Хрещатик, м. Київ

Широкий, як Дніпро, Хрещатик... Пливемо ми, линемо, викроковуємо Хрещатиком... Праворуч – багатоповерхові будинки, схожі на величезні, кахлею обкладені груби, один на одного громадяться, угору на Печерськ лізучи. Ліворуч ЦУМ склом на сонці виблискує. Далі – здоровенна десятиповерхова міськрада (скільки ж то в ній людей радиться – така велика!).

Десь за міськрадою – вежа телевізійна небо аж у космос проштрикує. Оце висота! Далі на тлі неба круглі з хрестами бані вимальовуються – то костел.

За вулицею Прорізною Хрещатик звертає праворуч і, порозсувавши будинки подалі від себе (наче збирається крикнути: «Пустіть мене, я хочу пірнути в Дніпро!»), утикається на Європейській площі у філармонію. І через ту філармонію в Дніпро не пірнає (За *В. Нестайком*).

ШОКОЛАДНИЙ ЦЕХ

Раптом містер Вонка, директор шоколадної фабрики, зупинився. Перед ним сяяли блискучі металеві двері. Діти й дорослі з'юрмилися навколо. На дверях великими літерами було написано: ШОКОЛАДНИЙ ЦЕХ.

Вони стояли посеред чудової долини. Обабіч простягалися зелені луки, поміж них текла велика коричнева річка, а посеред неї шумів велетенський водоспад. Вода стікала зі стрімкої скелі, закручувалася щільними пластами, а тоді з розмаху вливалася в бурхливий вир, що клекотів піною та бризками. Річкові береги поросли мальовничими деревами й кущами – плакучими вербами, вільхами та високими ку-

Кадр із фільму «Чарлі та шоколадна фабрика»
(Warner Brothers, 2005, реж. Т. Бертон)

пами рододендронів із рожевими, червоними й бузковими квітами. Луки були всіяні тисячами квіточок жовтця.

– От! – вигукнув містер Вонка, підскакуючи й показуючи золотою тростинкою на коричневу річку. – Це все шоколад! Кожна краплинка цієї річки – з гарячого рідкого шоколаду найвищої якості. Най-най-найвищої якості (*Р. Дал*).

II. Випишіть з обраного тексту 7–8 означень і обставин разом зі словами, від яких вони залежать. З'ясуйте роль означень і обставин в описі місцевості.

557 Розкажіть, чим вулиця (провулок, проспект, бульвар), на якій розташований ваш заклад освіти, відрізняється від інших вулиць (провулків, проспектів, бульварів).

558 I. Прочитайте текст. Які типи мовлення поєднано в ньому? Доведіть, що текст належить до художнього стилю.

БАБУСЯ

Бабуся була невеличка, висохла й тонка. Варила вона дуже смачний борщ, який уміла так затовкувати салом та засмачувати сметаною, що від нього не можна було одірватися. Вона завжди стежила, щоб їли спокійно, не поспішали, щоб під ложку підставляли кусень хліба, щоб із миски не вигрібали гущу, не виловлювали м'яса, щоб за столом не теревенили, не крутились, не штовхалися, а їли вдумливо, розумно й гідно. Дід також був сухенький, також тоненький, як дубова жердка, на яку одягли полотняну сорочку навипуск та підперезали поясом...

Бабина та дідова хата стояла над шляхом, біля самісінького лісу, – зовсім нікудишня хата, по вікна загрузла в землю, підперта стовпами, щоб не розлізлись чи не повтікали на всі боки її стіни. З одного боку до неї прилягало одне крило горо́ду, а з другого – друге. На кожному крилі росло по великій груші. Груші були старі, дрімучі, але щовесни цвіли по-молодечому густо й пахучо. Під осінь і восени вони обсипали додолу такий грушкопад цукристих дичок, що й не визбираєш їх усіх і не пересушиш...

На кожному крилі горо́ду росли кущі барвінку. Здавалося, що він і зимою зеленіє, бо коли танули сніги, то на світ пробивалося його цупке зелене листя, не змучене холодом, не скалічене морозом. А коли повітря ставало по-материнськи м'яким та лагідним, то барвінок зацвітав, зацвітав так, немов дитячі очі землі дивилися на тебе довірливо. Баба гнівалась, коли зривали барвінковий цвіт. Вона взагалі ніколи не могла примиритися з тим, що квітку зривають. Хоч би яка ця квітка була – чи чорнобривці, чи ружі, чи звичайнісінькі калачики, чи настурції, чи лісові дзвоники, чи ромен[1]. Тим більше її гнівало, коли хтось необережно збивав на городі картопляний цвіт, коли хтось зривав цибулю із стрілкою, яка згодом могла б дати насіння, коли хтось виривав усю стеблину кропу, замість нащипати дрібного листя...

Любила вона кожну рослину, і, здається, кожна рослина відповідала їй такою ж любов'ю (За *Є. Гуцалом*).

[1] *Ромéн* – народна назва ромашки.

Селянська садиба. XIX століття. Національний музей народної архітектури та побуту України, м. Київ

II. Завдання та запитання за текстом.

1. Знайдіть опис місцевості. На яких деталях автор зосереджує особливу увагу? Що вас найбільше вразило?

2. Якою ви уявляєте місцевість, описану письменником? Чим вона подібна до тієї, яка є біля вашого будинку, або до тієї, яку ви могли бачити біля оселі когось із рідних, знайомих?

3. Знайдіть художні засоби, які використовує автор. Поясніть їхню роль у тексті.

4. Випишіть 6–8 означень разом зі словами, від яких вони залежать.

5. Складіть складний план тексту. Зіставте його з поданим.

Орієнтовний план тексту

I. Дідусь і бабуся.
II. Рідна оселя.
   1. Хата над шляхом.
   2. Город та дві груші.
   3. Барвінок на городі.
III. Любов до кожної рослини.

III. Прочитайте текст удруге. За планом стисло перекажіть прочитане (письмово), звернувши особливу увагу на опис місцевості. Скористайтеся пам'яткою, поданою нижче.

ПАМ'ЯТКА

Як працювати над стислим переказом

1. Прочитати текст, визначити його тему й основну думку.
2. Виділити в тексті основні, найважливіші факти.
3. Визначити, які частини тексту можна відкинути, а які – узагальнити.
4. Скласти план переказу.
5. Прочитати текст удруге.
6. Переказати текст за планом (усно чи письмово).

ТЕМА 11. ПОВТОРЕННЯ ВИВЧЕНОГО ПРО ОФІЦІЙНО-ДІЛОВИЙ СТИЛЬ МОВЛЕННЯ. УСНИЙ ДІАЛОГ В ОФІЦІЙНО-ДІЛОВОМУ СТИЛІ

Особливості офіційно-ділового стилю

Офіційно-діловий стиль задовольняє потреби суспільства в офіційній сфері спілкування. Він існує у двох **формах:** усній і писемній.

Писемна форма	Усна форма
закони, постанови, накази, розпорядження, довідки, заяви, протоколи, контракти тощо	промови, доповіді, переговори, дискусії, бесіди, розмови офіційного характеру тощо

Найважливіші ознаки офіційно-ділового стилю

- Точність, послідовність, лаконічність, чіткість, конкретність викладу думки
- Загальнозрозумілість, об'єктивність, інформативність
- Уживання слів лише в прямому значенні
- Використання офіційно-ділової, суспільно-політичної лексики, професійних слів, термінів
- Відсутність образності, емоційності
- Відсутність емоційно-експресивної лексики, діалектизмів, просторічних слів, художніх засобів
- Розташування слів у реченні в прямому порядку
- Чітка організація тексту: поділ писемного тексту на параграфи, пункти, підпункти

Ділове спілкування

Під час ділового спілкування необхідно контролювати свої емоції, інтонацію, міміку, жести, адже в офіційно-діловому мовленні на перший план виходить інформація про подію чи особу, а не про емоції чи індивідуальність автора / авторки.

ЗВЕРНІТЬ УВАГУ!

Під час спілкування з батьками, рідними, друзями не потрібно зловживати лексикою, характерною для офіційно-ділового стилю. Кумедно, наприклад, звучатимуть такі речення: *1. Шановний тато! Твоє розпорядження виконала: навела порядок у приміщенні для*

вживання їжі. 2. Бабусю, я планую відвідати річку та реалізувати купальний процес.

559 ПОСПІЛКУЙТЕСЯ. Поясніть, як ви розумієте таке твердження: «Перед офіційно-діловим стилем рівні всі – як геніальний поет, так і фізик-теоретик».

560 І. Прочитайте тексти **А** і **Б**. До якого стилю мовлення вони належать? Який із текстів є зразком писемної форми, а який – усної?

Текст А

РЕЄСТРАЦІЯ НА ОЛІМПІАДУ З РОБОТОТЕХНІКИ

– Добридень, Світлано Миколаївно.
– Вітаю, Максиме.
– Я хочу взяти участь в олімпіаді з робототехніки.
– Добре. Для цього тобі потрібно зареєструватися, перейшовши за посиланням. Посилання я тобі перешлю на вайбер.
– Спробую зареєструватися.
– Зверни увагу, ти маєш правильно вказати своє ім'я, прізвище, рік народження та електронну пошту.
– Зрозумів, дякую!

Текст Б

Стаття 6. Право споживача на належну якість продукції.

1. Продавець (виробник, виконавець) зобов'язаний передати споживачеві продукцію належної якості, а також надати інформацію про цю продукцію.

2. Продавець (виробник, виконавець) на вимогу споживача зобов'язаний надати йому документи, які підтверджують належну якість продукції.

3. Заборонено введення в обіг фальсифікованої продукції (*Із Закону України «Про захист прав споживачів»*).

ІІ. Визначте в кожному тексті ознаки офіційно-ділового стилю.
ІІІ. Зіставте висловлене в тексті **Б** зі своїм життєвим досвідом. Чи вважаєте ви себе досвідченим споживачем, який знає свої права? Опишіть усно кілька ситуацій, коли вас можуть захистити норми Закону України «Про захист прав споживачів».

561 І. Прочитайте уривки із законодавчих актів України.

1. Заборонено пропагування в медіа культу насильства й жорстокості, інформації, що зневажає людську гідність і завдає шкоди моральному благополуччю дитини.

2. До складу природно-заповідного фонду України входять державні заповідники, природні національні парки, заказники, пам'ятки природи, ботанічні сади, дендрологічні та зоологічні парки, парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва, заповідні урочища.

3. Заборонено залучення неповнолітніх до праці на важких роботах і на роботах із шкідливими або небезпечними умовами праці, на підземних роботах, до нічних, надурочних робіт та робіт у вихідні дні.

4. Усі пам'ятки археології, у тому числі ті, що знаходяться під водою, включаючи пов'язані з ними рухомі предмети, є державною

власністю. Такі рухомі предмети підлягають віднесенню до державної частини Музейного фонду України.

II. Установіть відповідність між кожним прочитаним уривком та назвою Закону, з якого цей уривок узято.

ЗАКОН УКРАЇНИ Про охорону культурної спадщини

ЗАКОН УКРАЇНИ Про охорону дитинства

ЗАКОН УКРАЇНИ Про охорону навколишнього природного середовища

ЗАКОН УКРАЇНИ Про охорону праці

III. Поміркуйте, з якою метою прийнято згадані вище законодавчі акти. Обґрунтуйте актуальність одного з них.

562 ПОПРАЦЮЙТЕ В ПАРАХ. Складіть і розіграйте усний діалог (8–10 реплік) в офіційно-діловому стилі з метою обміну інформацією або пояснення (обґрунтування) своїх дій, учинків, намірів відповідно до однієї з поданих ситуацій. За потреби скористайтеся довідками.

Ситуація 1. Ви хотіли б у наступному році перейти на індивідуальну форму здобуття освіти – екстернатну або сімейну. Для цього вирішили поспілкуватися з директором / директоркою закладу освіти.

Ситуація 2. Ви хотіли б унести зміни в організацію освітнього процесу (розклад уроків, тривалість перерв, початок навчального дня, гурткова робота, обсяг домашніх завдань тощо). Для цього вирішили поспілкуватися з класним керівником.

ДОВІДКА 1

Екстернатну форму навчання (**екстернат**) часто обирають люди, які виїжджають за кордон, які професійно займаються мистецтвом чи спортом, які мають високий навчальний потенціал і бажають прискорено опанувати зміст навчальних предметів.

Сімейна (домашня) форма може бути організована для дітей, батьки, інші законні представники яких виявили бажання організовувати освітній процес самостійно з урахуванням здібностей, інтересів, мотивації, потреб своїх дітей.

Для переведення дитини на індивідуальну форму навчання необхідна заява від одного з батьків (опікунів).

З Положення про індивідуальну форму здобуття повної загальної середньої освіти

ДОВІДКА 2

Початок навчального дня не повинен бути раніше 8:00. Тривалість перерв між уроками для учнів 5–11 (12) класів – не менше ніж 10 хв, великої перерви – 30 хв (для прийому їжі). Замість однієї великої перерви можна влаштовувати дві перерви по 20 хв.

У розкладі занять не можна групувати в один день навчальні предмети, що вимагають інтенсивної самопідготовки вдома. Тривалість виконання домашніх завдань у 6–9 класах не рекомендовано більше ніж 1,5 години.

Із Санітарного регламенту для закладів загальної середньої освіти

ТЕМА 12. ЕСЕ ПРО ВИНАХІДНИЦТВО

563 І. Прочитайте текст. Який із винаходів справив на вас найбільше враження? Чому?

МАЙБУТНЄ ТВОРИМО ЗАРАЗ

Ми розкажемо вам про деякі яскраві винаходи останнього десятиліття.

Фотографія «чорної діри»

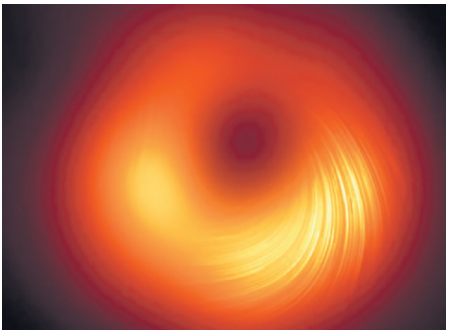

Учені десятиліттями намагалися сфотографувати «чорну діру». Проблема полягала в тому, що «чорні діри» спотворюють простір і час, тому ніщо не може вирватися з їхнього гравітаційного тяжіння, навіть світло. Утім, через багато років удалося зробити фотографію, на якій видно надмасивну «чорну діру» в центрі галактики Месьє-87 (на відстані близько 54 млн світлових років від Землі).

Квантовий комп'ютер

У 2019 році компанія «Google» оголосила про створення найпотужнішого квантового комп'ютера, а у 2023 – про збільшення його потенціалу. Як стверджують у компанії, новий пристрій здатний миттєво виконувати обчислення, на які найшвидшому суперкомп'ютеру у світі знадобилося б десятки років.

Високоефективна вакцина проти малярії

На початку XXI століття на малярію хворіли 350–500 млн осіб на рік, з них 1,3–3 млн вмирали. Очікувалося, що смертність зросте вдвічі протягом наступних 20 років. За оцінками Всесвітньої організації охорони здоров'я, щороку відбувається 124–283 млн випадків зараження. Досі ефективність вакцини проти малярії залишалася низькою – 31–56 %. Нарешті створено нову вакцину, ефективність якої перевищує 90 %.

(За матеріалами інтернет-видання «Економічна правда»)

II. Завдання за текстом.

1. Сформулюйте за змістом прочитаного одне запитання до авторів одного з винаходів.

2. Визначте, у якій частині тексту йдеться про досягнення в дослідженні людського організму.

3. Визначте, у яких частинах тексту новий винахід порівнюють із давнішим.

4. Прочитайте твердження. Який його фрагмент можна використати як висновок до тексту?

> Вогонь, вода, колесо, лопата, ручка для письма, телефон, сукня, ґудзики, посуд, скло та багато іншого – це винаходи. Будь-який винахід – це результат діяльності нашого розуму.

564 Напишіть есе про винахідництво на одну з поданих тем або на власну тему. Використайте в тексті кілька односкладних означено-особових або неозначено-особових речень.

Орієнтовні теми: «Інновації останнього десятиліття», «Яких інновацій бракує нам сьогодні?», «Я хотів би / хотіла б винайти...», «Винахід, без якого важко уявити сьогодення», «Винахідники – люди творчі», «Винахідництво сприяє прогресу людства», «Процес створення нового безперервний».

ТЕМА 13. ПЛАН ПІДГОТОВКИ ДО КОЛЕКТИВНОГО ЗАХОДУ

ПРИГАДАЙМО. Які загальні ознаки офіційно-ділового стилю мовлення?

565 Пригадайте й опишіть ситуацію, коли вам чи вашим рідним, знайомим доводилося складати усно чи письмово план певних дій (ремонту, виконання домашніх завдань, подорожі, святкування дня народження, підготовки до іспитів, прибирання квартири тощо). Чи допомагає, на вашу думку, правильне планування виконати роботу?

566 Розгляньте план підготовки. Якими пунктами, на вашу думку, можна його доповнити? Чи проводили ви у своєму класі / закладі освіти подібні свята?

План підготовки до Свята варення

№ з/п	Етапи роботи	Термін виконання	Відповідальні
1	Написати сценарій	до 11 жовтня	Саченко Т. Юшко Ю.
2	Розподілити ролі згідно із сценарієм	13 жовтня	Саченко Т.
3	Запросити спеціалістів підприємства з переробки фруктів	14 жовтня	Бабенюк В.
4	Підготувати відеоогляд «Яким буває варення»	до 15 жовтня	Маліцький В.

5	Провести онлайн-опитування «Моє улюблене варення»	до 16 жовтня	Стрілець Т.
6	Підготувати презентацію «Рецепти від нашого класу»	до 18 жовтня	Майборода Н. Ковальчук Г.
7	Підготувати конкурси	до 18 жовтня	Борисевич Т.
8	Оформити класну кімнату	19 жовтня	Кузишин О.

567 Складіть і запишіть план підготовки до колективного заходу (концерту, екскурсії, ярмарку, шоу робототехніки, вистави, спортивного турніру, книжкового фестивалю, туристичного походу, озеленення території, тижня математики, відзначення Дня української писемності та мови тощо). Сформулюйте пункти плану у формі односкладних речень. Дотримуйтесь офіційно-ділового стилю мовлення.

Проєкт

Об'єднайтесь у групи й виконайте проєкт **«Українське козацьке бароко в пам'ятках історії та культури»**.

Для цього кожній групі необхідно:

1) користуючись інформаційними джерелами, з'ясувати поняття «українське козацьке бароко»;

2) визначити, що саме ваша група буде створювати (електронний буклет, фотоальбом, фотовиставку, інтерактивні плакати, сторінку на сайті чи в соціальній мере́жі, презентацію, подкаст тощо);

3) скласти план роботи над проєктом, визначивши виконавців різних етапів роботи (пошук інформації, добір ілюстрацій, художньо-технічне оформлення тощо);

4) виконати проєкт;

5) презентувати створене.

ТЕМА 14. УСНИЙ ТВІР-ОПИС МІСЦЕВОСТІ НА ОСНОВІ ОСОБИСТИХ СПОСТЕРЕЖЕНЬ І ВРАЖЕНЬ У ХУДОЖНЬОМУ СТИЛІ

568 Доберіть слова і словосполучення для опису будівель, майданчиків, тротуарів тощо. Запишіть відомості в таблицю, накреслену в зошиті за поданим зразком. Визначте, що з дібраного лексичного матеріалу характерне для опису вулиці (провулка, проспекту, бульвару), на якій розташовано ваш заклад освіти.

Робочий матеріал для опису вулиці

Що описуємо	Слова і словосполучення для опису
Будівлі, пам'ятники Сквер, парк, зони відпочинку	

Дитячий майданчик Тротуар, проїзна частина Зелені насадження Освітлення Розміри вулиці, її розташування	

569 ПОСПІЛКУЙТЕСЯ. Чи є вулиця (провулок, проспект, площа), де розташовано ваш будинок, достатньо озелененою, чистою, упорядкованою? Якщо ні, то що для цього треба зробити?

Твір-опис

Твір-опис – це текст, у якому змальовано основні ознаки предмета, явища, особи. У творі-описі можуть бути й елементи розповіді. Важливо, щоб розповідь не переважала над описом, а містила лише додаткові відомості.

ЗВЕРНІТЬ УВАГУ!

У художніх описах місцевості треба передати враження від місцевості та того, що там є.

570 Складіть і запишіть складний план твору-опису вулиці (провулка, проспекту, бульвару), на якій розташовано ваш будинок чи будинок когось із рідних, знайомих. За планом складіть усний твір-опис у художньому стилі. Використайте односкладні **називні** речення. Скористайтеся дібраним робочим матеріалом (впр. 566) і поданими нижче пам'ятками.

571 Уявіть, що вам доручили спроєктувати вулицю. Опишіть усно, який вигляд вона мала б. За бажанням намалюйте цю вулицю самі чи за допомогою штучного інтелекту або ж зробіть відповідне креслення.

ПАМ'ЯТКА

Орієнтовний складний план твору-опису вулиці

I. Дороге серцю місце.
II. Опис вулиці.
1. Місце розташування і розміри.
2. Окраса вулиці.
3. Житлові будинки, магазини, підприємства, установи.
4. Пам'ятки культури та історії.
5. Місця відпочинку.
6. Тротуари та проїзна частина.
7. Зелені насадження.
8. Як змінилася вулиця останнім часом.
9. Вулиця вдень і ввечері (або в різні пори року).

III. Люблю свою вулицю.

Місто Вінниця

ПАМ'ЯТКА

Як працювати над твором

1. Сформулювати основну думку твору.
2. Продумати, які типи мовлення можна поєднати у творі.
3. Вибрати з робочих матеріалів ті, що потрібні для розкриття теми й основної думки.
4. Згрупувати матеріал за окремими питаннями.
5. Визначити послідовність використання матеріалу, зв'язок окремих частин.
6. Скласти план твору.
7. Поміркувати над власним ставленням до описуваного.

ТЕМА 15. КОНСПЕКТ ПРОЧИТАНОГО НАУКОВО-ПІЗНАВАЛЬНОГО ТЕКСТУ. ТЕМАТИЧНІ ВИПИСКИ

ПРИГАДАЙМО. Які особливості наукового стилю мовлення?

Конспект і конспектування

Конспект – це стислий письмовий виклад змісту прочитаного чи прослуханого тексту. Конспект дає змогу його автору одразу чи через деякий час швидко відновити в пам'яті зміст тексту.

Етапи конспектування

1. Виділяємо смислові частини.
2. У кожній частині визначаємо тему з опорою на ключові слова.
3. У кожній частині виокремлюємо головну й додаткову інформацію.
4. Фіксуємо головну інформацію в конспекті.

Конспектування може бути трьох видів:

- своїми словами;
- за допомогою цитат, які передають зміст тексту;
- змішане (своїми словами, застосовуючи окремі влучні цитати).

Тематичні виписки

Виписки є спрощеною формою конспекту, за якої з усього тексту вибирають те, що стосується досліджуваної теми чи побічно з нею пов'язане, і занотовують у формі окремих, не пов'язаних один з одним логічно записів.

Тематичні виписки з тексту роблять звичайно дослівно, у вигляді цитати. При цьому вибирають найбільш важливі, вагомі вислови, основні ідеї.

ЗВЕРНІТЬ УВАГУ!

Конспект є корисним тільки тоді, коли в ньому записано найбільш істотне, основне. Конспектування розвиває розум, тренує пам'ять і сприяє закріпленню знань.

572 І. Прочитайте текст. Яка інформація для вас відома, а яка – нова?

СКІФСЬКА ДОБА

Срібна амфора з кургану Чортомли́к (Дніпропетровська область)

Завдяки Геродо́ту та іншим давнім авторам перше тисячоліття до нашої ери перестає бути «німою епохою», про життя якої відомо тільки зі знахідок археологів. Із цієї доби ми знаємо вже й назви народів – мешканців наддніпрянських степів: *кімерійці, скіфи, сарма́ти*.

Скіфи прийшли на територію України приблизно в VII ст. до н. е. Їхній шлях до українських степів проліг через Передню Азію та Кавказ. Скіфи були кочівниками, тож не лишили по собі залишків міст або фортець. Але й досі ми можемо бачити нагадування про їхню присутність у наших краях – скіфські курга́ни.

У районі сучасного Ні́кополя відомі поховання скіфських царів. Скіфи ховали своїх володарів у викопаних у землі могилах, над якими насипали високі пагорби-кургани. У могилу також клали прикраси та всі речі, що, як вважали, знадобляться в потойбічному світі. Утім, були зухвальці, які явно вважали інакше: більшість курганів, як свідчать археологи, були пограбовані ще в скіфську добу.

Найсенсаційнішою знахідкою стала золота пектораль із кургану Товста́ Могила, що біля міста Покро́в. Пектораль (а це чоловіча нагрудна прикраса) виготовили грецькі майстри. Скіфи мали тісні взаємини з населенням грецьких міст Криму та Північного Причорномор'я, а через них підтримували контакти й з усім античним світом.

Хоча знахідки скіфських золотих прикрас походять саме з курганів, далеко не в кожному з них були дорогі речі (як і не кожен із них належить саме скіфам). У деяких племенах пошану до померлого виявляли не через покладання коштовностей, а наприклад, через працю, використану для спорудження кургану.

Скіфські кургани різняться розмірами. Найбільші – поховання скіфських царів – досягали 20 метрів заввишки (тобто як 6-поверховий будинок) та до 100 метрів у діаметрі. Рядових воїнів ховали в земляній ямі, над якою насипали курган висотою 2–3 метри. Рабів же ховали без жодних насипів.

Цікавий факт. Скіфи прикрашали своє тіло татуюваннями. Археологи знайшли поховання муміфікованого скіфського вождя, руки й ноги якого були вкриті зображеннями реальних і фантастичних тварин – оленів, птахів, грифонів.

У IV ст. до н. е. сармати витіснили скіфів у кримські степи. Там скіфи перейшли частково до осілого життя. Заснували місто Неаполь Скіфський. У скіфську добу наддніпрянські степи були околицею античного греко-римського світу. На узбережжі Чорного моря та в Криму ще з VIII–VI ст. до н. е. виникає мере́жа грецьких міст-держав,

зокрема Пантікапе́й (територія сучасного міста Керчі в Криму) та Тіра (територія сучасного міста Білгорода-Дністровського в Одеській області).

(*За матеріалами інтерактивної програми з історії України «Тиждень»*)

II. Завдання до тексту.

1. Визначте тему й основну думку тексту.
2. Доведіть, що текст належить до наукового стилю мовлення.
3. Визначте мікротеми, тематичні речення та ключові слова.
4. Обґрунтуйте поділ тексту на абзаци.
5. Визначте, якому абзацові відповідає кожна з поданих ілюстрацій. Поясніть свій вибір.

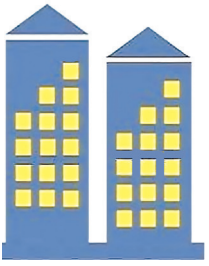

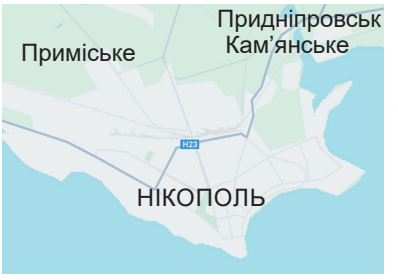

6. Знайдіть у тексті цитати, що допоможуть відповісти на подані запитання.
   - ✓ Коли скіфи прийшли на територію України?
   - ✓ Як скіфи ховали своїх володарів?
   - ✓ Як скіфи виявляли пошану до померлих?
   - ✓ Чи існує доказ того, що скіфи прикрашали своє тіло татуюванням?
7. Складіть конспект тексту. Скористайтеся поданою нижче пам'яткою.

ПАМ'ЯТКА

Поради щодо конспектування

1. Записувати назву тексту, який конспектуєте, і джерело.
2. Перед складанням конспекту прочитати весь текст й осмислити його основний зміст.
3. Складати конспект після того, як продумали план тексту.
4. Записувати тільки основне.
5. Виклад у конспекті розбивати на пункти, дотримуючись абзаців.
6. Намагатися, щоб записи були чіткими, змістовними й лаконічними.
7. Для зручності користування конспектом можна підкреслювати найважливіші словосполучення, слова.
8. Цитувати правильно й точно.
9. Учитися конспектувати відразу начисто.

573 Доберіть із друкованих чи онлайнових джерел науково-пізнавальний (науково-популярний) текст на одну з тем: «Екологічна культура», «Виготовлення паперу», «Хімічні явища в природі», «Космос», «Мешканці морів», «Українські народні думи», «Театр корифеїв», «Давньогрецькі міста на території України». Обсяг тексту – орієнтовно 1–2 друковані сторінки формату А-4. Зробіть тематичні виписки (орієнтовно 0,5 сторінки формату А-4).

ТЕМА 16. СПРИЙМАННЯ ПИСЬМОВОГО ТЕКСТУ

574 І. Прочитайте тексти **А** і **Б** (*у тексті **А** кожен абзац позначено цифрою*). Виконайте подані завдання.

Текст А

НАУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ НА КРАЮ СВІТУ

(1)Щоб бути полярником, потрібно мати певний запас мужності, полюбити океан, здобути відповідну освіту, а згодом вирушити в склад полярної експедиції в Арктику чи Антарктику.

(2) До речі, Арктика на півночі й Антарктика на півдні абсолютно різні за фауною і кліматом. Наприклад, в Арктиці живуть білі ведмеді, а в Антарктиці – пінгвіни. В Арктиці такі самі пори року, як в Україні, а в Антарктиці – навпаки. Запам'ятати різницю між схожими назвами вам допоможе поданий поруч лайфхак.

Лайфхак

Слово *Арктика* утворено від давньогрецького *ἄρκτος* – ведмедиця.

Для утворення назви ***Анти**арктика* до слова Арктика додали частинку *αντι* («протилежний») й отримали *антиведмедиця*.

(3) Цікаво, що професії «полярник» не існує. Так називають усіх, хто працює на Північному чи Південному полюсі. Більшість полярників – це вчені, які займаються дослідженнями атмосфери, океанів, клімату, льодовиків тощо. Такі люди зазвичай ще зі школи зачитуються книжками про експедиції або мріють пізнавати таємниці нашої планети. Сама ж полярна станція – це невелике поселення із житловими будинками, технічними будівлями, дизельною електростанцією.

(4) Полярники не повинні мати протипоказань за станом здоров'я до роботи в екстремальних умовах Арктики чи Антарктики. Тому всі кандидати до складу полярної експедиції обов'язково проходять ретельний медичний огляд, адже робота на станції – це суворе випробування. Випадкові люди тут не пристосуються. Чому? По-перше, не кожен витримає ізоляції на пів року чи рік у товаристві тих самих людей. По-друге, нікуди не сховаєшся від складних погодних умов.

(5) Найстрашніше для полярників – це потрапити в заметіль, коли видимість мінімальна й можна легко заблукати або провалитися під кригу чи в тріщину. Небезпечними можуть бути й зустрічі з білими ведмедями – найбільшими сучасними сухопутними хижаками. Тому полярники, виїжджаючи за межі станції, беруть із собою ракетниці, щоб відлякувати ведмедів. Сильно впливає на психіку полярна ніч, адже непросто жити кілька місяців у суцільній темряві.

(6) Бути полярником – це не для всіх. І якщо один раз спробувати, то може затягти на все життя, бо хіба ж це не прекрасне заняття – займатися науковою діяльністю на краю світу (*За матеріалами вебсайту «Jobs.ua»*).

Текст Б

НАЦІОНАЛЬНИЙ АНТАРКТИЧНИЙ НАУКОВИЙ ЦЕНТР
Міністерство освіти і науки України

ОГОЛОШЕННЯ ПРО КОНКУРС

Національний антарктичний науковий центр МОН України оголошує конкурс із відбору кандидатів до складу 30-ї Української антарктичної експедиції 2025–2026 рр. на антарктичну станцію «Академік Вернадський» (о. Галіндез, Західна Антарктика).

Склад експедиції

Команда зимівників 30-ї УАЕ нараховуватиме орієнтовно 7 науковців різних галузей (геологія, геофізика, дослідження геокосмосу, фізичні науки, науки про життя) та 5 осіб команди життєзабезпечення (системний адміністратор, лікар, кухар, механік, електрик-дизеліст).

Загальні вимоги до кандидатів

- Спроможність працювати в умовах депривації[1], неконфліктність і комунікабельність.
- Бажано – володіння однією з іноземних мов.
- Тривале перебування в закритому колективі, в умовах значних робочих навантажень і жорсткого графіка, вимагає від кандидатів психічної врівноваженості, стриманості, дружелюбності.

Кваліфікаційні вимоги до фахівців і перелік необхідних документів шукайте в додатках до оголошення на вебсайті НАНЦ (*За матеріалами вебсайту НАНЦ*).

[1] *Депривáція* – психічний стан, викликаний неможливістю задовольняти деякі свої життєві потреби належною мірою впродовж тривалого часу.

II. Завдання за текстами.

1. Полярниками називають

А учасників полярної експедиції; зимівників полярної станції
Б учених, які займаються дослідженнями океанів і льодовиків
В тих, у кого в дипломі про вищу освіту вказано спеціальність «полярник»
Г дослідників у сфері гідрометеорології, океанології та геокосмосу

2. Спільною для текстів **А** і **Б** є мікротема

А кількісний склад полярних експедицій
Б повідомлення про проведення конкурсу
В складні умови, у яких працюють полярники
Г походження назв *Арктика* й *Антарктика*

3. Лайфхак біля тексту **А** розміщено для того, щоб

А запам'ятати походження слова *Арктика*
Б розказати про тварин, які живуть в Антарктиці
В спонукати полярників вивчати іноземні мови
Г легше запам'ятати різницю між схожими назвами

4. Оберіть ДВА правильні твердження.

	Твердження
А	Текст **А** є зразком офіційно-ділового стилю мовлення.
Б	Текст **Б** містить повідомлення про подію, важливу для певного кола осіб.
В	Інформація тексту **Б** залишатиметься актуальною впродовж 10 років.
Г	У тексті **Б** широко використано емоційно забарвлену лексику.
Д	У тексті **А** йдеться про мужність і психологічну витримку полярників.

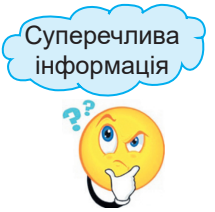

5. Коли для восьмикласників і восьмикласниць лунатиме останній дзвоник, члени української експедиції на станції «Академік Вернадський» зустрічатимуть

А літо **Б** осінь **В** зиму **Г** весну

6. Вставні слова, що вказують на послідовність викладу й зв'язок думок, у тексті **А** використано в абзаці

А першому **Б** другому **В** третьому **Г** четвертому

7. У двох реченнях третього абзацу (текст **А**) тире вжито

А для відокремлення прикладки
Б між підметом і присудком
В на місці пропущеного члена речення
Г після однорідних членів речення

8. Знайдіть у тексті **А** й запишіть ТРИ найбільші небезпеки, що підстерігають полярників під час експедиції.

9. Поясніть на основі прочитаного, чому українські полярники, перебуваючи на станції «Академік Вернадський», не можуть сфотографувати білих ведмедів. Пояснення запишіть (1–2 речення).

10. Знайдіть у тексті **Б** інформацію про загальні вимоги до кандидатів до складу антарктичної експедиції. На основі тексту **А** доповніть цей перелік ще однією обов'язковою вимогою.

11. СИТУАЦІЯ. ПОПРАЦЮЙТЕ В ПАРАХ. Уявіть, що ви працюєте в комісії з відбору кандидатів / кандидаток до складу антарктичної експедиції на станцію «Академік Вернадський» і маєте обрати 5 осіб команди життєзабезпечення. Трьох із них ви вже обрали, а саме: системного адміністратора, механіка й електрика-дизеліста.
Оберіть спільно ще 2 учасників / учасниць із-поміж кандидатів / кандидаток, указаних нижче. Обґрунтуйте усно своє рішення, покликаючись на тексти **А** і **Б**.

Кандидати / кандидатки до складу антарктичної експедиції

Тарас Максименко – шеф-кухар, стаж роботи 14 років, захоплюється віртуальними подорожами, важко звикає до нових умов життя.

Зінаїда Тарнавська – директорка приватної клініки, стаж роботи 6 років, володіє англійською мовою, урівноважена, захоплюється океанологією.

Максим Чорний – хірург, стаж роботи 16 років, має досвід надання стоматологічної допомоги, займається водним туризмом, дружелюбний.

Василь Задорожний – фахівець із комп'ютерних технологій, досвід роботи 10 років, був учасником полярної експедиції, уміє смачно готувати, вільно володіє іспанською мовою, комунікабельний.

Оксана Архипенко – кухар, досвід роботи 12 років, працювала на суднах далекого плавання, володіє англійською мовою, неконфліктна, легко знаходить спільну мову з людьми.

ТЕМА 17. ПИСЬМОВИЙ ТВІР-ОПИС МІСЦЕВОСТІ (ВУЛИЦІ, СЕЛА, МІСТА) НА ОСНОВІ ОСОБИСТИХ СПОСТЕРЕЖЕНЬ І ВРАЖЕНЬ У ХУДОЖНЬОМУ СТИЛІ

575 І. Прочитайте твір-опис. Які ще місця чи пам'ятки Одеси, крім згаданих у тексті, ви могли б назвати?

ПЕРЛИНА БІЛЯ МОРЯ

Одеса – українська перлина біля моря. Це прекрасне європейське курортне місто з унікальною культурою та історією.

Здається, тут скрізь грається сонце: і на стародавніх вузеньких вуличках, і в лагідному Чорному морі, і на стінах величного театру опери та балету, одного з найкращих у світі. Від пам'ятника Рішельє, що примостився на напівкруглій площі, збігають до моря довжелезні сходи й виводять нас до найпотужнішого морського порту. Мальовничі краєвиди відкриваються з парку Тараса Шевченка, що зачаровує переливами своїх фонтанів. А неподалік, здійнявшись над білими колонами, виблискують золотом куполи Спасо-Преображенського собору. І все це переплетено Примор-

Місто Одеса

ським бульваром, легендарною вулицею Дерибасівською, чарівними Рішельєвською і Ланжеронівською, поважною Грецькою…

Можна дуже довго гуляти одеськими вулицями чи милуватися грайливими хвилями. Але я люблю Одесу не лише за її море та історичні пам'ятки, а й за унікальну душевну атмосферу.

II. Виконайте завдання за текстом.

1. Визначте тему й основну думку прочитаного.
2. Виділіть зачин, основну частину й кінцівку.
3. Доведіть, що основна частина тексту – це опис місцевості.
4. Назвіть видатні місця та пам'ятки Одеси, про які йдеться в тексті.
5. Поясніть, чи вдалось автору не просто описати місто, а й передати своє ставлення до нього.

576 I. Складіть і запишіть твір-опис на одну з поданих тем у художньому стилі за складним планом. Використайте речення, ускладнені однорідними членами речення.

Теми: «Моє місто (село)», «Місто (село), яке я люблю», «Місто (село), у якому хочеться жити», «Місто (село) майбутнього».

II. Доберіть до твору ілюстрацію або створіть її за допомогою штучного інтелекту.

Будова твору-опису місцевості

I. Вступ (назва населеного пункту, де він розташований, коли ви там бували тощо).

II. Основна частина (опис місцевості: що розміщено в центральній частині, на околицях; які будинки, пам'ятки історії та культури, вулиці, парки, місця громадського відпочинку, дитячі й спортивні майданчики, театр, річка тощо).

1.
2.
3.

III. Кінцівка (особисті враження; чи порадите ви рідним, знайомим відвідати це місто (село)).

Проєкт

МІСТО МАЙБУТНЬОГО

Об'єднайтесь у групи. Підготуйте проєкт міста майбутнього.

Спробуйте словесно змалювати, яким ви уявляєте місто майбутнього, та дібрати чи згенерувати за допомогою штучного інтелекту відповідні ілюстрації. Зосередьтеся на розв'язанні глобальних проблем сучасних населених пунктів (екологія, водопостачання, безбар'єрність, транспортний колапс, травматизм на дорогах тощо).

У тексті використайте вставні слова (словосполучення, речення), порівняльні звороти, однорідні члени речення.

ТЕМА 18. ВІТАЛЬНА ПРОМОВА, ЗВЕРНЕННЯ З НАГОДИ ДЕРЖАВНОГО СВЯТА ЧИ ЗНАМЕННОЇ ПОДІЇ В ОФІЦІЙНО-ДІЛОВОМУ АБО ПУБЛІЦИСТИЧНОМУ СТИЛІ

Особливості промови

Промова – це усний виступ із метою висвітлення певної інформації та впливу на слухачів / слухачок.

Вітальна промова містить привітання з нагоди державного свята, знаменної події, відкриття того чи того закладу, ушанування однієї людини чи групи осіб тощо.

Текст вітальної промови складають у довільній формі, зважаючи на індивідуальні вподобання того, хто цю промову виголошуватиме, та особливості свята.

Сенс будь-якого привітання – щире висловлення почуттів.

Основними **вимогами** до тексту привітання є точність у висловлюванні та гранична стисліть. Намагайтеся дібрати слова, які б максимально точно передавали зміст того, що ви хочете сказати. Текст має бути простим для сприйняття, але не безликим і не нудним.

Типова структура офіційного привітання

1. Вступна етикетна фраза.
2. Власне текст привітання.
3. Завершальна етикетна фраза.

577 І. Прочитайте фрагмент привітання Президента України з нагоди Дня Соборності. Чому це привітання можна вважати офіційним? Назвіть вступну та завершальні етикетні фрази.

Дорогий народе!

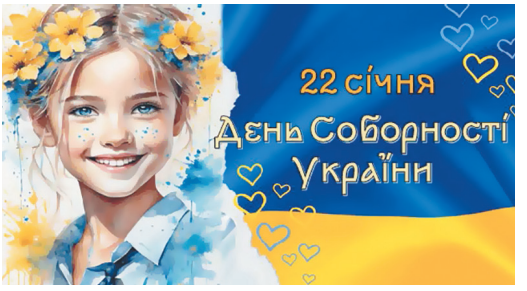

Сьогодні ми відзначаємо День Соборності України. Ця історична подія передала наступним поколінням українців дві мудрості. Якщо не припиняти боротьби, рано чи пізно єдину й незалежну державу буде відновлено. Якщо не досягти справжньої єдності, незалежність буде втрачено. Ми завжди знали про першу мудрість. А 24 лютого довели, що засвоїли другу. Це стало новим відродженням нашої соборності України. І це не лише об'єднання двох берегів. Це єдність мільйонів людей. (...)

Соборність віртуозно лунає музикою Леонтовича, Скорика, Івасюка. Соборність заримована рядками Франка, Українки, Шевченка, Стуса, Симоненка й Костенко. Соборність змальована барвами в полотнах Примаченко, Білокур і Марчука.

Соборність величаво панує на Говерлі та Ай-Петрі. Соборність квітне буйним цвітом сакури, у Долині нарцисів, Софіївці, Асканії-Новій. Соборність загадково мовчить у скелях Довбуша, базальтових стовпах, Олешківській пустелі, Дністровському каньйоні, «тунелі кохання», на чернігівських валах і схилах Витачева. (...)

Соборність реве хвилями Дніпра, Дунаю, Південного Бугу, Тиси й Сіверського Дінця. У водах Світязя, Синевиру та Сивашу. (...)

З Днем Соборності, дорогий народе!

З Днем Соборності, непоборні!

Слава Україні!

(*З привітання Президента України з Днем Соборності. 22 січня 2022 р.*)

II. День Соборності нагадує нам, що єдність українських земель в умовах російсько-української війни є обов'язковою передумовою успішного спротиву агресору. Поясніть, як у тексті привітання передано цю думку.

III. Знайдіть у тексті 2–3 вислови, які вам найбільше сподобалися. Поясніть свій вибір.

578 I. Уявіть, що вам потрібно виголосити вітальну промову на шкільному заході, на радіо, на міській площі, у будинку культури тощо або ж розмістити відеозапис промови в соцмережі (*час виступу 1,5–2 хвилини*). Оберіть самостійно або з поданого переліку державне свято чи урочисту подію, з нагоди якої ви хотіли б виголосити вітальну промову.

День Конституції України (28 червня); День Української Державності (15 липня); День Незалежності України (24 серпня); День захисників і захисниць України (1 жовтня); Різдво Христове (25 грудня); річниця із часу першої писемної згадки про місто; відкриття пам'ятного знака добровольцям, що поклали своє життя за свободу й незалежність України.

II. Підготуйте текст вітальної промови, звернення з нагоди державного свята або урочистої події в офіційно-діловому чи публіцистичному стилі. Потренуйтеся виголошувати промову. Запишіть її на смартфон, прослухайте (перегляньте) запис й оцініть свій виступ за поданими нижче критеріями.

Орієнтовні критерії оцінювання виступу

1. Чи вдалось установити візуальний контакт з аудиторією?
2. Чи вдало дібрано звертання до аудиторії?
3. Чи інформативною та цікавою є основна частина промови?
4. Чи задоволені ви завершенням промови?
5. Чи вдалося продемонструвати обізнаність у події чи святі?
6. Чи допущено та які саме словесні недоліки?
7. Чи відповідали паузи змісту вітальної промови?
8. Чи не відчувалось у виступі надмірного поспіху чи сповільнення?
9. Чи не занадто емоційним був виступ?

ТЕМА 19. ВИДИ ДІЛОВИХ ЛИСТІВ. ЛИСТ-ЗАПРОШЕННЯ, ЛИСТ-ПОВІДОМЛЕННЯ

Особливості листування

Одним із засобів обміну інформацією є лист. Листи можуть бути особистими або діловими (службовими, офіційними). **Особисті** листи пишемо друзям / подругам, рідним, знайомим. За допомогою **ділових листів** обмінюються інформацією, наприклад, установи й організації, а також ми можемо звертатися до якоїсь установи чи навпаки.

Під час ділового листування потрібно дотримуватися **вимог офіційно-ділового стилю** мовлення. Тобто виклад змісту ділового листа має бути логічним, послідовним, точним, лаконічним, коректним. Не можна використовувати емоційні вирази, жарти.

Існують різні **види** ділових листів залежно від мети, з якою звертаються до адресата. НАПРИКЛАД:

лист-повідомлення, лист-вітання, лист-відповідь, лист-запрошення, лист-подяка, лист-прохання, лист-нагадування, лист-відмова, ініціативний лист

Структура листа

Лист зазвичай має такі **елементи** (реквізити):

- ✓ дата,
- ✓ адресат (кому адресовано),
- ✓ текст,
- ✓ адресант (хто звертається),
- ✓ підпис.

Текст ділового листа найчастіше **розпочинають** звертанням до адресата за зразком «*Шановний пане Богдане*», а **завершують** словами «*З повагою*», «*Сподіваємося на співпрацю*», «*Дякуємо за розуміння*» тощо. Звертання до адресата може й не бути. Але якщо ви розпочали текст зі звертання, то рекомендовано завершити словами «*З повагою*».

Крім того, кожен вид листа має свої ключові фрази. НАПРИКЛАД:

Вид листа	Ключові фрази
Лист-запрошення	*Запрошую взяти участь...* *Прийміть наше запрошення на урочистий вечір...* *Маємо честь запросити Вас...* *Ми були б раді бачити Вас на зустрічі...*
Лист-повідомлення	*Повідомляємо, що...* *Доводимо до відома, що...* *Нам приємно повідомити Вам, що...*

Лист-вітання	*Вітаємо Вас у зв'язку з...* *Щиро вітаємо Вас із...* *Прийміть мої щирі вітання з нагоди...*

579 Прочитайте зразки листів. Визначте адресата й адресанта. Про що йдеться в тексті кожного листа? Чи дотримано вимог офіційно-ділового стилю мовлення?

Зразок листа-запрошення

20.04.2025

Ользі Назаренко

Шановна пані Ольго!

Запрошуємо Вас на концерт «Вдячні за турботу», який відбудеться 12 травня 2025 року о 17:00 у Будинку творчості.

У концерті братимуть участь симфонічний оркестр «Коло», дитячий ансамбль пісні і танцю «Писанка», гурти «Антитіла» й «Казка». Сподіваємося, Вам сподобається наша програма.

У цьому запрошенні є опція +1, тобто Ви можете запросити із собою ще одну людину.

Просимо сповістити нас найближчим часом, чи зможете Ви бути.

Електронна адреса: _____

Телефони: _____

З повагою

керівник Центру розвитку «Час дії» Олесь БОГАЧУК

Зразок листа-повідомлення

21.03.2025

Учасникам / учасницям
літературного конкурсу
«Мій рідний край»

Шановні учасники / учасниці конкурсу!

Повідомляємо, що ваші творчі роботи 20.03.2025 передано на розгляд комісії, яку очолює письменниця Ольга Довгоп'ят. За словами пані Ольги, комісія надасть результати 20.04.2025. Відтак інформацію про переможців розмістимо на сайті ліцею.

Рецензію на свою роботу можна буде забрати після 21.04.2025 в кабінеті заступника директора ліцею Валерія Нестеренка.

Про час і місце проведення церемонії нагородження сповістимо додатково.

Дякуємо за участь та бажаємо успіхів!

З повагою

Денис Осика, учень 9-Б класу, заступник голови учнівського парламенту

580 І. Складіть за допомогою текстового редактора Word діловий лист указаного виду (на вибір). Використайте звертання та вставні слова (сполучення слів, речення). Скористайтеся зразками в попередній вправі та пам'яткою. Обсяг – 7–10 речень.

Види листів: лист-запрошення, лист-вітання, лист-повідомлення.

II. Надішліть для перевірки свій лист на електронну адресу, указану вчителем / вчителькою.

ПАМ'ЯТКА

Підготовка електронного листа

✓ Не виділяйте текст особливими шрифтами.

✓ Не застосовуйте різних кольорів, кольорових маркерів, яскравої заливки тексту, фону листа з візерунками.

✓ Не зловживайте великими буквами, не ставте багато знаків оклику й знаків питання, не додавайте до тексту смайликів.

✓ Розбивайте довгі фрази на кілька речень, а весь текст розділяйте на абзаци, щоб він був візуально легким.

✓ Підкресліть або виділіть курсивом важливі моменти в тексті (за потреби).

✓ Перевірте, чи не припустилися ви помилок, зокрема друкарських (хибодруків).

ТЕМА 20. ПИСЬМОВИЙ ТВІР-РОЗДУМ

Твір-роздум – це текст, у якому автор / авторка розмірковує про проблему або ситуацію, досліджує причини та наслідки, а також формулює висновки. Твір-роздум має стандартну **структуру**: вступ, основну частину та висновок.

У **вступі** потрібно сформулювати тезу, тобто головну думку, яку ви плануєте довести у творі-роздумі. Зазвичай це одне-два речення, які стисло формулюють позицію автора / авторки щодо теми чи основної проблеми. Можна почати із загального твердження та поступово перейти до висловлення власної позиції, а можна одразу сформулювати тезу.

В **основній** частині потрібно навести 2–3 переконливі аргументи, що підтверджують вашу тезу. Посилити аргументацію можна прикладами з художньої літератури, історії або зі свого життя чи життя рідних, знайомих.

У **висновку** потрібно узагальнити попередні міркування, коротко підсумувати, чому ваша теза є правильною.

Структура твору-роздуму	Слова, сполучення слів, фрази, які можна використати
ТЕЗА Ваша думка, позиція, твердження, яке потрібно довести́, обґрунтувати	*Я вважаю, ...* *На мою думку, ...* *На моє переконання, ...* *Як на мене, ...*
АРГУМЕНТИ + приклади з власного досвіду, з художньої літератури, з історії тощо	*Моя позиція зумовлена тим, що ...* *Довести своє твердження можу кількома аргументами.* *Яскравим прикладом для мене є ...* *Наведу приклад зі свого життя.* *Крім того, ...* *По-перше, ...*

ВИСНОВОК	*Як бачимо, ...* *Отже, ...* *Завершуючи роздуми, зазначу, що ...*

581 І. Прочитайте твір-роздум. Визначте його структуру. Поміркуйте, чи вдало сформульовано тезу. Які аргументи наведено для доведення цієї тези?

ЧИ ЗАВЖДИ ПОТРІБНО ВИКОНУВАТИ ОБІЦЯ́НКИ?

ТЕЗА	На мою думку, обіця́нки потрібно виконувати завжди.
АРГУМЕНТ 1	По-перше, виконані обіцянки формують довірливі стосунки між людьми.
ПРИКЛАД	Наприклад, у повісті Антуана де Сент-Екзюпері «Маленький принц» під час першої зустрічі головний герой просить пілота намалювати йому баранчика. Той обіцяє і дотримує слова. Так між двома персонажами виникли довірливі стосунки.
АРГУМЕНТ 2	По-друге, якщо я дотримуватиму слова, то інші також виконуватимуть те, що пообіцяли мені.
ВИСНОВОК	Отже, пообіцяв – зроби. Це допомагає зберегти довіру та зобов'язує інших чинити так само.

II. Наведіть приклад із власного досвіду чи з художньої літератури для ілюстрації одного з наведених у тексті аргументів.

III. Які вставні слова (сполучення слів) використано в тексті? Яку роль вони виконують? Чи допомагають структурувати міркування?

582 Напишіть твір-роздум на одну з поданих тем. Сформулюйте тезу, наведіть 2–3 аргументи, а також приклад із літератури, історії чи випадок із життя. Використайте вставні слова (сполучення слів, речення).

Орієнтовні теми: 1. Від чого залежить успіх[1]? 2. Кого із сучасників я вважаю успішною людиною? 3. Чи впливають мрії[2] на наше життя? 4. Чи варто обмежувати час користування девайсами?

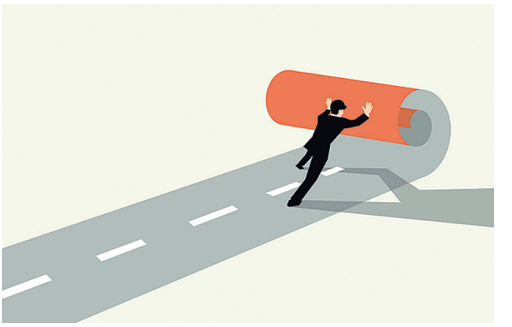

[1] *Ýспіх* – 1. Позитивний наслідок роботи, досягнення поставлених цілей у певному виді діяльності, значні досягнення, бажаний результат, удача. 2. Громадське визнання, схвалення чого-небудь, чиїхось досягнень.

[2] *Мрíя* – 1. Те, що створене вимислом, уявою, фантазією і т. ін.; витвір уяви. 2. Думка про щось бажане, приємне.

ТЕМА 21. СПРИЙМАННЯ ІНФОРМАЦІЇ НА СЛУХ (АУДІЮВАННЯ)

583 І. Послухайте текст із голосу вчителя / вчительки. З якою метою створено це висловлення?

ДИВОВИЖНА ХАРКІВЩИНА

Кожен регіон України – неповторний і дивовижний, має своє славетне минуле. На північному сході нашої держави розташована Харківська область.

У багатьох населених пунктах Харківщини можна побачити рештки прадавніх поселень скіфів, хозарів, сарматів, печенігів. У XVII столітті район Дикого поля почав заселятися, дiставши назву Слобідська Україна. Із 1654 року вихідці із Західної та Північної України оселялися тут цілими селами. Часто новим поселенням давали назви рідної місцевості (Вільша́нка, Зо́лочів тощо).

Свято-Благовіщенський собор (м. Харків)

У першій половині XVIII століття на півдні краю в районі Балаклії, Лозової були споруджені потужні земельні укріплення – Українська оборонна лінія. Рештки фортець і валів збереглись у деяких місцях.

Харків завдячує своєю назвою засновнику – козакові Харку (Харитону) або річці Харків. Центром міста була дерев'яна фортеця в межиріччі Ло́пані та Харкова, зруйнована наприкінці XVIII століття. Зручне географічне розташування сприяло активному розвитку Харкова у XVIII–XIX століттях. У 1732 році був заснований Харківський колегіум, де викладав видатний український філософ Григорій Сковорода. У 1804 році розпочав діяльність Харківський університет – один із найстаріших в Україні. Пишається місто й своєю площею Свободи, однією з найбільших у Європі.

Неповторного колориту Харкову надає Свято-Благовіщенський кафедральний собор, споруджений на честь Благовіщення Божої Матері. Головною особливістю будівлі є дзвіниця, що за своєю архітектурою ближча до готики. Замість традиційної для наших храмів маківки, верхівка дзвіниці більше нагадує ра́туші в містах Західної Європи. Вітражі на вікнах собору – теж елемент готичного оздоблення. На

них зображено святителів і преподобних, особливо шанованих на Слобожанщині. Оригінальний вигляд будівлі легко запам'ятати, адже його підкреслено безліччю різноманітних деталей, а фасад прикрашено чергуванням широких горизонтальних рядів із червоної цегли та світлої штукатурки. Золоті куполи, що створюють неповторне відчуття величі, здіймаються на висоті 80 метрів. Інтер'єр храму прикрашено колонами, арками, пишними карнизами й хрестоподібним орнаментом.

У стінах собору зберігаються мощі Константинопольського митрополита Афанасія. Чудотворця поховано за грецькою традицією: сидячи, у повному архієрейському вбранні. Безліч паломників з різних країн прагнуть відвідати це святе місце й уклонитися мощам святителя.

Сьогодні Свято-Благовіщенський собор – одна з візитівок Харківщини. Ця пам'ятка завдяки своїй виразній архітектурі стала відомою не лише в Україні, а й за її межами (*З книги «Дивовижна Україна»*).

II. Дайте відповіді на запитання та виконайте завдання до тексту.

1. Визначте тему й основну думку тексту.
2. Визначте стиль мовлення тексту. Які типи мовлення поєднано?
3. Доберіть свій варіант заголовка.
4. Сформулюйте два запитання за змістом прочитаного.
5. Чим вражає Свято-Благовіщенський собор? Яке ставлення автора до цієї пам'ятки?
6. Поясніть лексичне значення слів *дзвіниця*, *ма́ківка*. Чи нагадує верхівка дзвіниці Свято-Благовіщенського собору традиційну для наших храмів маківку?
7. Чи вдалось авторові змалювати велич і красу собору, викликати інтерес до цієї пам'ятки?
8. Як автор обґрунтовує свою думку про те, що Харківщина – неповторний і дивовижний край?
9. Визначте ключові слова в тексті.
10. Яку думку висловлено в кінцівці тексту?
11. Чи відомі вам і які саме факти про Харківщину, не згадані в тексті?
12. Якими фотографіями, крім поданої в підручнику, можна було б проілюструвати текст?

ДОДАТКИ

Додаток 1

ПОЯСНЕННЯ ЩОДО ВИКОНАННЯ ДЕЯКИХ ВИДІВ ЗАВДАНЬ

ПОПРАЦЮЙТЕ В ПАРАХ

Порядок виконання

1. Уважно прочитайте завдання.
2. Визначте, хто говоритиме першим / першою.
3. По черзі висловіть свої думки.
4. Дійдіть спільного висновку.

ДВА – ЧОТИРИ – УСІ РАЗОМ

Ця вправа дає змогу спочатку обмінятись ідеями одне з одним і лише потім озвучити свої думки перед класом.

Порядок виконання

1. Уважно ознайомтесь із завданням.
2. Обговоріть свої ідеї з однокласником / однокласницею. За змоги дійдіть спільної думки.
3. Об'єднайтесь у четвірку (наприклад, з тими, хто сидить за найближчою до вас партою). Обговоріть попередньо досягнуті рішення. За змоги дійдіть спільної думки, хоча в деяких випадках у групі може бути особлива думка, яка теж має право на існування. Визначте, хто з вас висловлюватиме думку групи.
4. Висловіть думку групи.

КОЛО ДУМОК

«Коло думок» допомагає знаходити розв'язання конкретної проблеми шляхом вільного висловлювання своїх думок усіма учасниками / учасницями колективного обговорення.

Порядок виконання

1. Уважно ознайомтеся з проблемою.
2. Усі учасники за бажанням висувають свої ідеї щодо розв'язання проблеми. Що більше ідей – то краще!
3. Обговоріть запропоновані ідеї, оберіть ті, що допомагають дійти істини.

УВАГА! *Не можна обговорювати й оцінювати ідеї на етапі їх висловлювання. Можна повторювати або розширювати ідеї, запропоновані будь-ким. Пам'ятайте, що об'єднання кількох ідей часто веде до висунення нових.*

ПОСПІЛКУЙТЕСЯ

Це завдання дає змогу кожному / кожній за бажанням висловити думку швидко й лаконічно.

Порядок виконання

1. Визначте, хто за ким буде висловлюватися.
2. По черзі висловіть думку лаконічно й швидко.

УВАГА! *Під час виконання цього завдання висловлюються лише за бажанням, а відповіді не коментують і не оцінюють. Також заборонено перебивати того, хто говорить, викрикувати з місця. Учитель / учителька може обмежити час для висловлювання.*

СЛОВНИЧОК НАГОЛОСІВ

алфа́ві́т

багаторазо́вий
болоти́стий
боро́давка
босо́ніж
бурштино́вий

ва́ги (*мн.*)
вантажі́вка
везти́
вести́
вида́ння
ви́падок
вира́зний
вишива́ний
відвезти́
відвести́
віднести́
ві́рші (*мн.*)
віршови́й

гетьма́нський
гляда́ч
горош и́на

ди́влячись
добови́й
добу́ток
довезти́
довести́
донести́
до́нька
дочка́

жалюзі́
живо́пис

завда́ння
за́вжди́
закінчи́ти
залиши́ти
за́стібка
зви́сока
зда́лека
зібра́ння
зо́зла

зра́ння
зру́чний

ка́мбала
катало́г
ки́шка
кіломе́тр
ко́лесо
ко́лія
ко́сий
котри́й
кропива́
кулінарія
ку́рятина

ла́те
листопа́д
літо́пис

мере́жа
металу́ргія
мілімéтр

навча́ння
напі́й
на́чинка
нена́видіти
нести́
ні́здря
нови́й

обіця́нка
одина́дцять
о́лень

пави́ч
пе́карський
перевезти́
перевести́
перенести́
пізна́ння
піце́рія
по́друга
по́значка
по́ми́лка
помо́вчати
порядко́вий

посере́дині
при́чіп
псевдоні́м

ра́зом
ре́мінь (пояс)
ре́шето
ри́нковий
руко́пис
русло́

сантиме́тр
сере́дина
сли́на
соломи́нка
ста́туя
стриба́ти

текстови́й
течія́
тризу́б

украї́нський
уподо́бання
усере́дині

фарту́х
фо́льга
фо́рзац

цеме́нт
це́нтнер
цінни́к

чарівни́й
черговий
чита́ння
чорно́зем
чорно́слив
чотирна́дцять

шляхопрові́д
ще́лепа
щи́пці

ярмарко́вий

ОРФОГРАФІЧНИЙ СЛОВНИЧОК

аби́куди
аби́хто
авжéж
áґрус
анітрóхи
бéзвісти
без кінця́-крáю
без сýмніву
без упи́ну
будь ласка
будь-що-бýдь
вдóсвіта
вебсáйт
взнакú
від сьогóдні
військово-морський
Ві́нниччина
віцепрем'єр
віч-нá-віч
вли́тку
вна́слідок
вночию́
вста́ннє *присл.*
вре́шті-ре́шт
врóзсип
врядú-годú
все́-таки
всього́-на́-всього
га́джет
гніт (*гноблення*)
грати (*про музику*)
ґанок
ґніт (*у свічці*)
ґрати (*решітка*)
ґре́чний
ґрунт
ґудзик
де-не́будь
де-не-де́
день у де́нь
десь-і́нде
де́сь-то
до вподóби
додому *присл.*
доні́ні
допі́зна
до побачення
до речі
до смаку́
до снагú
до сьогодні
дотепе́р
дощéнту
е-щоденний
екопродукти
згáрячу
з дáвніх-давéн
з дíда-прáдіда
з дня на день
з кінця в кінéць
зóзла
з-під
з-пóміж
з-посеред
зрóду-ві́ку
інтернет-магазин
їй-бóгу
їй-право
кáзна-колú
капучúно
колú-не-колú
навесні́ *присл.*
на вéсну *присл.*
на відмінно
наві́ки
на віку́
надвóрі *присл.*
на диво
на добраніч
на жаль
назустріч *присл.*
наóсліп
на смі́х *присл.*
нáсміх *ім.*
нашвидкýру́ч
на щастя
невпúнно
нежда́но-нега́дано
нездóланий
нездола́нний
немóвбито
ненáчебто
нескáзаний
несказáнний
не сьогодні-завтра
оввá
одúн в одúн
онлайн-урок
пін-код
піца
пліч-ó-пліч
по-бáтьківськи
по-бáтьківському
по батькові
пові́к-ві́ки
позáочі
пóночі
по прáвді
по-свóєму
по черзі
проєкт
проєктор
раз пó раз
раз у раз
рік у рік
сам на сáм
Святвечір
священник
скажено
смартгодинник
смс-повідомлення
спідлоба
споконві́ку
спагеті
старáнно
тонна
траєкторія
уві снí
удóсвіта
у напрямку
у стокрáт
усýпереч
феєрверк
фітнес-клуб
фоє
хоч-не-хóч
хтóзна-колú
час від чáсу
чáсто-гýсто
шалений
штрихкод

СЛОВНИЧОК СИНОНІМІВ

АБСОЛЮ́ТНИЙ, цілковитий, повний, безумовний, тотальний.

АКТИ́ВНИЙ, діяльний, беручкий, непосидющий, невтомний, енергійний, моторний.

АРГУМЕНТУВА́ТИ, обґрунтовувати, мотивувати, наводити аргументи.

АРХІТЕКТОР, будівничий, зодчий, градобудівник.

БАРИ́ТИСЯ, гаятися, зволікати, затримуватися.

БЕЗЗАКО́ННИЙ, незаконний, протизаконний, протиправний, свавільний, самовільний.

БЛАГАТИ, заклинати, молити, проситися (*розм.*); упрошувати

БЛАГОДІ́ЙНИК, доброчинець, добродійник, філантроп.

БЛАГОРО́ДНИЙ, чесний, порядний, лицарський, шляхетний.

ВА́ДА, недолік, хиба, ґандж, дефект.

ВИГЛЯДА́ТИ (висуваючись або виходячи з-за чогось, із чого-небудь, дивитися кудись, через щось), визирати.

ВИДНІ́ТИСЯ (бути видним, приступним зорові), видніти, вбачатися; мріти, маячіти, майоріти (бути видним здалеку, невиразно); виглядати, визирати, показуватися (бути видним з-за чогось, із-поміж чогось).

ВІДВЕ́РТИЙ, щирий, прямий, правдивий, прямолінійний.

ГА́ДКА, думка, ідея, міркування, погляд, намір, задум.

ГАПТО́ВАНИЙ, вишиваний, вишитий, мережаний.

ГАРМО́НІЯ, співзвуччя, милозвучність; (*у гурті*) злагода, згода, товариськість.

ГОРІ́ТИ (піддаватися дії вогню, знищуватися вогнем; також про вогонь); палати, палахкотіти, паленіти, полум'яніти, пломеніти; тліти, жевріти, ятритися (повільно, без полум'я).

ГРОМА́ДА, суспільство, громадянство, суспільність, спільнота, товариство, гурт.

ДЕЛІКА́ТНИЙ, тактовний, увічливий, люб'язний, пристойний.

ДОБРИЙ, добросердний, душевний, добродушний, сердечний, м'якосердий; лагідний, м'який, славний, задушевний.

ДОСКОНА́ЛИЙ, ідеальний, довершений, викінчений, взірцевий, бездоганний.

ДОШКУ́ЛЬНИЙ, (*вітер*) шпаркий, різкий, сильний, пронизливий; (*мороз*) щипучий; (*сміх*) уїдливий, їдкий.

ЕКЗОТИ́ЧНИЙ, незвичайний, дивовижний, чудернацький, химерний, заморський.

ЕКСПРО́МТОМ, не (довго) думавши, без вагань, блискавично; (*відповідати*) без підготовки, без обдумування.

ЖОВТО-БЛАКИТНИЙ, синьо-жовтий, небесно-золотий, золотаво-небесний.

ЖУРИТИСЯ, сумувати, печалитися, смутитися, тужити, побиватися.

ЗАВАЖА́ТИ, перешкоджати, ставати на заваді, плутатися під ногами.
ЗАВІРЮ́ХА, заметіль, завія, метелиця, хуртовина, віхола, хуга, сніговиця.
ЗАНЕПОКО́ЄНИЙ (який перебуває в стані душевного неспокою), неспокійний, схвильований, стурбований, знервований, стривожений, розтривожений.
ЗОРЯ, зірка, зоряниця, зірниця.
ЗУХВА́ЛИЙ, зарозумілий, нахабний, безцеремонний, безпардонний.

ІДЕНТИ́ЧНИЙ, тотожний, однаковий, такий самий.
ІСТО́ТНИЙ, суттєвий, посутній, дуже важливий / значний, вагомий.

КМІТЛИ́ВИЙ, метикуватий, метикований, тямовитий, тямущий, бистрий на розум.

КРА́ЯТИ, різати, тяти, розрізувати, розтинати; (*серце*) шматувати, розривати.
КРИНИ́ЦЯ, колодязь; (*не копана*) джерело, криничовина; (знань) скарбниця, праджерело.

ЛА́ГІДНИЙ, (*характер*) сумирний, тихий; (*голос*) шовковий; (*до кого*) ніжний, ласкавий, доброзичливий, приязний, дружній; (*клімат*) м'який.
ЛАШТУВА́ТИ, ладнати, готувати, споряджати.
ЛЮТУВАТИ, розлючуватися, роз'ятрюватися, скаженіти, шаленіти, шаліти.

МА́БУ́ТЬ, певно, здається, видно, напевне, либонь.
МАНДРУВА́ТИ, подорожувати, не близький світ топтати, кочувати.
МАСИ́ВНИЙ, здоровенний, величезний, прездоровий, здоровезний, великий, дебелий.
МО́РОК, темрява, мряка, пітьма, темінь, мла, імла, сутінок, присмерк.

НАВКОЛО (*прислівник і прийменник*), довкола, кругом, навкруг, навкруги.
НЕВВІ́ЧЛИВИЙ, нечемний, невихований, некоректний, нетактовний, неґречний.
НЕВИРА́ЗНИЙ, неяскравий, непомітний, нечіткий, безбарвний, неясний, тьмяний, непоказний.
НО́РОВ, вдача, характер, натура, темперамент.

ОБРІЙ, небокрай, крайнебо, горизонт, виднокруг, виднокрай, овид, небосхил.
ОКУПА́НТ, загарбник, займанець, поневолювач.
О́ТЖЕ, таким чином, значить.

ПИ́ЛЬНИЙ, (*догляд*) уважний, неослаблений, суворий; (*погляд*) гострий, зіркий, проникливий, зосереджений, напружений.

ПОВІДОМЛЯ́ТИ, сповіщати, давати знати, доводити до відома.
ПОМІРКО́ВАНИЙ, розважливий, обачний, обережний, розсудливий.
ПРИВСЕЛЮ́ДНИЙ, публічний, відкритий, гласний.

РА́ПТОМ, зненацька, враз, несподівано, раптово, як сніг на голову, як грім з ясного неба, блискавично.
РОЗКІ́ШНИЙ, (*край*) багатий, щедрий; (*обід*) марнотратний, дорогий; (про життя) комфортний, безтурботний.
РО́ЗПАЧ, розпука, безнадія, відчай, безнадійність.

САМОБУ́ТНІЙ, оригінальний, своєрідний, неповторний
СЛУ́ШНИЙ, (закид) справедливий, правильний, обґрунтований; (час) сприятливий, зручний, вигідний, прийнятний.
СПЕРЕЧА́ТИСЯ, дискутувати, полемізувати, вести полеміку.
СПОКОНВІ́КУ, з діда-прадіда, справіку, з правіків, одвічно, з давніх-давен, відколи світ.
СПРАВЕДЛИ́ВО, як підказує совість, по-Божому.

ТОВАРИ́СЬКИЙ, дружній, приятельський, доброзичливий.
ТОТО́ЖНИЙ, однаковий, цілком подібний, такий самий, ідентичний, з одного тіста.

УВА́ЖНИЙ, турботливий, чуйний; (*погляд*) пильний, зосереджений.
УНИКА́ТИ, обминати, оббігати, минати десятою дорогою, триматися осторонь, сахатися.

ФАЛЬШИ́ВИЙ, підроблений, липовий, неприродній, штучний, фіктивний, нещирий, лицемірний.
ФАНТАЗЕ́Р, мрійник, будівник казкових замків, романтик.

ХУДО́ЖНИК, митець, живописець, маляр, майстер.

ЦІЛКО́М, цілковито, абсолютно, повністю, до краю, дощенту, з голови до п'ят, з руками й ногами.

ШИКА́РНИЙ, (*готель*) багатий, розкішний; (*одяг*) елегантний, вишуканий, пишний.

ЩАСЛИ́ВИЙ, таланистий, народжений у сорочці, народжений під щасливою зіркою.

ЯСНОВИ́ДЕЦЬ, провидець, провісник, пророк, віщун.

ВІДПОВІДІ ДО РЕБУСІВ, КОНКУРСІВ, ВІКТОРИН

С. 189. 1. Буква т. 2. Буквою р. 3. У словнику. 4. Тридцять. 5. Ні, бо він не вміє говорити. 6. Жодного, бо склянка порожня. 7. Ямайка. 8. Жодного, бо він не крокує, а стрибає.
С. 223. 1. Кома. 2. КО-ЗА. 3. Не все те золото, що блищить. 4. Березень, червень. 5. Гай.

ЗМІСТ

Дорогі восьмикласники й восьмикласниці! 3

ВСТУП

Мова як засіб пізнання, впливу та головна ознака національної ідентичності 4

ПОВТОРЕННЯ ТА УЗАГАЛЬНЕННЯ ВИВЧЕНОГО

1. Самостійні частини мови 9
2. Дієслово та його форми 12
3. Розряди прислівників за значенням 15
4. Правопис прислівників 18
5. Службові частини мови 20
6. Правопис службових частин мови 23
7. Граматичні помилки 26

СИНТАКСИС. ПУНКТУАЦІЯ

Словосполучення і речення

8. Словосполучення 38
9. Граматична помилка в словосполученні 43
10. Речення 46
11. Підмет 50
12. Присудок. Простий і складений дієслівний присудок 53
13. Складений іменний присудок 58
14. Узгодження головних членів речення 62
15. Тире між підметом і присудком 65
16. *Узагальнення вивченого з теми «Словосполучення і речення»* 68

Другорядні члени речення

17. Означення 74
18. Прикладка як різновид означення 80
19. Написання прикладок 84
20. Додаток 88
21. Обставина 92
22. Порівняльний зворот 98
23. Порядок слів у реченні. Логічний наголос 103
24. *Узагальнення вивченого з теми «Другорядні члени речення»* 106

Односкладне речення. Повне і неповне речення

25. Односкладні речення 113
26. Означено-особові та неозначено-особові речення 116
27. Узагальнено-особові речення 122
28. Безособові речення 125
29. Назривні речення 130
30. Повні і неповні речення 133
31. *Узагальнення вивченого з теми «Односкладне речення. Повне і неповне речення»* 140

Речення з однорідними членами

32. Однорідні члени речення 145
33. Кома між однорідними членами речення 149
34. Однорідні й неоднорідні означення 154
35. Узагальнювальні слова в реченнях з однорідними членами 159
36. Типові помилки під час побудови речень з однорідними членами 165

Речення із звертаннями, вставними словами (сполученнями слів, реченнями)

37. Звертання 172
38. Вставні слова (сполучення слів, речення) 178
39. *Узагальнення вивченого з тем «Речення з одонорідними членами» та «Речення із звертаннями, вставними словами (сполученнями слів, реченнями)»* 185

Речення з відокремленими членами

40. Відокремлені означення 190
41. Відокремлені прикладки 198
42. Відокремлені обставини 204
43. Відокремлені додатки 211
44. Відокремлені уточнювальні члени речення 216
45. *Узагальнення вивченого з теми «Речення з відокремленими членами»* 220

УЗАГАЛЬНЕННЯ ТА СИСТЕМАТИЗАЦІЯ ВИВЧЕНОГО

46. Словосполучення і речення. Члени речення. Типи речень 224
47. Розділові знаки в простому ускладненому реченн 226

УРОКИ РОЗВИТКУ МОВЛЕННЯ

Тема 1. Висловлення на дискусійну тему 230
Тема 2. Повторення відомостей про текст, стилі й типи мовлення, вимоги до мовлення 231
Тема 3. Усне повідомлення про різноманітність флори і фауни 233
Тема 4. Есе про раціональний розподіл часу 234
Тема 5. Інформація та її види. Надійність і ненадійність джерел інформації 236
Тема 6. Опис пам'ятки історії та культури. Вибірковий усний переказ розповідного тексту з елементами опису пам'ятки історії та культури в художньому стилі 241
Тема 7. Докладний письмовий переказ розповідного тексту з елементами опису пам'ятки історії та культури 245
Тема 8. Сприймання письмового тексту 246
Тема 9. Усний твір-опис пам'ятки історії та культури за картиною в публіцистичному стилі 250

Тема 10. Особливості будови опису місцевості. Стислий письмовий переказ розповідного тексту з елементами опису місцевості в художньому стилі 252
Тема 11. Повторення вивченого про офіційно-діловий стиль мовлення. Усний діалог в офіційно-діловому стилі 256
Тема 12. Есе про винахідництво 259
Тема 13. План підготовки до колективного заходу 260
Тема 14. Усний твір-опис місцевості на основі особистих спостережень і вражень у художньому стил 261
Тема 15. Конспект прочитаного науково-пізнавального тексту. Тематичні виписки 263
Тема 16. Сприймання письмового тексту 266
Тема 17. Письмовий твір-опис місцевості (вулиці, села, міста) на основі особистих спостережень і вражень у художньому стилі 269
Тема 18. Вітальна промова, звернення з нагоди державного свята чи знаменної події в офіційно-діловому або публіцистичному стилі 271
Тема 19. Види ділових листів. Лист-запрошення, лист-повідомлення 273
Тема 20. Письмовий твір-роздум 275
Тема 21. Сприймання інформації на слух (аудіювання) 277

Додатки

Додаток 1. Пояснення щодо виконання деяких видів завдань 279
Додаток 2. Словничок наголосів 280
Додаток 3. Орфографічний словничок 281
Додаток 4. Словничок синонімів 282
Відповіді до веселих вікторин 284

Додаткові завдання

https://cutt.ly/reUkwz2y, https://cutt.ly/zeKSYlN1

РЕЧЕННЯ

Критерій	Види речень
За метою висловлювання	**розповідні** (містять повідомлення про факти, події чи явища дійсності)
	питальні (містять запитання)
	спонукальні (виражають спонукання до дії)
За емоційним забарвленням	**окличні** (вимовляємо з підсиленою інтонацією)
	неокличні
За складом граматичної основи	**двоскладні** (граматична основа має підмет і присудок)
	односкладні (граматична основа має один головний член речення) ✓ **означено-особові** ✓ **неозначено-особові** ✓ **узагальнено-особові** ✓ **безособові** ✓ **називні**
За наявністю другорядних членів речення	**поширені** (мають другорядні члени речення)
	непоширені (не мають другорядних членів речення)
За наявністю (відсутністю) пропущених членів речення	**повні** (є всі необхідні члени речення)
	неповні (пропущено необхідні члени речення)
За кількістю граматичних основ	**прості** (мають одну граматичну основу)
	складні (мають кілька граматичних основ)

ЧЛЕНИ РЕЧЕННЯ

Головні		Другорядні		
Підмет	Присудок	Означення	Обставина	Додаток
хто? що?	що робить підмет? хто він є? що він є? ким він є? який він є?	який? чий? котрий?	як? де? куди? звідки? коли? чому? наскільки? за якої умови? та ін.	кого? чого? кому? чому? кого? що? ким? чим? на кому? на чому?

ВІДМІНКИ

На́зви відмінків	Питання відмінків		
	Іменники	Прикметники	Числівники
Називний	хто? що?	який? чий?	скільки? котрий?
Родовий	кого? чого?	якого? чийого?	скількох? котрого?
Давальний	кому? чому?	якому? чийому?	скільком? котрому?
Знахідний	кого? що?	= Н. або Р.	= Н. або Р.
Орудний	ким? чим?	яким? чиїм?	скількома? котрим?
Місцевий	на/у кому? на/у чому?	на/у якому? на/у чийому?	на/у скількох? на/у котрому?
Кличний	Не відповідає на питання	—	—

ЧАСТИНИ МОВИ

Назва частини мови	Загальне значення	Синтаксична роль	На які питання відповідає
САМОСТІЙНІ			
Іменник	означає предмет	найчастіше – підмет, додаток, обставина	хто? що?
Прикметник	означає ознаку предмета	означення, присудок	який? чий?
Числівник	означає число, кількість предметів, порядок їх під час лічби	найчастіше – підмет, означення, додаток	скільки? котрий?
Займенник	вказує на особу, предмет, ознаку, кількість	найчастіше – підмет, додаток, означення	хто? що? який? чий? скільки?
Дієслово	означає дію предмета	найчастіше – присудок (*дієприслівник* – обставина) (*дієприкметник* – означення)	що робити? що зробити? (*дієприслівник* – що роблячи?) (*дієприкметник* – який? яка? яке?)
Прислівник	означає ознаку дії, ознаку предмета чи ознаку іншої ознаки	обставина, присудок, означення	як? де? куди? коли? чому? з якою метою? та ін.
СЛУЖБОВІ			
Прийменник **Сполучник** **Частка**	не мають	не бувають членами речення	не відповідають
ОСОБЛИВА ЧАСТИНА МОВИ			
Вигук	виражає почуття, емоції	не буває членом речення	не відповідає

СТИЛІ МОВЛЕННЯ

Назва стилю	Загальні ознаки
Розмовний	невимушеність, жвавість бесіди; вияв авторського ставлення
Науковий	чіткість, точність, послідовність
Художній	образність, емоційність
Офіційно-діловий	офіційність, конкретність, чіткість, стислість
Публіцистичний	точність, логічність, піднесеність, офіційність

ТИПИ МОВЛЕННЯ

Розповідь	Опис	Роздум

ЗНАЧУЩІ ЧАСТИНИ СЛОВА

Основа			Закінчення
Префікс	Корінь	Суфікс	

ОСОБОВІ ЗАЙМЕННИКИ

Особа	Однина	Множина
1	Я	МИ
2	ТИ	ВИ
3	ВІН, ВОНА, ВОНО	ВОНИ